

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

โครงการจัดสัมมนาทางวิชาการ

“วิธีนักคิด/ปัญญาชนไทย-เทศ : อดีต ปัจจุบัน อนาคต”

โดย

อาจารย์ฉลอง สุนทรวาณิชย์ และคณะ

31 กรกฎาคม 2543

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

โครงการจัดสัมมนาทางวิชาการ

“วีนักคิด/ปัญญชนไทย-เทศ : อดีต ปัจจุบัน อนาคต”

โดย

1. อาจารย์ลง สุนทรวาณิชย์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
2. รองศาสตราจารย์ ดร. ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
3. รองศาสตราจารย์ ดร. สุวรรณ สถาอานันท์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
4. อาจารย์ ดร. จรัญ มะลูลีม มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
5. อาจารย์ธเนศ วงศ์ยานนาวา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
6. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ไชยันต์ ไชยพร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
7. อาจารย์สายชล สัตยานุรักษ์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
8. รองศาสตราจารย์ ดร. ภัทรพร สิริกาญจน มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
9. รองศาสตราจารย์นครินทร์ เมฆไตรรัตน์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
10. อาจารย์ ดร. สุชาชัย ยิ้มประเสริฐ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สนับสนุนโดย สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย

สัมมนา “วิธีนักคิด/ปัญญาชนไทย-เทศ: อดีต ปัจจุบัน อนาคต”
ศูนย์มนุษยศาสตร์เพื่อสังคม คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
ด้วยความสนับสนุนของ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

หลักการเหตุผล

นักคิด/ปัญญาชน เป็นกลุ่มคนในสังคมที่มีบทบาทในการสร้างสรรค์อารยธรรม และในความงอกงามของวัฒนธรรม โดยผ่านกิจกรรมหลักทางปัญญาความคิด บทบาทเชิงสร้างสรรค์ของนักคิด/ปัญญาชนในแต่ละสังคมจะปรากฏอย่างเด่นชัดในยามที่สังคมนั้นเผชิญกับภาวะวิกฤต เมื่อการคุกคามหรือทำลายจากภาวะวิกฤตและความขัดแย้งเกิดขึ้น ทำให้จำเป็นต้องทบทวนวิพากษ์ปัญญาความคิดดั้งเดิม และแสวงหาทางออกจากวิกฤตให้แก่สังคมด้วยปัญญาความคิดใหม่ บทบาทของนักคิด/ปัญญาชนในสังคมจึงมีไม่น้อยไปกว่าบทบาทของกลุ่มผู้ปกครอง และกลุ่มไพร่ราษฎรพลเมืองที่ทำการผลิต

โดยที่สังคมไทยกำลังเผชิญกับภาวะวิกฤตครั้งใหม่ และการทำลายดังกล่าวได้แผ่ขยายออกไปอย่างกว้างขวาง ทั้งยังทวีความเข้มข้นและซับซ้อนมากขึ้น บทบาทของนักคิด/ปัญญาชนในสังคมไทยจึงยังมีความสำคัญมากขึ้นด้วย การสัมมนาเพื่อทบทวนนิยามความหมาย ภารกิจและบทบาทของนักคิด/ปัญญาชนในสังคมไทยและสังคมอื่นๆ ทั้งตะวันออกและตะวันตกในบริบทของประวัติศาสตร์ และในภาวะวิกฤตที่กำลังดำเนินอยู่ในขณะนี้และในอนาคต จึงเป็นกิจกรรมทางวิชาการที่สอดคล้องเหมาะสมกับเงื่อนไขทางสังคมวัฒนธรรม

วัตถุประสงค์ เพื่อ

1. ทบทวนและวิพากษ์ข้อวิเคราะห์เกี่ยวกับ “นักคิด” ร่วมสมัยของไทยจากงานวิจัยชุด “เมืองไทยในความใฝ่ฝันของนักคิดอาวุโส”
2. สสำรวจทบทวน “นิยามความหมาย” “สถานะ” “ภารกิจ” และบทบาทของ นักคิด/ปัญญาชน ใน วัฒนธรรมตะวันออก ตะวันตก และไทย
3. แสวงหา “ตัวแบบ” ของ นักคิด/ปัญญาชน สำหรับสังคมไทยในภาวะวิกฤต และวิธีที่เอื้อเสริมต่อการเกิด หรือ การสร้างนักคิด/ปัญญาชน ตาม “ตัวแบบ”

วิธีการประชุม ประกอบด้วย

การนำเสนอบทความวิจัย/วิชาการโดยวิทยากร การนำอภิปรายโดยวิทยากร การอภิปรายกลุ่มโดยวิทยากร และการอภิปรายจากผู้เข้าร่วมการสัมมนา

ผู้เข้าร่วมการประชุม

วิทยากรรับเชิญ คณาจารย์และนิสิตนักศึกษาจากสถาบันอุดมศึกษาทั่วประเทศ และสื่อมวลชน รวมประมาณ 150 คน ทั้งนี้โดยไม่เสียค่าใช้จ่ายใดๆ

ผู้รับผิดชอบการจัดประชุม

ศูนย์มนุษยศาสตร์เพื่อสังคม คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ด้วยความสนับสนุนทางการเงินจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

กำหนดการ วันเวลา และสถานที่

วันศุกร์ที่ 10 และเสาร์ที่ 11 มีนาคม 2543 เวลา 8.30-16.30 น. ณ ห้องประชุมจุมภฏ-พันธุ์ทิพย์ ชั้น 4 อาคารประชาธิปไตย-ราไพพรรณี จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ตามรายละเอียดของรายการที่แนบมานี้

ค่าใช้จ่ายผู้เข้าร่วมการสัมมนา

เป็นการสัมมนาที่ไม่เก็บค่าลงทะเบียน

ผลที่คาดว่าจะได้รับ

1. เกิดความเข้าใจที่แจ่มชัดมากขึ้นเกี่ยวกับนิยามความหมาย สถานะทางสังคม ภารกิจ และบทบาทของนักคิด/ปัญญาชนในสังคม/วัฒนธรรมไทย และวัฒนธรรมอื่นๆ
2. นำไปสู่การถกเถียงในวงวิชาการและสาธารณชนที่กว้างขวางมากขึ้นในประเด็นที่เกี่ยวกับนักคิด/ปัญญาชน ซึ่งไม่ว่าการสัมมนาครั้งนี้จะเกิดข้อสรุปที่เห็นพ้องต้องกันได้หรือไม่ หรือข้อสรุปที่เกิดขึ้นจะเป็นอย่างไร ก็น่าจะทำให้เกิดผลดีต่อสังคมไทยในฐานะที่เป็นกิจกรรมทางปัญญาที่สร้างสรรค์

การสัมมนา

“วิธีนักคิด/ปัญญาชนไทย-เทศ: อดีต ปัจจุบัน อนาคต”

ณ ห้องประชุมจุมภฏ-พันธุ์ทิพย์ ชั้น 4 อาคารประชาธิปไตย-รำไพพรรณี จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
จัดโดย ศูนย์มนุษยศาสตร์เพื่อสังคม คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
สนับสนุนโดย สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

วันศุกร์ที่ 10 มีนาคม 2543

8.00-8.45 ลงทะเบียน

8.45-9.15 พิธีเปิดการสัมมนา

ผู้อำนวยการศูนย์มนุษยศาสตร์เพื่อสังคม กล่าวรายงาน

ผู้อำนวยการสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) และคณบดีคณะอักษรศาสตร์
กล่าวเปิดการสัมมนา

9.15-12.00 “งานวิจัยชุด “เมืองไทยในความใฝ่ฝันของนักคิดอาวุโส”: บทวิเคราะห์/วิพากษ์”

นำเสนอโดย รองศาสตราจารย์ ดร. มรว. อकिन รพีพัฒน์

รองศาสตราจารย์ ดร. ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์

นำอภิปรายโดย ศาสตราจารย์ ดร. ชัยอนันต์ สมุทวณิช

ศาสตราจารย์ ปรีชา ช้างขวัญยืน

รองศาสตราจารย์ ดร. สมบัติ จันทร์วงศ์

12.00-13.00 พักรับประทานอาหารกลางวัน

13.00-16.00 “จารีตนักคิด/ปัญญาชนตะวันออก-ตะวันตก”

นำเสนอโดย รองศาสตราจารย์ ดร. สุวรรณ สถาอานันท์

อาจารย์ ดร. จริฎ มະลูสิม

อาจารย์ ธเนศ วงศ์ยานนาวา

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ไชยันต์ ไชยพร

วันเสาร์ที่ 11 มีนาคม 2543

- 9.00-12.00 “จารีตนักคิด/ปัญญาชนไทย”
นำเสนอโดย อาจารย์สายชล สัตยานุรักษ์
รองศาสตราจารย์ ดร. ภัทรพร สิริกาญจน
รองศาสตราจารย์ นครินทร์ เมฆไตรรัตน์
อาจารย์ ดร. สุชาชัย ยิ้มประเสริฐ
- 12.00-13.00 พักรับประทานอาหารกลางวัน
- 13.00-16.00 การอภิปราย “วิถีนักคิด/ปัญญาชนไทยในกระแสความเปลี่ยนแปลง”
นำอภิปรายโดย ศาสตราจารย์ ดร. ขงยุทธ ยุทธวงศ์
รองศาสตราจารย์ ดร. อมรา พงศาพิชญ์
รองศาสตราจารย์ ดร. มารค ตามไท
รองศาสตราจารย์ เฉลิมเกียรติ ฝืนนวล
อาจารย์ ดร. อานันท์ กาญจนพันธุ์
อาจารย์ ดร. วีระ สมบูรณ์
- 16.00-16.30 สรุปและปิดการสัมมนา

รหัสโครงการ : PDG 4310004

ชื่อโครงการ : วิถีนักคิด/ปัญญาชนไทย-เทศ: อดีต ปัจจุบัน และอนาคต

ชื่อนักวิจัย : ดร.ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์, รองศาสตราจารย์ ดร. สุวรรณ สถาอานันท์,

ดร. จรัญ มะลูลีม, อาจารย์ธเนศ วงศ์ยานนาวา,

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ไชยันต์ ไชยพร, อาจารย์สายชล สัตยานุรักษ์,

รองศาสตราจารย์ ดร. ภัทรพร สิริกาญจน,

รองศาสตราจารย์นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, อาจารย์ ดร. สุรัชชัย ยิ้มประเสริฐ

Email Address :

ระยะเวลาโครงการ : 1 กุมภาพันธ์ 2543 – 31 กรกฎาคม 2543

โครงการวิถีนักคิด/ปัญญาชนไทย-เทศ : อดีต ปัจจุบัน และอนาคต มีวัตถุประสงค์เพื่อ ทบทวนและวิพากษ์ข้อวิเคราะหเกี่ยวกับนักคิดร่วมสมัยของไทยจากงานวิจัยชุด “เมืองไทยใน ความใฝ่ฝันของนักคิดอาวูโส” สํารวจการนิยามความหมาย, สถานะ, ภารกิจ และบทบาทของ นักคิด/ปัญญาชนในวัฒนธรรมไทย ตะวันออก และตะวันตก และแสวงหาตัวแบบของนักคิด/ ปัญญาชน สํหรับภาวะวิกฤตของสังคมไทย รวมทั้งวิธีที่เอื้อต่อการเกิดหรือสร้างนักคิด/ ปัญญาชนตามตัวแบบดังกล่าว โดยการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพ เน้นการวิจัยเอกสารเป็นสำคัญ โครงการนี้ได้ศึกษานักคิด/ปัญญาชนจากกรีก, จีน, มุสลิม และตะวันตกสมัยใหม่ และได้ศึกษา นักคิด/ปัญญาชนไทยจากสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์, นักคิดพุทธสมัยใหม่, รวมทั้งนักคิด/ ปัญญาชนไทยที่มีแนวคิดชาตินิยมและสังคมนิยม

จากการดำเนินโครงการสรุปได้ว่า นักคิด/ปัญญาชนเป็นผลผลิตของบริบทเฉพาะที่เขา เหล่านั้นทำงานทางปัญญา ซึ่งอาจเป็นทั้งบริบททางสังคม, เศรษฐกิจ, การเมือง, วัฒนธรรม หรือการตอบโต้ถกเถียงกับนักคิด/ปัญญาชนอื่นๆ ทั้งที่ทำงานในช่วงเวลาเดียวกันและก่อนหน้า อย่างไรก็ตาม นักวิจัยที่เข้าร่วมโครงการให้ความสำคัญกับการศึกษาบริบทต่างกัน ขึ้นกับวิธี วิทยาในการศึกษาของแต่ละท่าน

ผลจากการศึกษาทำให้เห็นว่า การแสวงหาตัวแบบของนักคิด/ปัญญาชนเพื่อนำมาปรับ ใช้ตามวัตถุประสงค์ของโครงการนั้น นอกจากการศึกษางานของนักคิด/ปัญญาชนแล้ว ความ เข้าใจในบริบทที่งานเหล่านั้นกำเนิดขึ้นมามีความสำคัญไม่น้อยกว่ากัน

คำหลัก : นักคิด/ปัญญาชน, ไทย, ตะวันออก, ตะวันตก

Project Code: PDG 4310004

Project Title: Paths of Thai and Foreign Thinkers: Past, Present and Future

Researchers: Preecha Piamphongsant, Suvanna Sathanand, Charan Maluleem, Thanet Wongyannawa, Chayan Chaiyaporn, Saichon Stayanurak, Phathraphorn Sirikan, Nakarin Mektrairat, Suthachai Yimprasert

E-mail Address: schalong@chula.ac.th

Project Duration: 1 February 2000-31 July 2000

The research project on “Paths of Thai and Foreign Thinkers: Past, Present and Future” has as its objectives, first, to review the analysis of contemporary Thai intellectuals in the research report entitled “Ideal Thailand According to Senior Thai Intellectuals”; second, to investigate the definitions, status, missions and roles of thinkers/intellectuals in Thai, oriental and western societies; third, to search for the model of an ideal thinker/intellectual for Thai society in time of crisis; and lastly, to identify the conditions in which such an ideal thinker/intellectual emerges. This is a documentary research based on a comprehensive study of relevant texts and historical sources. Representing foreign thinkers in this study are the Greek, the Chinese, the Muslim and Western modernist intellectual tradition. Thai thinkers/intellectuals are represented by thinkers of the absolutist period, modern Thai Buddhist thinkers, Thai nationalist intellectuals and Thai socialist intellectuals.

The research finds that thinkers/intellectuals in each society are products of their own social, economic, political and/or cultural context and they generally ‘dialogue’ with thinkers/intellectuals of their own and/or past generations. Further, the successful search for the model of an ideal thinker/intellectual for Thai society must be based on a comprehensive study of writings by thinkers/intellectuals in their socio-cultural context.

Keywords: Thinkers, intellectuals, Thai, oriental, western.

แนวคิดและความใฝ่ฝันของ 14 นักคิดอาวุโสไทย: บทสังเคราะห์เชิงวิพากษ์

ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์

จากการอ่านผลงานวิจัยจำนวนทั้งสิ้น 15 เรื่อง (13+2 เรื่อง) พังทเปการสัมมนาและอ่านเอกสารต่างๆ เพิ่มเติม อาจกล่าวโดยรวมนได้ว่า แนวคิดและความใฝ่ฝันของนักคิดอาวุโส 14 ท่านนั้น เป็นกระแสแนวคิดทางเลือกใหม่ของสังคมไทยที่ไม่ได้สอดคล้องกับแนวคิดหลักที่มีอยู่ในสังคม อย่างไรก็ตามในอีกด้านหนึ่งผลของการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย โดยเฉพาะอย่างยิ่งการพัฒนาเศรษฐกิจที่เน้นความเจริญเติบโตเป็นเป้าหมายสูงสุด อีกทั้งการร่วมมือกันอย่างใกล้ชิดระหว่างรัฐกับทุน เพื่อผลักดันให้ประเทศไทยก้าวรุดหน้าทัดเทียมกับอารยประเทศนั้น ได้ส่งผลกระทบทางด้านลบไม่น้อย ทำให้ต้องมีการทบทวนการวางแผนการพัฒนากันขนานใหญ่ ดังปรากฏออกมาเป็นแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 8 (พ.ศ. 2540-2544) ดังข้อความข้างล่างนี้

“แนวคิดของการพัฒนาตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติในอดีต ได้ให้ความสำคัญกับการเร่งรัดการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ ยุทธศาสตร์การพัฒนาได้มุ่งเน้นพัฒนาอุตสาหกรรมและการผลิตเพื่อการส่งออก โดยอาศัยความได้เปรียบทางด้านทรัพยากรธรรมชาติและทรัพยากรมนุษย์มาใช้อย่างยวดยานการผลิตเพื่อสร้างรายได้และการมีงานทำ ซึ่งเป็นยุทธศาสตร์ที่เหมาะสมและสอดคล้องกับสถานการณ์ทางเศรษฐกิจและสังคมของประเทศในขณะนั้น อย่างไรก็ตาม การเจริญเติบโตทางด้านเศรษฐกิจโดยรวมของประเทศและความเจริญทางวัตถุที่มากขึ้นมิได้หมายความว่าคนไทยและสังคมไทยจะมีความสมบูรณ์พูนสุข มีคุณภาพชีวิตที่ดี อย่างทั่วถึง วัฒนธรรมและวิถีชีวิตที่ดีงามและเรียบง่ายของสังคมไทยเริ่มเปลี่ยนไปพร้อมกับความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและ ความไม่มั่นคงของครอบครัว ชุมชน และสังคม

การพัฒนาที่ท้าทายต่อการอยู่รอดของระบบเศรษฐกิจและความมั่นคงของสังคมไทยในอนาคต คือ “การพัฒนาคน” ซึ่งหมายถึงการพัฒนาคุณภาพและสมรรถนะของคนให้สามารถมีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ที่จะเพิ่มขีดความสามารถของชุมชน สังคม และของชาติในที่สุด ดังนั้น ในแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 8 จึงได้ปรับแนวคิดการพัฒนา จากเดิมที่เน้นการพัฒนาเศรษฐกิจเป็นจุดมุ่งหมายหลักของการพัฒนาแต่เพียงอย่างเดียว มาเป็นการเน้นคนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนา เพราะคนเป็นปัจจัยชี้ขาดความสำเร็จของการพัฒนาในทุกเรื่อง โดยการพัฒนาเศรษฐกิจเป็นเพียงเครื่องมืออย่างหนึ่งที่จะช่วยให้คนมีความสุขและมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นเท่านั้น ไม่ใช่เป็นเป้าหมายสุดท้ายของการพัฒนาอีกต่อไป”¹

แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 8 เป็นก้าวแรกของการนำวิธีการใหม่ในการพัฒนาประเทศมาใช้ เพื่อจัดระเบียบทางเศรษฐกิจและสังคมให้สามารถบรรลุถึงสภาวะอันพึงปรารถนาของคนไทยทั้งชาติในอนาคต การจัดทำแผนพัฒนาฯ ฉบับนี้ ได้เริ่มต้นจากการเปิดโอกาสให้คนไทยทุกกลุ่มสาขาอาชีพและภูมิภาคของประเทศเข้ามาร่วมแสดงความคิดเห็น กำหนดทิศทางการพัฒนาประเทศอย่างกว้างขวาง ตั้งแต่การเริ่มจัดทำแผน แทนการกำหนดแผนจากภาคราชการแต่เพียงฝ่ายเดียวอย่างแต่ก่อน ซึ่งนับได้ว่าการเปิดศักราชกระบวนการวางแผนที่เน้นสร้างความร่วมมือร่วมใจ

¹ พิมพ์ครั้งแรกใน วารสารเศรษฐศาสตร์การเมือง (เพื่อชุมชน) 9 (เมษายน 2542), น. 180-209.

กันนี้กำลังอย่างสมานฉันท์ของคนในชาติ รวมทั้ง ²ปรับเปลี่ยนวิธีการวางแผน จากการแยกส่วนรายสาขา เศรษฐกิจหรือสังคมที่ขาดความเชื่อมโยงเกื้อกูลต่อกัน มาเป็นการพัฒนาแบบรวมส่วนหรือบูรณาการเพื่อให้เป็น แผนพัฒนา ที่เอื้ออำนวยประโยชน์ให้คนไทยส่วนใหญ่ของประเทศอย่างแท้จริง

“ยุทธศาสตร์ใหม่ที่สำคัญ 2 ประการของแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 8 คือ **ประการแรก** การพยายามเสริมสร้างความสัมพันธ์อันดีระหว่างรัฐกับประชาชนให้เกิดขึ้นมากที่สุด โดยการใช้ระบบความร่วมมือและการมีส่วนร่วมจากทุกฝ่ายในสังคม รวมทั้งการที่จะมี หลักประกันด้านสิทธิเสรีภาพ ความเสมอภาค และการแก้ไขความขัดแย้งในสังคมด้วย สันติวิธี **ประการที่สอง** การปรับระบบการบริหารจัดการเพื่อให้มีการแปลงแผนไปสู่ ภาวปฏิบัติอย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่งการปรับกระบวนการและกลไกในการบริหารจัดการ งบประมาณและบุคลากรให้มีประสิทธิภาพ มีความคล่องตัว และสัมพันธ์สอดคล้องกัน โดยยึดหลักการประสานงานภายใต้ระบบการจัดการพื้นที่กับภารกิจของหน่วยงาน และการมีส่วนร่วมของประชาชนในการกำหนดแผนงาน โครงการตามยุทธศาสตร์การ พัฒนาที่กำหนดไว้ในแผนการพัฒนาฯ ควบคู่ไปกับการพัฒนาระบบติดตามและ ประเมินผล โดยการจัดทำเครื่องชี้วัดความสำเร็จของแผนในหลายมิติและหลายระดับ รวมทั้งจัดให้มีระบบการติดตามประเมินผลประจำปี โดยเปิดโอกาสให้ประชาชนและ ผู้เกี่ยวข้องได้มีส่วนร่วมในการติดตามผลการพัฒนาอย่างกว้างขวาง”²

อาจกล่าวโดยไม่ผิดความจริงจนเกินไปว่า ส่วนหนึ่งที่แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 8 มีทิศทางดังกล่าวข้างต้น เป็น ผลสืบเนื่องมาจากการเคลื่อนไหว วิพากษ์วิจารณ์ การพัฒนาที่ผ่านมาในอดีตอย่างเอาจริงเอาจังของบรรดานักคิด อาวุโสเหล่านี้หลายต่อหลายท่านไม่ทางใดก็ทางหนึ่ง และทั้งโดยตรงและโดยอ้อม และมีนักคิดอาวุโสบางท่านที่มีส่วน ช่วยให้เห็นหรือร่วมในคณะทำงาน ในการกำหนดกรอบการวางแผนพัฒนาฯ ในครั้งนี้อีกด้วย ดังจะพิจารณาได้ จากเป้าหมายในการพัฒนาประเทศในสองทศวรรษข้างหน้า “ไม่ได้แตกต่างไปจากความใฝ่ฝันของนักคิดอาวุโส ทั้งหลายแต่อย่างใด ดังข้อความข้างล่างนี้

“สังคมไทยที่พึงปรารถนาในอนาคต คือ สังคมที่มีความสงบ สังคมที่คนมีความสุข เป็น สังคมที่มีสมรรถภาพ มีความยุติธรรม มีความเมตตากรุณา เคารพสิทธิมนุษยชน มี ครอบครัวอบอุ่น มีชุมชนที่เข้มแข็ง และมีหลักธรรมของศาสนาเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวใน การดำรงชีวิตของคนในสังคม”³

อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาลงไปในระดับลึกแล้วจะเห็นได้ว่า จุดหนักของแนวคิดและความใฝ่ฝันของนักคิด อาวุโสทั้ง 14 ท่านยังมีความแตกต่างกันออกไปในรายละเอียดพอสมควร ทั้งนี้และทั้งนั้นคิดว่าคงสืบเนื่องมาจาก ข้อจำกัดที่ว่า แนวคิดและความใฝ่ฝันของนักคิดอาวุโสย่อมจะเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กันกับความรู้ ความเชี่ยวชาญและ ประสบการณ์ในชีวิตของนักคิดอาวุโสเองอยู่ไม่มากก็น้อย แต่เนื่องจากว่าได้มีการศึกษาวิจัยแนวคิดและความใฝ่ฝัน ของนักคิดอาวุโสแต่ละท่านเป็นการเฉพาะไปแล้ว ดังปรากฏอยู่ในผลงานวิจัยชุด “เมืองไทยในความใฝ่ฝันของนักคิด

² สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2539, ค-ง-จ

³ สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2539, ก.

อาวุโส” ของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ปี 2539 ดังนั้นจึงไม่มีเหตุผลสมควรอันใดที่จะกล่าวซ้ำในเรื่องนี้อีก

ด้วยเหตุนี้ การสังเคราะห์แนวคิดและความใฝ่ฝันของนักคิดอาวุโส 14 ท่าน ในที่นี้จึงขอจำแนกแนวคิดและความใฝ่ฝันของนักคิดอาวุโส 14 ท่านออกเป็น 2 กลุ่มด้วยกัน ทั้งนี้เกณฑ์ที่ใช้ในการจำแนกแนวคิดและความใฝ่ฝันของนักคิดอาวุโสอยู่ในกรอบของ 4 มิติที่สำคัญคือ **หนึ่ง** มิติด้านเศรษฐกิจ **สอง** มิติด้านการเมือง **สาม** มิติด้านวัฒนธรรมและสังคม และ **สี่** มิติด้านศาสนา

จากเกณฑ์ทั้ง 4 ข้างต้น เราอาจจำแนกแนวคิดและความใฝ่ฝันของนักคิดอาวุโส 14 ท่านได้เป็น **หนึ่ง** กลุ่มนักคิดแนววัฒนธรรมชุมชน ที่มีแนวคิดที่ให้ความสำคัญกับวัฒนธรรมชุมชนและการพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจเป็นหลัก และ **สอง** กลุ่มนักคิดแนวประชาธิปไตยเสรีนิยม ที่มีแนวคิดที่ให้ความสำคัญกับมิติการเมืองและเศรษฐกิจในระดับชาติมากกว่ามิติอื่น⁴ ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1.1 กลุ่มนักคิดแนววัฒนธรรมชุมชน

กลุ่มนักคิดแนววัฒนธรรมชุมชนประกอบด้วยนักคิดอาวุโสจำนวน 10 ท่าน ซึ่งในความเป็นจริงนั้นก็ยังคงประกอบที่มีความหลากหลายอยู่พอสมควร แต่ก็มีอยู่จำนวนหนึ่งที่ประกาศตัวอย่างเปิดเผยว่า มีแนวคิดแบบแนววัฒนธรรมชุมชน (Community Culture) อีกทั้งมีบางท่านที่เป็นนักคิดของแนววัฒนธรรมชุมชนเองด้วย ซึ่งอย่างน้อยได้แก่ วิบูลย์ เข็มเฉลิม, ประเวศ วะสี, จักรทิพย์ นาถสุภา, เอกวิทย์ ณ ถลาง และ เนาวัฒน์ พงษ์ไพบูลย์ สำหรับความหลากหลายในตัวของนักคิดอาวุโสกลุ่มแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน จะเห็นได้ดังนี้

พระธรรมปิฎก พระนักคิดชั้นนำของฝ่ายสงฆ์ ที่เชี่ยวชาญทั้งทางธรรมและทางโลกจนรู้แจ้งแทงตลอด เป็นแสงสว่างทางปัญญาเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน

วิบูลย์ เข็มเฉลิม นักคิดภูมิปัญญาท้องถิ่นหรือปราชญ์ชาวบ้าน ที่ผ่านประสบการณ์เศรษฐกิจ-การเมืองทุกระดับอย่างโชกโชน จนในท้ายที่สุดสามารถค้นพบทางออกที่สอดคล้องกับบริบทของชนบทไทย และถอดประสบการณ์มาเป็นแนวคิดในท้ายที่สุด

ประเวศ วะสี นายแพทย์นักกิจกรรมสังคม ผู้แสวงหาหนทางเยียวยาสังคมที่วิกฤติด้วยแนวคิดสังคมสามภาพ

จักรทิพย์ นาถสุภา นักเศรษฐศาสตร์การเมืองแนวประวัติศาสตร์ ที่ค้นพบว่าวัฒนธรรมชุมชนเป็นทางรอดของสังคมไทย

เอนาวัฒน์ พงษ์ไพบูลย์ กวีสยามและศิลปินแห่งชาติ ที่เข้าถึงสัจธรรมของชีวิต โดยเสนอปัญหาสังคมที่วิเคราะห์จากมุมมองของพุทธธรรมผ่านบทกวี

เอกวิทย์ ณ ถลาง นักการศึกษาระดับชาติ ผู้ตระหนักถึงความสำคัญของภูมิปัญญาชาวบ้าน

นิธิ เอียวศรีวงศ์ นักประวัติศาสตร์ นักคิด และนักวิจารณ์สังคม ที่มีจุดยืนว่า “นักวิชาการมีพันธกิจต่อสังคม เป็นหน้าที่ที่ต้องตอบสนองประชาชน”

ศิลปพนธ์ เกตุทัต นักฟิสิกส์ ที่ประสบความสำเร็จด้านวางแผนการศึกษาและการบริหาร และอดีตรัฐมนตรีหลายสมัย

ระวี ภาวิไล นักฟิสิกส์ ที่ประสบความสำเร็จด้านดาราศาสตร์ และเป็นนักคิดด้านปรัชญาและศาสนาคน

⁴ การจำแนกนักคิดอาวุโส 14 ท่าน ออกเป็น 2 กลุ่มในที่นี้ เพื่อประโยชน์ในการสังเคราะห์แนวคิด เนื่องจากเป็นทฤษฎีสำคัญที่จะนำไปสู่การหาทางออกจากวิกฤติที่สังคมไทยเผชิญอยู่ ซึ่งแน่นอนว่า แนวคิดของนักคิด 2 กลุ่ม มีความคิดแตกต่างกันในระดับหนึ่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ยุทธศาสตร์และยุทธวิธี

สำคัญของยุคสมัย

เจตนา นาควิธระ นักคิดคนสำคัญด้านมนุษยศาสตร์และนักบริหารการศึกษา

1) ลักษณะร่วมและลักษณะเฉพาะของนักคิดอาวุโสกลุ่มแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน

พระธรรมปิฎก

- มิติเศรษฐกิจ การพึ่งตนเอง การพัฒนาอย่างยั่งยืน
- มิติวัฒนธรรมและสังคม การพัฒนาชาวพุทธและสังคมไทยในทิศทางที่ถูกต้อง การพัฒนาวัฒนธรรมทางจิตใจและภูมิปัญญา ตลอดจนการประยุกต์ใช้วัฒนธรรมไทยในการแก้ปัญหาโลกเพื่อให้เกิดการพัฒนาอย่างยั่งยืนในท้ายที่สุด
- มิติศาสนา ปฏิรูปสถาบันสงฆ์
- มิติการเมือง กระจายอำนาจ ให้การตัดสินใจแก่ชุมชน

วิบูลย์ เข็มเฉลิม

- มิติเศรษฐกิจ การพึ่งตนเอง วนเกษตร อุตสาหกรรมชุมชน
- มิติวัฒนธรรมและสังคม วัฒนธรรมสังคมเครือญาติ การศึกษาของชุมชน
- มิติศาสนา พุทธปรัชญา อันได้แก่ ปัจจัยสี่ ความไม่ประมาท และความสันโดษ
- มิติการเมือง การมีส่วนร่วมทางการเมืองโดยตรง การสร้างพลังภายในชุมชน

ประเวศ วะสี

- มิติเศรษฐกิจ การพึ่งตนเอง พุทธเกษตรกรรม
- มิติวัฒนธรรมและสังคม ปฏิรูปการศึกษา พัฒนาภูมิปัญญาชาวบ้าน
- มิติศาสนา ปฏิรูปสถาบันสงฆ์ ธรรมิกสังคม
- มิติการเมือง ปฏิรูปการเมือง กระจายอำนาจให้แก่ชุมชน การสร้างประชาสังคมที่เกิดจากการรวมตัวของชุมชน

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา

- มิติเศรษฐกิจ การพึ่งตนเอง อุตสาหกรรมแห่งชาติ
- มิติวัฒนธรรมและสังคม การช่วยเหลือเกื้อกูล ความมีน้ำใจ
- มิติศาสนา
- มิติการเมือง ประชาธิปไตยของประชาชนในระดับรากหญ้า

นิธิ เอียวศรีวงศ์

- มิติเศรษฐกิจ การพึ่งตนเอง ประชาชนเป็นเจ้าของสิ่งแวดล้อมและทรัพยากร และมีส่วนร่วมในการตัดสินใจใช้ทรัพยากรเพื่อประโยชน์ของชุมชนอย่างแท้จริง
- มิติวัฒนธรรมและสังคม สำนึกและมโนภาพแห่งความเป็นไทยที่มีความหลากหลาย สังคมที่มี “วัฒนธรรมแบบไม่มีเอ็น”
- มิติศาสนา
- มิติการเมือง กระจายอำนาจให้องค์กรประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการตัดสินใจ

เอกวิทย์ ณ ถลาง

- มิติเศรษฐกิจ การพึ่งตนเอง และการพึ่งพา ซึ่งกันและกัน เศรษฐกิจเชิงพุทธ
- มิติวัฒนธรรมและสังคม พุทธเกษตร ภูมิปัญญาและศักยภาพชุมชน การศึกษาเพื่อความเป็นไท
- มิติศาสนา พุทธปรัชญา สัมมาทิฐิ
- มิติการเมือง กระจายอำนาจให้แก่ชาวบ้านในการจัดการชีวิตของตนเอง

เนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์

- มิติเศรษฐกิจ เกษตรเชิงพุทธ เกษตรผสมผสาน
- มิติวัฒนธรรมและสังคม ปลุกจิตสำนึกนำความเป็นไทยกลับคืนมา การปลูกฝังค่านิยมที่ถูกต้องแก่เด็ก
- มิติศาสนา ธรรมะเป็นเครื่องนำความคิด
- มิติการเมือง พัฒนาส่งเสริมประชาธิปไตยรวมศูนย์ ส่งเสริมพัฒนาองค์กรเอกชนให้เข้มแข็ง

ศิลปพนธ์ เกตุทัต

- มิติเศรษฐกิจ การพัฒนาแบบ “องค์รวม” บนพื้นฐานของสังคมวัฒนธรรมไทย โดยเฉพาะพุทธศาสนา เศรษฐกิจตามหลักของทางสายกลาง “กินพอดี อยู่พอดี”
- มิติวัฒนธรรมและสังคม วิทยาศาสตร์เพื่อความเป็นมนุษย์ วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีที่สอดคล้องกับสิ่งแวดล้อมและวัฒนธรรม การฝึกอบรมครูให้มีความรู้ ความสามารถ และคุณธรรม
- มิติศาสนา หลักทางสายกลางคือ “ความพอดีในทุกทาง”
- มิติการเมือง การปฏิรูปการเมือง ประชาธิปไตย และวัฒนธรรมแบบไทยๆ

ระวี ภาวิไล

- มิติเศรษฐกิจ เศรษฐศาสตร์ชาวพุทธ คือ ความอยู่เย็นเป็นสุขทางกายภาพด้วยปัจจัย 4 โดยการใช้ทรัพยากรอย่างประหยัด แต่มีประสิทธิภาพสูงสุด
- มิติวัฒนธรรมและสังคม การศึกษาสมบูรณ การศึกษาเพื่ออยู่เย็นเป็นสุขและการอยู่อย่างรู้จริง
- มิติศาสนา โลกทัศน์และชีวทัศน์แบบอยู่เย็นเป็นสุขตามหลักพุทธธรรม ศาสนธรรมกับการพัฒนา
- มิติการเมือง ไม่ยุ่งกับการเมือง

เจตนา นาควัชระ

- มิติเศรษฐกิจ ต่อต้านการพัฒนาเชิงวัตถุนิยมที่ทำลายความเป็นมนุษย์
- มิติวัฒนธรรมและสังคม ปฏิรูปการศึกษา การศึกษาเพื่อเปิดทางแห่งปัญญาและสำนึกขบถ ความสัจย์ ชื่อทางปัญญา มนุษยศาสตร์เป็นศาสตร์ที่จะช่วยพัฒนาความแข็งแกร่งทางจริยธรรม การให้ครูกับนักศึกษาอยู่ร่วมกันเป็นประชาคม
- มิติศาสนา พุทธศาสนาเป็นรากฐานทางวัฒนธรรมที่สำคัญและเอื้อให้ “มนุษยศาสตร์ไทย” พัฒนาไปได้
- มิติการเมือง

2) แนวคิดหลักของนักคิดอาวุโสกลุ่มแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน

มีลักษณะที่สำคัญดังนี้ คือ

(1) มีความเห็นว่าแกนหลักของสังคมไทยคือ **ชุมชน** หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือ ชุมชนคือรากเหง้าของสังคมไทย และชุมชนเป็นพลังขับเคลื่อนสังคมที่สำคัญที่สุด

(2) มีทัศนคติด้านลบต่อกระแสโลกาภิวัตน์ที่เข้ามามีอิทธิพลของพลังของชุมชนและก่อให้เกิดการพึ่งพาในหลายๆ ทาง โดยเฉพาะอย่างยิ่งด้านเศรษฐกิจและเทคโนโลยีจากภายนอกประเทศ

(3) เน้นระบบเศรษฐกิจแบบพึ่งตนเองตามหลัก เศรษฐศาสตร์ชาวพุทธ ทั้งในระดับของปัจเจกและระดับชุมชน และอาจขยายระดับไปสู่อุตสาหกรรมชุมชน โดยใช้หลักการทางวัฒนธรรมที่สำคัญของไทยคือ ความมีน้ำใจและการช่วยเหลือเกื้อกูล มาเป็นเครื่องค้ำประกันและสนับสนุนให้การพึ่งตนเอง โดยเฉพาะอย่างยิ่งของชุมชน เป็นไปได้ และประกอบด้วยหลักการของศาสนา คือ ความสมณะและการอยู่ร่วมกับธรรมชาติเพื่อการรักษาสภาพทางนิเวศเป็นตัวกำกับพฤติกรรมทางเศรษฐกิจและสังคม (หมายถึงการอยู่พอดี กินพอดี ไม่ทำลายล้างทรัพยากรธรรมชาติ) มียกเว้นกรณีของ จักรทิพย์ นาถสุภา เพียงท่านเดียวที่มีความใฝ่ฝันถึงระบบอุตสาหกรรมแห่งชาติ โดยการประสานผลประโยชน์ร่วมของทั้ง 3 ฝ่ายคือ ชุมชน ชนชั้นกลาง และรัฐ

(4) เน้นการฟื้นฟูวัฒนธรรมประเพณีดั้งเดิมของไทยมาปรับใช้ในกระบวนการพัฒนา เพื่อให้ชุมชนมีพลังที่เข้มแข็ง อันเป็นปัจจัยหลักที่จะทำให้เศรษฐกิจแบบพึ่งตนเองดำรงอยู่ได้อย่างยั่งยืน

(5) ค้นหาและพัฒนาภูมิปัญญาชาวบ้านเพื่อนำมาใช้ในชีวิตทางเศรษฐกิจ-วัฒนธรรมที่เปลี่ยนแปลงไป รวมทั้งสนับสนุนส่งเสริมให้มีการศึกษาเรียนรู้ร่วมกันในระดับชุมชน ซึ่งจะเป็นการดึงให้การศึกษาได้กลับมาสู่ชุมชนอย่างแท้จริงอีกครั้ง (แทนที่จะเป็นการศึกษาเพื่อพรางคนออกจากชุมชนของตนดังเช่นที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน)

(6) เน้นการร่วมมือกับสถาบันศาสนา (คือ วัด) ให้เข้ามามีบทบาทในการพัฒนา โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ด้านการศึกษาและภูมิปัญญาชาวบ้าน เพื่อการดำรงอยู่ของชุมชนตามหลักการไตรลักษณ์ชุมชนไทยคือ **บ้าน (ชุมชน)-วัด-โรงเรียน**

(7) ในด้านการเมือง เน้นอำนาจการตัดสินใจของชุมชนเป็นสำคัญ (หรือมาก่อน) โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องที่เกี่ยวกับการใช้ทรัพยากร ตามหลักการการมีส่วนร่วมของประชาชน ซึ่งจะเป็นไปได้ต้องมีการกระจายอำนาจการเมืองสู่ท้องถิ่นอย่างแท้จริง นอกจากนี้ ในเรื่องของการเมืองระดับชาตินั้นจะสามารถเป็นประโยชน์ต่อชุมชนได้ก็ต่อเมื่อชนชั้นกลางในเมืองจะต้องร่วมกับชาวบ้าน (จักรทิพย์ นาถสุภา และนิธิ เอียวศรีวงศ์)

3) วัฒนธรรมชุมชนกับการพัฒนาที่ยั่งยืน

ในระยะหลังๆ นับตั้งแต่ Our Common Future⁵ แนวคิด “การพัฒนาแบบยั่งยืน” (Sustainable development) ได้หลั่งไหลเข้าสู่สังคมไทยเหมือนดั่งเป็นสินค้าวิทย์ายุทธใหม่จากระบบโลกาภิวัตน์ แนวคิดนี้ได้รับการตอบสนองอย่างดีจากนักคิดและนักปฏิบัติแนววัฒนธรรมชุมชนของเรา โดยเฉพาะอย่างยิ่ง มีความพยายามที่จะประสานแนวคิด “การพัฒนาแบบยั่งยืน” กับกระแสธารของวัฒนธรรมไทย (เอกวิทย์ ณ ถลาง) และที่น่าสนใจเป็นพิเศษคือ การผสมผสานกับพุทธธรรม (พระธรรมปิฎก)

ในช่วงหลังๆ นี้ พระธรรมปิฎกได้หันมาให้ความสนใจแก่เรื่องสิ่งแวดล้อมมากขึ้น แม้ว่า “**นิเวศวิทยาของชาวพุทธ**” จะยังไม่ปรากฏให้เราเห็นอย่างเป็นระบบ แต่เราก็พอจะมองเห็นเค้าโครงบ้างแล้วในงานชิ้นหลังๆ ล่าสุด (เช่น **การพัฒนาที่ยั่งยืน** ในปี 2539) พระธรรมปิฎกแสดงความวิตกว่า องค์ประกอบ 3 ส่วนในอารยธรรมของมนุษยชาติคือ ชีวิตมนุษย์ สังคม และสิ่งแวดล้อม กำลังตกอยู่ในกระบวนการพัฒนาที่ไม่ยั่งยืน ซึ่งทำให้ผลประโยชน์ของทั้งสามอย่างขัดแย้งกันไปหมด กล่าวคือ ถ้ามนุษย์ได้ประโยชน์ สังคมหรือสิ่งแวดล้อมก็ต้องสูญเสีย ถ้าจะให้สังคมหรือสิ่งแวดล้อมได้ประโยชน์ ชีวิตมนุษย์ก็ต้องตกอยู่ในฐานะที่ลำบาก

ทางพุทธศาสนามีแนวคิดที่ว่า เมื่อคนพัฒนาแล้วทุกอย่างเกี่ยวกับคนก็จะเปลี่ยนไป ชีวิตมนุษย์ สังคม และสิ่งแวดล้อม สามารถประสานประโยชน์กันได้ มนุษย์-สังคมได้ดี ธรรมชาติก็ได้ดีด้วย พระธรรมปิฎกกล่าวว่า การ

⁵ Brundtland Report, 1987.

พัฒนาจะต้องมาถึงจุดนี้จึงจะเป็นการพัฒนาที่ยั่งยืน พังดู แล้วคล้ายๆ กับ win-win solution ของ World Bank⁶

เป็นที่เข้าใจกันทั่วไปว่า จริยธรรมทางสิ่งแวดล้อมแนวพุทธมีพลังอำนาจที่สามารถแก้ไขปัญหาวิกฤติการณ์ทางนิเวศได้ระดับหนึ่ง ทั้งนี้เป็นเพราะพุทธศาสนาสอนให้มนุษย์มีความสันโดษในการบริโภควัตถุ อันเป็นการสร้างความพึงพอใจกับสิ่งที่มีอยู่ มีความสุขกับสิ่งที่มีอยู่ ความสันโดษแบบนี้ทำให้มนุษย์มีเวลา แรงงาน และความคิดเหลืออยู่มากขึ้น ซึ่งสามารถนำไปใช้สร้างสรรค์สังคมและสิ่งแวดล้อมได้ ความสันโดษแบบนี้ทำให้มนุษย์ไม่ต้องไปเผาผลาญเบียดเบียนธรรมชาติ

แต่แนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืนแบบพุทธเช่นนี้ไม่ได้แยกแยะให้ชัดเจน “มนุษย์” ในที่นี้หมายถึงแบบไหน มนุษย์ที่ร่ำรวยหรือยากจน? และไม่ได้บอกชัดเจนว่า สิ่งแวดล้อมที่หมายถึงนั้นเป็นสิ่งแวดล้อมของใคร? ของคนร่ำรวยหรือของคนยากจน? ประการสุดท้าย เราต้องถามด้วยว่า ความยั่งยืนในที่นี้เป็นความยั่งยืนของใครหรือของอะไร?

1.2 นักคิดอาวุโสกลุ่มแนวคิดประชาธิปไตยเสรีนิยม

นักคิดอาวุโสกลุ่มแนวคิดประชาธิปไตยเสรีนิยมประกอบด้วยนักคิดทั้งสิ้น 4 ท่าน ซึ่งก็เป็นองค์ประกอบที่มีความหลากหลายอยู่ไม่น้อยทีเดียว และแนวคิดของบางท่านก็ดูจะใกล้เคียงกับแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนอยู่บ้าง ดังรายละเอียดต่อไปนี้คือ

ชัยอนันต์ สมุทวณิช ราชบัณฑิตแห่งสำนักธรรมศาสตร์และการเมือง นักทฤษฎีการเมืองผู้สร้างทฤษฎีไตรลักษณ์รัฐสำหรับการเมืองไทย และนักเคลื่อนไหวทางสังคม

อมร จันทรสมบูรณ์ นักกฎหมายมหาชนชั้นแนวหน้า และข้าของกับรัฐธรรมนูญของไทย และใฝ่ฝันจะเห็นสังคมไทยพัฒนาระบบบริหารรัฐ ที่ทันกับพัฒนาการทางเศรษฐกิจ-สังคมของไทยและของโลก

สายหยุด เกิดผล นักการทหารผู้ปราบคอมมิวนิสต์ด้วยประชาธิปไตย (การเมืองนำการทหาร) และศรัทธาหลักการธรรมิกนิยม

อัมมาร สยามวาลา นักเศรษฐศาสตร์สำนักประจักษ์นิยม ผู้สนใจทฤษฎีระบบอุปถัมภ์เป็นพิเศษ และไม่ค่อยชอบฝัน

1) ลักษณะร่วมและลักษณะเฉพาะของนักคิดอาวุโส กลุ่มแนวคิดประชาธิปไตยเสรีนิยม

ชัยอนันต์ สมุทวณิช

- มิติการเมือง ระบบการเมืองแบบจตุโลกบาลประชาธิปไตย การมีส่วนร่วมโดยความภาคภูมิใจของทุนสมัยใหม่และประชาชน การเปลื้องแอกประชาสังคมจากการครอบงำของรัฐไปสู่สังคมประชาธรรม
- มิติเศรษฐกิจ การมีนโยบายที่เอื้อต่อการเพิ่มขีดความสามารถในการแข่งขันของภาคธุรกิจเอกชนในต่างประเทศ และการพัฒนาเศรษฐกิจของภาคประชาชนโดยเน้นการช่วยเหลือประชาชนผู้ด้อยโอกาส
- มิติวัฒนธรรมและสังคม ประสานกระแสโลกาภิวัตน์ในด้านที่เป็นคุณกับชุมชนท้องถิ่นเพื่อจุดหมายในการสร้าง “โลกาภิวัตน์-ชุมชนนิยม” (globalized communitarianism) คุณค่าชีวิตที่อยู่นิ่งเป็นสุข เป็นธรรม และเป็นไท
- มิติศาสนา พุทธศาสนาเป็นพื้นฐานทางวัฒนธรรมที่มีคุณค่าของสังคมไทย สังคมตามหลักธรรมคือ มีความเมตตาปรารถนาดีต่อกันและเอื้ออาทรกัน

⁶ World Development Report, 1992.

อมร จันทรสมบูรณ์

- มิติการเมือง การปฏิรูปการเมือง รัฐธรรมนูญในฐานะที่เป็นเครื่องมือและกฎเกณฑ์ในการปฏิรูปการเมือง การบริหารรัฐกิจที่โปร่งใสและมีประสิทธิภาพโดยกฎหมายมหาชน
- มิติเศรษฐกิจ
- มิติวัฒนธรรมและสังคม
- มิติศาสนา

สายหยุด เกิดผล

- มิติการเมือง การพัฒนาประชาธิปไตย การเมืองเป็นกิจกรรมของประชาชนไทยทุกคน ประชาชนต้องมีส่วนร่วมในการเมือง
- มิติเศรษฐกิจ เศรษฐกิจแบบเสรีนิยม ระบบสหกรณ์ การสังคมสงเคราะห์
- มิติวัฒนธรรมและสังคม สังคมหมู่บ้านเป็นสังคมที่พึ่งตนเอง พัฒนาสังคมและปลูกฝังศีลธรรม
- มิติศาสนา ผู้นำยึดมั่นในหลักธรรม สังคมยึดมั่นในทางสายกลางและสันติวิธี ธรรมิกนิยาม สังคมที่มีคุณธรรม เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่

อัมมาร สยามวาลา

- มิติการเมือง ความโปร่งใสทางการเมือง โดยเฉพาะอย่างยิ่งการตัดสินใจทางสาธารณะเป็นสิ่งสำคัญมากต่อการพัฒนาการเมือง
- มิติเศรษฐกิจ เศรษฐกิจแบบเสรีนิยมที่มีความโปร่งใสและมีประสิทธิภาพ
- มิติวัฒนธรรมและสังคม ต้องมีกระบวนการสร้างองค์ความรู้จากการได้เถียง
- มิติศาสนา

2) แนวคิดหลักของนักคิดอาวุโสกลุ่มแนวคิดประชาธิปไตยเสรีนิยม

มีลักษณะที่สำคัญดังนี้คือ

(1) เน้นการปฏิรูปการเมืองอย่างรอบด้าน ซึ่งรวมถึง การปฏิรูปการปกครอง การปฏิรูปกฎหมาย และการปฏิรูประบบราชการ การมีส่วนร่วมของประชาชนและการกระจายอำนาจควรได้รับความสำคัญในระดับนโยบาย ซึ่งจะเป็นการเอื้ออำนวยให้เกิดผลดีแก่ภาครัฐกิจเอกชนและภาคประชาชนในระยะยาว

(2) มีทัศนคติด้านบวกต่อกระแสโลกาภิวัตน์ และคิดว่าเป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ แต่อาจสามารถปรับตัวให้เข้ากับมันได้

(3) ในด้านเศรษฐกิจ เน้นเศรษฐกิจแบบเสรี รัฐไม่ควรเข้ามาแทรกแซง กระบวนการตัดสินใจทางเศรษฐกิจ อีกทั้งจะต้องมีความโปร่งใส และปล่อยให้กลไกตลาดทำหน้าที่ของมันอย่างสมบูรณ์ และอย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่งจะทำให้เศรษฐกิจของประเทศมีศักยภาพที่จะแข่งขันในตลาดโลกได้

(4) ให้ความสำคัญแก่ชุมชนในฐานะที่เป็นพลังขับเคลื่อนสังคมที่สำคัญในระดับรอง

3) ความคิดเสรีนิยมกับปัญหาเรื่องอำนาจ

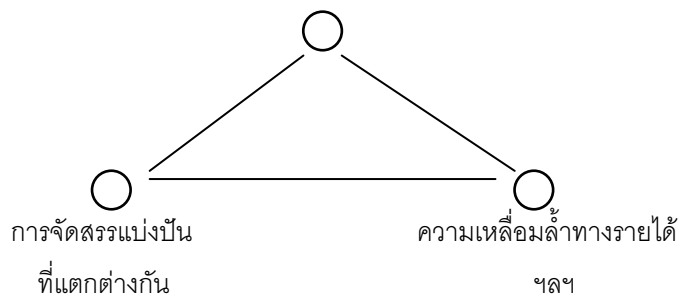
การใช้คำว่า “เสรีนิยม” ก็เพื่อที่จะย้ำว่า นักคิดแนวนี้ต้องการเห็นสังคมไทยก้าวหน้าไปในทิศทางที่มีอิสระเสรีมากขึ้น มีความเจริญทางเศรษฐกิจและมีความเป็นธรรมในระดับหนึ่ง นักคิดแนวนี้ไม่ต้องการหวนกลับไปสู่ระบบเก่า ไม่ต้องการเห็นสังคมหยุดนิ่งอยู่กับที่ แต่ในขณะเดียวกันก็ไม่ต้องการเปลี่ยนแปลงแบบถอนรากถอนโคนแบบพลิกฟ้าพลิกแผ่นดิน

นักคิดแนวประชาธิปไตยเสรีนิยมเชื่อว่า ประชาธิปไตยเป็นหนทางสำคัญไปสู่ความก้าวหน้า ประเทศชาติต้องมีประชาธิปไตย ประชาชนต้องมีสิทธิเสรีภาพพื้นฐาน ในขณะเดียวกัน รัฐต้องมีบทบาทสำคัญในการวางกรอบเพื่อความก้าวหน้าด้วย เช่น โดยการส่งเสริมการพัฒนาเศรษฐกิจและพัฒนาประชาธิปไตย

นักคิดเสรีนิยมของเราอาจมองเห็นปัญหาความไม่เป็นธรรมในสังคม แต่มีแนวโน้มที่จะวิเคราะห์ว่า ปัญหาที่เกิดจากความผิดพลาดของกลไกบางอย่าง (เช่น กฎหมายไม่เป็นธรรม มีการใช้อำนาจอย่างไม่ถูกต้อง กลไกตลาดทำงานไม่สมบูรณ์ ฯลฯ) วิธีแก้ไขก็คือ ต้องทำการปรับปรุงปฏิรูปบางสิ่งบางอย่าง ซึ่งก็เพียงพอแล้ว การปรับเปลี่ยนระบบเป็นสิ่งที่ไม่จำเป็น

นักคิดเสรีนิยม (รวมทั้งนักคิดไทยทั่วไป) มีแนวโน้มที่จะมองข้ามปัญหาและเรื่องที่เกี่ยวข้องกับ **โครงสร้างอำนาจ** ราวกับว่าเหตุการณ์ต่างๆ เกิดขึ้นท่ามกลางความว่างเปล่าของอำนาจ เมื่อมองข้ามสิ่งนี้ไป ปัญหาใหญ่ๆ ที่รุมเร้าสังคมไทยก็ถูกละเลยไปด้วย นั่นคือ ปัญหาความไม่เท่าเทียมกันหรือความเหลื่อมล้ำทางรายได้ ทรัพย์สินสมบัติ และการครอบครองทรัพยากรธรรมชาติ

โครงสร้างอำนาจที่ไม่เท่ากัน

ความคิดของนักคิดไทยจึงเปรียบเสมือนการมองเหรียญเพียงด้านเดียว การแก้ไขปัญหาก็เป็นหนทางที่ค่อนข้างไม่สมบูรณ์เท่าใดนัก และไม่อาจจะเข้าไปในส่วนลึกของปัญหาได้

เป็นที่สังเกตได้ว่า ในการเสนอแนะทางออก **เราจะไม่พบข้อเสนอที่เกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างอย่างถอนรากถอนโคนเลย** อย่างมากที่สุดก็เป็นข้อเสนอแนะเกี่ยวกับการกระจายอำนาจจากผู้ปกครองข้างบนไปสู่ผู้ถูกปกครองข้างล่าง หรือการมอบอำนาจเล็กๆ น้อยๆ ให้แก่ประชาชน

4) อุดมการตลาดเสรี

ในขณะที่ระบบทุนนิยมขยายตัวในสังคมไทย กลไกตลาด และกฎตลาด เริ่มปฏิบัติงานมากขึ้น และกลายเป็นหลักสำคัญของระบบ ภายใต้ระบบนี้ การต่อสู้เพื่อแสวงหารายได้ กำไร และผลประโยชน์ ได้กลายเป็นกระแสหลัก การคิดถึงสังคมและส่วนรวมลดน้อยถอยลงไป ระบบการเมืองถูกนำมาใช้เป็นเครื่องมือเพื่อผลประโยชน์อันคับแคบระยะสั้น รัฐมีแนวโน้มที่จะเป็นสถาบันที่ถูกกลุ่มอภิสิทธิชนครอบครอง การมีอำนาจรัฐจะนำไปสู่การมีอำนาจทางธุรกิจมากขึ้น ท่ามกลางทุนนิยมแบบนี้ ประชาธิปไตยจึงได้กลายเป็นช่องทางและกระบวนการของคนกลุ่มน้อยที่เข้ามาครอบครองทรัพยากรของสังคม คนส่วนใหญ่ถูกหลงลืมไป ชีวิตยังคงทุกข์ยากเหมือนเดิม ความจริงข้อนี้มักถูกมองข้ามไปโดยนักคิดแนวประชาธิปไตยเสรีนิยม

นักคิดเสรีนิยมมักอ้างถึง “ตลาดเสรี” เสมอ โดยหมายถึง **ตลาดเสรีทางเศรษฐกิจและตลาดเสรีทางการเมือง** แต่นั่นเป็นเพียงอุดมคติหรือความฝันเท่านั้นเอง เพราะในความเป็นจริงไม่มีตลาดเสรีดำรงอยู่ มีแต่การ

ผูกขาดและการครอบงำของอำนาจ และความพยายามที่จะให้ “ตลาดเสรี” ก็ไม่มีทางเกิดขึ้นจริงได้ เพราะมีการควบคุมทางอำนาจเป็นอุปสรรคขวางกั้นอยู่ ที่บอกว่ามีทางเลือกมีเสรีภาพที่จะเลือกนั้นเป็นเพียงความปรารถนาเท่านั้นเอง เพราะหลายสิ่งหลายอย่างถูกกำหนดมาล่วงหน้าโดยกลุ่มคนที่มีอำนาจมีผลประโยชน์พิเศษเรียบร้อยแล้ว ดังนั้น ตลาดเสรีจึงกลายเป็นตลาดที่ไม่เสรี และเสรีภาพจึงกลายเป็นความไร้เสรีภาพ นี่คือการขัดแย้งระหว่างสิ่งที่เป็นจริงและสิ่งที่เปี่ยมอุดมคติที่กำหนดสังคมไทย ซึ่งนักคิดแนวเสรีนิยมมักจะมองไม่เห็น จนในที่สุดก็มีการทักท้วงว่า ตลาดเสรีเป็นสิ่งที่ควรดำรงอยู่จริงๆ บางทีเราอาจสรุปได้ว่า การยึดติดมั่นกับ “อุดมการณ์ตลาดเสรี” ก็เป็นวิธีการชนิดหนึ่งเพื่อต่อต้านไม่ให้เกิดการอภิปรายเกี่ยวกับสังคมไทยเบี่ยงเบนไปยังทิศทางของ “สังคมนิยมเพื่อประชาชน”

แนวคิดที่น่าสนใจสำหรับสังคมไทย

จากการศึกษาผลงานวิจัย ความคิดและความใฝ่ฝันของนักคิดอาวุโส 14 ท่าน ในครั้งนี้ผู้วิจัยพบว่า แนวคิดที่น่าสนใจสำหรับสังคมไทยในขณะนี้ได้แก่ **แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน** ซึ่งควรที่จะให้การสนับสนุนทั้งในระดับของการศึกษาวิจัย และในระดับของการปฏิบัติเพื่อค้นหาประสบการณ์ที่เป็นจริงต่อไปด้วย ดังเหตุผลต่อไปนี้

(1) ในสถานการณ์ของสังคมไทยปัจจุบัน อาจกล่าวได้ว่า แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนเป็นแนวคิดที่เด่นมากที่สุดในการบรรเทาทางเลือกการพัฒนาที่มีอยู่ในขณะนี้ และอาจกล่าวได้เช่นกันว่า แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนนี้มีอิทธิพลอยู่ในระดับหนึ่งที่สามารถผลักดันให้มีการเปลี่ยนแปลงทิศทางการพัฒนาประเทศดังปรากฏอยู่ในแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 8 ที่มีจุดใหญ่ใจความอยู่ที่ “การพัฒนาโดยถือเอาคนเป็นศูนย์กลาง” ซึ่งเป็นหลักการสำคัญประการหนึ่งของแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนเป็นแนวคิดที่เป็นกระแสหลักของทางเลือกการพัฒนา⁷ ทั้งนี้ในระดับของนักคิดชาวบ้านนั่นเองก็มีจำนวนอยู่พอสมควร อีกทั้งยังมีตัวอย่างรูปธรรมของการทำงานที่เป็นจริงเป็นจังสนับสนุนยืนยันความถูกต้องของแนวคิดนี้ด้วย ดังจะเห็นได้จากว่า ในท่ามกลางการทำงานของชาวบ้าน นักพัฒนาเอกชนและเครือข่ายจำนวนหนึ่ง มีนักวิชาการเป็นกำลังเสริมอยู่อีกด้วย

อย่างไรก็ตาม ก็มีข้อสังเกตอีกเช่นกันว่า ในระดับแนวคิดยังมีแนวคิดที่หลากหลายซ้อนกันอยู่ ซึ่งก็คือ **ไม่มีความเป็นเอกภาพ** ขึ้นอยู่กับว่าจะเริ่มต้นแนวคิดนี้จากจุดใด ในขณะเดียวกัน ในระดับของการปฏิบัติก็ยังไม่มีความหลากหลายมากกว่าระดับแนวคิด เพราะถูกกำหนดโดยสถานการณ์เงื่อนไขแวดล้อมที่เป็นจริงที่แตกต่างกันไปในแต่ละที่แต่ละแห่ง แต่ก็อาจเป็นจุดแข็งของแนวคิดนี้ได้ จึงควรที่จะมีการสนับสนุนการวิจัยเกี่ยวกับแนวคิดนี้ทั้งในเชิงวิชาการ (Academic Research) และเชิงปฏิบัติการ (Action Research) ให้มากกว่าที่เป็นอยู่ อีกทั้งเพื่อไปสู่การสร้างฐานข้อมูล (Data base) ในเรื่องนี้ อันจะเป็นประโยชน์ในทางปฏิบัติการที่อาจไม่ต้องเริ่มต้นจากศูนย์ของโครงการต่างๆ ที่มีขึ้นในอนาคต (หมายถึงอาจใช้เป็นช่องทางลัดเข้าสู่การปฏิบัติได้ แต่ทั้งนี้และทั้งนั้นขึ้นอยู่กับว่า การศึกษาวิจัยเพื่อถอดบทเรียนและประสบการณ์จากการพัฒนาแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนจะต้องรอบด้านและเชื่อถือได้ในระดับหนึ่ง) ยิ่งไปกว่านั้นยังจะสามารถช่วยให้การพัฒนาในระดับแนวคิดและทฤษฎีเป็นไปได้ เพราะมีความจริงรูปธรรมจำนวนหนึ่งเป็นฐานรองรับและตรวจสอบความถูกต้องเหมาะสมของแนวคิดและทฤษฎีอยู่ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง **ทฤษฎีเศรษฐกิจชุมชน (ของไทย)** ซึ่งขาดแคลนและเป็นที่ต้องการอย่างเร่งด่วนอยู่ในขณะนี้

(2) ในงานวิจัยแนวคิดและความใฝ่ฝันของ **วิบูลย์ เข็มเฉลิม** ซึ่งผู้วิจัยจัดให้อยู่ในกลุ่มนักคิดแนววัฒนธรรมชุมชนนั้น ผู้วิจัยได้มองเห็นว่า พัฒนาการความคิดในเชิงปฏิบัติของ วิบูลย์ เข็มเฉลิม ได้มาจากประสบการณ์จริงส่วนหนึ่งและพัฒนาการทางความคิดส่วนตัวอีกส่วนหนึ่ง โดยเฉพาะในประเด็นของ **อุตสาหกรรมชุมชน** ในประเด็นนี้

⁷ เช่น ดู ยุคติ มุกดาวิจิตร, “การก่อตัวของกระแสวัฒนธรรมชุมชนในสังคมไทย พ.ศ.2520-2537” (วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต สาขามานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2538) เป็นต้น

สกว.น่าที่จะได้มีการสนับสนุนให้มีการวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action Research) อย่างริบด่วน ซึ่งจะเป็นประโยชน์อย่างมากสำหรับการแสวงหารูปแบบของกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่เหมาะสมสำหรับชุมชน ที่จะต้องมีการปะทะประสานกับระบบตลาดอย่างไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ (ภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์) หรืออย่างน้อยที่สุดอาจใช้เป็นฐานสำคัญสำหรับประเมินขอบเขตและศักยภาพของชุมชนในการพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจ และเป็นการเตรียมรองรับ/รับมือกับนโยบายการพัฒนาอุตสาหกรรมสู่ชนบทของรัฐได้ในอนาคตอันใกล้อีกด้วย

นอกจากนี้ความสำคัญของเรื่อง **อุตสาหกรรมชุมชน** ยังอยู่ที่ศักยภาพในการเป็นตัวเชื่อมโยง (linkage) จากการพึ่งตนเองในระดับปัจเจก (individual level) ในชุมชน ไปสู่การพึ่งตนเองในระดับชุมชนหรือส่วนรวม (community or collective level) ซึ่งนอกจากจะเป็นช่องทางให้ชุมชนเกิดการเรียนรู้ร่วมกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการจัดการธุรกิจอันเป็นสิ่งที่จำเป็นในยุคโลกาภิวัตน์แล้ว ยังเป็นการลดความขัดแย้งในชุมชนอีกด้วย ความคาดหวังที่จะเกิดความเป็นชุมชนที่ยั่งยืนในอนาคต รวมทั้งการพัฒนาการพึ่งตนเองในระดับสากลหรือระดับประเทศชาติก็อาจจะ เป็นสิ่งที่ไม่ไกลจากความฝัน แต่ทั้งนี้และทั้งนั้นสิ่งต่างๆ เหล่านี้เป็นกระบวนการที่จะทำให้คนเราเกิดความเชื่อมั่นในตนเอง พาดนให้มีอิสระ และกล้าประกาศ **ความเป็นไท** ดังที่วิบูลย์ เข็มเฉลิม ได้ให้ความหมายอุตสาหกรรมชุมชน เอาไว้อย่างน่าสนใจ คือ

อุตสาหกรรมชุมชน อุตสาหกรรมในที่นี้คงไม่ได้หมายถึงการไปเชิญชวนนักธุรกิจที่มีเงินทุนหรือคนที่มีฐานะทางการเงินเข้ามาลงทุน แต่หมายถึงว่า การระดมเงินทุนในหมู่ของพวกชาวบ้านด้วยกัน จัดตั้งอุตสาหกรรมตามลักษณะการเกษตรหรือผลผลิตที่ตัวเองมี จากวัตถุดิบเพื่อจะแปรรูป ฉะนั้น อุตสาหกรรมลักษณะนี้ก็จะมผลิตภัณท์ที่เป็นมาตรฐานเดียวกันจากชุมชนหนึ่งๆ แล้วก็สามารถนำเข้าสู่ระบบตลาดได้

ผู้ใหญ่มั่นใจว่า **อุตสาหกรรมชุมชน** จะเป็นระบบเศรษฐกิจในชนบทที่พัฒนาไปได้ทันกับระบบเศรษฐกิจทั่วไป และจะเป็นประโยชน์แก่ชุมชนอย่างแท้จริง เพราะเป็นอุตสาหกรรมที่ชุมชนเป็นเจ้าของเอง เป็นการเน้นให้สร้างอุตสาหกรรมก่อนการทำธุรกิจ ให้รู้พื้นอุตสาหกรรมในครัวเรือนจากศักยภาพเดิมที่ชนบทเคยมีอยู่ขึ้นมาใหม่ และจะช่วยให้ลดรายจ่ายของชุมชนจากการบริโภคสินค้าสมัยใหม่ที่โหมทะเข้ามาในชุมชนจนคนคุ้นเคยกับการซื้อ สูญเสียความสามารถในการทำเองใช้เองไป

การเกิดขึ้นและพัฒนาได้ของอุตสาหกรรมชุมชน อยู่บนพื้นฐานที่ชุมชนจะต้องมีระบบของการเรียนรู้ การสืบทอดทางวัฒนธรรม ในเรื่องกระบวนการจัดการและการแปรรูป ตลอดจนความเข้าใจในระบบทุน ระบบธุรกิจ และตลาด มากขึ้น เกียวโยงสัมพันธ์กันไปโดยตลอด⁸

2.1 จุดหนักของการแก้ไขปัญหาตามแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน

ข้อเสนอแนะในการแก้ปัญหาของแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนมีค่อนข้างหลากหลาย ครอบคลุมหลายมิติและหลายสถาบันของสังคมไทย แต่สิ่งที่เราต้องการเน้นในที่นี้เป็นพิเศษคือ **สำนักคิดนี้ให้ความสำคัญสูงสุดแก่เรื่อง การปรับเปลี่ยนวิถีคิดและโลกทัศน์ของคนในสังคม** ดังที่เราจะสรุปสั้นๆ ดังต่อไปนี้ พร้อมทั้งชี้ให้เห็นจุดอ่อนบางประการด้วย

ข้อสรุปที่สำคัญที่สุดของแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนคือ ถ้าเราต้องการแก้ไขวิกฤติการณ์ทางสิ่งแวดล้อมแล้ว

⁸ วิบูลย์ เข็มเฉลิม ใน ยุทธชัย เจริญชัย, **สังคมถึงพร้อมด้วยความไม่ประมาท: ความไม่ฝันของ ผู้ใหญ่วิบูลย์ เข็มเฉลิม** (กรุงเทพฯ: มูลนิธิสถานแสงอรุณ, 2539), น. 51.

เราจะต้องมีวิธีการคิดแบบใหม่และมีโลกทัศน์แบบใหม่ ด้วย ความคิดแบบใหม่ปฏิเสธความคิดแบบแยกเป็นส่วนๆ แบบกลไกและแบบทวิบาท (dualistic worldview) โลกทัศน์แบบใหม่ปฏิเสธโลกทัศน์แบบอรรถประโยชน์นิยม แต่อาจจะเป็นแบบมนุษยนิยมได้บ้าง โดยขยายมนุษยนิยมให้ครอบคลุมไปถึงธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (ไม่ถึงขั้นนิเวศนิยมแบบสุดขั้ว [ecocentrism])

ความคิดและโลกทัศน์แบบใหม่นี้สอดคล้องกับวัฒนธรรมของ “ความเป็นไทย” ด้วย ซึ่งพุทธศาสนามีส่วนหล่อหลอมเป็นอย่างมาก มองจากแง่นี้แล้ว แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนพยายามเอาพุทธศาสนาในฐานะที่เป็น “ญาณปัญญา” มาใช้เพื่อแก้ปัญหาวิกฤติการณ์ของสังคมไทย นั่นคือ สอนให้คนมีทัศนะแบบใหม่ในการมองโลกและมองชีวิต โดยมองว่าสรรพสิ่งทุกอย่างเป็นธรรมชาติ และทุกสิ่งทุกอย่าง จักรวาล โลกสสาร พีชพรรณไม้ สัตว์ มนุษย์ สังคม ทุกสิ่งในระบบนิเวศล้วนแต่เชื่อมโยงสัมพันธ์กัน และเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา (หลักอหิ�ปัจจุตาของท่านพุทธทาสภิกขุ)

คุณลักษณะจำเพาะที่เด่นของแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนคือ การนำเอาหลักพุทธศาสนาไปประยุกต์ในการฟื้นฟูชุมชนท้องถิ่นและการอนุรักษ์ธรรมชาติ แนวคิดนี้ค่อนข้างจะมีการปฏิบัติและมีประสบการณ์อยู่ในภูมิภาคต่างๆ ของไทยอย่างแพร่หลาย และอาจกล่าวได้ว่าประสบความสำเร็จในระดับหนึ่งในการทำให้วัฒนธรรมชุมชนฟื้นคืนมาพร้อมๆ กับการฟื้นฟูระบบนิเวศของชุมชน

กระบวนการประยุกต์ใช้ของพุทธศาสนานั้น ควรจะเริ่มต้นโดยการเรียนรู้เพื่อปรับเปลี่ยนโลกทัศน์และการมองธรรมชาติให้เป็นแนวพุทธ ซึ่งสอนว่า มนุษย์และสัตว์ทั้งหลายต้องตกอยู่ภายใต้กฎธรรมชาติเดียวกัน เมื่อเป็นเพื่อนร่วมทุกข์ร่วมสุขกันแล้วก็ต้องพึ่งพากัน เกื้อกูลกัน และไม่เบียดเบียนซึ่งกันและกัน ซึ่งควรจะหมายความว่ามนุษย์ไม่ควรไปทำลายธรรมชาติ เมื่อมี “ความรู้สึกแบบพุทธต่อธรรมชาติ” เกิดขึ้นแล้ว การรักษาความยั่งยืนของระบบนิเวศก็เป็นสิ่งที่เป็นไปได้⁹

ในที่สุดแล้วแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนย้ำว่า การแก้ไขปัญหาวิกฤติการณ์ทางสิ่งแวดล้อมจะต้องมาเริ่มต้นกันที่รากฐานแห่งความคิด เราจะต้องให้คำตอบที่แน่ชัดว่า มนุษย์มีความสัมพันธ์กับธรรมชาติแบบไหน คิดและรู้สึกอย่างไรต่อธรรมชาติ หลักจากนั้นแล้วเราก็สามารถพัฒนา “จริยธรรมทางสิ่งแวดล้อมแนวพุทธ” ขึ้นมาได้

Albert Einstein เคยกล่าวว่า “เราจำเป็นต้องมีวิธีคิดใหม่อย่างถึงรากถึงโคน มนุษยชาติจึงจะอยู่รอดไปได้” ประเวศ วะสี เห็นด้วยกับคำกล่าวนี การพัฒนาแบบยั่งยืนคงไม่สำเร็จแน่หากไม่มีการเปลี่ยนวิธีคิดขั้นพื้นฐาน เรามีความเห็นว่า การคิดแบบใหม่นี้ควรจะนำไปสู่ข้อเสนอแนะที่ทำให้มีการเปลี่ยนแปลงสังคมอย่างถอนรากถอนโคนด้วย แต่ในความเป็นจริง แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนต้องการเพียงให้มีการปฏิรูป (บางสิ่งบางอย่าง) เท่านั้นเอง ข้อเสนอแนะของ ประเวศ วะสี เป็นตัวอย่างที่ดี ซึ่งมองว่า ในโครงสร้างมหภาคอำนาจของสังคมไทย ภาครัฐและภาคธุรกิจมีอำนาจมากเกินไป ภาคชุมชนไม่เข้มแข็ง จึงเกิดปัญหาและวิกฤติการณ์ต่างๆ ขึ้น วิธีแก้ไขก็คือ ต้องให้อำนาจรัฐ อำนาจธุรกิจ และอำนาจชุมชน ดำรงอยู่เคียงข้างกันอย่างมีดุลยภาพ

หนทางที่ถูกต้องกว่าคือ สังคมชุมชนจะต้องมีความสามารถควบคุมอำนาจรัฐและอำนาจธุรกิจได้ ไม่ให้อำนาจนี้ใหญ่โตจนครอบงำสังคมชุมชนแบบเบ็ดเสร็จ เราจึงจะรอดพ้นจากวิกฤติการณ์ทางจิตวิญญาณและสิ่งแวดล้อมได้

2.2 ทิศทางแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนกับแนวคิดรากดิคัล

เพื่อให้มีประสิทธิภาพมากในการอธิบายปัญหาและเสนอแนวทางแก้ไข เราควรจะปรับปรุง แนวคิด

⁹ พระธรรมปิฎก, คนกับป่า (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์บริษัทสหธรรมิก จำกัด, 2537).

วัฒนธรรมชุมชน (ซึ่งมีศักยภาพอยู่แล้วให้มีลักษณะ “radical” ยิ่งขึ้น) ข้อเสนอแนะบางประการมีดังต่อไปนี้

(1) เราต้องมอง **“ชุมชน”** ว่าเป็นกระบวนการ ไม่ใช่เป็นดุลยภาพ ในกระบวนการนี้มีพัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ซึ่งส่วนใหญ่เกิดขึ้นจากความขัดแย้ง ความขัดแย้งนี้คอยทำหน้าที่รบกวนไม่ให้อุลยภาพปรากฏขึ้นได้ เกี่ยวกับเรื่องนี้ แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนมักจะมองความขัดแย้งว่าเป็นความขัดแย้งระหว่างวัฒนธรรม (วัฒนธรรมตะวันออกกับวัฒนธรรมตะวันตก) แต่บางทีเราอาจต้องมองให้กว้างกว่านี้ ในชุมชนเราจะพบทั้งความขัดแย้งทางเศรษฐกิจ (เช่น ระหว่างผู้มีทรัพยากรกับผู้ไร้ทรัพยากร) และความขัดแย้งทางอุดมการณ์ (เช่น ระหว่างอุดมการณ์เสรีนิยมกับอุดมการณ์สังคมนิยม) ซึ่งนำไปสู่ความตึงเครียดและการปะทะกันของผลประโยชน์ตลอดเวลา การทำงานของกระบวนการเหล่านี้จะทำให้คำตอบเราว่า ชุมชนในวันนี้ไม่เหมือนชุมชนเมื่อวานนี้แล้ว

(2) ปัญหาที่เราต้องมาคิดกันใหม่ คือ อะไรทำให้ **“ชุมชน”** เปลี่ยนไป? การเปลี่ยนแปลงมาจากกระบวนการภายนอกที่เราเรียกว่า **“โลกาภิวัตน์”** หรือจากพลังพลวัต (dynamic) ภายในชุมชน? หรือว่าเกิดจากปฏิสัมพันธ์ของทั้งสองกระบวนการ? แต่ที่แน่ๆ ก็คือ **“โอกาสชีวิต”** ของประชาชนท้องถิ่นได้ลดน้อยถอยลง และ **“ความอยู่รอด”** ของระบบนิเวศน์พื้นบ้านได้กลายเป็นปัญหาใหญ่ ทั้งมนุษย์และธรรมชาติถูกทำลายพร้อมๆ กัน การแสวงหาทฤษฎีที่สามารถอธิบายปรากฏการณ์นี้ยังต้องดำเนินต่อไป

(3) ดังที่ได้วิเคราะห์แล้ว แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนไม่ได้ให้ความสนใจแก่เรื่องการวิเคราะห์ความไม่เท่าเทียมกันในโครงสร้างอำนาจ จุดอ่อนนี้ควรได้รับการแก้ไข โดยผนวกเอาแนวคิดทางเศรษฐศาสตร์การเมืองของสำนักมาร์กซิสต์ใหม่เข้ามาด้วย แล้วเราจะพบว่า **“ตลาดของชุมชน”** ไม่ใช่เป็นปรากฏการณ์ธรรมชาติ หากแต่เป็นระบบความสัมพันธ์ทางอำนาจที่ให้ผลประโยชน์แก่คนกลุ่มต่างๆ อย่างไม่เท่ากัน นอกจากนี้ การนำมิติของอำนาจเข้ามาเกี่ยวข้องจะทำให้เราได้ข้อสรุปว่า เพื่อแก้ไขปัญหาคความยากจนของชุมชน เราจะต้องทำจากข้างล่างขึ้นมา การให้การศึกษาเป็นการช่วยให้มีความสามารถในการผลิตและดำรงชีพเพิ่มขึ้นเท่านั้นเอง เมื่อผลิตเพิ่มขึ้นก็สามารถให้ผลผลิตเพิ่มขึ้นแก่ผู้ซื้อได้ ความยากจนก็จะยังคงมีอยู่ต่อไป ตลาดที่ยังไม่มีการเปลี่ยนแปลงทางด้านอำนาจและสถานภาพของผู้ยากไร้

(4) ในสถานการณ์ที่สิ้นหวังและไร้ความหมาย ชีวิตก็อาจดำเนินต่อไปได้ แต่สิ่งนี้จะเป็นไปได้ก็ต่อเมื่อมีการรวมพลังกัน เคลื่อนไหวร่วมกัน เพื่อแก้ไขปัญหาร่วมกัน ในช่วง 10 ปีที่ผ่านมา การปฏิบัติการประท้วงร่วมกัน (เช่น สมัชชาคนจน) จากชุมชนหลายแห่งของภูมิภาคต่างๆ ของไทย ได้กลายเป็นปรากฏการณ์ที่เราเรียกว่า **“การเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่”** จนบัดนี้แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนยังไม่ได้ให้ความสนใจเท่าที่ควร แนวคิดราดิคัลมองว่า ถ้าไม่มีการเคลื่อนไหวเราก็ไม่อาจประสบความสำเร็จในการแก้ไขปัญหาของท้องถิ่นได้ ผู้ที่เดินทางอำนาจนิยมย่อมต้องการเสถียรภาพ ไม่ต้องการการเปลี่ยนแปลง การเคลื่อนไหวทางสังคมเป็นการท้าทายอำนาจนี้โดยตรง ซึ่งถ้ามีขอบเขตการเคลื่อนไหวที่กว้างขวางและครอบคลุมหลายวงการ หลายชนชั้นของสังคม รวมทั้งมีการปฏิบัติการอย่างมีประสิทธิภาพแล้ว โครงสร้างอำนาจก็อาจสั่นคลอนได้ อันเป็นการเปิดประตูไปสู่การเปลี่ยนแปลงที่ปรับปรุงโอกาสชีวิตของประชาชน รวมทั้งช่วยให้ระบบนิเวศน์สามารถอยู่รอดได้

อย่างไรก็ตาม เราต้องระลึกอยู่เสมอว่า ระหว่างความคิดราดิคัลกับการปฏิบัติการทางการเมือง ย่อมมีความตึงเครียดเกิดขึ้นเสมอ ในสังคมที่มีอนุรักษนิยมครอบงำ คำว่า **“ราดิคัล”** ควรจะมีความหมายว่า **“เป็นยูโทเปียที่สามารถนำไปปฏิบัติได้”**

เอกสารประกอบการสังเคราะห์งานวิจัย

งานวิจัยชุด “เมืองไทยในความใฝ่ฝันของนักคิดอาวุโส” สนับสนุนโดย สำนักงานกองทุนส่งเสริมการวิจัย (สกว.), 2539.

เกษมา วรวรรณ ณ อยุธยา, “เมืองไทยในความใฝ่ฝันของนักคิดอาวุโส: ศาสตราจารย์ ดร.เอกวิทย์ ณ ถลาง”, 2539.

เชาวนะ ไตรมาศ, “เมืองไทยในความใฝ่ฝันของนักคิดอาวุโส: ศาสตราจารย์ ดร.ชัยอนันต์ สมุทวณิช”, 2539.

จารุภัทร เรืองสุวรรณ, “ประเทศไทยในทัศนะของนักคิดอาวุโส: พลเอกสายหยุด เกิดผล”, 2539.

ไชยันต์ รัชชกุล, “ความคิดและข้อเสนอแนะของนักคิดอาวุโส: ศาสตราจารย์ ดร.เจตนา นาควัชระ”, 2539.

ชัชวาล บุญบัน, “เมืองไทยในความใฝ่ฝันของนักคิดอาวุโส: ศาสตราจารย์ ดร.ระวี ภาวิไล”, 2539.

บวรศักดิ์ อุวรรณโณ, “เมืองไทยในความใฝ่ฝันของนักคิดอาวุโส: ศาสตราจารย์ ดร.อมร จันทรมบูรณ์”, 2539.

ตรีศิลป์ บุญขจร, “แนวคิดและประสบการณ์ชีวิตของนักคิดอาวุโส: เนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์”, 2539.

ฉันทนา บรรพศิริโชติ และสุรัช หวันแก้ว, “ความคิดของผู้ใหญ่ วิบูลย์ เข็มเฉลิม”, 2539.

จิรพร วิทยศักดิ์พันธุ์, “เมืองไทยในความคิดและความใฝ่ฝันของ ศาสตราจารย์ ดร.นิธิ เอียวศรีวงศ์”, 2539.

ทวีวัฒน์ ปุณทริกวิวัฒน์, “เมืองไทยในความใฝ่ฝันของพระธรรมปิฎก”, 2539.

ยศ สันตสมบัติ, “ประเวศ วะสี อาจารย์แพทย์ผู้เยียวยาสังคม”

วิชัย โชควิวัฒน์, “เมืองไทยในความใฝ่ฝันของนักคิดอาวุโส: ศาสตราจารย์ นายแพทย์ ประเวศ วะสี”

อานันท์ กาญจนพันธุ์, “สังคมไทยตามความคิดและความใฝ่ฝันในงานของ อาจารย์จักรทิพย์ นาถสุภา”

อัญญา ภูงคกุล และพีเตอร์ ไมตรี อังภากรณ์, “ประเทศไทยในความใฝ่ฝันของนักคิดอาวุโส: ดร. อัมมาร สยามวาลา”

เสรี พงศ์พิศ, “อนาคตเริ่มตั้งแต่วันวาน แนวคิดและประสบการณ์ชีวิตของ ศาสตราจารย์ ดร. สิปปนนท์ เกตุทัต”, 2539.

เอกสารอื่นๆ

เจตนา นาควัชระ, **วิกฤติการณ์ของมนุษยศาสตร์**. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), 2538.

ชัยอนันต์ สมุทวณิช, **สยามสู่ศตวรรษที่ 21**. กรุงเทพฯ: สถาบันนโยบายศึกษา, 2537.

ไชยรัตน์ เจริญรินไอฟาร์, “การเมืองแบบใหม่ ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่ และวาทกรรมการพัฒนาชุดใหม่” **วารสารธรรมศาสตร์**. ปีที่ 21 ฉบับที่ 1 (มกราคม-เมษายน 2539), น. 76-119.

ประเวศ วะสี, **พุทธเกษตรกรรมกับศาสนาสืบของสังคมไทย**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์หมอชาวบ้าน, 2530.

ผาสุก พงษ์ไพจิตร, การวิจารณ์งานวิจัย “สังคมไทยตามความคิดและความใฝ่ฝันของ “อาจารย์จักรทิพย์ นาถสุภา” วิจัยโดย รองศาสตราจารย์ ดร. อานันท์ กาญจนพันธุ์.

นิธิ เอียวศรีวงศ์, **สองหน้าสังคมไทย: บทวิพากษ์โครงสร้างอารยธรรมไทย**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ผู้จัดการ, 2539.

พระธรรมปิฎก **คนกับป่า**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์บริษัทธรรมิก จำกัด, 2537.

ยุกติ มุกดาวิจิตร, “การก่อตัวของกระแสวัฒนธรรมชุมชนในสังคมไทย พ.ศ.2520-2537” **วิทยานพนธ์มหาบัณฑิต** สาขามานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2538.

ยุทธชัย เฉลิมชัย, **สังคมถึงพร้อมด้วยความไม่ประมาท: ความใฝ่ฝันของ ผู้ใหญ่วิบูลย์ เข็มเฉลิม**. กรุงเทพฯ: มูลนิธิสานแสงอรุณ, 2539.

แนวคิดและความไฝ่ฝันของ 14 นักคิดอาวุโสไทย: บทสังเคราะห์เชิงวิพากษ์ของ ดร. ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์

ปรีชา ช่างขวัญเย็น

บทวิพากษ์เชิงวิเคราะห์นี้เขียนขึ้นเพื่อพิจารณาบทสังเคราะห์เชิงวิพากษ์ ของ ดร.ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ เรื่อง แนวคิดและความไฝ่ฝันของ 14 นักคิดอาวุโสไทย ซึ่งเสนอในที่ประชุมสัมมนา ซึ่งศูนย์มนุษยศาสตร์เพื่อสังคม คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย โดยความสนับสนุนของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) จัดขึ้น รายละเอียดในบทความของ ดร.ปรีชา นั้นถือว่าผู้เข้าร่วมสัมมนาได้อ่านแล้ว จึงมิได้เขียนโดยการยกข้อความจากบทความของ ดร.ปรีชามายืนยันทุกครั้งที่วิพากษ์วิจารณ์ ดังเช่นบทความวิชาการซึ่งเขียนขึ้นตามปกติ

การวิพากษ์จะวิพากษ์เฉพาะในประเด็นหลักๆ ของแนวคิดเท่านั้น เนื่องจากเป็นเรื่องที่อภิปรายกันในเวลาจำกัด ประเด็นที่อ้างถึงซึ่งแม้จะเป็นประเด็นใหญ่หากนำไปพิจารณาเป็นเรื่องเฉพาะ แต่เป็นประเด็นที่ห่างประเด็นหลักของบทความที่ ดร.ปรีชาเสนอ จะไม่นำมาวิเคราะห์ เช่น ข้อความที่อ้างถึงข้อเขียนของนายแพทย์ประเวศ วะสี ว่า “ขณะนี้เรามีโสเภณีจำนวนมากกว่าพระ คือมีพระ 200,000 กว่ารูป แต่มีโสเภณีมากกว่า 500,000 คน” ซึ่งเป็นข้อความที่มุ่งจะชี้ว่าสังคมและเศรษฐกิจไทยได้เสื่อมลง จนผู้หญิงต้องเป็นโสเภณีมากขึ้น แต่การบวชของคนซึ่งเป็นเรื่องศีลธรรมกลับลดลง ตัวเลขทั้งสองนั้นมีทางที่จะวิเคราะห์ได้หลายแนว และเป็นเรื่องที่มีสาเหตุหลายสาเหตุ ทั้งยังมีใช้เครื่องวัดเชิงคุณภาพ แต่เมื่อพิจารณาบทความของ ดร.ปรีชาแล้ว ข้อความนี้ก็เพียงตัวอย่างที่แสดงว่านักคิดเห็นว่าปัจจุบันสังคมไทยมีปัญหาถึงขั้นวิกฤติ ไม่ได้ประสงค์จะพิจารณาในแง่อื่นมากไปกว่านี้ ประเด็นปัญหาลักษณะนี้มีอยู่มาก และบางประเด็น ดร.ปรีชา ก็วิพากษ์วิจารณ์ แต่ด้วยเหตุผลดังกล่าวข้างต้น ประเด็นเหล่านั้นจะไม่ได้รับการพิจารณาในบทความนี้

นอกจากนั้น งานนี้เป็นงานพิจารณาความคิดของนักคิดอาวุโส ตามที่ ดร.ปรีชาสรุป ซึ่งถือว่าเป็นความเห็นของ ดร.ปรีชา และอาจไม่ตรงกับความเห็นของนักคิดที่ ดร.ปรีชาสรุป การพิจารณาในบทความนี้จึงเป็นการพิจารณาโดยมีสมมติฐานจากการสรุปของ ดร.ปรีชา ขอให้ผู้อ่านบทความอ่านภายในขอบเขตของข้อจำกัดดังกล่าว

สมมติฐาน

ดร.ปรีชามีความเห็นว่าแนวคิดและความไฝ่ฝันของนักคิดอาวุโสไทยเกิดจากหรือเกิดในสภาวะวิกฤตของประเทศไทย ดังนั้นแนวคิดและความไฝ่ฝันยังมีลักษณะเป็นปฏิกิริยาต่อสภาวะวิกฤตดังกล่าว และเป็นความพยายามเสนอทางออกจากสภาวะวิกฤตนั้น ในเรื่องนี้เราอาจตั้งข้อสงสัยตั้งแต่การเลือกนักคิดของสกว.ได้ว่า อาจจะเกิดจากการเลือกนักคิดในฝ่ายที่มีแนวทางอย่างเดียวกันคือ เห็นว่าประเทศไทยอยู่ในสภาวะวิกฤตโดยไม่ได้เลือกนักคิดฝ่ายที่เห็นว่าประเทศไทยไม่ได้อยู่ในสภาวะดังกล่าว ซึ่งนักคิดฝ่ายหลังนี้อาจเห็นว่าไม่มีอะไรวิกฤตหรือแม้วิกฤตก็เป็นเพียงเรื่องชั่วคราวที่เข้าใจได้ จึงไม่มีอะไรที่ต้องพูดต้องเขียนเหมือนนักคิดฝ่ายตรงข้าม ทำให้ดูเหมือนไม่เป็นนักคิด ถ้าให้นักคิดกลุ่มหลังนี้มาวิจารณ์แนวคิดของนักคิดอาวุโส 14 คนนั้นก็คงจะได้ความคิดความเห็นตรงข้าม ดร.ปรีชาเองก็ดูเหมือนจะอยู่ในฝ่ายเดียวกับนักคิด 14 คนนั้นจึงไม่ได้ตั้งข้อสงสัยเกี่ยวกับสภาวะวิกฤต แต่ได้ยอมรับและพิจารณาว่าทั้ง 14 คนเสนอแนวคิดและทางออกในการแก้ปัญหาดังกล่าวอย่างไร จัดเป็นกลุ่มได้อย่างไร

ถ้าเรามองปัญหาตามแนวทางนี้ก็จะเห็นว่าระบบเดิมมีข้อเสียมากมาย ไม่ว่าจะเป็นการเมือง เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และเห็นว่าทางเลือกใหม่มีข้อดีมากมาย แต่เราอาจจะไม่พิจารณาข้อดีของระบบเดิมและ

ข้อบกพร่องหรือข้อจำกัดของทางเลือกใหม่ หากพิจารณาเช่นนี้ของเก่ากับของใหม่ก็อยู่ด้วยกันไม่ได้เพราะว่าเป็นระบบที่ต่างทำลายกัน ดร.ปริชาที่อยู่ในหมู่นักวิชาการที่ใช้วิธีพิจารณาดังกล่าว แต่รุนแรงกว่าจึงได้เสนอแนวคิดที่จะเปลี่ยนแปลงแบบถอนรากถอนโคน ความคิดเช่นนี้อาจถูกก็ได้ แต่เรายังไม่ได้พิจารณาว่าการแก้ไขในระบบเก่าทำได้หรือไม่ หรือสองระบบอยู่ร่วมกันได้หรือไม่ถ้ามีการแก้ไขระบบเก่าบ้าง ที่จริงความคิดของกลุ่มประชาธิปไตยเสรีนิยมตามที่ ดร.ปริชาจัดไว้ก็พูดเรื่องนี้อยู่บ้าง แต่อาจจะได้รับการพิจารณาจาก ดร.ปริชาน้อยเกินไป เนื่องจาก ดร.ปริชามีแนวคิดค่อนข้างก้าวไกลกลุ่มแนววัฒนธรรมชุมชนมากกว่า ในเมื่อยังมีได้พิจารณาโดยรอบคอบทั้งสองด้านก็ยากที่ ดร.ปริชาจะตัดสินใจว่าควรถอนรากถอนโคนระบบที่เป็นอยู่เสีย งานของ ดร.ปริชาจึงดูเหมือนวางอยู่บนสมมติฐานว่าแนวคิดของนักคิดอาวูโสแนววัฒนธรรมชุมชนถูกกว่าแนวประชาธิปไตยเสรี และแนวประชาธิปไตยเสรีดีกว่าระบบที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน โดยที่ยังไม่ได้มีการอภิปรายว่าสมมติฐานดังกล่าวน่าเชื่อถือเพียงไร แม้ว่าแนวคิดของนักคิดอาวูโสทั้ง 14 คนจะมีการปฏิบัติเป็นรูปธรรมอยู่บ้างแต่ก็อยู่ในขอบเขตและระดับที่จำกัดเกินกว่าจะช่วยให้เขาประสบความสำเร็จเพียงที่เห็นเป็นหลักฐานว่าจะเป็นแนวทางที่ดีในเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมและการเมืองโดยรวมของประเทศ

วิธีการศึกษาแนวคิด

การศึกษาแนวคิดของนักคิดตามแนวทางของสกว. มีข้อดีในแง่ที่ได้มีการรวบรวมความคิดของบุคคลที่มีชื่อเสียงจำนวนหนึ่ง แต่การรวบรวมความคิดนั้นมักจะขึ้นกับความสนใจและพื้นฐานของผู้รวบรวมด้วย ยิ่งในชั้นวิเคราะห์แล้วด้านใดหรือประเด็นใดจะได้รับการวิเคราะห์มากน้อยและมีทฤษฎีหรือเหตุผลทางวิชาการหรือไม่ ขึ้นกับความชำนาญในศาสตร์นั้นๆ ของผู้รวบรวมหรือผู้วิจัย ประเด็นใดที่ไม่ถนัดหรือสนใจน้อย แม้สำคัญก็อาจถูกมองข้าม การอ่านเรื่องที่บุคคลมีชื่อเสียงเขียน หรือฟังจากการสัมภาษณ์บุคคลดังกล่าวก็มักจะต้องอ่านหรือฟังตามพื้นฐานความสนใจและความรู้ของตน ผลงานที่ได้จึงอาจขาดการวิเคราะห์และศึกษาในประเด็นสำคัญ หรืออาจจะโน้มเอียงไปในทางที่ตนเข้าใจหรือปรารถนาจะให้ เป็น ถ้ามีผู้ศึกษางานของบุคคลคนเดียวกันมากกว่าหนึ่งคนก็อาจได้ผลงานที่ต่างกันและเห็นแง่มุมความคิดของนักคิดเพิ่มขึ้น เว้นแต่ความคิดของบุคคลที่มีชื่อว่าเป็นนักคิดนั้นจะไม่ใช้ความคิดที่ลึกซึ้งจริง

การให้บุคคลมากกว่าหนึ่งคนทำงานทั้งหมดของนักคิดดังกล่าวข้างต้นมาศึกษาวิเคราะห์จะเป็นการดีที่อาจจะได้ความคิดความเข้าใจและแง่มุมที่แต่ละบุคคลเน้นต่างกัน เพราะความสนใจอาจจะต่างกัน หรือความถนัดกัน ในการอ่านการวิเคราะห์อาจจะต่างกัน แต่การมาพิจารณาดังที่ ดร.ปริชาพิจารณาในขั้นตอนนี้ก็ทำให้ต้องศึกษาเท่าที่ผู้วิจัยขั้นแรกได้สรุปไว้ หากการสรุปนั้นบกพร่อง โดยเฉพาะบางแง่มุม หรือเข้าใจคลาดเคลื่อน การสรุปในขั้นที่สองนี้อาจคลาดเคลื่อนไปด้วย ดังนั้นการวิจารณ์การสรุปในขั้นที่สองนี้อีกต่อหนึ่ง จึงถือว่าเป็นการวิจารณ์สิ่งที่ตรงกับความคิดของนักคิดอย่างแท้จริงไม่ได้ และการวิจารณ์เท่าที่จะทำได้ก็คือถือสิ่งที่ปรากฏในบทความที่สรุปเป็นพื้นฐาน หากจะต้องวิจารณ์เลยไปถึงขั้นว่านักคิดได้คิดเช่นนั้นจริงหรือไม่ก็ต้องดูงานของนักคิดทุกคนและดูว่าผู้ที่ศึกษางานของนักคิดนั้นๆ เข้าใจถูกหรือผิด ครบถ้วนหรือไม่ ครบถ้วนอย่างไรด้วย ซึ่งก็เกินกว่าจะทำได้ในเวลาอันจำกัดเช่นนี้

การศึกษาโดยรวบยอดขึ้นมาเป็นขั้นๆ แทนที่จะทำได้แก่ความคิดอาจจะทำให้ห่างความจริงและเป็นอัตวิสัยมากขึ้นเรื่อยๆ และการวิจารณ์ต่อไปนี้ก็อาจเป็นการวิจารณ์ความเชื่อเกี่ยวกับความคิดของนักคิดแทนที่จะเป็นการวิจารณ์ความคิดที่นักคิดคิดจริงๆ ก็ได้ บทความนี้จะวิเคราะห์วิจารณ์แนวคิดของ ดร.ปริชาเกี่ยวกับแนวคิดของนักคิดอาวูโส ตามที่นักวิชาการได้รวบรวมและวิเคราะห์ไว้ โดยยอมรับการแบ่งกลุ่มนักคิดตามที่ ดร.ปริชาเสนอ และจะประเมินค่าจากผลสรุปที่ ดร.ปริชาได้สรุปไว้เฉพาะในข้อที่เป็นความคิดสำคัญซึ่งจะมีผลกระทบต่อความคิดย่อยอื่นๆ

แนวคิดหลักของนักคิดอาวุโสกลุ่มวัฒนธรรมชุมชน

แนวคิดหลักของนักคิดกลุ่มวัฒนธรรมชุมชนตามที่ ดร.ปรีชากำหนดจะเป็นความคิดที่ต่อต้านเศรษฐกิจทุนนิยมเสรีและกระแสโลกาภิวัตน์ เนื่องจากเชื่อว่าทำให้ประเทศถูกทำลายในด้านเศรษฐกิจ ทรัพยากร และคุณค่ามากขึ้นและรวดเร็วยิ่งขึ้น กลุ่มนี้จึงมีความเห็นด้านการพัฒนาไปในทางที่ตรงข้ามกับระบบเศรษฐกิจแบบเดิมที่ใช้กันอยู่ รวมทั้งต่อต้านบางส่วนของการเมืองแบบเดิมด้วย แนวคิดที่เป็นลักษณะต่อต้านดังกล่าวอาจแบ่งเป็นด้านๆ ได้ดังต่อไปนี้

- **ด้านจุดมุ่งหมายของการเปลี่ยนแปลงหรือการพัฒนาแนวคิดมุ่งที่การพัฒนา** แบบยั่งยืนและรอบด้านทั้งวัตถุ มนุษย์ สังคมและสิ่งแวดล้อมอย่างมีความพอดี ซึ่งตรงข้ามกับทุนนิยมเสรีที่พัฒนาแบบมุ่งพัฒนาวัตถุ แต่ทำลายมนุษย์ สังคมและสภาพแวดล้อม เนื่องจากการพัฒนาเพื่อประโยชน์ส่วนตัวเกินพอดีและเป็นไปเพื่อคนส่วนน้อย แต่การพัฒนาแบบยั่งยืนจะต้องเป็นได้เฉพาะในระบบเศรษฐกิจชุมชนหรือไม่ ระบบเศรษฐกิจแบบเดิมพัฒนาแบบยั่งยืนได้หรือไม่ ทุกประเทศที่เป็นทุนนิยมต้องพัฒนาเชิงทำลายทั้งสิ้นหรือไม่ การพัฒนาแบบยั่งยืนจะต้องสูญเสียอะไรในระบบเศรษฐกิจเดิมบ้างและหากมีการสูญเสียเช่นนั้นควรจะยอมรับหรือไม่ จะมีวิธีใดให้เกิดการยอมรับ ปัญหาทำนองนี้เป็นปัญหาสำคัญซึ่งไม่ปรากฏในบทความและอาจไม่ปรากฏในงานของผู้รวบรวมแนวคิดด้วยก็ได้

- **ด้านทฤษฎีหรือหลักการ** การพัฒนาตามแนวคิดนี้ส่วนใหญ่ใช้หลักเศรษฐกิจชุมชนซึ่งมีวัฒนธรรมไทยเป็นพื้นฐาน บางท่านในกลุ่มนี้คิดว่าเป็นพุทธเศรษฐศาสตร์ แต่เศรษฐกิจชุมชนก็ดี วนเกษตรก็ดี เป็นอย่างเดียวกับพุทธเศรษฐศาสตร์ สอดคล้องกับพุทธเศรษฐศาสตร์หรือ เป็นส่วนหนึ่งของพุทธเศรษฐศาสตร์หรือไม่ก็ยังไม่มีความชัดเจน แม้พุทธเศรษฐศาสตร์เป็นอย่างไรก็ยังไม่มีการวิเคราะห์อย่างเป็นระบบ และหากจะมีการวิเคราะห์คนสองคนก็อาจเข้าใจพุทธเศรษฐศาสตร์ต่างกัน การใช้พุทธเศรษฐศาสตร์ในการประเมินค่าหรืออธิบายเศรษฐกิจระบบเดิมก็อาจต่างกัน เช่น หากมีคำถามว่า พุทธเศรษฐศาสตร์ขัดแย้งกับทุนนิยมหรือไม่ พุทธเศรษฐศาสตร์ใช้คู่กับทุนนิยมได้หรือไม่ คำตอบอาจต่างกัน อาจกล่าวได้ว่าทฤษฎีและหลักการในเรื่องนี้ยังไม่มีรายละเอียดที่ชัดเจนพอ

- **ด้านวิธีดำเนินการเพื่อการพัฒนา** กลุ่มนี้เสนอวิธีดำเนินการโดยการเปลี่ยนแปลงจากด้านล่างของสังคมขึ้นมาอย่างส่วนบน กล่าวคือในแง่เศรษฐกิจให้เริ่มที่ชุมชน ในแง่ความคิดก็ปรับเปลี่ยนความคิดในเรื่องการผลิต การบริโภคจากชุมชนก่อนแล้วขยายขึ้นสู่ส่วนบนของสังคม ในแง่การเมืองเสนอให้กระจายอำนาจสู่ชุมชน สู่ท้องถิ่น เพื่อให้ชุมชนและท้องถิ่นคิดแล้วตัดสินใจในเรื่องต่างๆ ทั้งเศรษฐกิจ การเมืองการปกครอง และสังคม จากมาตรฐานของท้องถิ่นแทนการครอบงำจากรัฐหรือส่วนกลาง ให้พึ่งตนเองและเป็นอิสระมากขึ้น แต่เรื่องนี้ก็ยังมีปัญหามากมาย เมื่อพิจารณาในรายละเอียดเช่นในแง่เศรษฐกิจ เศรษฐกิจชุมชนจะขยายได้เพียงไร จะต้องมีการคิดต่อระบบการผลิตที่เป็นอยู่อย่างไร ต่อเทคโนโลยีอย่างไร การกระทบระหว่างระบบทั้งสองจะเป็นอย่างไรและจะจัดการอย่างไร ในแง่ความคิดจะเปลี่ยนให้สำเร็จได้ด้วยวิธีใด จะต้องให้เกิดทัศนคติว่าเศรษฐกิจทุนนิยมเสรีต้องล้มโดยสิ้นเชิงหรือว่าจะดำเนินไปด้วยกันกับเศรษฐกิจชุมชนอย่างไร จะให้คนยึดบริโภคอย่างรู้จักประมาณได้อย่างไร ใช้มาตรการใด ในแง่การเมืองการปกครองจะขยายหรือกระจายอำนาจอะไรไปสู่ชุมชนบ้าง กระจายอย่างไรจึงจะถูกต้อง อยากรู้ผิดจะต้องเปลี่ยนระบอบการปกครองหรือหลักการทางการเมืองด้วยหรือไม่ โดยเฉพาะในส่วนที่เกี่ยวกับเสรีภาพทางเศรษฐกิจ ความยุติธรรมและความเสมอภาค สิ่งเหล่านี้ยังไม่เห็นความชัดเจน ยังไม่เห็นแนวคิดซึ่งจะแก้ปัญหาตั้งแต่ต้นไปจนถึงจุดหมายปลายทาง และหากไม่เห็นแนวคิดในรายละเอียดเหล่านี้ก็ยากที่จะตัดสินใจว่าจุดมุ่งหมายและวิธีการที่คิดนั้นถูกต้องหรือไม่ และนำมาปฏิบัติให้เกิดผลดีได้เพียงไร

แนวคิดหลักของกลุ่มนักคิดแนวประชาธิปไตยเสรีนิยม

กลุ่มนี้เป็นกลุ่มที่มีแนวคิดทางเศรษฐกิจต่างกับกลุ่มแรก คือยังยอมรับทุนนิยมเสรี แม้ว่าบางท่านเช่นพลเอกสายหยุดจะพูดถึงระบบคู่ขนาน เช่น สหกรณ์ด้วยก็ตาม นอกจากนั้นบางท่านยังเห็นว่ากระแสโลกาภิวัตน์และเทคโนโลยีเป็นสิ่งที่เลี่ยงไม่ได้

ถ้าเรามองจากทัศนะของกลุ่มนี้ ซึ่งเห็นว่าระบบทุนนิยมเสรีก็ดีเทคโนโลยีก็ดีไม่จำเป็นต้องทำลายสภาพแวดล้อม ทำลายคนและคุณค่าทางสังคมเสมอไป ประเทศทุนนิยมที่เคยเสียหายในเรื่องสภาพแวดล้อมก็ปรับสภาพแวดล้อมได้ และกลับเป็นผู้นำทางการรักษาสภาพแวดล้อมในปัจจุบัน การดูแลทรัพยากรของชาติก็เช่นกัน ประเทศเหล่านั้นดูแลรักษาได้ดีกว่าเรา สาเหตุของการทำลายต่างๆ มาจากตัวระบบทุนนิยมและเทคโนโลยี หรือมาจากการใช้สิ่งเหล่านี้อย่างขาดกฎเกณฑ์ หรือเข้าใจผิด การเข้าใจว่าทุนนิยมเสรีต้องปล่อยให้เอกชนดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจอย่างเสรีจนแทบไม่มีขีดจำกัดและรัฐเข้าไปดูแลประโยชน์ของประชาชน สิ่งแวดล้อม ทรัพยากรของชาติไม่ได้เป็นเพียงข้ออ้าง ไม่ใช่สิ่งจำเป็นของทุนนิยม แต่มันก็อ้างเพื่อจะปล่อยปละละเลย เพื่อการหาผลประโยชน์ส่วนตัวอย่างไม่ยุติธรรม หรือเพื่อการฉ้อราษฎร์บังหลวงมากกว่า เพราะหากทุนนิยมเป็นภัยร้ายเช่นนั้นจริง ประเทศทุนนิยมก็ต้องเป็นประเทศที่คนและสังคมเลวร้าย ทรัพยากรถูกทำลาย และขาดความยุติธรรมไปหมด แต่จะเห็นได้ว่าปัจจุบันเราเรียนรู้การหาประโยชน์และการเอาเปรียบแบบทุนนิยม แต่เราไม่ได้เรียนรู้วิธีการจัดการบ้านเมือง บทเรียนจากความเสียหายของทุนนิยม ซึ่งทำให้เกิดการทำลายสภาพแวดล้อม เราไม่ได้นำมาใช้ การบริโภคมากกว่าการลงทุน ซึ่งมีหลักการของทุนนิยมเรากลับนำมาใช้ ส่วนการปล่อยให้กลไกตลาดทำหน้าที่อย่างเสรีโดยไม่ได้นำเงื่อนไขสำคัญคือตลาดสมบูรณ์มาพิจารณาด้วยก็เป็นเรื่องที่แสดงถึงการขาดความรู้เกี่ยวกับทุนนิยมหรือไม่ก็มีความรู้แต่เล็งเสียเพื่อหาประโยชน์ส่วนตัว

ความคิดฝ่ายประชาธิปไตยเสรีนิยม หากจะให้แก้ปัญหของประเทศได้ก็ต้องวิเคราะห์เรื่องเหล่านี้โดยอาศัยพื้นฐานข้อมูลที่เป็นจริง แต่ก็ยังไม่ค่อยมีการอภิปรายในประเด็นต่างๆ ดังกล่าวแล้วอย่างจริงจังและลึกซึ้ง ความคิดดังกล่าวจึงดูเป็นเพียงความเชื่อของคนกลุ่มนี้เท่านั้น โดยเฉพาะพลังอะไรที่จะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของทุนนิยมเสรีแบบเป็นประโยชน์ของชนกลุ่มน้อย พรรคพวก และฉ้อราษฎร์บังหลวงและการกุมอำนาจในสังคมระดับปกครองและระดับนำด้านอื่นๆ โดยเฉพาะทางการเมืองมาเป็นแบบกระจายอำนาจ กระจายผลประโยชน์นั้นแทบจะไม่มีการอภิปรายกันเลย ทั้งๆ ที่การเปลี่ยนแปลงต้องอาศัยพลัง นอกจากนี้การที่นักประชาธิปไตยเสรียังเน้นการปฏิรูปการปกครอง กฎหมาย ระบบราชการ และเสนอให้ประชาชนมีส่วนร่วมโดยการกระจายอำนาจเป็นการมุ่งลดพลังอำนาจจากส่วนบนลงและเพิ่มพลังอำนาจของส่วนล่างขึ้น โดยขาดการอธิบายวิธีการและการอภิปรายผลที่จะเกิดขึ้น ทำให้แนวคิดนี้เป็นเพียงความใฝ่ฝัน ดังนั้นกลุ่มนี้แม้ยังยึดทุนนิยมแต่ก็ไม่ปฏิเสธเศรษฐกิจชุมชนควบคู่กันไปในฐานะเป็นหลักประกันความมั่นคงทางเศรษฐกิจภายใน เพื่อลดความรุนแรงจากการโจมตีทางเศรษฐกิจจากภายนอก และการไม่พยายามเชื่อมโยงการปฏิรูปดังกล่าวไปสู่เรื่องอื่นๆ คือ คุณค่าศีลธรรม วัฒนธรรมและสังคมด้วย ทำให้ไม่เห็นว่าการปฏิรูปด้านการเมืองจะนำไปสู่การพัฒนาแบบยั่งยืนรอบด้านและเหมาะกับสังคมวัฒนธรรมไทยแทนการพัฒนาทางทำลายอย่างที่เผชิญอยู่ได้อย่างไร

ประเด็นดังกล่าว ดร.ปรีชาสุภะว่าเป็นเรื่องโครงสร้างอำนาจ แต่ประชาธิปไตยเสรีนิยมยังไม่ได้แสดงให้เห็นชัดว่าการลดอำนาจทางการเมืองจะนำไปสู่การลดอำนาจทางเศรษฐกิจ และการกระจายอำนาจทางการเมืองจะนำไปสู่การกระจายอำนาจเศรษฐกิจหรือกระจายผลผลิต กระจายรายได้ได้อย่างไร ยิ่งเรื่องคุณค่าทางศีลธรรม สถาบันทางวัฒนธรรม และศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ซึ่งเป็นนามธรรมกว่าด้วยแล้ว ยิ่งไม่มีคำอธิบายอะไรที่ชัดเจน จนดูเหมือนเป็นเรื่องไม่สำคัญ แม้นักคิดเช่น ดร.ชัยอนันต์ และ พลเอกสายหยุด จะให้ความสำคัญแก่เรื่องนี้ก็ดูเหมือน

เป็นบุคคลยกเว้นของกลุ่มคนที่มีความคิดแนวประชาธิปไตยเสรี และข้อนี้ก็มีส่วนทำให้แนววัฒนธรรมชุมชนซึ่งเน้นเศรษฐกิจและวัฒนธรรมชุมชนกับแนวประชาธิปไตยเสรีกลายเป็นแนวทางที่ตรงกันข้าม

ปัญหาหลายปัญหาซึ่งสังคมนิยมพูดถึงเช่นเสรีภาพซึ่งขาดความเสมอภาคทั้งทางโอกาสและศักยภาพ เช่น ตลาดเสรีทางเศรษฐกิจซึ่งทำให้คนบางกลุ่มมีศักยภาพและโอกาสในการเข้าถึงทุน เงินออมและตลาด จนบางครั้งถึงกับผูกขาดได้ ส่วนคนบางกลุ่มเป็นผู้ถูกหลอกและถูกขูดรีดอยู่ทุกเมื่อเชื่อวัน ตลาดเสรีทางการเมืองที่ตกอยู่ใต้อำนาจกลุ่มคน เช่น กลุ่มคน 6 กลุ่ม ที่ ดร.นิธิกล่าวถึงและบทความของ ดร.ปริชานำมาอ้าง การพูดถึงความเท่าเทียมกันของคน แต่คนจริงๆ มิได้เท่าเทียมกัน ทั้งโดยธรรมชาติและโดยการปฏิบัติของสังคม เช่นการใช้กฎหมายอย่างเลือกปฏิบัตินั้น ฝ่ายประชาธิปไตยเสรีก็ไม่ค่อยได้ให้ความสำคัญ เรื่องดังกล่าวนี้อาจจะเป็นสาเหตุส่วนหนึ่งที่ทำให้ ดร.ปริชาค่อนข้างจะเห็นว่านักคิดแนวทางประชาธิปไตยเสรีไม่ได้มุ่งแก้ปัญหาอย่างจริงจังเท่ากับนักคิดแนวทางวัฒนธรรม เพราะดูเหมือนจะไม่มีอะไรที่เป็นข้อเสนอในการเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมมากนัก ความเข้าใจเช่นนี้ไม่แปลกเพราะแม้แนวทางวัฒนธรรมซึ่ง ดร.ปริชาเห็นด้วยก็ยังเป็นแนวทางที่ไม่ได้เสนอการเปลี่ยนแปลงอย่างถอนรากถอนโคน และหากไม่มีความเคลื่อนไหวอย่างต่อเนื่องจากอำนาจของประชาชนเบื้องล่างแล้ว ดร.ปริชาก็เชื่อว่าไม่อาจเปลี่ยนแปลงอำนาจเบื้องบนได้

จากการวิเคราะห์บทความของ ดร.ปริชา ในประเด็นใหญ่ๆ ดังกล่าวมาแล้วสิ่งหนึ่งที่มองเห็นก็คือไม่ว่าจะเป็นแนววัฒนธรรมหรือแนวประชาธิปไตยเสรีล้วนขาดความชัดเจน และเป็นเพียงการเริ่มต้นคิดเท่านั้น ยังไม่ได้เป็นแนวคิดที่ต่อเนื่องเป็นเหตุเป็นผลโดยบริบูรณ์ ยังขาดการพูดถึงวิธีการที่เป็นขั้นเป็นตอน ซึ่งสามารถพิสูจน์ว่าจะนำไปสู่จุดหมายอันเป็นอุดมคติได้หากจะถือว่าแนวทางทั้งสองมีลักษณะเป็นขบวนการก็เป็นขบวนการที่เพิ่งเริ่มต้น ยังมีพลังไม่มากนัก แต่ก็ด้วยเหตุนี้เองที่การเปลี่ยนสังคมอย่างถอนรากถอนโคนต่างๆ ที่ยังไม่เห็นอะไรชัดเจน ไม่มีความมั่นใจและมีพลังน้อย ซึ่งดร.ปริชาได้เสนอนั้นน่าจะเป็นเรื่องที่เร็วเกินไป อย่างน้อยควรจะได้วิเคราะห์ถึงความเป็นไปได้เสียก่อน

จารีตนักคิดจีน: ข้อพิพาทเรื่องจารีต

สุวรรณา สถาอานันท์

บทนำ

คงเป็นเรื่องยากที่จะเขียนงานเกี่ยวกับจารีตนักคิดจีน โดยไม่เริ่มต้นด้วยคำสารภาพเกี่ยวกับขอบเขต หรือ ข้อจำกัดของผู้เขียน หรืองานที่กำลังจะเขียน

ปรัชญาจีนเป็นการสังสมภูมิปัญญาของอารยธรรมโบราณที่สืบเนื่องยาวนานกว่า 2,000 ปี ในช่วงเวลานั้น “ความเป็นจีน” แปรเปลี่ยนไปตามสภาพภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ ลักษณะทางสังคมการเมือง และ วัฒนธรรมอันหลากหลาย ซึ่งย่อมกลายรูปปรับเปลี่ยนไปตามกระแสความเปลี่ยนแปลงในแต่ละยุคสมัย ข้อเขียนเกี่ยวกับจารีตนักคิดจีนที่จะเสนอต่อไปนี้ ไม่อาจครอบคลุมเนื้อหาและระยะเวลาอันกว้างขวางดังกล่าวได้ จึงจะเลือกพิจารณาเฉพาะประเด็นบางประเด็นที่เห็นว่าเป็นแกนกลางหรือรากเหง้าแห่งปรัชญาจีน โดยยังไม่อาจพิจารณาการแตกกิ่งก้านสาขา หรือพัฒนาการทางความคิดอย่างรอบด้านได้

ผู้อ่านพึงพิจารณาว่า ข้อเขียนนี้เป็นการเสนอเรื่องราวที่ “จำเป็น” แต่ย่อมไม่ “พอเพียง” ต่อการเข้าใจ ปรัชญาจีน

ทั้งนี้แม้แต่การเสนอประเด็นที่ถือว่า เป็นแกนกลางหรือรากเหง้าแห่งปรัชญาจีนก็ยังคงจำกัดอยู่ที่สำนักเดียวคือ สำนักขงจื๊อ เป็นหลัก เหตุผลที่ดีที่สุดที่เลือกสำนักนี้ คือ ขงจื๊อเป็นนักปรัชญาและเป็นครูเอกชนคนแรกในประวัติศาสตร์จีน¹ เป็นผู้สร้าง “ปึกแห่งภูมิปัญญา” ซึ่งได้กลายเป็น “โศก” สำหรับนักคิดจีนอื่นๆ ทั้งหมด แม้แต่ใน **คัมภีร์จวงจื๊อ** ซึ่งถือกันว่าเป็นคัมภีร์ฝ่ายเต๋าที่สำคัญที่สุดเล่มหนึ่ง ก็มี ขงจื๊อ เป็นตัวละครที่ปรากฏบ่อยครั้งที่สุดใน **คัมภีร์จวงจื๊อ** ทั้งหมด²

เหตุผลอีกประการหนึ่งคือ ขงจื๊อเป็นผู้วางขอบเขตและรากฐานแห่งปรัชญาจีนที่สำคัญที่สุด แน่จนมีนักคิดรุ่นหลังที่สืบทอด และพัฒนาแนวคิดสำนักขงจื๊อให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น เช่น เม่งจื๊อ และจูชี แต่ก็มีนักคิดที่ได้แย้งวิพากษ์วิจารณ์ขงจื๊ออย่างสำคัญ เช่น โมจื๊อ จวงจื๊อ และหานเฟยจื๊อ ด้วยเหตุที่นักคิดจีนที่สำคัญทุกคน ไม่ว่าจะอยู่ในสำนักขงจื๊อหรือไม่ก็ตาม ต่างพากันตอบโต้ต่อกรกับขงจื๊อทั้งสิ้น การเข้าใจแนวคิดของขงจื๊อจึงจำเป็นต่อการเข้าใจปรัชญาจีนทั้งหมด ในแง่นี้ ปรัชญาของขงจื๊อ จึงเป็นทั้ง “ตัวแทน” ปรัชญาจีน และเป็นปัจจัยที่ “ขาดไม่ได้” สำหรับการเข้าใจปรัชญาจีนทั้งหมด

ด้วยข้อพิจารณาข้างต้น บทความนี้จะเสนอบทวิเคราะห์จารีตนักคิดจีน โดยผ่านการวิเคราะห์ปรัชญาของขงจื๊อ ในประเด็นหลักต่อไปนี้

ความเข้าใจเกี่ยวกับปรัชญาและการคิด

¹ โปรดดูการศึกษาวิเคราะห์ปรัชญาของขงจื๊อโดยเชื่อมโยงกับประเด็นการศึกษา ใน Chen Jingpan, *Confucius As A Teacher* (Petaling Jaya, Malaysia: Delta Publishing, 1993).

² A.C. Graham, *Disputes of the Tao* (Illinois: Open Court, 1989) also, W.A. Callahan, “Resisting the Norm: Ironic Images of Marx and Confucius” *Philosophy East And West* Vol. 44, No. 2 (April 1994), pp. 279-301.

ขอบเขตของปรัชญา

มนุษยธรรมกับจารีต

บทบาทของปรัชญาในสังคมการเมือง: ข้อจำกัดและบทวิพากษ์

ความเข้าใจเกี่ยวกับปรัชญาและการคิด

วิธีที่ดีที่สุดวิธีหนึ่งที่จะทำความเข้าใจว่า ขงจื๊อเข้าใจปรัชญาอย่างไร คือเริ่มต้นด้วยการวิเคราะห์คำกล่าวของ เรอเน เดการ์ตส์ ที่ว่า “ฉันคิด ฉันจึงดำรงอยู่”³ คำกล่าวนี้อธิบายว่าการวางรากฐานแห่งปรัชญาตะวันตกสมัยใหม่ ซึ่งเริ่มต้นด้วยการ “สงสัย” หรือลบล้างความเชื่อเดิมทั้งหมด (รวมถึงความสัมพันธ์ทั้งหมดระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับพระเจ้า ฯลฯ) ปรัชญาจำเป็นต้อง “เริ่มต้นใหม่หมด” โดยการปฏิเสธอดีตปฏิเสธความรู้เดิมที่เคยสั่งสมมา ปฏิเสธแม้แต่ประวัติศาสตร์ของตนเอง แล้วใช้ความคิดด้วยเหตุผลล้วนๆ ในการวางรากฐานใหม่ที่แข็งแกร่งมั่นคง บนแนวคิดที่ “เฉพาะต่าง และชัดเจน (clear and distinct ideas)” เท่านั้น กิจกรรมทางปรัชญาในกรอบความคิดของเดการ์ตส์ เป็นผลที่ออกเอกจากศักยภาพในการคิดของปัจเจกบุคคล ซึ่งหมายถึงการใช้เหตุผลล้วนๆ ของจิตที่แยกจากสสาร มีมโนคติที่ชัดเจนเฉพาะต่าง ซึ่งเชื่อมโยงกันด้วยความสัมพันธ์เชิงตรรกวิทยา

ในทางกลับกัน ขงจื๊อกล่าวอ้างว่าตนไม่ได้สร้างสรรค์สิ่งใหม่ เป็นเพียงแต่ผู้สืบทอดอารยธรรมใจ⁴ กิจกรรมทางปรัชญาสำหรับขงจื๊อ มิใช่การวางระบบคิดใหม่หมดโดยปัจเจกบุคคล หากแต่เป็นการเรียนรู้จากอดีต เพื่อการสืบทอดสู่อนุชนรุ่นหลัง ปรัชญาไม่มีหน้าที่สงสัย ความเชื่อเดิม หรือปฏิเสธอดีต แต่เป็นผู้เชื่อมโยงอดีตกับอนาคต พิจารณาในแง่นี้อาจกล่าวได้ว่า ขงจื๊อฝากฝังปรัชญาไว้กับกระแสแห่งวัฒนธรรมของชนบประเพณีที่มีมาก่อน หากขงจื๊อมีโอกาสได้พบปะ เดการ์ตส์ คงจะกล่าวว่า “ฉันดำรงอยู่ ฉันจึงคิดและเรียนรู้”

เป็นที่น่าสังเกตว่า เดการ์ตส์ พยายามหาหลักฐานทางญาณวิทยา เพื่อ “พิสูจน์” ว่าฉันดำรงอยู่ ในขณะที่ดูเหมือนว่าขงจื๊อจะรู้สึกประหลาดใจมาก หากมีใครสงสัยว่าตนดำรงอยู่จริงหรือไม่ สำหรับขงจื๊อ “ฉันดำรงอยู่แล้ว” และข้อเท็จจริงดังกล่าว เป็นพื้นฐานสู่การเริ่มต้นคิดค้นทางปรัชญา มิใช่ใช้ปรัชญามาพิสูจน์ว่า “ฉันดำรงอยู่” ด้วย **เหตุผล** “ฉันดำรงอยู่แล้ว” ในเครือข่ายความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ ปรัชญาจึงมีหน้าที่และบทบาทในการแสวงหาวิถีแห่งความเป็นชุมชนมนุษย์ในความสัมพันธ์ทั้งหมด คำตอบเกี่ยวกับความสัมพันธ์ทั้งห้า คุณธรรม จารีต จึงเป็นคำตอบทางปรัชญาสำหรับขงจื๊อ ผู้อาจไม่เห็นเหตุผลที่จะถามว่า “ฉันดำรงอยู่จริงหรือเปล่า?” แต่เห็นเหตุผลสำคัญยิ่งที่จะถามว่า “ฉันควรดำรงอยู่อย่างไรท่ามกลางมนุษย์ด้วยกัน?” ข้อพิพาทนี้อาจอธิบายได้ว่า เหตุใดศาสตราจารย์ทางปรัชญาจีนคนสำคัญอย่าง เอ ซี แกรม จึงตั้งข้อสังเกตว่า ปรัชญาตะวันตกสนใจถามว่า “อะไรคือความจริง” ในขณะที่นักปรัชญาจีน สนใจถามว่า “มรรควิธีอยู่ที่ใด”⁵

น่าสังเกตว่า สำหรับขงจื๊อ ปรัชญาไม่ใช่เป็นเพียงกิจกรรมทางปัญญาที่ต้องเชื่อมโยงกับอดีตและชนบประเพณีเท่านั้น แต่เป็นกิจกรรมที่เชื่อมโยงกับภาวะระหว่างมนุษย์ด้วย ภายใต้เงื่อนไขนี้ การคิดจึงไม่ใช่การครุ่นพินิจโดยปัจเจกบุคคลในสภาวะการณ์ที่ไม่เชื่อมสัมพันธ์กับบุคคลอื่น มิใช่การวิปัสสนาเพื่อการบรรลุธรรม มิใช่การใช้

³ Elizabeth Haldane and G.R.T. Ross (trans.), *The Philosophical Works of Descartes* Vol. I, (Cambridge: Cambridge University Press, 1970), pp. 144-157.

⁴ James Legge, *The Analects of Confucius* (Hong Kong: Wei-tung Book Store, 1966), Vol. 7 chapter 1.

⁵ A.C. Graham, op.cit., p. 3.

เหตุผลตัดความคิดของตนเองจากความเชื่อระบบอื่น ขงจื๊อกล่าวถึงการทดลองของตนเองว่า “เราเคยไม่กินข้าวทั้งวัน ไม่นอนทั้งคืน หมกมุ่นอยู่กับความคิด มันไม่มีประโยชน์ เป็นการดีกว่าที่จะเรียนรู้”⁶

การเรียนรู้ สำหรับขงจื๊อมีความหมายที่ครอบคลุมกว้างขวาง หมายถึงถึงขบวนการกล่อมเกลாதางวัฒนธรรมที่รวมการ “ตัดและตะไบ แกะสลักและขัดเงา” โน้มนำ ชักจูง ปลูกฝังมนุษยธรรมในความเป็นมนุษย์ การเรียนรู้ ไม่ใช่การคิดล้วนๆ แต่เป็นการปฏิบัติที่จะช่วยสร้างความเหมาะสมงดงาม ในฐานะสมาชิกแห่งชุมชนมนุษย์ ขงจื๊อกล่าวถึงบทบาทของการเรียนรู้ ไว้ดังนี้

“มีบางคนรักมนุษยธรรม (เหวิน) แต่ไม่รักการเรียนรู้ ข้อผิดพลาดนี้นำไปสู่ความเรียบ
ง่ายอย่างโง่ๆ

มีบางคนรักความรู้ แต่ไม่รักการเรียนรู้ ข้อผิดพลาดประการนี้ ทำให้สติปัญญา
กระเจิดกระเจิง

มีบางคนรักความจริงใจ แต่ไม่รักการเรียนรู้ ข้อผิดพลาดประการนี้ ทำให้ไม่คำนึงถึง
ผลเสียหายที่อาจจะเกิดขึ้น

มีบางคนรักความตรงไปตรงมา แต่ไม่รักการเรียนรู้ ข้อผิดพลาดประการนี้นำไปสู่ความ
หยาบคาย

มีบางคนรักความหาญกล้า แต่ไม่รักการเรียนรู้ ข้อผิดพลาดประการนี้นำไปสู่การไม่ยอม
อ่อนน้อม

มีบางคนรักความแน่วแน่ แต่ไม่รักการเรียนรู้ ข้อผิดพลาดประการนี้นำไปสู่พฤติกรรมที่
บ้าบิ่น”⁷

ถ้าใจหทัยทางปรัชญาของขงจื๊อ คือการแสวงหามรรควิธีแห่งการอยู่ร่วมกันของมนุษย์ ในฐานะมนุษย์ การคิด
ก็ต้องถูกกล่อมเกลาดด้วยการเรียนรู้ แม้แต่ความรักในความรู้ในตัวของมันเองยังมีข้อจำกัดมากมาย เพราะอาจทำให้
สติปัญญากระเจิดกระเจิง ซึ่งน่าจะหมายถึงการไม่เอื้อต่อการสร้างความสมดุลในภาวะระหว่างมนุษย์ ปรัชญาใน
จารีตนักคิดจีนจึงไม่ใช่การคิดล้วนๆ แต่เป็นกระบวนการแห่งการเรียนรู้ ซึ่งจะช่วยแก้ไขข้อผิดพลาดของความรักใน
คุณลักษณะทางจริยธรรมหลายประการ ดังยกตัวอย่างในบทที่คัดมาไว้ข้างต้น ความรักในมนุษยธรรม ความรู้ ความ
จริงใจ ความตรงไปตรงมา ความหาญกล้า ความแน่วแน่ ต่างต้องผ่านการตรวจสอบ กล่อมเกลาดด้วยการเรียนรู้
คุณสมบัติเหล่านี้จึงจะกลายเป็นพลังสร้างสรรค์ในชุมชนมนุษย์ได้

พิจารณาในแง่นี้อาจกล่าวได้ว่า “ปรัชญา” ในจารีตนักคิดจีน เป็นกิจกรรมที่ออกเผยขึ้นจาก การอยู่ร่วมกับ
ผู้อื่น โดยเฉพาะในหมู่มิตรสหาย ผู้ร่วมแสวงหามรรควิธีด้วยกัน ในขณะเดียวกันปรัชญาจีนก็เป็นความพยายามที่จะ
ขัดเกลากฎเกณฑ์แห่งความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์นั้นให้เอื้อต่อมนุษยธรรมและระเบียบสังคม ดังจะพิจารณาได้จาก
คัมภีร์ขงจื๊อ เล่มที่ 1 บทที่ 1 ที่โน้มนำผู้อ่านเข้าร่วมวงสนทนาด้วยคำเชื้อเชิญดังนี้

⁶ James Legge, op.cit., Vol.15 chapter 30.

⁷ Ibid., Vol. 17 chapter 8.

“มิใช่สิ่งนำอินดีดอกหรือที่จะเรียนรู้ด้วยความอดทนและหมั่นนำไปใช้
มิใช่สิ่งนำอินดีดอกหรือที่จะมีมิตรสหายเดินทางมาจากแดนไกล
เขาจะมีใช้สุภาพชนผู้ทรงคุณธรรมสมบูรณ์ดอกหรือ ผู้ไม่รู้สึกลึกซึ้งจิตใจแม้เมื่อไม่มีใคร
รู้จัก”⁸

ทันทีที่ผู้อ่านได้รับเชื้อเชิญเข้าร่วมวงสนทนา คัมภีร์ขงจื๊อ เล่มที่ 1 บทที่ 2 ก็เริ่มต้นอภิปราย เรื่อง บุตร
กตัญญู และบุคคลผู้สืบทอดคัมภีร์กับพี่น้องย่อมจะไม่ล่วงละเมิดผู้บังคับบัญชา หรือก่อเหตุสับสนุนวายต่อสังคม⁹ เมื่อ
พิจารณาสองบทแรกนี้ควบคู่กันไป อาจกล่าวได้ว่า ปรัชญาจีน เริ่มต้นจากการอยู่ในความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ และ
พยายามจะแสวงหา “มรรควิธี” แห่งการอยู่ร่วมกันนั้นให้เอื้อต่อการเป็นชุมชนแห่งมนุษยธรรมให้มากที่สุด

สำหรับขงจื๊อ ปรัชญาจึงมิใช่กิจกรรมทางคิดล้วนๆ ที่ตัดขาดจากอดีตและชนบคิอื่น ๆ แต่คือกิจกรรมทาง
ปัญญาที่เชื่อมโยงกับอดีต ผูกสัมพันธ์มนุษย์ด้วยกัน และเป็นกิจกรรมที่กลมกลืน เชื้อหนุนทางจริยธรรมให้เติบโต
สูงส่ง สมควรเป็นคุณธรรมอันเป็นรากฐานของชุมชนมนุษย์

ขอบเขตของปรัชญา

ในขณะที่ปรัชญาของขงจื๊อ พยายามเชื่อมโยงกับอดีตและมนุษย์เข้าไว้ด้วยกัน แต่ในอีกด้านหนึ่งกลับ
พยายามรักษาระยะห่างจากโลกเหนือผัสสะ (Transcendence) จากภุตผีวิญญาณ และจากสิ่งเหนือธรรมชาติทั้งปวง
มีแต่ประวัติศาสตร์ของมนุษย์เท่านั้นที่เป็นคำตอบสำหรับมนุษย์ จากการประมวลของเหล่าศิษย์ ขงจื๊อลากเส้นแบ่ง
ปริมณฑลแห่งปรัชญาคำสอนของตนไว้ดังนี้

หัวข้อที่ขงจื๊อพูดถึงบ่อย ได้แก่ คัมภีร์กวีนิพนธ์ คัมภีร์ประวัติศาสตร์ และการรักษาภ
แห่งจาวีต
หัวข้อที่ขงจื๊อสอน ได้แก่ หนังสือ จริยธรรม การอุทิศตน และความสัตย์จริง
หัวข้อที่ขงจื๊อพูดถึงอย่างระมัดระวังที่สุด ได้แก่ การอดอาหาร สงครามและความ
เจ็บป่วย
หัวข้อที่ขงจื๊อไม่ค่อยได้พูดถึง ได้แก่ ผลประโยชน์ บัญญัติแห่งสวรรค์ และคุณธรรมอัน
สมบูรณ์
หัวข้อที่ขงจื๊อไม่พูดถึง ได้แก่ ธรรมชาติของมนุษย์ มรรควิธีแห่งสวรรค์ สิ่งแปลก
ประหลาด การแสดงพลังทางร่างกาย ความไร้ระเบียบ และภุตผีวิญญาณ¹⁰

อาจกล่าวได้ว่า ปรัชญาของขงจื๊อครอบคลุมพื้นที่ระหว่างธรรมชาติของมนุษย์ และมรรควิธีแห่งสวรรค์
เพราะพื้นที่ดังกล่าวคือขอบเขตที่การเรียนรู้ที่เชื่อมโยงกับอดีตเป็นสิ่งที่เป็นไปได้ ณ ตรงพื้นที่ใจกลางทางปรัชญา

⁸ Ibid., Vol. 1 chapter 1.

⁹ Ibid., Vol. 1 chapter 2.

¹⁰ สุวรรณา สถาอานันท์, **กระแสธารปรัชญาจีน** (กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2539), หน้า 11-12.

ได้แก่ สิ่งที่ขงจื๊อพูดถึงบ่อย และสิ่งที่ขงจื๊อสอน คือกระบวนการ “ตัดและตะไบ แกะสลักและขัดเงา” ที่มนุษย์เองเป็นแหล่งที่มาของความรู้ อันได้แก่ประสบการณ์ร่วมของบุรพกษัตริย์ในอดีต ที่สะสมและถ่ายทอดผ่านราชวงศ์โจว นอกเขตพื้นที่ใจกลางทางปรัชญาของขงจื๊อ จะเป็นบริเวณที่ขงจื๊อพูดถึงอย่างระมัดระวังที่สุด หรือไม่ค่อยได้พูดถึง ทั้งนี้ อาจเป็นเพราะบัญญัติแห่งสวรรค์ มิใช่สิ่งที่มนุษย์ (แม้แต่ขงจื๊อ) จะล่วงรู้ หรือพรัาสอนได้ ส่วนคุณธรรมอันสมบูรณ์นั้นแล้ว แม้แต่ขงจื๊อก็ไม่เคยวาดอ้างสำหรับตนเอง ถ้าคุณธรรมอันสมบูรณ์ ยังมิใช่สิ่งที่ขงจื๊อปฏิบัติจนลุล่วงแล้ว การสอนในแง่ที่เป็นการเชื่อมโยง ถ่ายทอดประสบการณ์สู่ศิษย์ ย่อมเป็นเรื่องที่พูดถึงบ่อยนักไม่ได้

ในขณะที่พระพุทธองค์ ทรงไม่ตอบคำถามทางอภิปรัชญา ขงจื๊อก็วางปริณทนทางปรัชญาของตนไว้ภายในอาณาบริเวณที่มนุษย์มีอำนาจ หรือศักยภาพที่ชัดเจน และเปลี่ยนแปลงด้วยการเรียนรู้เท่านั้น

มนุษยธรรมกับจารีต

ฟานจี้ถามเกี่ยวกับมนุษยธรรม ขงจื๊อตอบว่า “ได้แก่การรักมนุษย์” ฟานจี้ถามถึงความรู้

ขงจื๊อตอบว่า “ได้แก่การรู้จักมนุษย์”

ฟานจี้ยังไม่เข้าใจคำตอบในทันที

ขงจื๊ออธิบายว่า “ใช้ผู้ที่ยังธรรมชาติดูที่ข้อดี ข้อดีจะถูกทำให้เพียงธรรมได้ด้วยวิธีนี้”¹¹

ความรู้ชนิดที่ขงจื๊อสอนใจเป็นความรู้เกี่ยวกับมนุษย์ ความรู้ที่ว่านี้มีรากฐานมาจากความรักมนุษย์ เป็นความรู้ที่มีอำนาจจัดผู้ข้อดีได้ และที่อาจจะสำคัญกว่าคือ เป็นความรู้ที่เปลี่ยนแปลงผู้ข้อดีให้เพียงธรรมได้ ในแง่นี้ ความรู้ทางปรัชญาเป็นความรู้ที่ผูกพันกับ คุณธรรม และมีพลังแห่งการเปลี่ยนแปลงมนุษย์ให้ “ดี” ขึ้นได้ หากขงจื๊ออ้างว่า “การรู้จักมนุษย์” คือการใช้ความเที่ยงธรรมเปลี่ยนแปลงความข้อดีได้ ก็ย่อมหมายความว่า ผู้ที่ไม่เชื่อในศักยภาพทางจริยธรรมของมนุษย์ เป็นผู้ที่ยังไม่รู้จักมนุษย์ แน่ช่นยอมมีนักคิดคนอื่นหรือนักคิดในสำนักอื่นที่มีความเห็นไปในทิศทางตรงข้าม นักคิดสำนักอื่น เช่น หานเฟยจื๊อลบเห็นว่าธรรมชาติของมนุษย์นั้นชั่วร้าย การพยายามเปลี่ยนมนุษย์สู่คุณธรรมเป็นการฝ่าฝืนธรรมชาติ หน้าที่ของปรัชญาคือการอธิบายอำนาจ โดยเฉพาะอย่างยิ่งอำนาจรัฐ และกระบวนการใช้อำนาจนั้น ในการ “ควบคุม” มนุษย์ในสังคมเพื่อความเข้มแข็งแห่งรัฐ

แต่สำหรับขงจื๊อ ปรัชญา คือกระบวนการให้เหตุผลเพื่อการชัดเจน “เปลี่ยนแปลง” มนุษย์ ให้มุ่งสู่วิถีแห่งคุณธรรมได้ บุคคลที่ไม่เชื่อในการเปลี่ยนแปลงตรงนี้ คือ คนที่ “ไม่รู้จักมนุษย์”

จื๊อจึงถามขงจื๊อเกี่ยวกับมนุษยธรรมอันสมบูรณ์ ขงจื๊อตอบว่า “ได้แก่การปฏิบัติ ห้าประการทุกแห่งบนพื้นพิภพ” จื๊อจึงขอร้องให้อาจารย์อธิบายให้ฟัง จึงได้รับฟังมาว่า “ความนอบน้อม ความมีน้ำใจกว้างขวาง ความจริงใจ ความแน่วแน่และเมตตาธรรม เมื่อท่านมีความนอบน้อม ท่านจะได้รับความเคารพ เมื่อท่านมีน้ำใจกว้างขวาง ท่านจะเอาชนะได้ทุกสิ่ง เมื่อท่านจริงใจ ผู้คนจะไว้วางใจในตัวท่าน เมื่อท่านแน่วแน่ ท่านจะประสบความสำเร็จได้มาก เมื่อท่านมีเมตตาธรรม ผู้คนจะยินดียินดีรับใช้ท่าน”¹²

¹¹ James Legge, op.cit., Vol. 12 chapter 22.

¹² Ibid., Vol. 17 chapter 6.

สิ่งที่น่าสนใจในบทสนทนา มีไม่เพียงลำดับคุณธรรมที่แสดงออกถึงมนุษยธรรมเท่านั้น แต่วิธีอธิบายของ ขงจื๊อ ชวนให้เกิดความมั่นใจว่า ในการปฏิบัติคุณธรรมหนึ่งๆ ผู้ปฏิบัติจะได้รับการตอบสนองด้วยคุณธรรมจากอีกฝ่ายหนึ่ง รวบรวมว่า ปฏิริยาตอบสนองคุณธรรมด้วยคุณธรรม ดำเนินไปราวกับกฎอันเป็นศาสตร์แน่นอน พยากรณ์ได้ ดังคำกล่าว “เมื่อท่านจริงใจ ผู้คนจะไว้วางใจในตัวท่าน” ความแน่นอนใน**ผลตอบสนอง**แห่งคุณธรรมนี้ อาจไม่ใช่**ผลตอบแทน**เชิงผลประโยชน์ แต่เป็น**ผลตอบสนอง** ซึ่งดึงเอาศักยภาพทางศีลธรรมของอีกฝ่ายออกมาอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ เพราะคุณธรรมเหล่านี้เองเป็นเครื่องหมายแสดงอาการแห่งความเป็นมนุษย์จึงเรียกว่ามนุษยธรรม มองในแง่การปฏิบัติมนุษยธรรมย่อมก่อกำเนิดชุมชนมนุษย์อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

ครั้งหนึ่ง ขงจื๊อแสดงเจตนาจะเดินทางไปพักอาศัยอยู่กับชนเผ่าอนารยะทั้งเก้าในทิศตะวันออก มีศิษย์ผู้หนึ่งเอ่ยถามว่า “พวกเขาเป็นชนเผ่าป่าเถื่อนหยาบคาย อาจารย์จะไปอยู่ร่วมกับเขาได้อย่างไร” ขงจื๊อตอบว่า “ถ้ามีสุภาพชนดำรงอยู่ที่ท่ามกลางพวกเขายังจะมีความหยาบคายอะไรหลงเหลืออยู่อีกเล่า”¹³

จะเห็นได้ว่าสำหรับขงจื๊อ มนุษยธรรมมีทั้งพลังและอำนาจในการเปลี่ยนแปลงมนุษย์ด้วยกัน ถ้ามี “สุภาพชน” อย่างขงจื๊อไปอยู่อาศัยท่ามกลางชนเผ่าอนารยะ ย่อมเป็นไปได้ที่ความหยาบคายป่าเถื่อนจะดำรงอยู่ไปได้นาน นัยแห่งพลังคุณธรรมของขงจื๊อ มิได้จำกัดอยู่ที่การกล่อมเกลาบัจเจกบุคคลเท่านั้น แต่ขงจื๊อจะไม่สงสัยเลยว่า ชนเผ่าทั้งหลาย ในฐานะที่เป็นชุมชนจะแปรเปลี่ยนไปด้วยเมื่อได้รับการกล่อมเกลามาจากสุภาพชน

ปัจจัยสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้ข้อเสนอทางจริยธรรมของขงจื๊อทรงพลังยิ่ง มิใช่เพียงการให้หลักพื้นฐานแห่งความสัมพันธ์ทั้ง 5 แต่คือการเชื่อมโยง จัดรูปความสัมพันธ์กับแบบแผนพฤติกรรมเชิงสัญลักษณ์ระหว่างมนุษย์ กล่าวคือมนุษยธรรมกับจารีต (เหรินกับหลี่) ต้องดำเนินควบคู่กันไป ขนบจารีตคือเครื่องหมาย หรือสัญลักษณ์ภายนอกอันแสดงออกซึ่งภาวะคุณธรรมที่ดำรงอยู่ระหว่างมนุษย์

หลังฟังถามขงจื๊อว่า “อะไรคือสิ่งสำคัญที่สุดในจารีตพิธีกรรม”

ขงจื๊อตอบว่า “เป็นคำถามที่สำคัญมาก ในพิธีเฉลิมฉลอง

การประหารคดีกว่าความฟุ่มเฟือย ในพิธีอันเศร้าโศก

ความโศกเศร้าอันลึกซึ้ง สำคัญกว่าความพิถีพิถันในรายละเอียด”¹⁴

ขงจื๊อไม่ได้เพียงแสวงหา และปลูกฝังคุณธรรมอันเหมาะสมถูกต้องตาม กาลเทศะเท่านั้น ขงจื๊อพยายามวางแนวทาง วิธีแสดงออกซึ่งความรู้สึกสำนึกในคุณธรรมเหล่านั้น ให้พอเหมาะ งดงามด้วย เนื้อหาหัวใจของจารีตคือคุณธรรม การแสดงออกซึ่งคุณธรรมในฐานะพฤติกรรมเชิงสัญลักษณ์ระหว่างมนุษย์คือ จารีต เมื่อมนุษย์ดีใจ ก็มีไช่แสดงออกด้วยอาการลิงโลด (ลิงโลด เป็นอาการของลิงมิใช่คน?) เมื่อเสียใจก็มีไช่ตื้ออกซกหัว ทำร้ายตนเอง ในพิธีโศกเศร้า ความรู้สึกอย่างจริงจังสำคัญกว่ารายละเอียดในพิธีกรรม เมื่อมีวาระให้เฉลิมฉลองก็ให้ประหารคดีกว่าฟุ่มเฟือย

¹³ Ibid., Vol. 9 chapter 13 เป็นที่น่าสังเกตว่า ขงจื๊อไม่ได้มองประเด็นการเรียนรู้จากชนเผ่าอนารยะเหล่านั้น ดูเหมือนว่าขงจื๊อไม่ได้สนใจการ “แลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรม” แต่สนใจ “ขัดเกลา” เหล่าอนารยชนให้เข้ามาอยู่ในกรอบวัฒนธรรมอัน “สูงส่งกว่า” ของตน

¹⁴ Ibid., Vol. 3 chapter 4.

ในอีกกรณีหนึ่ง จื้อลู่ ถามขงจื้อว่า ความกตัญญูหมายถึงอะไร ขงจื้อตอบว่า “ทุกวันนี้ความกตัญญูหมายถึง การเลี้ยงดูพ่อแม่ แต่เราก็เลี้ยงดูสุนัขและม้าเหมือนกันมิใช่หรือ ถ้าไม่มีความเคารพยำเกรง แล้วจะมีอะไรแยกแยะการ เลี้ยงดูทั้งสองแบบออกจากกันได้เล่า”¹⁵

ความกตัญญูอันเป็นคุณธรรมรากฐานแห่งความเป็นมนุษย์ มีอาจแสดงออกโดยเพียงการให้อาหารและน้ำ เพราะมนุษย์ก็ทำกิจกรรมเดียวกันกับสัตว์เลี้ยงของตน จารีตระหว่างมนุษย์จำเป็นต้องแสดงออกด้วยพฤติกรรมแห่ง ความเคารพยำเกรง จึงจะเป็นพฤติกรรมเชิงสัญลักษณ์อันเหมาะสมกับคุณธรรมประการนี้ ชุดแห่งแบบแผนการ ปฏิบัติระหว่างมนุษย์ในฐานะมนุษย์นั่นเอง คือแก่นแกนข้อพิจารณาเกี่ยวกับจารีตของขงจื้อ

จากบทสนทนาข้างต้นทั้งสอง เราน่าจะเข้าใจเจตนารมณ์ของขงจื้อได้ว่า จารีตไม่ได้หมายถึง “มารยาท สังคม” แต่หมายถึงความสมดุล ดงามของการแสดงออกซึ่งความรู้สึกหรือสำนึกในจริยธรรมของมนุษย์ ในฐานะ สมาชิกของสังคม สังคมในอุดมคติของขงจื้อ เปรียบได้กับบทเพลงอันไพเราะ แต่ละโน้ตดนตรีเป็น “เสียง” ของตนเอง แต่แต่ละเสียงนั้น ดำรงอยู่อย่างบรรสานสอดคล้องกับโน้ตอื่นจนได้บทเพลงเดียวกัน¹⁶ อันไพเราะกลมกลืน แต่ความ เป็นบทเพลงเดียวกันจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อ แต่ละโน้ตเพลงต้อง “แสดงออก” อย่างพอเหมาะพอควรในความสัมพันธ์ กับโน้ตเพลงอื่นเท่านั้น หากไม่แล้วเราจะได้แต่เสียงดังโง่งม ไร้ทิศทาง ไร้ความสัมพันธ์ และไม่เป็นเพลง

สังคมที่ไร้จารีตเป็นสังคมที่ขงจื้อ “ทนมองไม่ได้”¹⁷ สังคมที่ “ผู้ปกครองใจคับแคบ ผู้คนปฏิบัติพิธีกรรมโดย ปราศจากความเคารพ หรือคนไว้ทุกข์โดยไม่เศร้าโศก”¹⁸ เป็นสังคมที่ขงจื้อไม่ต้องการเกี่ยวข้องด้วย ในทางกลับกัน สำหรับขงจื้อเอง ถ้ามีคนกำลังไว้ทุกข์นั่งกินข้าวอยู่ข้างๆ ขงจื้อจะไม่กินจนอิ่ม¹⁹ เมื่อขงจื้อไปเยี่ยมคนป่วยจะไม่ใส่เสื้อ ขนสัตว์²⁰ ถ้ามีตรสหายคนใดเสียชีวิตแล้ว ไม่มีญาติพี่น้องดูแลจัดการได้ ขงจื้อจะดูแลจัดพิธีศพให้เอง²¹

สังคมชนิดที่ก่อร่างขึ้นบนฐานแห่งมนุษยธรรมและแสดงออกด้วยจารีตนี้ ไม่เพียงแต่จะสำคัญในฐานะชุมชน มนุษย์เท่านั้น หากแต่เป็นรากฐานแห่งรัฐได้ ในฝ่ายผู้ปกครอง หากปกครองโดยไม่ปฏิบัติตามจารีต “แม้เมื่อออกคำสั่ง ก็จะไม่มีการปฏิบัติตาม”²² วิธีคิดแบบขงจื้อจะขัดแย้งกับสำนึกนิตินิยมของหานเฟยจื้อ ซึ่งเชื่อมั่นในพลังอำนาจของ อำนาจผู้ปกครองในตัวของมันเอง ในขณะที่ขงจื้อเชื่อในพลังอำนาจของจารีต ซึ่งให้ความชอบธรรมแก่อำนาจ และ ผู้คนจะปฏิบัติตามคำสั่งก็ต่อเมื่อยอมรับในจารีตนั้น ขงจื้ออธิบายว่า

¹⁵ Ibid., Vol. 2 chapter 7.

¹⁶ โปรดดู สุวรรณา สถาอานันท์, อ้างแล้ว, หน้า 24.

¹⁷ James Legge, op.cit., Vol. 3 chapter 26.

¹⁸ Ibid., Vol. 13 chapter 6.

¹⁹ Ibid., Vol. 7 chapter 9.

²⁰ Ibid., Vol. 10 chapter 6.

²¹ Ibid., Vol. 10 chapter 15.

²² Ibid., Vol. 13 chapter 6 เป็นที่น่าสังเกตว่าในประวัติศาสตร์ไทย ได้มีปรากฏการณ์ที่แสดง ความสำคัญของจารีต เหนืออำนาจรัฐบาล อย่างน่าสนใจ โปรดดูตัวอย่างการวิเคราะห์สถานการณ์ดังกล่าวใน Sombat Chantornvong, “To Address the Dust Under the Dust of the Soles of the Royal Feet: A Reflection on the Political Dimension of the Court Language” in *Asian Review* (Vol. 6, 1992), pp. 145-163.

“ถ้าผู้นำใช้กฎหมายปกครองประชาชน สร้างเอกภาพด้วยการลงโทษ
ประชาชนจะพยายามหนี การลงโทษ แต่ไม่มีความละอาย
ถ้าผู้นำปกครองด้วยคุณธรรม สร้างเอกภาพด้วยกฎแห่งจารีต
ประชาชนจะมีความละอาย แล้วจะกลายเป็นคนดีด้วย”²³

จารีตเป็นพลังเหนี่ยวรั้งสังคมให้อยู่ด้วยกันได้อย่างมีเอกภาพ การที่สมาชิกเข้าใจในแบบแผนพฤติกรรมเชิงสัญลักษณ์เดียวกัน และยอมรับความหมายแห่งสัญลักษณ์ชุดเดียวกัน ย่อมเป็นรากฐานแห่งเอกภาพของสังคมและรัฐได้อย่างมี ประสิทธิภาพมากกว่าการข่มขู่ประชาชนด้วยการลงโทษ ทั้งนี้เพราะการใช้กฎหมายลงโทษเป็นการควบคุมด้วยความกลัว แต่จารีตเป็นพื้นที่ทางวัฒนธรรมซึ่งมีกฎเกณฑ์แบบแผนเหนี่ยวรั้งพฤติกรรมเชิงจริยธรรมของสมาชิกที่ละเอียดอ่อนและกลมกลืนกับวิถีชีวิตประจำวันซึ่งอาจทรงพลังกว่าการข่มขู่ด้วยความกลัว แน่นนอนจากทัศนะของขงจื๊อ วิธีคิดแบบนิตินิยม ย่อมไม่พอเพียงในฐานะกลไกการปกครองแต่จากทัศนะฝ่ายนิตินิยม จริยธรรมและจารีตก็อาจไม่พอเพียงเช่นกันในบ้านเมืองยามวิกฤต²⁴

จะเห็นได้ว่าจารีตนักคิดจีนงอกเงยจากการคิดเรื่องจารีตว่า จะทำอย่างไรมนุษย์จึงจะสร้างชนบเพื่อเป็นแบบแผนสำหรับคุณธรรมและความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ จารีตนี้เอง หากทรงประสิทธิภาพ สามารถเป็นรากฐานแห่งระเบียบสังคมและระบบรัฐได้ อย่างไรก็ตาม ประวัติศาสตร์จีนหลังยุคสมัยของขงจื๊อได้พัฒนาไปในทิศทางที่ทำให้ชนบจารีตแบบขงจื๊อกลายเป็นอุดมการณ์แห่งรัฐไปในที่สุด

บทบาทของปรัชญาในสังคมการเมือง: ข้อจำกัดและบทวิพากษ์

เป็นที่ทราบกันโดยทั่วไปว่า ขงจื๊อใช้เวลาประมาณ 13 ปี เดินทางไปนครรัฐต่างๆ เพื่อโน้มน้าวผู้ปกครองให้เชื่อมั่นในปรัชญาของตน แต่ก็ไม่ประสบผล ทำให้ในที่สุดขงจื๊อตัดสินใจเดินทางกลับรัฐหลู่ สั่งสอนขัดเกลาศิษย์ต่อไปอย่างไรก็ตาม ถึงแม้ขงจื๊อประสบความสำเร็จพอสมควรในการเข้าไปมีส่วนกำหนดนโยบายรัฐโดยตรง แต่เชื่อว่าขงจื๊อจะไร้ประสิทธิภาพในการมีบทบาทต่อสังคมการเมือง บ่อยครั้งใน คัมภีร์ขงจื๊อ ขงจื๊อ “ขัดเกลา” เจ้านครรัฐต่างๆ เหล่าขุนนาง พระสนม รวมทั้งสานุศิษย์หลายคน ซึ่งจะได้มีบทบาททางการเมืองโดยตรงต่อไป ถึงแม้อำนาจรัฐจะปฏิเสธปรัชญาขงจื๊อในยุคสมัยของท่านเอง แต่จักรวรรดิจีนสมัยราชวงศ์ฮั่น ก็ได้โอบอุ้มลัทธิขงจื๊อเข้าเป็นส่วนแห่งอุดมการณ์แห่งรัฐ สืบทอดต่อเนื่องไปจนถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 จนอาจกล่าวได้ว่าปรัชญาขงจื๊อได้กลายสภาพเป็นอุดมการณ์แห่งรัฐไป ทั้งๆ ที่โดยเนื้อแท้แห่งการปกครองแล้วจักรวรรดิจีนยุคราชวงศ์ทั้งหลาย โอบอุ้มลัทธินิตินิยมไว้เป็นแนวทางแห่งรัฐ แต่ในขณะเดียวกันก็สนับสนุนลัทธิขงจื๊อ การพัฒนาอันยาวนานนี้ได้ส่งผลให้ลัทธิขงจื๊อมีลักษณะอนุรักษนิยมเอื้อต่อการแบ่งชนชั้นทางสังคม และบ่อยครั้งสนับสนุนอำนาจเบ็ดเสร็จจากส่วนกลาง²⁵ แต่ทั้งนี้ทั้งนั้น เราจะบังคับให้ขงจื๊อต้องรับผิดชอบต่อประวัติศาสตร์พัฒนาการลัทธิขงจื๊อทั้งหมดหรือไม่? ได้มีนักวิชาการปรัชญาจีนหลายท่าน

²³ James Legge, op.cit., Vol. 2 chapter 3.

²⁴ โปรดดู ข้อวิพากษ์วิจารณ์ขงจื๊อจากสำนักนิตินิยมของหานเฟยจื๊อใน Burton Watson (trans.), Han Fei Tzu (New York: Columbia University Press, 1964).

²⁵ โปรดดู พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของลัทธิขงจื๊อ ใน D. Howard Smith, Confucius and Confucianism (London: Paladin Books, 1985).

พยายามชี้ให้เห็นว่าจริงๆ แล้ว ขงจื๊อเป็นนักปฏิรูป แต่ลักษณะอนุรักษนิยมสุดโต่งของลัทธิขงจื๊อมาจากพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ มิใช่จุดหมายดั้งเดิมของขงจื๊อ

ในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 20 หลังการเผ่าหนังสือครั้งที่ 2 ในประวัติศาสตร์จีน หลังเหตุการณ์ที่จัตุรัสเทียนอันเหมิน นักวิชาการปรัชญาจีนในโลกตะวันตกได้ดึงเอาปรัชญาจีนที่มีอายุกว่า 2,500 ปี มาปะทะสังสรรค์กับปรัชญาตะวันตก ทำทลายให้ตอบคำถามอันร้อนรุ่มอยู่ในโลกวิชาการตะวันตก เช่น ประเด็นเรื่องสถานภาพของปัจเจกบุคคล การเลือกทางศีลธรรม โลกธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ปัญหาเรื่องตัวตน (self) ของมนุษย์ รวมถึงประเด็นเรื่องสิทธิมนุษยชนเป็นต้น²⁶ ผู้เขียนเห็นว่าคำท้าทายของโลกวิชาการตะวันตกทั้งหมดนี้ น่าจะมีส่วนช่วยปลดปล่อยปรัชญาขงจื๊อ ออกจาก ลัทธิขงจื๊อ ได้อย่างมีนัยสำคัญ ขงจื๊อไม่เพียงควรมีอำนาจรัฐหนุนหลัง ขงจื๊อควรได้รับการเชื้อเชิญให้มาร่วมสนทนาระหว่างมิตรสหายที่เดินทางมาจากแดนไกล²⁷ ขงจื๊อพึงได้รับการท้าทาย ตรวจสอบด้วยคำถามใหม่ๆ เพื่อทดสอบดูว่าปรัชญาว่าด้วยมนุษยธรรมและจารีตของท่านจะยัง “สมสมัย” อยู่ต่อไปหรือไม่อย่างไร การ “เกรงใจ” อาจารย์มากเกินไป ไม่ใช่ อาการของศิษย์ทั้งหลายในคัมภีร์ขงจื๊อเลย ปรัชญาของขงจื๊อเองพึงได้รับการ “สืบทอด” ด้วยมิตรสหายที่ใส่ใจในปัญหาร่วมสมัยสมดังเจตนารมณ์ของขงจื๊อที่กล่าวว่า “ถ้าบุคคลใดชื่นชมความรู้ในอดีต เพื่อการแสวงหาความรู้ใหม่ๆ บุคคลนั้นอาจเป็นครูสอนผู้อื่นได้”²⁸

ในสังคมไทยเอง อาจจะถึงเวลาแล้วที่จะเริ่มบทสนทนาอย่างจริงจังกับขงจื๊อและสำนักศิษย์ รวมทั้งปรัชญาจีนสำนักอื่นด้วย ข้อพิจารณาของขงจื๊อเกี่ยวกับคุณธรรมและจารีต น่าจะเป็นบทเรียนสำคัญได้สำหรับสังคมไทย ที่พลังจารีตกำลังถดถอย และวัฒนธรรมประชาธิปไตยก็ยังไม่แข็งแกร่งแต่อย่างใด พลังแห่งปรัชญาในสังคมไทยได้เคยมีบทบาทเชิงวิพากษ์ หรือสนับสนุน อุดมการณ์รัฐหรือไม่อย่างไร การที่พุทธศาสนาได้เป็นส่วนหนึ่งแห่งอุดมการณ์รัฐและสถาบันสงฆ์เป็นกลไกอำนาจรัฐมานาน ได้ส่งผลอย่างไรต่อการสืบค้นแสวงหาวิถีทางปรัชญาของพุทธศาสนาเอง การพัฒนาความเข้าใจ จารีตนักคิดตะวันออกอื่นๆ น่าจะช่วยเสริมสร้าง และช่วยพัฒนาความคิด ความเข้าใจเกี่ยวกับจารีตของนักคิดไทยเองได้อย่างมีนัยสำคัญ

²⁶ โปรดดู ตัวอย่างงานเขียนของนักวิชาการตะวันตกที่ได้โต้แย้ง ทำทลาย และอธิบายปรัชญาขงจื๊ออย่างน่าสนใจ ใน Harry White, “The Fate of Independent Thought in China” *Journal of Chinese Philosophy* 18 (1991), pp. 53-72; Herbert Fingarette, *Confucius: The Secular As Sacred* (New York: Harper Torch Books, 1972) และ William Theodore De Bary and Tu Weiming (eds.), *Confucianism and Human Rights* (New York: Columbia University Press, 1998).

²⁷ โปรดดู James Legge, op.cit., Vol. 1 chapter 1.

²⁸ Ibid., Vol. 2 chapter 11.

จารีตของปัญญาชนในสังคมมุสลิม

จรัญ มะลูลีม

ความหมายของนักคิด/ปัญญาชนที่สังคมมุสลิมกำหนดและนิยามเอาไว้

อาลี ชะรีอาตี นักคิดคนสำคัญของโลกมุสลิมชาวอิหร่าน ให้ความหมายของปัญญาชนในสังคมมุสลิมเอาไว้ว่า ปัญญาชน (มุสลิม) ก็เป็นเช่นเดียวกับบุคคลผู้ได้รับการมอบหมายหน้าที่จากพระผู้เป็นเจ้า ความมุ่งหมายและความรับผิดชอบของบุคคลเช่นนั้น คือการเปลี่ยนปมปัญหาจากเรื่องของสังคมให้สมาชิกของสังคมนั้นมีความรู้สึกว่าเป็นเรื่องของตนเอง ปัญญาชนต้องหาข้อมูลจากสังคมที่เขาอาศัยอยู่ในขณะนั้น เขากล่าวว่า ในบรรดาปัญญาชน (มุสลิม) ด้วยกันต่างก็มีรูปแบบที่ไม่เหมือนกัน แต่ประวัติศาสตร์และประสบการณ์ได้แสดงให้เห็นว่า เมื่อใดที่ปัญญาชนหันหลังให้แก่ศาสนาซึ่งเป็นจิตวิญญาณของสังคม ตราบนั้นสังคมจะหันหลังให้เขา และการที่สังคมทอดทิ้งปัญญาชน สังคมก็จะขาดโอกาสที่จะได้รับผลประโยชน์จากปัญญาชน ปัญญาชนจึงมีบทบาทสำคัญมาเป็นเวลานานในการผลักดันสังคมส่วนใหญ่¹

หากเราพิจารณาจากความหมายข้างต้นก็จะพบว่า ปัญญาชนมุสลิมมีความเปลี่ยนแปลงที่เป็นไปตามบริบทของประวัติศาสตร์ และหากว่าเราศึกษาศึกษาประวัติศาสตร์ของนักคิดมุสลิมตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน ก็จะพบภาพของนักคิด/ปัญญาชนมุสลิมพอสังเขปได้ดังนี้ ในสมัยประวัติศาสตร์อิสลาม สังคมอิสลามยุคต้นไม่มีความเห็นห่างระหว่างกลุ่มปัญญาชนกับประชาชนส่วนใหญ่ บรรดาผู้รู้หรือที่เรียกว่า อุลมะมา (นักการศาสนา) ผู้ให้คำแนะนำทางด้านนิติศาสตร์อิสลาม ผู้บรรยายวิทยานิพนธ์ในทางศาสนา ผู้ตีความคัมภีร์กุรอาน นักปรัชญาและนักอักษรศาสตร์ ล้วนใกล้ชิดสนิทสนมกับประชาชนโดยทั่วไป แม้ว่าการสอนและการเล่าเรียนของพวกเขาจะแยกตัวออกไปบ้าง แต่พวกนี้ก็ประสบความสำเร็จในเรื่องความใกล้ชิดและสัมผัสกับประชาชน การเข้ากันได้ของอุลมะมากับประชาชนนั้นยังดำรงอยู่จนกระทั่งถึงปัจจุบัน (ที่เห็นเด่นชัดในโลกมุสลิมสมัยใหม่ก็คือ ความใกล้ชิดของอิมาม โคเมนี และผู้นำคนอื่น ๆ กับประชาชนของอิหร่าน และนิค อาชีส ผู้เป็นแกนนำของพรรคอิสลามมาเลเชีย (PAS) กับประชาชนชาวมาเลเซีย ทั้งสองกรณีถือเป็นตัวอย่างของปัญญาชนนักการศาสนาที่มีความใกล้ชิดกับประชาชนทุกชนชั้นในประเทศของตน ความคิดและอุดมการณ์ทางการเมืองของผู้นำทั้งสองคนนี้ก็ได้รับการสนับสนุนจากประชาชนมาอย่างต่อเนื่อง)

ในด้านการศึกษา ประชาชนมุสลิมผู้ไร้การศึกษาหรือไม่เคยได้ยินเรื่องการเข้าเรียนภาคค่ำหรือการศึกษาผู้ใหญ่เลย ก็สามารถนั่งร่วมแถวกับนักการศาสนา ซึ่งเล่าเรียนมาสูงอย่างนักปราชญ์ได้ ประชาชนสามารถปรึกษาหารือปัญหาของเขากับอุลมะมา (ซึ่งเป็นปัญญาชนของสังคมมุสลิม) ได้ด้วยความรู้สึกเป็นกันเองพอที่จะบอกถึงความต้องการหรือร้องทุกข์ หรือบอกเล่าถึงปัญหาครอบครัวซึ่งเป็นปัญหาส่วนตัวของเขา เพื่อขอคำแนะนำหรือหาข้อยุติตามหลักศาสนาหรือตามกฎหมายอิสลามได้²

อย่างไรก็ตามเราจะพบว่าในกรณีของปัญญาชนมุสลิมที่มุ่งการศึกษาไปในทางโลก ส่วนใหญ่จะได้รับอิทธิพลจากแนวคิดตะวันตก ในขณะที่ผู้ที่ศึกษาด้านศาสนาจะได้รับอิทธิพลจากแนวคิดของประเทศแถบตะวันออกกลางหรือเอเชียใต้

¹ Ali Shariati, What is to be done แปลโดย มุฮัมมัด ฮัมซะฮฺ ในชื่อ ปัญญาชน หน้าที่ของท่านคืออะไร

(กรุงเทพฯ: ศูนย์วัฒนธรรม สถานเอกอัครราชทูตสาธารณรัฐอิสลามอิหร่าน, 2536), น. 36.

² เรื่องเดียวกัน, น. 4.

เมื่อวัฒนธรรมตะวันตกเริ่มมีอิทธิพลอยู่ในโลกมุสลิมใหม่ๆ นั้น ปัญญาชนของโลกมุสลิมก็ได้รับเอาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีของตะวันตกมาใช้ แต่พวกเขาก็ยังคงรักษาประเพณีวัฒนธรรม ตลอดจนค่านิยมแบบเก่าของโลกมุสลิมไว้เพื่อมิให้สูญสลายไป ปัญหาที่คือทำอย่างไรจึงจะมีสองสิ่งไปพร้อมๆ กัน การเปลี่ยนแปลงเช่นนี้ส่งผลกระทบต่อทั่วไปในสังคม กระนั้นก็ตามโดยปกติแล้วคนหนุ่มสาวสามารถปรับตัวเข้ากับการเปลี่ยนแปลงให้ทันสมัยได้เร็วกว่าคนอื่น

ในเวลาต่อมา เราจะพบว่าปัญญาชนวัยหนุ่มสาวส่วนใหญ่ในโลกมุสลิมที่ได้รับการศึกษามาจากฝรั่งเศส เยอรมนี อังกฤษ หรือแหล่งการศึกษาสมัยใหม่อื่นๆ มีความร้อนรนที่จะลอกเลียนแบบตะวันตก แม้ว่าคนเหล่านี้จะครุ่นคิด ไม่พอใจต่อความหยุดนิ่งทางวัฒนธรรมของนักการศาสนาบางคน แต่พวกเขาก็ยังขาดความเป็นผู้ใหญ่พอที่จะประเมินปรัชญาชีวิตแบบตะวันตกได้ และไม่สามารถพิจารณาได้อย่างรอบคอบว่า ลักษณะของอารยธรรมตะวันตกส่วนใหญ่จะเป็นประโยชน์กับตนอย่างไร และสิ่งไหนไม่สามารถผสมผสานกับสติปัญญาและประเพณีของชาวมุสลิมได้อย่างเหมาะสม

ตัวอย่างของปัญญามุสลิมเหล่านี้จะพบได้ในตุรกี เพราะตุรกีได้เริ่มลอกเลียนแบบตะวันตกอย่างไม่มีชีวิตจิตใจของตัวเอง ผลปรากฏว่าตุรกีต้องถูกตัดขาดจากอดีตอันใกล้ชิดของตนโดยกระหน่ำหันมรดกทางวัฒนธรรมและสติปัญญาของตุรกีสูญหายไปสิ้น ภายในประเทศก็เกิดรอยร้าวขึ้นระหว่างประชาชนกับชนชั้นปกครอง เพราะโดยทั่วไปประชาชนยังมีความรู้สึกทางศาสนาอยู่ ความผูกพันต่ออิสลามของพวกเขานั้นเข้มแข็งจริงจางอย่างที่เคยเป็นมา การเลียนแบบวัฒนธรรมตะวันตกอย่างทาสได้ตัดเอาคุณสมบัติอันมีค่าของตุรกีคือความมั่นใจ ความมีชีวิตชีวา และความกล้าหาญออกไปเสียจากตัวเอง จนเปิดทางให้แก่ความสับสนวุ่นวายและความขัดแย้ง³

ตรงกันข้ามกับปัญญาชนนักสมัยนิยมดังกล่าว ก็มีปัญญาชนของโลกมุสลิมอื่นๆ ที่มีทัศนคติในทางลบต่ออารยธรรมตะวันตกอย่างสุดซึ้ง คนกลุ่มนี้ถือว่าโลกมุสลิมจะต้องไม่ยอมรับเอาสิ่งใดจากอารยธรรมตะวันตกมาเลย โดยไม่ต้องสนใจที่จะถามว่า ในนั้นมีอะไรดีหรืออะไรเลวบ้าง แม้กระทั่งความรู้ในวิทยาการสมัยใหม่ที่ชาวตะวันตกถือว่าพวกเขามีเอกสิทธิ์อยู่ ก็ควรจะถือว่าวิทยาการเหล่านั้นเป็นของต้องห้าม และต้องทำตัวให้ห่างจากสิ่งประดิษฐ์ทางวิทยาศาสตร์เครื่องยนต์กลไกและสิ่งจำเป็นสำหรับชีวิตอื่นๆ ที่มีกำเนิดมาจากโลกตะวันตกด้วย อย่างไรก็ตาม ทัศนคติเช่นนี้ย่อมจะทำให้โลกอิสลามล้าหลังและอยู่โดดเดี่ยวจากกระแสของกาลเวลาเท่านั้น การปฏิเสธและไม่ยอมรับนี้ก็คือความงี่และสายตาสั้นอย่างชัดๆ มิแต่จะทำให้ความสามารถของมนุษย์หรือชุมชนต้องพิการไป และขัดต่อสปีริตของอิสลามอีกด้วย เพราะอิสลามเน้นอย่างยิ่งในการแสวงหาความรู้สาขาต่างๆ ให้เต็มที่ ประเทศที่หันหลังให้แก่การทำลายของอารยธรรมแบบใหม่ด้วยการห่อหุ้มเข้าไปอยู่ในเปลือกและปิดนัยน์ตาเสียจากความเปลี่ยนแปลงรอบข้างนั้น ย่อมไม่สามารถจะรักษาความสงบภายในประเทศไว้ได้นานนัก และต้องถูกฉีกทิ้ง ไม่สามารถผนึกกำลังชุมชนขึ้นต่อต้านกับแรงกดดันอันมากมายของอารยธรรมสมัยใหม่ได้⁴

ชัยยิด ฮุสเซน นัศร์ (Sayyid Hussein Nasr) ศาสตราจารย์และนักคิดคนสำคัญของโลกมุสลิม ได้วิพากษ์ปัญญาชนมุสลิมสมัยใหม่เอาไว้ว่าเป็นรูปธรรมว่า ปัญญาชนซึ่งเป็นผลผลิตของมหาวิทยาลัยต่างๆ ที่เอนเอียงไป

³ อะบูล หะซัน อะลีนาดีวี, **อารยธรรมตะวันตก อิสลามและมุสลิม** แปลโดย กิติมา อมรทัต และอิมรอน มะลูลีม, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ ส. วงศ์เสงี่ยม, ม.ป.ป.), น. 65-80.

⁴ เรื่องเดียวกัน, น. 4-5.

ในทางตะวันตกส่วนใหญ่จะมีลักษณะเหมือนกัน นั่นก็คือความเอนเอียงไปในทุกสิ่งทุกอย่างที่เป็นตะวันตก และมีความรู้สึกว่าห่างเหินจากสิ่งต่างๆ ที่มีอยู่ในอิสลาม

ปมด้อยที่เอนเอียงไปทางตะวันตกนั้นก็มิอยู่ในหมู่ชาวมุสลิมสมัยใหม่จำนวนมาก ยิ่งกว่านั้นมันยังเป็นปมด้อยที่มีอยู่ในหมู่ชาวมุสลิมสมัยใหม่ ชาวมุสลิมสมัยใหม่และชาวตะวันออกอื่นๆ ที่มีส่วนรับผลกระทบจากโรคจิตในรูปแบบของการบูชาใหม่นี้ มันเป็นโรคภัยไข้เจ็บอันใหญ่หลวงที่สุดที่เผชิญหน้ากับโลกอิสลาม และมันได้สร้างความเสียหายให้แก่คนกลุ่มนี้ซึ่งเราหวังที่จะให้เผชิญกับการท้าทายของตะวันตก

สุสเซน นัศร์ จบการศึกษาระดับปริญญาเอกจากมหาวิทยาลัยฮาวาร์ด และงานส่วนใหญ่ของเขาได้รับการตีพิมพ์ในอังกฤษ ได้วิจารณ์ปัญญาชนมุสลิมอีกว่า ที่จริงแล้วผู้มีการศึกษาซึ่งเป็นผู้ปกป้องอารยธรรมตะวันตกอย่างกระตือรือร้นที่สุดในโลกตะวันออก และทำตัวเป็นตะวันตกพวกนี้คือ ผู้ที่ในบางครั้งได้ละทิ้งทุกอย่างไว้บนแท่นบูชาแห่งสมัยนิยม และบัดนี้ต้องเผชิญหน้ากับความผูกพันของรูปบูชาที่อย่างกระตือรือร้น เพราะฉะนั้นพวกเขาจึงได้พยายามอย่างหมดหวังที่จะเกาะมันไว้

นัศร์ เชื่อว่า ถ้าในวันนี้ปัญญาชนซึ่งเชี่ยวชาญทั้งในโลกสมัยใหม่ และมีความรู้แบบดั้งเดิมจะเกิดขึ้นในโลกอิสลามสักคนหนึ่งก็คงจะตอบได้การทำลายของตะวันตกได้ และสามารถจะสงวนแก่นแท้แห่งขนบธรรมเนียมของอิสลามไว้ได้จากการเป็นอัมพาต ซึ่งเดี๋ยวนี้กำลังคุกคามแขนขาและร่างกายของอิสลามอยู่

เพื่อให้ประจักษ์อย่างแท้จริงว่าจะรักษาอะไรไว้ได้มากแค่ไหนในโลกอิสลาม ก็เป็นการเพียงพอที่จะจดจำไว้ว่า สำหรับชาวมุสลิมส่วนใหญ่ในวัฒนธรรมอิสลามยังคงเป็นความจริงที่ยังมีชีวิตชีวาอยู่ สำหรับคนส่วนใหญ่ที่มีจำนวนท่วมท้นจากอินโดนีเซียจนถึงโมร็อกโกนั้น วัฒนธรรมอิสลามจะต้องมีการกล่าวถึงเป็นกาลปัจจุบัน มิใช่บางสิ่งบางอย่างที่เป็นอดีต⁵

นัศร์ ได้เตือนปัญญาชนมุสลิมเอาไว้ว่า ชาวมุสลิมร่วมสมัยควรเป็นนักสังคมนิยม พวกเขาจะต้องเริ่มต้นการเดินทางของพวกเขาไม่ว่าจะไปในทิศทางใดก็ตามที่พวกเขาปรารถนาจะไป

สุภาชิตจินที่มีชื่อเสียงได้ยืนยันว่า “การเดินทางพันไมล์เริ่มต้นจากก้าวเดียว” ขณะนี้ก้าวแรกนั้นจำเป็นต้องมาจากถิ่นฐานของเรา นี่เป็นความจริงอย่างมากในด้านวัฒนธรรมและจิตวิญญาณแท้ๆ กับในด้านศักยภาพ ไม่ว่าโลกมุสลิมต้องการจะไปทางไหน มันจะต้องเริ่มจากความเป็นจริงของขนบธรรมเนียมประเพณีอิสลาม และจากสถานการณ์จริงของตนเอง มิใช่จากสถานการณ์ที่จินตนาการขึ้นมา บรรดาผู้ที่มองไม่เห็นความจริงนี้มิได้เดินทางอย่างได้ผลแต่อย่างใด พวกเขาเพียงแต่จินตนาการว่าพวกเขากำลังเดินทางเท่านั้น

ปัญญาชนชาวปากีสถาน ชาวเปอร์เซีย หรือชาวอาหรับ ซึ่งต้องการจะเป็นผู้นำทางความคิดสำหรับประชาชนมุสลิม จะต้องจำไว้ว่าเขาคือใคร หากว่าเขาปรารถนาจะให้บังเกิดผลและไม่ถูกตัดออกจากสังคมมุสลิมส่วนอื่นๆ ไม่ว่าเขาจะพยายามอย่างหนักที่จะให้มุมหนึ่งของเมืองละฮอร์ เตหะรานหรือโคโร เป็นที่ตั้งของมหาวิทยาลัยออกซ์ฟอร์ด หรือฮอว์บอร์น เขาก็ทำไม่ได้สำเร็จ ผู้ที่เรียกกันว่าปัญญาชนมุสลิมแบบตะวันตก ผู้ซึ่งร้องทุกข์ว่าพวกเขาไม่มีใครเข้าใจ และไม่ได้รับความชื่นชมจากสังคมอิสลามนั้นลืมไปว่า พวกเขาเหล่านั้นแหละที่ไม่ยอมชื่นชมและเข้าใจ

⁵ Sayyid Hossein Nasr, “The Western World and its Challenges to Islam” in Khurshid Ahmad ed., *Islam: its meaning and message* (London: Islamic Foundation, 1988), p. 223.

วัฒนธรรมและสังคมของตนเอง เพราะฉะนั้นเขาจึงได้รับการปฏิเสธจากชุมชนของตนเอง การปฏิเสธนี้ความจริงเป็นเครื่องหมายแห่งชีวิต และเป็นเครื่องชี้ให้เห็นว่าวัฒนธรรมอิสลามยังมีชีวิตอยู่นั่นเอง⁶

ปัจจุบันนี้ในหมู่ปัญญาชนมุสลิมเอง โดยเฉพาะผู้ที่ศึกษาวิชาการทางโลก มักจะได้รับการวิพากษ์วิจารณ์จากสังคมว่าทอดทิ้งมวลชน ดังที่ อาลี ชะรีอาตี นักคิดคนสำคัญของโลกมุสลิมได้กล่าวไว้ว่า นับเป็นความโชคร้ายที่ในวัฒนธรรมสมัยใหม่นั้น ระบบการศึกษาทำให้เด็กหนุ่มของเราที่ได้รับการศึกษา ได้ถูกสอนและได้รับการฝึกฝนภายในป้อมปราการที่ห่างไกลจากประชาชน เมื่อพวกเขากลับมาสู่สังคมก็ได้ถูกกำหนดให้มีตำแหน่งและมีฐานะทางสังคมซึ่งถูกตัดขาดจากประชาชนส่วนใหญ่ ในความเป็นจริงนั้น ปัญญาชนเหล่านี้ดำรงชีพและวนเวียนอยู่ในหมู่ประชาชน แต่พวกเขาอยู่ใน “กรงทอง” ของวงการที่เกี่ยวข้องเฉพาะของเขา ซึ่งผลของมันคือ ปัญญาชนเหล่านี้อยู่ในหอคอยงาช้างซึ่งมิได้รู้เรื่องเกี่ยวกับสังคมของตนเองเลย ในทางตรงกันข้ามประชาชนที่ไร้การศึกษานั้นขาดสติปัญญาและความรู้ ในขณะที่ปัญญาชนผู้มีการศึกษา ซึ่งได้รับการสนับสนุนจากมวลชนนั่นเองกลับมีความรู้อย่างท่วมท้น

ในขณะที่ อันวาร์ อิบรอฮีม อดีตรองนายกรัฐมนตรีของมาเลเซีย ซึ่งได้รับการยอมรับว่าเป็นหนึ่งในปัญญาชน และนักคิดคนสำคัญของโลกมุสลิม ได้กล่าวถึงลักษณะของปัญญาชนมุสลิมและปัญญาชนของตะวันออกในปัจจุบันเอาไว้เช่นกันว่า ในการเผชิญหน้าระหว่างอารยธรรมของตะวันออกและตะวันตกนั้น คนรุ่นต่างๆ ในบรรดาปัญญาชนจากตะวันออก - คือชาวมุสลิม ชาวฮินดูและชาวขงจื้อ - ถูกจัดอยู่ในสภาพหนึ่งที่ลึกซึ้งและแผ่ไปไกล คือจะซื่อสัตย์จงรักภักดีต่อจารีตและประเพณีเดิมของตน หรือว่าจะละทิ้งมันเสียเพื่อวิถีชีวิตที่เห็นกันว่าเป็นสิ่งที่ดีกว่า โดยทั่วไปแล้วพวกเขาตกอยู่ในสองประเภทที่แตกต่างกัน คือบรรดาผู้ที่ปฏิเสธทุกสิ่งทุกอย่างจากตะวันตกเพราะความหลงใหล และยึดมั่นติดอยู่กับทุกสิ่งทุกอย่างจากชนบทประเพณีเดิมของตน กับบรรดาผู้ที่ถูกขู่จนกลัวความสำเร็จอันสุกใสบาดตาของอารยธรรมตะวันตก จนกลับประณามอารยธรรมของตัวเอง⁷

เงื่อนไขบริบททางสังคมการเมืองที่ก่อให้เกิดปัญญาชนในสังคมมุสลิม: ศึกษาจากงานและชีวิตของปัญญาชนมุสลิม

การเข้ายึดครองประเทศมุสลิมโดยมหาอำนาจตะวันตก โดยเฉพาะในตะวันออกกลาง ก่อให้เกิดการแข็งข้อต่อต้านจากนักศึกษาประชาชน การต่อสู้เหล่านี้มีส่วนอย่างยิ่งต่อการก่อให้เกิดกลุ่มปัญญาชนมุสลิมขึ้นในส่วนต่างๆ ของโลก ปัญญาชนหรือนักคิดที่มีอิทธิพลในการเมืองและสังคมอย่างมากตั้งแต่ตอนปลายศตวรรษที่ 19 จนถึงปัจจุบันได้แก่ อัล-อัฟฆานี (Al-Afghani, 1839-1879) ผู้เป็นเจ้าของความคิดขบวนการรวมอิสลาม (Pan-Islamism) อัฟฆานีเป็นผู้หนึ่งที่ต้องการเห็นความสมานฉันท์ในหมู่มุสลิมและต้องการนำเอาชาวมุสลิมจากทุกส่วนเข้ามาสู่อาณาจักรอิสลาม ภายใต้การคุ้มครองของเคาะลีฟะฮ์ (กาหลิบ) ผู้มีอำนาจสูงสุด ชีวิตของอัล-อัฟฆานี ส่วนใหญ่อุทิศให้แก่การปกป้องประเทศมุสลิมจากการเข้ามามีอิทธิพล ขู่เข็ญคุกคามของจักรวรรดินิยมยุโรป อย่างไรก็ตามความคิดของเขามีได้แยกออกไปจากความคิดทางการเมืองแต่อย่างใด สำหรับอัล-อัฟฆานีปัญหาใหญ่มีได้อยู่ที่ว่า ทำอย่างไรจึงทำให้การเมืองในประเทศมุสลิมมีความเข้มแข็งและประสบผลสำเร็จ แต่ทำอย่างไรจึงจะทำให้ชาวมุสลิมเข้าใจศาสนาของพวกเขาได้อย่างถูกต้องและมีชีวิตตามคำสอนดั้งเดิมของอิสลาม อัล-อัฟฆานีเชื่อว่า ถ้าพวกเขาทำได้

⁶ จรัญ มะลูลีม, “โลกตะวันตกกับการท้าทายต่ออิสลาม: บทวิพากษ์ปัญญาชนมุสลิม จากปลายปากกาของชัยยิด ฮุสเซน นัศรี” มติชนสุดสัปดาห์. (13 ตุลาคม 2541), น. 71.

⁷ จรัญ มะลูลีม, “ศึกษาความคิดอันวาร์ผ่านงาน The Asian Renaissance (4)” มติชนสุดสัปดาห์ (15 ธันวาคม 2541), น. 29.

เช่นนั้นได้ ประเทศของพวกเขาจะมีความเข้มแข็งขึ้นโดยอัตโนมัติ⁸ อัล-อัฟฆอนี เป็นคนที่มีความสำคัญอย่างลึกซึ้งสองด้าน คือด้านศาสนาและการเมือง เขาเต็มไปด้วยความกระตือรือร้น พยายามที่จะปลุกเร้าจิตใจประชาชน และนำความคิดของประชาชนเหล่านั้นเข้ามาในงานของชุมชนและการปรับปรุงประเทศให้ดีขึ้น โดยการสนับสนุนของอัล-อัฟฆอนี ประชาชนจึงได้มีความกระตือรือร้นในเรื่องการเมืองมากขึ้น มีการถกเถียงกันอย่างเสรีเกิดขึ้นในหมู่ประชาชนอย่างไม่เคยมีมาแต่ก่อน ผลก็คือโลกอาหรับและมุสลิมได้มีสายตากว้างไกลออกไปในหลายๆ เรื่องที่เกี่ยวกับตัวของพวกเขา ชาวมุสลิมเริ่มจะสำนึกว่าตัวเองยังอ่อนแออยู่เสมอ และถูกบีบบังคับให้อยู่ภายใต้มหาอำนาจยุโรปซึ่งแข็งแกร่งกว่า และจะเป็นเช่นนั้นจนกระทั่งพวกเขาจะได้ฟื้นฟูในด้านศาสนา สังคมและชาติให้ดีขึ้น อัล-อัฟฆอนี เป็นคนแรกที่ปลุกฝังความเชื่อว่า วิวัฒนาการและการปฏิวัติเป็นความจำเป็นอันยิ่งใหญ่สำหรับชาวมุสลิม ด้วยเหตุนี้อัล-อัฟฆอนี จึงเป็นคนที่ตื่นตัวทั้งสองด้าน คือการปฏิรูปภายในประเทศและการป้องกันจากศัตรูภายนอก เป็นผู้ที่ทำให้แรงบันดาลใจแก่นักปฏิวัติทางการเมืองและปัญญาชน อัล-อัฟฆอนีได้สนับสนุนทั้งสองฝ่าย คือนักชาตินิยมท้องถิ่น และผู้ที่รวบรวมมุสลิมให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน การพัฒนาอันยิ่งใหญ่ของอิสลามได้รับอิทธิพลมาจากบุคลิกภาพและงานของอัฟฆอนี ตามความจริงแล้วในศตวรรษที่ 20 มีเรื่องน้อยมากที่ชาวมุสลิมไม่ได้รับความคิดมาจากอัล-อัฟฆอนี⁹

อิทธิพลของอัล-อัฟฆอนีเป็นแรงบันดาลใจให้เกิดขบวนการอันแท้จริงของชาวมุสลิมยุคใหม่ในระหว่างเสี้ยวสุดท้ายของศตวรรษที่ 19 ภายใต้การนำของมุฮัมมัด อับดุล (1849-1905) ซึ่งเป็นศิษย์ผู้ยิ่งใหญ่ของญะมาลุดดีน อัล-อัฟฆอนี อับดุลพยายามที่จะทำให้อิสลามหลุดพ้นจากโชครวนของความเคร่งศาสนาจนเกินไป กระนั้นก็ตามแนวคิดของอับดุลได้รับแรงผลักดันมาจากความคิดโคจรรวบรวบทางด้านศาสนาโดยตลอด ซึ่งแตกต่างจากการปฏิรูปที่ก่อขึ้นโดยกลุ่มนิยมเหตุผลของชาวอินเดีย ปัญญาชนนักปฏิรูป เช่น อับดุล มีจุดมุ่งหมายไปในทางวัฒนธรรม การจัดอิสลามให้เข้ากับยุคสมัยและเข้ากับอารยธรรมสมัยใหม่ สำหรับอับดุล อิสลามเป็นศาสนาซึ่งเหมาะสมกับประชาชนทั้งหลายทุกกาลเวลา โดยมีวัฒนธรรมเป็นหลักยึด ความคิดของอับดุลได้รับความสนใจอย่างมากในอียิปต์ และในประเทศมุสลิมอื่นๆ ความคิดของอับดุลมีพลังอำนาจที่แผ่อยู่ในหลายวงการ และสร้างอิทธิพลขึ้นจนเป็นแบบอย่าง แม้แต่ศัตรูของอับดุลก็ยอมรับนับถือแบบอย่างของเขา ซึ่งต่อมากลายเป็นเชื้อทางความคิดให้แก่กษัตริย์ในสมัยต่อมา¹⁰

นักคิดของโลกมุสลิมที่ได้รับอิทธิพลของมุฮัมมัด อับดุลมากที่สุดได้แก่ มุฮัมมัด รอชิด ริฎอ (1865-1935) ผู้เป็นปัญญาชนชาวซีเรีย ซึ่งอพยพมายังไคโรด้วยแรงดึงดูดใจของ มุฮัมมัด อับดุล และได้ตั้งตัวเป็นสาวกที่เดินตามทางของอับดุลอย่างมากที่สุด ได้เป็นผู้เขียนประวัติของอับดุล เป็นผู้ก่อตั้งและบรรณาธิการของนิตยสาร อัล-มานาร (ประกาศาร) เขาได้อุทิศเวลาส่วนใหญ่ของเขาเพื่อเผยแพร่การตีความหมายแบบนักฟื้นฟูในเรื่องความเชื่อและสถาบันอิสลาม ซึ่งรอชิด ริฎอ อ้างว่าเป็นความคิดที่สะท้อนมาจากคำสอนของอับดุล

รอชิด ริฎอ เป็นนักคิดที่มีบทบาทสำคัญทางการเมืองของอิสลาม เขามีบทบาทอย่างใหญ่หลวงในการต่อสู้ทางการเมืองของซีเรีย นับตั้งแต่การปฏิวัติยังเตอร์กเป็นต้นมา และมีบทบาทในการเจรจากับอังกฤษสมัยสงคราม ในฐานะที่เป็นประธานที่ประชุมซีเรียในปี 1920, เป็นสมาชิกของคณะผู้แทนซีเรีย ปาเลสไตน์ ที่กรุงเจนีวา ในปี 1921,

⁸ รายละเอียดเกี่ยวกับ อัล-อัฟฆอนี ดู R. Keddie, Sayyid Jamal al-Din al Afghani (Berkeley: University of California, 1972).

⁹ W.C. Smith, The Arab Nationalism, An Anthology (London, 1902), p. 9.

¹⁰ Charles C. Adams, Islam and Modernism in Egypt (London, 1993), pp. 1-2.

เป็นคณะกรรมการในคณะกรรมการทางการเมืองที่โคโรระหว่างปี 1925-6 เขาได้เข้าร่วมการประชุมอิสลามที่นครมักกะฮ์ ในปี 1929 และที่เยรูซาเล็ม ในปี 1931 จนกระทั่งท่านสิ้นชีวิตลง แต่กิจกรรมต่างๆ เหล่านั้นก็หาใช่อะไรอื่นมาเกินไปว่า ผลพลอยได้ของงานอันสำคัญของท่านนั่นคือ การเป็นผู้รักษาความคิดมุฮัมมัด อับดุลฮะวีไมเสื่อมคลาย

รอซิด ริฎอ มีความคิดว่า คนมุสลิมได้สูญเสียความแท้จริงของศาสนาของพวกเขาไป และพวกผู้ปกครองทางการเมืองที่ชั่วร้ายก็เป็นผู้ยุยงส่งเสริมให้เป็นไปเช่นนั้น อารยธรรมอิสลามไม่สามารถจะฟื้นฟูลุกขึ้นได้ ตราบเท่าที่คนมุสลิมยังล้าหลังทางด้านเทคโนโลยี ความชำนาญในด้านเทคนิคนั้นขึ้นอยู่กับอุปนิสัยทางด้านศีลธรรมบางข้อ และหลักการเหล่านั้นที่จริงก็มีอยู่แล้วในอิสลาม ลักษณะนิสัยพื้นฐานของการปฏิรูปตามพระคัมภีร์ของรอซิด ริฎอ นั่นก็คือ ด้านศาสนา ความสนใจด้านศาสนานั้นเกี่ยวข้องกับชีวิตของผู้นับถือศาสนานั้นในทุกๆ ด้าน คือด้านสังคม การเมือง เท่าๆ กับทางด้านศาสนา

ริฎอ ประกาศว่า อิสลามที่แท้จริงยอมรับความก้าวหน้าสมัยใหม่ ทุกๆ อย่างและไม่ได้ยึดถือแต่ด้านพิธีกรรมเท่านั้น

นอกจาก อัล-อัฟฆอนี, มุฮัมมัด อับดุลและมุฮัมมัด รอซิด ริฎอแล้ว นับตั้งแต่ปี 1979 เป็นต้นไป อิทธิพลของอิมาม โคเมย์นี (Ayatullah Khomeini) ซึ่งเป็นปัญญาชนและนักการศาสนาคนสำคัญของโลกอิสลาม เป็นผู้นำในการปฏิวัติโค่นล้มชาห์ของอิหร่านในปี 1979 ทำให้เขาเข้ามามีบทบาทอยู่ในโลกมุสลิม โดยเฉพาะในโลกส่วนที่ถือนิกายชีอะฮ์ (Shi'ah) อิสลาม อิมาม โคเมย์นี เชื่อว่าอันตรายของโลกอิสลามคือความเสื่อมทางศีลธรรมของสังคมมุสลิม อันเป็นผลมาจากการพยายามทำประเทศให้เป็นตะวันตก และเชื่อว่าลัทธิประชาธิปไตยหรือเสรีนิยมจะกลายเป็นสิ่งฟุ่มเฟือยเกินกว่าที่จะสร้างสังคมที่ "ยุติธรรม" ได้

อิมาม โคเมย์นี แบ่งโลกออกเป็นสองค่าย คือค่ายอิสลามกับค่ายคนนอกศาสนา หรือพวกตะวันตกนักจักรวรรดินิยม พวกวัตถุนิยมไม่เชื่อในพระเจ้า ซึ่งที่น่ายำเกรงคือประเทศคอมมิวนิสต์ทั้งหลาย อิมาม โคเมย์นีเชื่อว่า พุทธนิยมและจักรวรรดินิยมถูกสร้างขึ้นจากฐานและค่านิยมที่เปิดทางให้แก่ ความเจริญด้านมนุษยธรรม "น้อยมาก" ตามความคิดของเขาอิสลามมิได้เป็นทั้งแบบเผด็จการหรือการกดขี่ ไม่ได้เป็นไปตามความประสงค์ของคนส่วนใหญ่ แต่เป็นรัฐธรรมนูญที่รับผิดชอบของประชาชน ที่ผูกมัดด้วยเงื่อนไขแห่งการเชื่อฟังและอยู่ใต้กฎหมายของพระเจ้าผู้เป็นเจ้า ที่กำหนดไว้ในคัมภีร์อัล-กุรอานและสุนนะฮ์ (แบบอย่างของศาสดามุฮัมมัด)¹¹ สำหรับอิมาม โคเมย์นีแล้ว การปฏิวัติจะไม่สมบูรณ์หากนโยบายในอดีตจะดำรงอยู่ต่อไป การปฏิวัติไม่ได้จำกัดอยู่แค่การปฏิวัติทางการเมืองหรือทางเศรษฐกิจเท่านั้น แต่ต้องเป็นการปฏิวัติทางศีลธรรมด้วย ซึ่งจะเปลี่ยนค่านิยมของการปกครองและพฤติกรรมของสังคม

อาจไม่เป็นการผิดพลาดหากจะกล่าวว่า การปรากฏตัวของพลังทางการเมืองแนวทางอิสลามที่ได้อำนาจในปี 1979 ในอิหร่าน มีส่วนอย่างมากต่อการตื่นตัวในโลกมุสลิม แต่จะเป็นการละเอียดหากไม่กล่าวถึงนักคิดคนอื่นๆ ที่ได้ปฏิรูปและฟื้นฟูหลักการอิสลามขึ้นมา ปัญหาที่นักคิดและนักการเมืองมุสลิมครุ่นคิดก็คือ อดีตอันยิ่งใหญ่ของตนที่สูญเสียไป ด้วยการถูกรบครองโดยตะวันตก และความล้มเหลวจากการที่ไม่มีการตีความแบบสร้างสรรค์ (อิญาตีฮาด) ในขณะที่โลกเปลี่ยนไป พวกเขามีความเห็นที่เห็นว่า มหาอำนาจคริสเตียนจะไม่มีวันล่มสลาย ตราบใดที่สถาบันอิสลามไม่มีการปฏิรูปภายใน นักคิดที่มีความคิดเช่นนี้ ได้แก่ ชัยยิด อะห์มัด ซาน (1817-1898) จากอินเดีย, หะซัน

¹¹ ญรัญ มะลูลีม, "อิหร่าน" ในอุกฤษฏ์ ปัทมานันท์ บรรณาธิการ, *บทนำแห่งตะวันออกกลาง* (กรุงเทพฯ: สถาบันเอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2534), น. 90-91.

อัล บันนา ชัยยิด ญุบ จากอียิปต์, อนุล อลา เมาร์ดูดี (1903-1979), มุฮัมมัด อิบาล จากปากีสถาน และมุฮัมมัด กัดดาฟี จากลิเบีย

ในจำนวนนี้นักคิดจากโลกซุนนีอิสลามที่มีอิทธิพลต่อจิตใจคนหนุ่มสาวมากที่สุด คือเมาร์ดูดี แห่งปากีสถาน และ ชัยยิด ญุบ จากอียิปต์ เมาร์ดูดีมีความคิดว่าการต่อสู้เพื่ออิสลามนั้นไม่ใช่เพื่อการฟื้นฟูอดีตอันรุ่งเรืองเท่านั้น แต่เพื่อผลที่ดีกว่า เพราะมนุษย์เป็นตัวแทนของพระผู้เป็นเจ้าในโลกนี้ ดังนั้น การญิฮาด (การทำสงครามเพื่อปกป้องศาสนา) นั้นมีได้มีไว้เพื่อป้องกันอิสลาม (ดาร์ุลลาม) เท่านั้น แต่ต้องกระทำต่อผู้ที่ข่มขู่ทำลายล้างอิสลามด้วย ความคิดของเมาร์ดูดีได้รับการซึมซับเข้าไปในจิตใจของชัยยิด ญุบ ผู้ซึ่งถูกประหารในปี 1966 ด้วยข้อหาวางแผนโค่นล้มประธานาธิบดีนาซีร์ (นัสเซอร์) แห่งอียิปต์ เพราะต้องการให้อียิปต์เป็นรัฐอิสลาม ญุบ เนะปัญหาด้วยการเสนอให้มีผู้นำใหม่ขึ้นมาในอียิปต์ ซึ่งมาจากคนหนุ่มที่จะต้องต่อสู้กับความเอารัดเอาเปรียบ และการรุกรานของมหาอำนาจ

ในโลกมุสลิม บรรดานักวิจารณ์ตะวันตกอย่างมีสติปัญญานั้น ผู้ที่มีความสามารถที่สุดก็คือ มุฮัมมัด อิบาล ซึ่งเราอาจพูดได้ว่าเป็นผู้ที่มีการศึกษาแบบตะวันตก และตะวันตกไม่ได้ผลิตผู้ใดที่ดีกว่าเขาออกมาอีกเลยในอินเดียในศตวรรษนี้ เราสามารถจะเรียกอิบาลได้ว่าเป็นนักคิดที่ดี ซึ่งประสบความสำเร็จที่สุดในตะวันออกสมัยใหม่ ไม่มีนักวิชาการตะวันออกคนใดที่ได้ทำการศึกษาลึกซึ้ง จนกระทั่งทะลุถึงเรื่องทางความคิดและอารยธรรมตะวันตกได้ดีไปกว่าเขา ทั้งนี้ก็เพราะเขาได้ตรวจตราลักษณะมูลฐานของตะวันตกอย่างละเอียดลออ

อิบาลประณามสังคมตะวันตกว่า เป็นสังคมที่มีการต่อสู้แย่งชิงเลือดเย็นและไม่รู้จักสิ้นสุดซ่อนอยู่เบื้องหลัง รวมทั้งประณามอารยธรรมตะวันตกว่าเป็นอารยธรรมที่สูญเสียคุณค่าทางด้านจิตใจของตัวเองไป อันเป็นผลจากการปะทะกันระหว่างค่านิยมด้านศาสนาและการเมือง

แม้งานเขียนของเมาร์ดูดี, ญุบ, และอิบาลจะแพร่หลาย แต่แรงดลใจที่มีอิทธิพลต่อปัญญาชนมุสลิมในสมัยหลัง ๆ กลับได้มาจากการปฏิวัติอิสลามในอิหร่าน การปฏิวัติดังกล่าวเกิดขึ้นในบรรยากาศของอิสลามิกายชีอะฮ์ ดังนั้นไม่ว่าการปฏิวัติจะล้มเหลวหรือสำเร็จ ความรับผิดชอบมักจะตกแก่อิหร่านมากกว่าโลกอิสลามโดยส่วนรวม อิหร่านเป็นประเทศที่ผู้นำศาสนามีบทบาทมาตลอด ผู้นำศาสนาในอดีตเคยประกาศสงครามศาสนากับรัสเซียถึงสองครั้ง แม้จะพ่ายแพ้ทั้งสองครั้งก็ตาม แต่บทบาทของผู้นำศาสนาของอิหร่านในฐานะผู้นำประชาชนก็ได้รับการยอมรับโดยทั่วไป อิหม่าม โคมัยนีผู้ลุกขึ้นมาต่อต้านซาห์เมื่อครั้งเกิดการปฏิวัติชาวजनถูกเนรเทศ เขาเป็นอีกผู้หนึ่งที่มีอิทธิพลต่อคนหนุ่มสาว ซึ่งผิดหวังจากการเห็นประเทศของตนอยู่ใต้การครอบครองและความไม่เป็นตัวของตัวเอง อิหม่าม โคมัยนีต่อสู้เพื่อให้มีการนำศาสนาขึ้นมาปกครองประเทศ (วิลายะตุลฟากีห์) โดยถือเอาคำบรรยายของเขาเป็นบรรทัดฐาน เขากล่าวกับนักศึกษาของเขาว่า

คำขวัญแห่งการแบ่งแยกศาสนาและการเมือง และข้อเรียกร้องที่ว่านักวิชาการอิสลามจะต้องไม่เข้าไปยุ่งเกี่ยวกับสังคมและกิจกรรมทางการเมืองนั้น ได้แบบอย่างมาจากนักจักรวรรดินิยม เฉพาะคนที่ไม่มีศาสนาเท่านั้นที่พูดแบบนี้บ่อยๆ มีหรือที่ศาสนาและการเมืองจะแยกออกจากกันในสมัยของท่านศาสดา?

ช่วงทศวรรษ 1960 และต้นศตวรรษ 1970 จะเห็นมิติใหม่ในอิหร่าน นั่นคือ การที่นักศึกษามุ่งเข้าหาอิสลาม โดยมีผู้เอาลัทธิมาร์กซิสต์เข้าไปผสมรวมกับอิสลามด้วย ผู้ที่อยู่เบื้องหลังความคิดนี้ก็คือ อาลี ชะรีอาตี นักประวัติศาสตร์และนักสังคมวิทยาที่สำเร็จการศึกษาจากฝรั่งเศส เขาได้รับอิทธิพลอย่างมากจากชาตรี, เฟนอน, และคามูส์ เขาถูกเรียกว่า “ซ้ายอิสลาม” ทฤษฎีด้านอิสลามของเขาค่อนข้างจะเป็นอิสระด้วยทฤษฎีที่ว่า พระผู้เป็นเจ้ามีลักษณะบางอย่างเช่นมนุษย์ และมนุษย์มีส่วนที่ดีของพระผู้เป็นเจ้าอยู่ด้วย เขาได้แยกความแตกต่างระหว่างนิกาย

ชีอะฮ์ที่เป็นทางการของราชวงศ์ซอฟาวิด และการปฏิวัติของอิมาม อาลี ฮูเซน และอบูซัร ให้เห็น บทบรรยายของเขาแพร่หลายในหมู่นักศึกษาฝ่ายซ้าย ก่อให้เกิดการผสมผสานระหว่างผู้นิยมอิสลามตามแนวทางของเขาและฝ่ายเคร่งครัด จนเป็นพลังโค่นล้มซาห์ได้ในที่สุด อย่างไรก็ตามเมื่อลูกศิษย์คนสำคัญของเขา คือ บานี ศาตร์ อดีตประธานาธิบดีแห่งอิหร่านหมดอำนาจลง ชื่อเสียงของเขาก็ถูกลดความสำคัญลงไปในระดับหนึ่งด้วย อีกผู้หนึ่งที่โลกอิสลามพูดถึงคือ มุฮัมมัด กัดดาฟี นักปฏิวัติที่มีแนวทางของตนเอง ผู้นำลิเบียยะมาฮิยะห์ (รัฐมวชนแห่งลิเบีย) ความกล้าหาญและความรักต่อพี่น้องมุสลิมทั่วไปของเขาได้รับการสรรเสริญ แต่แนวความคิดด้านอิสลามของเขาขาดความเป็นวิชาการ อย่างไรก็ตามความคิดที่เขาเอามาจากอัล-กูรานที่ว่า อิสลามเป็นศาสนาธรรมชาติและควรจะเป็นแนวทางในสังคมนั้น ได้รับความนิยมในหมู่ชาวมุสลิมผู้เคร่งครัด

กล่าวโดยทั่วไปแล้ว แม้นักคิดดังกล่าวจะมีอิทธิพลต่อจิตใจแห่งการฟื้นฟูขึ้นของขบวนการอิสลามก็ตาม แต่ยังมีสาเหตุอื่นอีกที่ก่อให้เกิดขบวนการเช่นนี้ อย่างเช่นความตกต่ำของรัฐบาลชาตินิยมในประเทศอิสลาม ที่ไม่สามารถพาประเทศไปสู่จุดหมายปลายทางที่มุ่งหวังไว้ แม้ว่าจะได้รับเอกราชแล้วก็ตาม ตัวอย่างที่เห็นได้คือ ประเทศอียิปต์, ซีเรีย, อิรัก, แอลจีเรีย ฯลฯ จากการศึกษาแนวโน้มของการเกิดขบวนการอิสลามนั้น นักคิดตะวันตกกล่าวว่า ผู้เป็นหัวเรือใหญ่ในปัจจุบันส่วนมากจะเป็นผู้ที่เคยอยู่ในสังคมตะวันตก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในหมู่วิศวกร และนักวิทยาศาสตร์ ผู้ที่การศึกษาของเขาทำให้พวกเขาห่างเหินจากอิสลามมาก่อนและเพื่อหน่วยสังคมสมัยใหม่ จนถึงปัจจุบันขบวนการอิสลามดังกล่าวก็หาได้ถดถอยหรืออ่อนแอลงแต่อย่างใด แต่กำลังทวีความเข้มข้นขึ้นในหลายๆ ประเทศในตะวันออกกลาง ในรูปของฝ่ายต่อต้านรัฐบาลที่หวังจะนำหลักการอิสลามแบบสมบูรณ์มาใช้

การต่อสู้เพื่ออิสรภาพและการเป็นเอกราชจากความเป็นอาณานิคมทางวัฒนธรรมนั้น ได้เริ่มขึ้นในสังคมของมุสลิมด้วย ภายใต้การเคลื่อนไหว “เพื่อกลับมาสู่ตนเอง” ซึ่งเกิดขึ้นในหมู่ปัญญาชนนักเขียนและศิลปินของโลกที่สามกลายเป็นกระแสคลื่นแห่งการกลับคืนมาสู่ตนเองในหมู่ปัญญาชนที่ได้รับการศึกษามาจากตะวันตกในสังคมมุสลิมประเทศต่างๆ ในมิติทางการเมืองการทหารและในมิติทางวัฒนธรรม การเคลื่อนไหวในเบื้องต้นนั้น เป็นการเคลื่อนไหวไปในทิศทางเดียวกัน เช่น อัล-อัฟฆอนี ได้เรียกร้องรูปแบบของการคืนกลับไปสู่ “บรพญูซ” (Salafiyyah) หรือมุฮัมมัด อิบดุล แห่งปาเกิสถานเรียกร้องให้กลับคืนสู่ “ตนเอง” และเชื้อเชิญนักคิดทางศาสนาให้ฟื้นฟูความคิดทางศาสนาอิสลามขึ้นมาอีกครั้งหนึ่ง ความมุ่งหมายของนักคิดเหล่านี้คือ การปลุกเร้าสังคมอิสลามที่หลับใหลให้ตื่นขึ้น

การเคลื่อนไหวซึ่งจุดประกายขึ้นโดย อัล-อัฟฆอนี, อัลดุฮ์ อิบดุล, และบุคคลอื่นๆ นั้นตามความเข้าใจของพวกเขา มิได้เป็นความเคลื่อนไหวไปสู่ความเจริญก้าวหน้า หากเป็นความต้องการเพียงแค่การหมุนเข็มนาฬิกาให้ถอยหลังไป แท้จริงแล้วบุคคลเหล่านี้คือ ผู้รับเอาวิทยาการสมัยใหม่เข้าไปสู่กระแสแห่งอิสลาม และนำเข้าไปสู่จิตวิญญาณแห่งยุคใหม่โดยผ่านมุมมองใหม่ และอารยธรรมของยุโรป พวกเขาเป็นพวกหัวก้าวหน้าและเป็นผู้นำของวัฒนธรรมเก่าและการศึกษาระบบเก่า แต่จากระบบเก่าเหล่านั้นพวกเขาลักดันให้มีการเคลื่อนไหว “กลับไปสู่ตนเอง” ในกรณีของปัญญาชนทางศาสนาก็เช่นเดียวกัน การเคลื่อนไหวเรื่องนี้เริ่มเมื่อประมาณหนึ่งศตวรรษมาแล้ว ในระหว่างปัญญาชนในศาสนาอิสลามกับปัญญาชนรุ่นใหม่ นั้น ดูเหมือนพวกเขาจะมีที่มาแตกต่างกัน จากสองขั้วที่อยู่กันคนละด้าน อย่างไรก็ตามปัจจุบันนี้การเคลื่อนไหวได้เป็นไปในทิศทางเดียวกันและไปสู่จุดหมายปลายทางเดียวกัน และมีความรู้สึกกับมิตรชอต่อสังคมเช่นเดียวกัน พวกเขาเชื่อว่าจำเป็นที่จะต้องให้ความร่วมมือต่อกันและกัน โดยมีจุดมุ่งหมายร่วมกันคือฟื้นฟูชีวิตใหม่และให้มีการก้าวหน้าไปข้างหน้าใหม่

อิสลามคือสิ่งที่เราต้องมุ่งไปสู่ มิใช่อิสลามที่เป็นเพียงแค่ศาสนาของสังคมของเราเท่านั้น แต่เป็นอิสลามที่เป็นผู้กำหนดทิศทางแห่งประวัติศาสตร์ของเรา เป็นที่มาแห่งจิตวิญญาณและวัฒนธรรมของเรา เป็นพื้นฐานแห่งศีลธรรมและความรู้สึกนึกคิด เป็นตัวตนของประชาชนของเรา เมื่อเราพยายามที่จะยืนหยัดบนขาของเราเอง และสร้างความสำนึกแห่งความเป็นมนุษย์ของเราด้วยการฟื้นฟูประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และความแท้จริงแห่งปัญญาชนของเรา เพื่อไม่ให้เกิดช่องว่าง เราจำเป็นต้องกลับไปหาอิสลามและวัฒนธรรมอันรุ่งเรืองของอิสลาม¹²

ส่วนปัญญาชนมุสลิมจากประเทศเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งแนวคิดทางเศรษฐกิจการเมืองวัฒนธรรมและศาสนาของพวกเขากำลังมีบทบาทต่อสังคมมุสลิมอย่างมาก ได้แก่ มหาธีร์ มูฮัมหมัด ผู้นำของมาเลเซีย แนวคิดที่สำคัญของเขา ได้แก่ การยืนยันถึงค่านิยมของความเป็นเอเชีย และคัดค้านการครอบงำของประเทศตะวันตก มหาธีร์เป็นนักคิดมุสลิมที่สนับสนุน “ความคำนึงซึ่งกันและกัน” ซึ่งประเทศต่างๆ ให้ความเคารพต่อความแตกต่างในทางวัฒนธรรม และระบบค่านิยมของกันและกัน และหยิบยืมสิ่งที่ดีที่สุดของกันและกันมาใช้ มหาธีร์กล่าวว่าในระบบดังกล่าว ชาติหนึ่งไม่มีสิทธิที่จะบังคับอีกชาติหนึ่งให้ละทิ้งค่านิยมของตน มหาธีร์ถือว่าเป็นข้อบกพร่องอย่างยิ่งที่ประเทศตะวันตกพยายามจะทำเช่นนั้น ดังที่เขาพูดว่า “ประเทศตะวันตกทั้งหลายมีสิทธิทำตามความชอบของตน แต่พวกเขาไม่มีสิทธิที่จะยึดเยียดความชอบของตัวเองให้คนอื่น”

มหาธีร์มีความกังวลในการที่สหรัฐอเมริกาได้เข้ามาจัดการในประเด็นของสิทธิมนุษยชนในจีนและในส่วนอื่นๆ ของเอเชีย เขากล่าวว่า ผู้วางนโยบายของวอชิงตันจำเป็นต้องมองที่สถานการณ์เฉพาะในประเทศอื่นๆ และไม่เร่งรีบที่จะตัดสินลงไป เขากล่าวว่าประชาชนทั้งหลายมีส่วนแบ่งอยู่ในมาตรฐานของความซื่อสัตย์ โดยทั่วไปแล้วชาวเอเชียจะไม่เที่ยวป่าวประกาศกับชาวยุโรปและชาวอเมริกันว่า นี่นะคุณต้องทำอย่างนั้นอย่างนี้ แต่เราพบว่าเราถูกสั่งตลอดเวลา (จากตะวันตก) ว่าจะทำอะไร นอกเหนือจากการเน้นในเรื่องของวิถีเอเชีย¹³ แล้วมหาธีร์ยังมีนโยบายมองออกไปข้างนอก และมองไปทางตะวันออก (Look Out and Look East) ซึ่งได้รับความสนใจอย่างยิ่ง โลกทัศน์ของมหาธีร์มุ่งอยู่ที่ความสามารถของชาติที่จะทำการแข่งขันจนได้รับความสำเร็จ และพ้นไปจากการต่อต้านของอีกฝ่าย จุดมุ่งหมายก็เพื่อการมีชีวิตอยู่ได้ เพื่อการมีชีวิตอยู่อย่างมีเอกราชและสูงส่งเท่ากับประเทศอื่นๆ ทศวรรษที่ 1970 และ 1980 ได้นำเอาความเปลี่ยนแปลงอย่างมากมาสู่โลก ซึ่งมหาธีร์ก็ได้ให้ความสนใจมาแต่ต้น และดูเหมือนว่าท่ามกลางความรุ่งเรืองของตะวันออกนั้น ตะวันตกได้ตกต่ำลง สำหรับมหาธีร์นั้น เขาถึงกับโยนเอาเอกราชอันแท้จริงเข้ากับความสำเร็จในทางเศรษฐกิจทีเดียว เขาได้รับแรงบันดาลใจจากญี่ปุ่น ซึ่งได้กลายมาเป็นมหาอำนาจของโลกจากการฟื้นฟูของราชวงศ์เมจิ จนทำให้ญี่ปุ่นเข้ามาเป็นมหาอำนาจของโลกหลังจากสงครามโลกครั้งที่ 2 เขาแสดงความชื่นชมต่อเกาหลีซึ่งสามารถก้าวข้ามการทำลายล้างของสงคราม เพื่อปรากฏตัวขึ้นเป็นประเทศอุตสาหกรรมการค้า นอกจากนี้เขายังมีความประทับใจต่อแนวทางเศรษฐกิจของไต้หวัน ฮองกง สิงคโปร์ อันเป็นประเทศอุตสาหกรรมใหม่ (NICs) หรือมังกรน้อย (little dragon) นับเป็นประเทศอุตสาหกรรมที่ก้าวพ้นความล้าหลังขึ้นมาได้ด้วยตัวเอง และเข้าไปอยู่ใน “ตำแหน่งของประเทศที่ได้รับการพิจารณาแล้ว”

¹² Ali Shariati, อ้างแล้ว, น. 78-80.

¹³ ไม่มีผู้ใดระบุได้แน่ชัดว่า “วิถีเอเชีย” นั้นคืออะไร นอกเหนือไปจากการกล่าวอ้างถึงความแตกต่างโดยทั่วไประหว่างเอเชีย และ “ตะวันตก” ดูรายละเอียดใน วีระ นุชเปียม, **การเมืองโลกหลังสมัยใหม่** (กรุงเทพฯ: ศิลปสยามบรรจุกัณฑ์และการพิมพ์จำกัด, 2541), น. 103.

มหาธีร์มีความคิดว่า ความรุ่งเรืองของญี่ปุ่นและโดยเฉพาะอย่างยิ่งเกาหลีใต้ได้เปลี่ยนแปลงสมดุลทางเศรษฐกิจของโลก ประเทศทั้งสองซึ่งมิได้เป็นประเทศทุนนิยมตะวันตก ได้เป็นเจ้าของเศรษฐกิจที่มีพลังอำนาจซึ่งตะวันตกให้ความเคารพ อิจฉาและเกรงกลัว มหาธีร์พบตรรกะในเรื่องความเปลี่ยนแปลงในสมดุลด้านเศรษฐกิจของโลก (แต่ไม่ใช่ทางทหาร) ว่าเกิดจากการแข่งขันกันของญี่ปุ่นและเกาหลีใต้ (และประเทศ NICs ต่างๆ ของเอเชีย) ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความไม่สามารถของตะวันตกอย่างแท้จริงในการแข่งขันด้านการค้าของโลก จากทฤษฎีของมหาธีร์ที่เข้าไปผูกพันกับลัทธิชาตินิยม และการเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ที่มีต่อบรรยากาศทางเศรษฐกิจ ดูเหมือนจะเข้ากันได้เป็นอย่างดีเหมาะสมกับทฤษฎีทางสังคมของดาร์วิน (Social Darwinism) ซึ่งเวลานี้ได้กลายเป็นทฤษฎีในเรื่องรัฐ-ชาติไปเสียแล้ว ผู้สนับสนุนทฤษฎีทางสังคมของดาร์วินแต่ดั้งเดิม ได้เอาทฤษฎีนี้มาใช้เป็นเพื่ออ้างถึงความสูงส่งในเชื้อชาติของคนขาวเหนือเชื้อชาติอื่นๆ แต่มหาธีร์ได้จับเอาทฤษฎีนี้มาคว่ำหัวลง และลงความเห็นอย่างจริงจังว่า ตะวันตกได้เสื่อมลงเนื่องมาจากค่านิยมทางสังคมระบบศีลธรรมและนิสัยการทำงานที่แย่ง ตะวันตกไม่สามารถรักษาศีลธรรมของตนให้แน่นเหนียว เพื่อที่จะกลับชะตากรรมที่ผันผวนของตนได้ ด้วยเหตุนี้เมื่อถูกทำร้ายและเมื่อไม่สามารถแข่งขันกับตะวันออกได้ ก็หันไปพึ่งการกระทำที่เป็นไปในทางลบ นั้นเป็นปฏิบัติการที่ไม่ยุติธรรมและขาดกลไกของความมีจริยธรรมที่หยุดยั้งตนเองในการเข้าไปแทรกแซงเรื่องของตะวันออก

ในปี 1982 มหาธีร์ได้กล่าวสุนทรพจน์แก่พรรคอัมโนว่า “นับเป็นร้อยๆ ปีมาแล้วที่เรามีความรู้สึกหวาดหวั่นอันเนื่องมาจากความเข้มแข็งและความสามารถของตะวันตก เราไม่เพียงแต่ถูกกดขี่เท่านั้น แต่เรายังยอมรับทฤษฎีที่ว่า เป็นไปไม่ได้สำหรับเราหรือชาติตะวันออกใดๆ ที่จะแข่งขันกับตะวันตกได้”

เขาได้กล่าวถึงความล้มเหลวของตะวันตกต่อไปว่า ชาติตะวันตกได้ทำงานหนักภายใต้ภาพลวง พวกเขาเชื่อเฉพาะปัญญา ความรู้ความชำนาญของพวกเขา และสำหรับพวกเขาแล้วไม่มีใครอื่นจะมาแข่งขันกับพวกเขาได้ และเนื่องจากสิ่งนี้เองพวกเขาจึงไม่ทำงานหนักอีกต่อไป แทนที่จะทำเช่นนั้นพวกเขากลับไม่ใส่ใจ และโดยผ่านองค์กรต่างๆ ของพวกเขา แรงงานชาวตะวันตกจึงก่อวนทุกรูปแบบเพื่อให้ได้มาซึ่งผลประโยชน์ของตน จนกระทั่งมีชาติตะวันตกหลายชาติที่จ่ายเงินช่วยเหลือมากขึ้นต่อคนว่างงาน เป็นจำนวนมากกว่าเงินเดือนของผู้ทำงานเสียอีก ดังนั้นหลายคนจึงเลือกที่จะไม่ทำงาน

ในอีกทางหนึ่งก็คือคนตะวันตกนั้นได้ “สูญเสียแรงผลักดันของพวกเขาเสียแล้ว” พวกเขายังคงต้องการชีวิตที่ดี แต่ก็ไม่ได้เตรียมตัวที่จะเผชิญกับความจริงของตลาดโลก ซึ่งพวกเขามีได้มีอำนาจควบคุมอยู่อีกต่อไป ผลที่ตามมาก็คือ หากว่าเราพยายามเลียนแบบพวกเขา เราก็จะตกลงไปในหล่ม ซึ่งไม่สามารถจะขึ้นมาสู่ยุคทองอย่างที่พวกเขาเคยผ่านมาได้อีก

การเอาอย่างบรรดาผู้ที่ได้รับความสำเร็จ และปลุกเร้าผู้ซึ่งได้รับความล้มเหลว กลายเป็นหนึ่งในหัวใจของเรื่องที่มีมหาธีร์ชื่นชอบ ห้าปีหลังจากการขึ้นมาเป็นนายกรัฐมนตรี มหาธีร์ได้สรุปถึง “เผ่าพันธุ์ในตะวันออก” “ซึ่งวิธีการของพวกเขาในการพัฒนาประเทศได้นำเอาความสำเร็จที่ยิ่งใหญ่มาให้ และเราไม่ต้องการเลียนแบบบรรดาผู้คนผู้ประสบความสำเร็จ” หกเดือนก่อนที่เขาจะขึ้นมาเป็นนายกรัฐมนตรี เขาได้บอกกับที่ประชุมสุดยอดของอิสลาม (Islamic Summit Conference) ในเมืองฏาอีฟ (Taif) ประเทศซาอุดีอาระเบียว่า ถึงเวลาแล้วที่อุมมะฮ์ (ประชาชนผู้

ศรัทธา) “ที่จะหลีกเลี่ยงประเพณีแห่งวิธีการและแนวคิดแบบยุโรปเป็นศูนย์กลาง (Eurocentric) เสียที ส่วนเหตุผลและวิธีการที่ชาวมาเลเซียจะใช้ต่อไปนั้นเขาพบว่ามันอยู่ใน “ตะวันออก”¹⁴

มหาธีร์ไม่คิดถึงจุดมุ่งหมายใดสำหรับตัวเขาและประเทศของเขาмаกไปกว่า การเปลี่ยนมาเลเซียให้เป็นประเทศผู้ผลิตประเทศหนึ่ง และเป็นประเทศที่มีการแข่งขันทางอุตสาหกรรมคู่ไปกับญี่ปุ่น เกาหลีใต้และประเทศ NICs ในเอเชีย อย่างไรก็ตามสิ่งที่ตรงข้ามกับญี่ปุ่นและเกาหลีตามที่มหาธีร์แลเห็นและไม่ภูมิใจที่จะยอมรับตามคือสิ่งที่เขาได้กล่าวเอาไว้ในการประชุมระหว่างชาติคือ “เรามีพื้นฐานส่วนประกอบทุกอย่างซึ่งเป็นไปได้สำหรับมาเลเซียที่จะกลายเป็นชาติอุตสาหกรรมที่สำคัญในเอเชียต่อจากญี่ปุ่นและเกาหลีใต้” แต่ “มีบางสิ่งบางอย่างมากกว่านั้นที่เป็นสิ่งที่ต้องการ (ซึ่ง) หาไม่ได้ที่บ้าน” นั่นคือ “จริยธรรมของการทำงาน” ซึ่งเป็น “สิ่งจำเป็นที่สุด” ที่ดูเหมือนจะมีส่วนอยู่ใน “เรื่องของคนจนที่ร่ำรวยขึ้นมาอย่างญี่ปุ่นและเรื่องราวของเกาหลีใต้”

ด้วยเหตุนี้มหาธีร์จึงต้องการให้ชาวมาเลเซีย “เรียนรู้และฝึกฝนจริยธรรมของการทำงานจากญี่ปุ่นและเกาหลี” เขากล่าวว่า “หากว่าความปรารถนาของเราสำเร็จ” มาเลเซียจะต้องมองตะวันออกที่ซึ่งประชาชนทำงานหนักเพื่อให้เราพ้นไปจากค่านิยมของตะวันตกซึ่งเราซึมซับเอาไว้เพื่อที่จะเอาอย่างความขยันในการทำงาน ประสิทธิภาพในการจัดการความสัมพันธ์ทางการค้าและแง่มุมอื่น ซึ่งพบได้ในตะวันออก ดังนั้นการเปลี่ยนทิศทาง (Reorientation) จากตะวันตกมาตะวันออกจึงเป็นเรื่องที่ “ชี้ขาดในจุดเชื่อมต่อของการพัฒนาประเทศ” เพราะด้วยเหตุนี้เท่านั้นที่จะทำให้เราพ้นมาจากตัวของเราเองในอดีต (เมื่อ) เราถูกมองดูอย่างต่ำต้อยโดยตะวันตกเพราะเราถูกกล่าวหาว่าขี้เกียจ ด้วยสิ่งนี้เท่านั้นที่ประเทศชาติจะหวังได้ว่าจะมีสถานะเท่าเทียมกับชาติอื่นๆ โดยได้รับสถานภาพที่มีเกียรติภูมิในชุมชนโลก และ “ไม่ถูกเหยียดหยาม” ด้วยเหตุผลดังกล่าว เมื่อมหาธีร์ได้แนะนำคนในประเทศของเขาที่มีมากกว่า 18 ล้านคนให้ทำตามแบบอย่างประเทศอื่น เขาก็แนะนำให้ดูญี่ปุ่นและเกาหลีใต้เป็นตัวอย่าง ส่วนประเทศตะวันตกนั้นไม่ใช่แบบอย่างสำหรับอนาคตของมาเลเซีย

นโยบาย “Look East” ได้รับการประกาศครั้งแรกในตอนปลายของปี 1981 ถัดจากการรณรงค์ในเรื่อง ชื่อของอังกฤษที่ดังสุด “Buy British Last” มหาธีร์มีความกระตือรือร้นมากในนโยบาย “Look East” ของเขา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงต้นๆ ของการโปรโมตสิ่งต่างๆ ของญี่ปุ่นในหมู่ชาวมาเลเซีย เขาพูดถึง “คุณธรรมในการทำงานหนัก” ของชาวญี่ปุ่น “ประชาธิปไตยในองค์กรธุรกิจของชาวญี่ปุ่น” “ความสัมพันธ์แบบเปลจนถึงหลุมฝังศพ” (The cradle-to-grave) ของบริษัทญี่ปุ่น และทัศนคติในการถือเอาคุณภาพเป็นชุดของความมีเสถียรภาพ เป็นต้น

มหาธีร์ชื่นชมนโยบายการปกป้องของญี่ปุ่นที่มีต่อบริษัทญี่ปุ่นในประเทศญี่ปุ่นเอง ซึ่งทำให้เกิดความยากลำบากต่อโรงงานของชาวต่างชาติที่จะแทรกซึมเข้าไปในตลาดของญี่ปุ่นได้ มหาธีร์จึงเฝ้าจ้องการทางการค้าไม่ว่าจะเป็นของชาวตะวันตกหรือของชาวมาเลเซียเอง แต่เขาพูดถึงองค์การทางการค้าของญี่ปุ่นว่า “แม้แต่องค์การทางการค้าของญี่ปุ่นก็ยังเห็นความจำเป็นในการทำงานหนัก” ความสัมพันธ์แบบตั้งแต่เปลจนถึงหลุมฝังศพ ที่บริษัทของญี่ปุ่นมีต่อคนงานทำให้นางานมีความภักดีต่อบริษัท อย่างไรก็ตามมหาธีร์ได้มองข้ามจุดสำคัญๆ ไป อย่างเช่น บทบาทของสหรัฐฯ ที่มีต่อญี่ปุ่นหลังสงคราม และบทบาทการฟื้นฟูของสหรัฐฯ ที่มีต่อเกาหลีใต้หลังสงครามกลางเมือง

¹⁴ จรัญ มะลูลีม และชปา จิตต์ประทุม, “เอเชียวิถี: กรณียกขามหาธีร์มูฮัมหมัด นายกรัฐมนตรีของมาเลเซีย” (เอกสารการบรรยายในการสัมมนาทางวิชาการเรื่อง “เอเชียวิถี” จัดโดยสถาบันเอเชียศึกษา ระหว่างวันที่ 23-25 เมษายน 2540 ณ ห้องประชุมจุมภฏ-พันธุ์ทิพย์ อาคารประชาธิปไตย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย), น. 3-6.

ความมั่นใจในความก้าวหน้ามิใช่ความหรรษาแห่งความฝัน การตอบสนองของเราจะต้องเป็นไปอย่างกล้าหาญแต่สมดุล เราจะต้องมีความเด็ดขาดแต่มีเหตุผล”¹⁶

“เราอยู่ในโลกแห่งการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว เราเคยเปลี่ยนช้าบ้างเร็วบ้าง แต่เวลานี้ทุกอย่างได้เปลี่ยนแปลงไปเร็วมาก อันเนื่องมาจากข่าวสารและเทคโนโลยี เราว่าศาสนาอิสลามเป็นศาสนาในทุกกาลเวลา มิใช่ศาสนาที่มีระยะเวลาเพียงแค่ 1,400 ปีเท่านั้น อิสลามยังคงมีชีวิตอยู่ มีความเกี่ยวข้องซึ่งกันและกันกับเราว่าศาสนาดังกล่าวอิสลามอย่างไรในช่วงสมัยของการเปลี่ยนแปลงนี้ ตั้งแต่สมัยของชาวอาหรับมาแล้วที่สังคมมีการเปลี่ยนแปลงเรื่อยมา แต่อิสลามก็ยังเกี่ยวข้องกับชีวิตของประชาชน ทั้งประชาชนที่นับถือศาสนาอิสลามและนับถือศาสนาอื่น เราไม่ทิ้งทางเลือก เพราะเรากำลังพูดถึงโลกที่เล็กลง เราไม่อาจแยกตัวเองจากสังคมที่เปลี่ยนแปลง เราไม่อาจอยู่กับสังคมที่มีมุสลิมทั้งหมด (ร้อยละร้อย) ได้ และแม้ว่าจะมีชาวมุสลิมอยู่ถึงร้อยละร้อยก็ตาม การตีความศาสนาก็จะต่างกันออกไป เป็นการยากที่สังคมมุสลิมจะปฏิบัติให้เหมือนกันได้หมด อย่างที่เราว่าเราได้แบ่งออกเป็นผู้นับถือศาสนาซุนนีและชีอะฮ์ และแบ่งออกเป็นมัซฮับ (สำนักคิด) อย่างที่เราปฏิบัติตามกันมา แม้แต่ในหมู่ผู้นับถือศาสนาซุนนีเราก็พบว่ามีปัญหาต่างๆ กัน เราบอกว่าการตีความของคนนี้ถูก คนนั้นผิด ถ้าเราคิดเช่นนี้เราก็จะจบลงด้วยความขัดแย้ง เราต้องรู้ว่าอิสลามปฏิบัติอย่างไร แต่เนื่องจากเราต่างถือว่าอิมาม (ผู้นำ) ของเราถูกต้อง จึงเกิดความขัดแย้ง ดังนั้นถ้าเราเห็นว่าอิสลามยังมีความเกี่ยวข้องอยู่ เราก็ต้องตีความอิสลามเพื่อนำเราไปสู่ความเปลี่ยนแปลงนี้

วิธีการเปลี่ยนแปลงไปมากมาย ค่านิยมก็เปลี่ยนไปมาก ในเวลาเดียวกันถ้าเราอ่อนแอเราก็จะถูกข่มขู่โดยพวกที่แข็งแกร่งกว่า ความขัดแย้งจะมีต่อไป เป็นความจำเป็นสำหรับเราที่จะมีความสัมพันธ์ขึ้นปกติไม่เฉพาะกับพวกเราเท่านั้น แต่กับคนที่นับถือศาสนาอื่นด้วย เราต้องติดต่อกับคนอื่น การติดต่อนั้นต้องมีกฎเกณฑ์ หากเราไม่มีกฎเกณฑ์ผลที่ตามมาก็คือความปั่นป่วนนั่นเอง”¹⁷

จากถ้อยคำของนายกรัฐมนตรีมหาธีร์ ช่างต้น ย่อมเป็นเครื่องยืนยันถึงความสำคัญในการนำเอาหลักการอิสลามมาปรับใช้กับโลกสมัยใหม่ในหลายๆ ด้านได้เป็นอย่างดี ไม่ว่าจะเป็นการธนาคาร หรือแบบอย่างการใช้ชีวิตในสังคม¹⁸

โดยสรุปอาจกล่าวได้ว่าปัญญาชนของประเทศมุสลิม ไม่ว่าจะมาจากผู้ศึกษาทางศาสนาหรือทางโลกหรือศึกษาทั้งสองทาง หากต้องการที่จะมีบทบาทอยู่ในชุมชนการเมืองของประเทศและของประชาชนมุสลิม อย่างน้อยพวกเขาก็ต้องมีอุดมการณ์ทางศาสนาเป็นแนวทางอยู่ด้วย และหากวัดเอาจากแนวโน้มของโลกมุสลิมในปัจจุบันนี้ก็พบว่า ปัญญาชนในโลกมุสลิมมีความพยายามอย่างมากที่จะรวมตัวกันให้เป็นหนึ่งเดียว ตัวอย่างของการรวมตัวเห็นได้ชัดเจนในช่วงเดือนธันวาคม 1997 ซึ่งมีการประชุมสุดยอดของ Organisation of the Islamic Conference

¹⁶ คำกล่าวของนายกรัฐมนตรีมหาธีร์ มุฮัมมัด ณ ที่ประชุม National Congress เมื่อวันที่ 29 เมษายน 1997 ในหัวข้อ “Malyasia: The Way Forward” อ้างใน Abu Bakar Abdul Majeed, “Citizenry in 2020: The View From ‘Mahathir Window’” IKIM Journal 5 (January/June 1997), น. 45.

¹⁷ คำกล่าวปิดการสัมมนาของนายกรัฐมนตรีมหาธีร์ เรื่อง “Islamic Financial Services and Product” at Institute of Islamic Understanding Malaysia, Kuala Lumpur. (27-29 August 1998).

¹⁸ จรัญ มะลูลีม, “อิทธิพลของอิสลามในสังคมมาเลเซีย” ในอุกฤษฏ์ ปัทมานันท์และ ชปา จิตต์ประทุม, **วิกฤตการณ์มาเลเซีย เศรษฐกิจการเมือง-วัฒนธรรม** (กรุงเทพฯ: สถาบันเอเชียศึกษา, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2542), น. 85-86.

(OIC) หรือของชาติอิสลาม 55 ชาติ อันมีประชากรรวมกันถึง 1 ใน 5 ของประชากรทั้งหมดในโลก ที่ประเทศอิหร่าน ในการประชุมครั้งนี้ ปัญญาชนของอิหร่านซึ่งเป็นผู้นำทางด้านจิตวิญญาณ คือ อะยาตุลลอฮ์ อาลี คอเมเนอี (Ayatullah Ali Khamenei) แห่งอิหร่าน ได้โจมตีอารยธรรมวัตถุนิยมของตะวันตกว่าชักนำผู้คนไปสู่เงินตรา ความโลภ และความปรารถนาทางกายทั้งหลาย “โดยพยายามเข้ามาแทนที่ความจริงใจ การพูดแต่ความจริง การให้โดยไม่หวังสิ่งตอบแทน และการเสียสละส่วนตน” อันเป็นแบบอย่างของวัฒนธรรมอิสลาม¹⁹

สำนักทางจริยธรรม ศีลธรรม มีความเกี่ยวข้องและเป็นเงื่อนไขสำคัญของการเป็นนักคิด/ ปัญญาชนในสังคมมุสลิม

นักปรัชญาหรือนักวิทยาศาสตร์สามารถศึกษาศาสนาตามทิศทางใดที่ตนต้องการก็ได้ แต่ปัญญาชนนั้นไม่ควรถือว่าศาสนาเป็นปรากฏการณ์อย่างหนึ่งอย่างใดเพียงด้านเดียว ปัญญาชนแต่ละคนควรหาให้พบว่าบทบาททางสังคมของศาสนานั้นเป็นอย่างไร ซึ่งเป็นเรื่องสำคัญมาก เพราะความหลงผิดเข้าใจผิดของปัญญาชนนั้นไม่เหมือนกับ ความหลงผิดเข้าใจผิดของนักเขียนธรรมดาๆ แต่มันเป็นความหลงผิดและเข้าใจผิดของผู้นำแห่งสังคม เป็นความเข้าใจผิดของผู้ที่จะปลดปล่อยสังคมผู้สืบทอดงานของท่านศาสดาแห่งอิสลาม

อิสลามเป็นศาสนาที่เน้นการทำงานร่วมกันในสังคม ปัญญาชนมุสลิมจึงไม่อาจอยู่ห่างจากสังคมของพวกเขาได้ นอกจากนี้ยังจะต้องมีความสอดคล้องกันระหว่างวัตถุกับจิตใจอีกด้วย อิสลามเป็นศาสนาที่ต่อต้านจิตวิสัยนิยมของปัจเจกบุคคล มัสยิดจึงเป็นสัญลักษณ์ทางวัตถุของอิสลามที่เข้าใจได้ เป็นสิ่งปลูกสร้างที่มีพื้นที่ทางความคิดแบบจิตวิสัยของแต่ละคนได้ถูกขจัดออกไป อิสลามกำหนดศีลธรรมแบบภาววิสัย เป็นแก้วมณีซึ่งแสงสว่างแห่งดวงจิตกระจายออกไป²⁰

อาจกล่าวได้ว่าในโลกมุสลิม พลังสำคัญทางความคิดที่อยู่เบื้องหลังกิจกรรมทางวิชาการ วรรณกรรม วิทยาศาสตร์ และปรัชญาของปัญญาชนมุสลิม ล้วนเกิดมาจากศาสนาอิสลามซึ่งพวกเขามีศรัทธาอยู่ ความหมายตายตัวของคำว่าอิสลามก็คือศาสนาแห่งสันติภาพและความปรารถนาดี ความเป็นมิตรต่อทุกคนและไม่เป็นศัตรูต่อผู้ใด อิสลามบรรจุไว้ในตัวซึ่งเมล็ดพันธุ์แห่งความก้าวหน้าและพัฒนาการที่โอบไว้ซึ่งวิชาการทุกอย่าง โดยถือว่าวิชาความรู้ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของมนุษย์หรือจักรวาลนั้นคือสิ่งจำเป็นและมีความสำคัญ ปัญญาชนมุสลิมก็คือผู้มีความใฝ่ฝันอันร้อนรนอยู่เสมอในอันที่จะแสวงหาเหตุผลและความจริง²¹

เมื่ออำนาจของชาวยุโรปมีมากขึ้นจนมีอิทธิพลต่อประเทศมุสลิมต่าง ๆ โดยเฉพาะในตะวันออกกลาง ตกมาอยู่ภายใต้อำนาจของพวกเขา สังคมมุสลิมซึ่งอ่อนแอทั้งภายในและภายนอกก็ไม่สามารถจะเผชิญหน้ากับการโจมตีอย่างรุนแรงจากฝ่ายตะวันตกได้

นับตั้งแต่การแพร่หลายของวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีของตะวันตก ได้นำเอาความตึงเครียดและความขัดแย้งด้านศาสนาเข้ามา ก็ได้เกิดหนทางที่จะเผชิญหน้ากับตะวันตก ปัญญาชนมุสลิมส่วนใหญ่มองดูค่านิยมตะวันตกจากทัศนคติของอิสลาม โดยถือว่าศาสนาเป็นมูลฐานที่แก้ไขกริยามารยาทประเพณีของประชาชน และพยายามที่จะพิสูจน์ว่า อิสลามมีเนื้อหา และความยืดหยุ่นที่จะยอมรับความเปลี่ยนแปลงใหม่ๆ ได้ ปัญญาชนเหล่านี้มิได้ปิดตาไม่มองดูความจำเป็น และความต้องการของชีวิตในปัจจุบัน พวกเขาได้พยายามอย่างยิ่งยวดที่จะเริ่ม

¹⁹ Bangkok Post (10 December 1997) อ้างใน ธีระ นุชเปี่ยม, อ้างแล้ว, น. 111.

²⁰ Sayyid Hossein Nasr, op.cit., p. 232.

²¹ อิมรอน มะลูลีม, ปรัชญาอิสลาม (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ทางนำ, 2534), น. 3.

ลักษณะแบบมนุษยธรรมนิยมเสรีขึ้นในอิสลามซึ่งควรจะสอดคล้องต้องกันกับวิทยาศาสตร์และเหตุผล อิสลามมีเนื้อหาและความยืดหยุ่นที่จะรับเอาความเปลี่ยนแปลงใหม่เข้ามาได้ มีศรัทธาและความไว้วางใจที่ลึกซึ้ง และเข้มแข็งมากในอิสลาม อิสลามยุคใหม่ในความคิดของอัล-อัฟฆอนี มิใช่เป็นแต่เพียงศาสนาเท่านั้น แต่ยังเป็นอารยธรรมหรือวัฒนธรรมอีกด้วย ความมุ่งหมายของการปฏิบัติตามของมนุษย์ ตามหลักศาสนานั้นมิใช่เพียงแต่จะรับใช้พระเจ้าเป็นเจ้าเท่านั้น แต่ยังต้องรับใช้มนุษยชาติด้วย อัล-อัฟฆอนีเชื่อว่าสาเหตุแห่งความอ่อนแอของสังคมมุสลิมก็คือ ความแตกแยกกัน ความไม่รู้ และการขาดคุณธรรมของคนส่วนมาก ดังนั้นท่านจึงเน้นในการสนับสนุนชาวมุสลิมให้มาร่วมกัน ให้แสวงหาวิชาการและเทคโนโลยีสมัยใหม่ รวมทั้งให้ยึดถือหลักการอิสลามไว้อย่างเข้มแข็ง เช่นเดียวกับอัล-อัฟฆอนี, มุฮัมมัด อับดุล ก็คือว่าอิสลามที่แท้จริงนั้นเป็นรากฐานที่เหมาะสมอย่างเดี่ยวสำหรับสมัยใหม่ สิ่งที่สามารถมีผลตรงต่อจิตใจของประชาชนได้ก็คือศาสนาเท่านั้น มิใช่จากปรัชญาวัฒนธรรม หรือเหตุผลบริสุทธิ์ สำหรับเขา ศาสนานั้นไม่สามารถจะอยู่ห่างจากชีวิตทางสังคมได้ ศาสนาเป็นองค์ประกอบที่สำคัญของชีวิต ส่วน ราชิด ริฎอ ก็มี ความคิดอีกว่า ถ้าหากประชาชนเข้าใจในอิสลามอย่างลึกซึ้งแล้ว ย่อมมีทางไปสู่ความเจริญรุ่งเรืองได้ทั้งในทางส่วนตัวและทางสังคม

อัล-อัฟฆอนี อาจจะมีความคิดรุนแรง และมีพลังปฏิวัติในเรื่องความคิดและการกระทำในด้านการเมืองมากกว่าอับดุล ซึ่งมีหัวปานกลาง อัล-อัฟฆอนีเชื่อในการปฏิรูปด้านการเมืองเท่าๆ กับด้านศาสนา ตามความคิดของเขาการขาดเอกภาพด้านการเมืองระหว่างมุสลิม ก็คือสาเหตุของความเสื่อมโทรมของสังคมมุสลิม เพราะฉะนั้นอัล-อัฟฆอนีจึงพยายามที่จะให้มุสลิมเห็นจริงว่า พวกเขามีความอ่อนแอทางด้านการเมือง จึงจำเป็นต้องเตรียมตัวทำงานบูรณะและปฏิวัติ ท่านชี้ให้เห็นว่า การที่โลกมุสลิมแตกแยกออกเป็นหลายส่วนนั้นย่อมมีผลให้เกิดความแตกแยก ซึ่งจะทำให้พวกเขาอ่อนแอลงไป ด้วยความคิดเช่นนี้ ท่านจึงแสวงหารัฐมุสลิมรัฐเดี่ยวซึ่งจะมีผู้นำคนเดียวสำหรับมุสลิมทั่วโลก อัล-อัฟฆอนีถือว่าสายสัมพันธ์ของศาสนามีความสำคัญกว่าทางเชื้อชาติ อับดุลเองก็คิดว่าความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันเป็นสิ่งสำคัญในด้านการเมือง อับดุลเชื่อในความจำเป็นที่จะต้องมียุทธรัฐมุสลิมรัฐเดี่ยว ส่วน ราชิด ริฎอ นั้นมีความคิดแตกต่างออกไป เขาไม่เชื่อว่ารัฐเหล่านั้นจะเป็นไปได้ เพราะฉะนั้น ราชิด ริฎอจึงมองหาประเทศมุสลิมซึ่งปกครองตนเองหลายๆ ประเทศ ริฎอคิดเช่นเดียวกันกับ อัล-อัฟฆอนี และอับดุล ว่าอิสลามถูกเปลี่ยนแปลงไปจากคำสอนที่แท้จริงและที่ทุกคนสามารถจะเข้าถึงได้โดยง่าย กลายมาเป็นไปด้วยความเชื่อแปลกปลอมต่างๆ นานา ภายใต้อิทธิพลของความคิดและการสอนของชาวต่างชาติ ดังนั้นจึงจำเป็นที่จะต้องหันกลับไปหาความเรียบง่ายของอิสลามที่แท้จริง

นักคิดคนอื่น ๆ ในเวลาต่อมา ส่วนใหญ่จะได้รับอิทธิพลจากแนวคิดของ อัล-อัฟฆอนี, มุฮัมมัด อับดุล และ มุฮัมมัด ราชิด ริฎอ แต่จะมีความแตกต่างออกไปในรายละเอียดที่เห็นเด่นชัด ก็ได้แก่ อิมาม โคหมนี, มุฮัมมัด อิกบาล, ชัยยิด กุฎบ์ นักคิดและปัญญาชนมุสลิมที่กล่าวมาข้างต้นล้วนถือกำเนิดมาจากบทบาททางการเมืองและอุดมการณ์ทางศาสนาทั้งสิ้น ซึ่งยังคงมีอิทธิพลต่อปัญญาชนในโลกมุสลิมมาจนถึงปัจจุบัน

สตรีมุสลิมกับการเป็นปัญญาชน

อิสลามได้ให้สิทธิแก่สตรีเท่าเทียมกับบุรุษ ในกิจการด้านสังคม การศึกษา และกฎหมาย ฯลฯ ดังนั้นสตรีมุสลิมจึงสามารถเป็นปัญญาชนได้ เพราะอิสลามอนุญาตให้สตรีมีสิทธิในการแสวงหาความรู้ ดังคำสอนของอิสลามที่ว่า “การแสวงหาวิทยากรนั้นเป็นเรื่องจำเป็นสำหรับชายและหญิง” เธอสามารถจะทำงานศิลปะ และการฝีมือ รวมทั้งทำหน้าที่อื่นจำเป็นในทางสังคมและศาสนา

สตรีมุสลิมมีสิทธิที่จะไปร่วมชุมนุมทางการเมืองและการศาสนา ซึ่งเท่ากับเป็นการยืนยันว่า สิทธิทางการเมืองและสิทธิทางสังคมเป็นสิทธิขั้นพื้นฐานของสตรีที่อิสลามให้ไว้ สตรีมุสลิมมีความเท่าเทียมกับบุรุษสามารถจะขึ้นพูดปราศรัยหรือสอนบทเรียนได้

ในโลกมุสลิมประเด็นใหญ่ของการปลดปล่อยสตรีนั้นอยู่ที่ความจำเป็นทางเศรษฐกิจ ชาวไร่ชาวนาที่เป็นส่วนหนึ่งของแรงงานมาช้านานนั้น คนเหล่านี้มีเสรีภาพทางสังคมบางประการ การมีเศรษฐกิจแบบสมัยใหม่นั้นจำเป็นต้องมีแรงงานหญิง สิ่งนี้เป็นเรื่องสำคัญของอาณาจักรออตโตมาน (อุษมานียะฮ์) ในระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 1 เนื่องจากประชาชนจำนวนมากเข้าไปอยู่ในกองกำลังติดอาวุธ การเข้าไปยุ่งเกี่ยวในทางเศรษฐกิจของสตรีและการเปลี่ยนแปลงสังคมยังคงมีอยู่ต่อไปในช่วงที่เกิดสงครามระหว่างกัน และหลังจากนั้นก็มีการเปลี่ยนแปลงทางนิติบัญญัติที่เป็นไปในทางส่งเสริมสตรี การศึกษาของสตรีก็มากขึ้น ช่วงทศวรรษที่ 1970 และ 1980 มีนักศึกษาสตรีเข้าศึกษาในมหาวิทยาลัยจำนวนมาก อาชีพของสตรี ได้แก่ พยาบาล และผู้สอนตามแบบอย่างของยุโรปในแผ่นดินอิสลาม²² ต่อมาสตรีเป็นสมาชิกรัฐสภาและอาชีพอื่น ๆ ในสังคมอีกมากมาย

บทบาทและสถานภาพทางสังคม การเมือง และวัฒนธรรมของปัญญาชนมุสลิม

ปัญญาชนในสังคมมุสลิมพอจะแบ่งแยกออกเป็น 3 กลุ่ม กลุ่มที่ 1 ได้แก่ผู้ที่ร่ำเรียนมาทางศาสนาโดยตรง กลุ่มที่ 2 คือผู้เรียนรู้ทางโลก และกลุ่มที่ 3 คือผู้เรียนรู้ทั้งทางโลกและทางธรรมซึ่งนับวันจะมีจำนวนมากขึ้น ในบรรดาปัญญาชนทั้งสามกลุ่มนี้ หากพิจารณาจากสังคมมุสลิมสมัยใหม่ก็จะพบว่า กลุ่มหลังจะได้รับการยอมรับมากที่สุด และสังคมมักจะฝากความหวังกับคนกลุ่มนี้มาก เนื่องจากเชื่อมั่นว่าจะเป็นผู้เข้ามาช่วยเหลือและแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นในสังคมมุสลิมได้ เพราะรู้ทั้งหลักการศาสนาและความเป็นไปทางโลก

ในทางการเมืองมีปัญญาชนมุสลิมจำนวนมากที่เข้าไปเป็นตัวแทนของประชาชนในสภา เนื่องจากอิสลามมิได้แยกศาสนาออกจากการเมือง นักการศาสนามุสลิม นักวิชาการ หรือผู้รู้ทั้งศาสนาและเรื่องราวทางโลก จึงได้รับการสนับสนุนให้เข้าสู่เวทีการเมืองและทำหน้าที่ของตนได้เป็นอย่างดี

นักการเมืองหรือนักวิชาการมุสลิมส่วนใหญ่ หากต้องการให้ได้รับการยอมรับจากมวลชนมุสลิมโดยทั่วไป สิ่งแรกที่พวกเขาต้องมีคือความรู้พื้นฐานทางศาสนา อาจต้องจดจำโองการจากคัมภีร์กุรอานบางโองการ หรือคำสอน (หะดีษ) ของศาสดามุฮัมมัดบางคำสอนมาประกอบการหาเสียง การบรรยาย เพื่อโน้มน้าวให้ผู้ฟังรู้ว่าตนเองมีพื้นฐานทางศาสนา สามารถนำเอาหลักการศาสนามาใช้ในชีวิตประจำวันได้

มัลยิดและธรรมมาสน์ (มิมบร) ในมัลยิด ซึ่งใช้ในการเทศนาเมื่อมีการละหมาดวันศุกร์ ซึ่งชาวมุสลิมโดยเฉพาะเพศชายจำเป็นต้องเข้าร่วมนั้น ได้ทำหน้าที่เป็นกระบอกเสียงสำคัญให้แก่การเมืองมุสลิมมาช้านาน โดยผู้เทศนาจะแนะนำให้ผู้เข้าร่วมละหมาดสนับสนุนนักการเมืองมุสลิมในการลงสมัครรับเลือกตั้งทุกระดับ เพื่อเป็นตัวแทนให้แก่ชุมชนของพวกเขา

มัลยิดได้กลายเป็นศูนย์กลางทางศาสนา สังคมวัฒนธรรม และการเมืองอย่างแท้จริง ไม่ว่าจะเป็นหนังสือร้องทุกข์ทางการเมือง การประกาศรายการบรรยายธรรมตามสถานที่ต่างๆ ศูนย์หนังสือมุสลิม อาหารมุสลิม การให้ทานแก่คนยากจน การบริจาคเงินทองให้แก่ชาวมุสลิมที่ประสบเคราะห์กรรม เช่น มุสลิมในบอสเนีย โคโซโว พม่า ศรีลังกา บังกลาเทศ อิรัก ตลอดจนการรวมตัวของนักวิชาการเมื่อมีสถานการณ์สำคัญๆ ของโลกที่เกี่ยวข้องชะตากรรม

²² Bernard Lewis, *The Middle East* (London: Wendenfeld & Nicolson, 1955), pp. 382-383.

ของชาวมุสลิม กิจกรรมเหล่านี้ส่วนใหญ่จะมีมัสยิดเป็นศูนย์กลาง และผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการทำให้กิจกรรมแต่ละอย่างสำเร็จลงด้วยดีก็คือปัญญาชนมุสลิม ไม่ว่าจะเป็นปัญญาชนนักการศาสนาหรือปัญญาชนผู้เชี่ยวชาญการระหว่างประเทศ และปัญญาชนผู้มีพื้นฐานทั้งทางศาสนาและทางโลก

ปัญญาชนมุสลิมในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสังคมมุสลิมของประเทศไทย มักจะได้รับเชิญให้ไปร่วมอภิปรายตามมัสยิดต่างๆ ในรอบ 2 ทศวรรษที่ผ่านมา มีความเปลี่ยนแปลงอย่างมากในการจัดงานตามมัสยิดในสังคมมุสลิมไทย อันเนื่องมาจากกระแสการตื่นตัวของขบวนการอิสลาม (Islamic Movement) ที่มาจากหลายมุมโลก

ก่อนหน้านี้การจัดงานตามมัสยิดหรือโรงเรียนประชาบาลในชุมชนมุสลิม จะมีรายการบันเทิงต่างๆ ไม่แตกต่างไปจากงานวัด แต่ปัจจุบันเหตุการณ์ดังกล่าวแทบจะไม่ปรากฏให้เห็น เพราะรูปแบบการจัดงานได้เปลี่ยนแปลงไปอย่างสิ้นเชิง การจัดงานของมัสยิดในปัจจุบันจะมีเพียงรายการกีฬา การตอบปัญหาศาสนา การเชิญให้นักคิดของสังคมมุสลิม และนักการศาสนาร่วมอภิปรายปัญหาต่างๆ จากมุมมองของนักคิดเอง ส่วนรายได้ของการจัดงานจะมาจาก การออกโรงและ การบริจาคเป็นหลัก บ่อยครั้งที่นักการเมืองมุสลิมผู้เป็นตัวแทนของเขตนั้นๆ หรือจังหวัดนั้นๆ จะเข้าร่วมอภิปราย หรือไม่ก็ร่วมบรรยายพิเศษและร่วมบริจาค นักคิดและปัญญาชนมุสลิมจึงได้รับการนับถือจากสังคมมุสลิมอย่างมาก

ในแวดวงการศึกษา ปัญญาชนมุสลิมส่วนใหญ่จะได้รับการยอมรับจากนักศึกษามุสลิมที่ศึกษาอยู่ตามมหาวิทยาลัยต่างๆ ความคิดของปัญญาชนมุสลิมเหล่านี้จึงมักจะเข้าไปมีอิทธิพลต่อนิสิตนักศึกษามุสลิมอยู่ด้วยไม่ว่าจะโดยทางตรงหรือทางอ้อมก็ตาม

เมื่อพิจารณาจากภาพรวมข้างต้นอาจกล่าวได้ว่าปัญญาชนมุสลิมมีสถานะสำคัญอยู่ทั้งในทางสังคมการเมืองและวัฒนธรรม จนกระทั่ง ค.ศ. 1970 เป็นต้นไป ได้เกิดความเปลี่ยนแปลงอย่างลึกซึ้งในโลกมุสลิม ไม่ว่าจะเป็นภูมิภาคใดของโลก เช่น แอฟริกา เอเชียตะวันตก (ตะวันออกกลาง) เอเชียใต้ หรือแม้แต่ในมาเลเซีย ที่เห็นเด่นชัดก็คือ แนวคิดทางศาสนาได้เข้ามามีความสำคัญในทางการเมือง ในขณะที่แต่เดิม รูปแบบการปกครองเป็นระบบการปกครองที่ปฏิเสธศาสนา

ที่ผ่านมาปัญญาชนชาวมุสลิมที่ได้รับการศึกษาจากตะวันตกส่วนใหญ่ จะสนับสนุนแนวคิดในการแยกศาสนาออกจากการเมือง แต่ปัจจุบันนี้ศาสนากลับฟื้นคืนมามีบทบาทอย่างสำคัญทางการเมืองของประเทศมุสลิมอีกครั้งหนึ่ง

ปัญญาชนมุสลิมจึงมีความจำเป็นที่จะต้องรู้และเข้าใจวิญญูณของอิสลามที่ครอบงำวัฒนธรรมอิสลามอยู่ และเป็นผู้กำหนดประวัติศาสตร์สังคมและระบบอิสลาม การไม่เข้าใจในรายละเอียดดังกล่าว อย่างที่ปัญญาชนมุสลิมบางคนเป็นอยู่ ย่อมทำให้ปัญญาชนผู้นั้นมีข้อจำกัดในการเข้าใจวัฒนธรรมของตนเอง โดยปัญญาชนผู้นั้นจะมองแต่ในขอบเขตการศึกษาของตนและประสบการณ์แบบยุโรป เขาจึงมักจะล้มเหลวในการเข้าถึงประชาชนของตนเอง ในทางกลับกันเขาก็จะไม่ได้รับการยอมรับในชุมชนของเขาเองด้วย

ปัญญาชนตะวันตกกับสถานะสมัยใหม่: ความขัดแย้งและความต้องการ

ธเนศ วงศ์ยานนาวา

He who wants to make an angel makes a beast

Blaise Pascal

ความรู้ที่เกิดขึ้นในโลกของศาสนานั้นมิได้มีเป้าหมายที่จะอยู่ในโลกที่จับต้องได้ เพราะโลกไม่ใช่สถานที่ถาวรสำหรับมนุษย์ สถานะที่ทำให้ความเป็นนิรันดรมีได้อยู่ในโลกที่มนุษย์ยังมีประสาทสัมผัสอยู่ สำหรับชาวคริสต์เถียนแล้วมนุษย์ตื่นเต้นเมื่อได้มีโอกาสที่จะ “หา” และ “เห็น” เรียนรู้จากบรรพบุรุษและครูบาอาจารย์ด้วยความขยันหมั่นเพียร แต่ไม่ว่าอะไรจะเป็นสิ่งสุดยอดที่สุดในโลกนี้ก็ไม่มีอะไรที่จะสู้สวรรค์ของพระเจ้า ถ้าจะกล่าวกันอย่างง่ายโลกนี้ไม่ได้น่าอยู่อะไร เพราะอย่างน้อยมนุษย์ก็ยังเคยอยู่ในสภาพที่ดีกว่านี้นั่นคือสวนสวรรค์แห่งอีเดน โลกนี้จึงเป็นเพียงทางผ่านหรือที่พักพิงทาง ดังนั้นความรู้ทั้งหลายต้องอยู่ภายใต้อาณัติของศาสนจักร ส่วนความรู้และกิจกรรมทางโลกไม่ใช่เป้าหมายหลัก นอกจากนั้นความรู้ที่มีเพื่อตอบสนองความต้องการทางการเมืองหรืออาณาจักรที่เป็นคู่ปรับสำคัญแล้วก็ยังเป็นเรื่องต้องห้ามยิ่งขึ้นไปอีก ในอารยธรรมกรีกโบราณผู้ทรงไว้ซึ่งความรู้อย่าง Socrates ต้องตายเพราะการทำลายคติความเชื่อเรื่องเทพเจ้า โลกของมนุษย์ปกติธรรมดาอันมิได้มุ่งหวังที่จะนำมนุษย์ไปสู่ความรู้และความจริง ศาสนาจักรไม่ได้ทำตัวแตกต่างไปจากผู้ทรงอำนาจในนครเอเธนส์สมัยกรีกโบราณ เพราะศาสนาจักรเองก็ปิดเส้นทางในการแสวงหาความรู้ไว้มากมาย

ความต้องการในการแสวงหาความรู้ที่อยู่นอกเหนือข้อจำกัดไม่ว่าจะเป็นเรื่องทางโลกกายภาพหรือศาสนานั้นมิได้ทำให้การพัฒนาความรู้ของโลกตะวันตกหมดพลังไปแต่อย่างใด คนอย่างกาลิเลโอกับการทำลายความรู้ที่ศาสนจักรยอมรับเป็นตัวอย่งที่เห็นได้ชัดเจน ไม่เพียงแต่ความพยายามที่ก้าวข้ามพ้นข้อจำกัดทางศาสนาเท่านั้น ความพยายามในการก้าวข้ามพ้นข้อจำกัดทางกายภาพและธรรมชาติเป็นสิ่งที่ได้รับการปฏิบัติกันมาโดยตลอด นิยายเรื่อง *Frankenstein* ของ Mary Shelly เป็นตัวอย่างของความพยายามจะชี้ให้เห็นถึงข้อจำกัดและการไม่สมควรละเมิดข้อจำกัดของมนุษย์ แต่การก้าวข้ามพ้นข้อจำกัดกลับเป็นสิ่งทรงเสน่ห์ ในสายตาของระบบวิธีคิดแบบตะวันตกความรู้ต้องไม่มีข้อจำกัด ผู้ที่แสวงหาความรู้ก็ไมควรมีข้อจำกัด แม้แต่พระเจ้าอันเป็นสิ่งสูงสุดในคริสต์ศาสนาก็ไม่ใช่ข้อจำกัด แล้วเราจะต้องมีข้อจำกัดทางการเมืองไม่ว่ามันจะเป็นกษัตริย์หรือใครและสถาบันใดก็ตาม ความรู้เป็นสิ่งที่สูงสุดภายในตัวมันเอง ความรู้ในโลกตะวันตกในแง่หนึ่งสามารถขยายตัวไปอย่างมากก็เป็นเพราะแหวกวงล้อมทางศาสนาและข้อจำกัดอื่นๆทั้งหลายออกมา ความรู้ที่ว่าไม่ได้จำกัดอยู่แค่ในเรื่องของวิทยาศาสตร์เท่านั้นแต่ยังรวมไปถึงความรู้ทางสังคมการเมืองด้วย ในแง่นี้แล้วการหลุดออกจากกรงขังทางศาสนาทำให้ความรู้ตะวันตกสามารถเคลื่อนตัวมาสู่จุดที่แตกต่างไปจากเดิม สถานะที่แตกต่างไปจากสถานะเดิมก็คือสถานะสมัยใหม่ (modernity)

ปัญญาชนตะวันตกเป็นผลผลิตของสถานะสมัยใหม่¹ ทั้งนี้ก็เนื่องจากการถดถอยของอำนาจศาสนาในการกำกับชีวิตและความเป็นไปในสังคมและรัฐ เมื่อช่องว่างดังกล่าวนี้เกิดขึ้นก็ทำให้เกิดการแสดงออกของความคิดเห็นแบบมติมหาชน (public opinion) และกระบวนการก่อตัวของอาณาเขตสาธารณะ (public sphere) ทำให้ผู้คนที่มี

¹ Lewis A. Coser, *Men of Idea: A Sociological View* (New York: The Free Press, 1965), p. x.

ความรู้ไม่ว่าจะเป็นนักเขียน นักหนังสือพิมพ์ ผู้ทรงคุณวุฒิ ทั้งหลายสามารถที่จะแสดงตัวตนออกมาโดยผ่านความคิดเห็นได้ ทั้งนี้สำนักพิมพ์มีบทบาทสำคัญที่จะทำให้ปัญญาชนสามารถมีบทบาทในการแสดงความคิดเห็นโดยการเขียน โดยผ่านแท่นพิมพ์² หลังจากได้อ่านงานเหล่านี้บุคคลที่มีความรู้ก็มารวมตัวถกเถียงกันใน 'Salon' (ที่ผู้หญิงมีบทบาทอย่างมากในการจัดวงสนทนา) หรือจะเป็นการถกเถียงกันในร้านกาแฟ³ สภาพดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าการอ่านเป็นองค์ประกอบสำคัญในการเกิดนักคิดและการเป็นปัญญาชน⁴ การถกเถียงกันของปัญญาชนก็เพื่อจะเป็นหนทางไปสู่ความถูกต้อง ปัญญาชนอยู่ในฐานะผู้พิทักษ์มาตรฐานทางศีลธรรมที่มีเพียงมาตรฐานเดียวมากกว่าที่จะยอมรับความหลากหลายของมาตรฐานทางศีลธรรม เพราะถ้าไม่ใช่เช่นนั้นแล้วมวลสมาชิกในสังคมโดยเฉพาะผู้มีอำนาจทั้งหลายก็สามารถที่จะใช้อำนาจได้ตามความพึงพอใจตามมาตรฐานของตนเองและด้วยวิธีการที่แยบยลต่างๆ ปัญญาชนไม่ว่าจะมีจุดยืนทางการเมืองแบบใด เสรีนิยม อนุรักษนิยม ฯลฯ ต่างก็มีจุดร่วมกันในเรื่องศีลธรรม⁵ ปัญญาชนได้เข้ามาทำหน้าที่แทนนักบวชในการชี้ทางและจิตสำนึกให้แก่มวลสมาชิกในสังคม ปัญญาชนจึงเข้ามาเป็นพวกที่ทำหน้าที่เผชิญหน้ากับรัฐและสถาบันหลักทางสังคมโดยตรง

ความหมายของคำว่าปัญญาชนแปลมาจากคำว่า Intellectuals แต่ในขณะเดียวกันก็มีคำอีกคำหนึ่งที่มีความหมายในทำนองเดียวกันคือคำว่า Intelligentsia อันเป็นคำที่ใช้กับปัญญาชนรัสเซียที่ทำการต่อต้านรัฐของกษัตริย์รัสเซีย คำนี้เข้ามาในภาษาอังกฤษจากรัสเซียในช่วงทศวรรษ 1920 โดยรัสเซียเองก็รับเอาคำนี้มาจากฝรั่งเศสและเยอรมัน นั่นก็คือคำว่า intelligence และ intelligenz อันเป็นศัพท์ที่นิยมใช้กันในช่วงทศวรรษที่ 1830-1840 คำนี้ใช้กับบุคคลที่มีการศึกษาและมีหัวก้าวหน้า อย่างไรก็ตามคำนี้หมดความนิยมลงไปในที่สุด คำนี้เข้ามาในรัสเซียในครึ่งหลังของคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้า แต่ไม่ได้ใช้ในความหมายว่าผู้มีการศึกษา แต่เป็นบุคคลใดก็ตามที่พูดแทนคนที่ไม่มีปากเสียงส่วนใหญ่ของสังคมในเรื่องที่สำคัญๆ ความหมายของคำนี้เมื่อเข้ามาในสังคมอังกฤษนั้นหมายถึงพวกที่สนับสนุนการปฏิวัติเปลี่ยนแปลงสังคม แต่สำหรับในอังกฤษความหมายของ "intellectual" นั้นมิได้หมายถึงการปฏิวัติแต่อย่างใด⁶

ปัญญาชนต้องเป็นพวกที่กระทำการเพื่อคนที่เสียเปรียบในสังคม คนกลุ่มน้อยหรือคนชายขอบที่ไม่มีใครสามารถเป็นปากเป็นเสียงแทนให้⁷ สถานะของปัญญาชนจึงเป็นบุคคลที่กระทำการเพื่อผลประโยชน์ของคนอื่นมากกว่าที่

² Lewis A. Coser, *Men of Idea: A Sociological View*, Chapter 4.

³ Jurgen Habermas, *The Structural Transformation of the Public Sphere* translated by T. Burger and F. Lawrence (Cambridge: MIT Press, 1989) ; Lewis A. Coser, *Men of Idea: A Sociological View*, Chapter 2-3.

⁴ Lewis A. Coser, *Men of Idea: A Sociological View*, p. 6.

⁵ Francis Mulhern, "Introduction" in Regis Debray, *Teachers, Writers, Celebrities: The Intellectuals of Modern France* translated by David Macey, (London: Verso, 1981), p. ix ; Lewis A. Coser, *Men of Idea: A Sociological View*, p. viii.

⁶ Noel Annan, *The Dons, Mentors, Eccentrics and Geniuses* (London: Harper Collins Publishers, 1999), p. 11.

⁷ Edward W. Said, *Representation of the Intellectual* (London: Vintage, 1994), p. 17 Said ให้ความสำคัญกับการเป็นคนนอกหรือคนชายขอบของปัญญาชนเป็นการสะท้อนสถานะตัวตนของตัวเองที่เขาเองที่รู้สึกว่าจะไม่รู้ว่าตัวเอง

จะเป็นของตัวเอง เป้าหมายสำคัญของปัญญาชนแบบนี้ก็คือพยายามก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง โดยการเปลี่ยนแปลงนี้สามารถที่จะเป็นไปด้วยความรุนแรง การเปลี่ยนแปลงนี้ต้องเป็นการเปลี่ยนขนานใหญ่ที่เป็นไปตาม “rationality”⁸ อันเป็นสิ่งที่ปัญญาชนเป็นผู้ครอบครองไว้อย่างเต็มที่ การครอบครอง “rationality” นี้เองที่ทำให้การเปลี่ยนแปลงทั้งหลายสามารถที่จะดำเนินไปตามความต้องการของมนุษย์อย่างมี “แผน” ซึ่งก็ทำให้ปัญญาชนมีฐานะเป็นวิศวกรทางสังคม⁹

การเป็นวิศวกรทางสังคมจำเป็นสำหรับมนุษย์ที่ไม่มีความพอใจกับสภาพสังคมที่เป็นอยู่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งสำหรับสภาพสังคมที่กำลังถดถอยเสื่อมทราม ไม่สามารถรักษาสถานะเดิมหรือทำอะไรที่ดีกว่าเดิมได้ ตัวอย่างเช่น ปัญญาชนรัสเซียอุบัติขึ้นมาในช่วงของการปฏิรูปของพระเจ้าอเล็กซานเดอร์ที่สอง (ค. ศ. 1818-1888) หลังจากสงครามไครเมีย¹⁰ สำหรับปัญญาชนการเปลี่ยนแปลงสภาวะแวดล้อมและสิ่งอื่นๆภายนอกเป็นสิ่งที่มีความสำคัญมากสำหรับการดำรงชีวิตของปัญญาชน เพราะปัญญาชนเป็นพวกที่ไม่เคยพอใจกับระเบียบแบบแผนประเพณีที่ดำรงอยู่ในสังคม¹¹ สิ่งที่ปัญญาชนต้องการคือสังคมที่มีความเพียบพร้อมสมบูรณ์และความยุติธรรม การที่จะมีสังคมดังกล่าวได้ก็หมายความว่ามนุษย์ก็ต้องสมบูรณ์ด้วย ความสมบูรณ์นี้แสดงให้เห็นถึงมาตรฐานที่สูงยอดและไม่มีวันที่จะต้องการอะไรอย่างอื่นอีกต่อไป แต่การแสวงหาความสมบูรณ์ในลักษณะที่กล่าวมานี้ย่อมขัดกับสภาวะของสังคมสมัยใหม่และระบบทุนนิยมที่ต้องมีการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาเครื่องจักรเทคโนโลยีในการผลิตอยู่ตลอดเวลา ในทัศนะของนักประวัติศาสตร์ผู้เชี่ยวชาญเรื่องรัสเซียอย่าง Richard Pipes เห็นว่าปัญญาชนไม่เหมาะสมที่จะอยู่กับระบบทุนนิยมที่มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอด แต่เหมาะที่จะอยู่กับสังคมก่อนสมัยใหม่ (premodern) ที่มีระเบียบแบบ

มีอัตลักษณ์แบบใดแบบหนึ่งอย่างเด็ดขาด นับตั้งแต่วัยเด็กความแน่นอนตายตัวและชัดเจนของอัตลักษณ์เป็นสิ่งที่เขาไม่มีและหาไม่ได้ จนกระทั่งเขาเองมีความต้องการที่จะเป็นอย่างใดอย่างหนึ่งให้แน่ชัดไปเลย ประเด็นนี้เป็นสิ่งที่ค้างคาใจเขามาตั้งแต่เด็ก เขาได้แสดงความคิดเห็นไว้อย่างชัดเจนชื่อหนังสือที่เป็นอัตชีวประวัติของเขา Edward W. Said, *Out of Place: A Memoir* (London: Granta Books, 1999), p. 5 สำหรับเรื่องการแสดงตัวเป็นคนนอกนั้นเป็นสิ่งที่ Martin Hollis วิจารณ์ความคิดว่าเป็นความคิดที่ลึกลับของ Edward Said เช่น เรื่องความโดดเดี่ยวของความเป็นปัญญาชนกับสังคม ดู Martin Hollis, “What Truth? For Whom and When?” in Jeremy Jennings and Tony Kemp-Welch ed., *Intellectuals in Politics: From Dreyfus Affair to Salman Rushdie* (London: Routledge, 1997), pp. 291-292.

⁸ สำหรับคำว่า rationality จะใช้เป็นภาษาอังกฤษไปโดยตลอด เพื่อมิให้เกิดความสับสนกับคำว่า “เหตุผล” ในภาษาไทย ทั้งนี้ความหมายของคำๆ นี้เองก็มีความหมายที่หลากหลายเกินไปกว่าคำว่าเหตุที่ตามมาด้วยผล สำหรับความหลากหลายจึงดูจะเป็นผลทำให้มี rationalities มากกว่าที่จะเป็น rationality ดู Niklas Luhmann, *Observation on Modernity* translated by William Whobrey, (Stanford: Stanford University Press, 1998), Chapter 2: European Rationality.

⁹ Richard Pipes, *The Russian Revolution, 1899-1919* (London: Fontana Press, 1990), pp. 122-123.

¹⁰ Richard Pipes, *The Russian Revolution, 1899-1919*, p. 138.

¹¹ Lewis A. Coser, *Men of Idea: A Sociological View*, p. viii.

แผนประเพณีและกฎหมายที่ตายตัว¹² แน่นนอนนี้เป็นความคิดเห็นที่ถือได้ว่าเป็นการต่อต้านปัญญาชน (*anti-intellectualism*) ซึ่งในความเห็นของปัญญาชนแล้วก็เป็นแนวความคิดแบบอนุรักษนิยม

เป็นการยากที่จะปฏิเสธว่าปัญญาชนนั้นมีบทบาทสำคัญในการเร่งการเปลี่ยนแปลงทั้งหลายที่เกิดขึ้นในโลกนี้ ในขณะที่เดียวกันปัญญาชนก็สามารถที่จะเป็นผู้ต่อต้านการเปลี่ยนแปลงได้ด้วยเช่นกัน¹³ ปัญญาชนโดยเฉพาะอย่างยิ่งนักคิดทั้งหลายอาจจะเป็นผู้ที่มาก่อนการเวลา นอกจากนั้นยังเป็นผู้ที่ก่อความหงุดหงิด¹⁴ โดยเฉพาะอย่างยิ่งส่วนที่มีอำนาจในทางสังคมและการเมือง ในแง่นี้ปัญญาชนจะเป็นพวกที่ไม่ยอมร่วมมือรัฐบาลและตลอดจนกลไกทางเศรษฐกิจทั้งหลาย¹⁵ ดังนั้นจึงไม่ใช่เรื่องแปลกที่สถาบันหลักในสังคมไม่ต้องการการท้าทายจากปัญญาชน และถือว่าเป็นภัยต่อสังคมเป็นอย่างยิ่ง การจำกัดบทบาทของปัญญาชนจึงกระทำได้ในรูปของการเซ็นเซอร์การแสดงความคิดเห็นและการวิพากษ์วิจารณ์ เซ็นเซอร์จึงเป็นมหันตภัยที่สำคัญสำหรับการเป็นปัญญาชน เพราะเท่ากับเป็นการปิดเสียงเรียกร้องและท้าทายอำนาจของปัญญาชนต่อสถาบันหลัก ปัญญาชนจึงพยายามที่จะอดทนต่อหลายสิ่งหลายอย่างที่ไม่ว่าตนเองจะไม่ชอบ เช่น หนังสือและภาพโป๊ เพราะถ้ายอมให้รัฐทำการเซ็นเซอร์อย่างหนึ่งแล้วก็หมายความว่าจะเป็นต้นแบบให้มีสิ่งอื่นต่อไป นอกจากนี้การกระทำดังกล่าวเท่ากับเป็นการย้อนกลับไปสู่ยุคแห่งความรุ่งเรืองของอำนาจศาสนาที่ถือว่าเป็นสิ่งสูงสุดไม่มีใครท้าทายได้

การท้าทายอำนาจแบบสถาบันไม่ว่าจะเป็นทางการเมือง สังคม หรือศาสนาแล้วแต่ไม่ใช่เรื่องใหม่ แต่การออกมาปกป้องความยุติธรรมและความถูกต้องของมวลสมาชิกในสังคมโดยตนเองมิได้ประโยชน์อะไร นอกจากความต้องการที่จะผดุงไว้ซึ่งความยุติธรรม ความถูกต้อง และความจริง อาจจะถือได้ว่าเป็นสิ่งที่แปลกสำหรับสภาวะสมัยใหม่ที่ความเป็นตัวตนและผลประโยชน์ส่วนตัวได้กลายมาเป็นมาตรฐานสำคัญ ในช่วงทศวรรษสุดท้ายของปลายคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้าบุคคลที่ทำหน้าที่ปัญญาชนในโลกตะวันตกในสภาวะสมัยใหม่ก็คือ Émile Zola ผู้ที่เข้ามาพิทักษ์ความถูกต้องให้แก่นายทหารฝรั่งเศสชาวยิว Alfred Dreyfus ผู้ถูกกล่าวหาและตัดสินว่าเป็นจารชน จนต้องถูกส่งไปจำคุกที่ Devil Island ใน French Guyana ในทวีปอเมริกาใต้ หลังจากนั้นอีกหลายปี Émile Zola เขียนบทความลงหนังสือพิมพ์โจมตีว่ามีการกลั่นแกล้งใส่ความชาวยิวผู้นี้ด้วยการปลอมแปลงเอกสารและให้ข้อมูลเท็จ นักเขียนฝรั่งเศสผู้นี้ออกมาโจมตีสถาบันยุติธรรมและสถาบันทหารของฝรั่งเศสอย่างเต็มที่ ตัวเขาเองก็ตกอยู่ในฐานะที่ย่ำแย่จากการท้าทาย เรียกร้องความจริงและถูกต้องจากสังคมฝรั่งเศส

การต่อสู้ของเขานั้นเต็มไปด้วยความจริงที่เจ็บปวด สิ่งที่ทำให้เขาเจ็บปวดที่สุดก็คือเพื่อนนักเขียนจำนวนหนึ่งของเขาไม่ได้ให้การสนับสนุนเขาแต่อย่างใด¹⁶ เขาต่อสู้อย่างโดดเดี่ยว นอกจากนี้เขายังต้องเผชิญกับฝ่ายที่ต่อต้านยิวและเห็นด้วยกับการจองจำนายทหารยิวผู้นี้อย่างมาก หนังสือพิมพ์บางฉบับได้โจมตีไปถึงพ่อของ Émile Zola ว่าในปี 1832 ได้ขโมยของในขณะที่เป็นทหารอยู่ โดยข้อมูลทั้งหมดนี้นักหนังสือพิมพ์ได้ร่วมมือกับฝ่ายต่อต้าน

¹² Richard Pipes, *The Russian Revolution, 1899-1919*, p. 134.

¹³ Edward W. Said, *Representation of the Intellectual*, p. 8.

¹⁴ Lewis A. Coser, *Men of Idea: A Sociological View*, p. ix ; Edward W. Said, *Representation of the Intellectual*, p. 10.

¹⁵ Edward W. Said, *Representation of the Intellectual*, p. 9.

¹⁶ Frederick Brown, *Zola: A Life* (Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1995), p. 744.

ปลอมแปลงเอกสารขึ้นมา¹⁷ การต่อสู้เป็นไปอย่างเข้มข้นเพราะ “Dreyfus Affair” นี้ถือได้ว่าเป็นการแบ่งฝรั่งเศสออกเป็นสองฝ่าย ในที่สุด Émile Zola ก็ต้องหนีไปอยู่ประเทศอังกฤษ เมื่อมีการสอบสวนพบว่าทั้งหมดมิได้เป็นความจริง นายทหารยิวผู้นี้เป็นผู้บริสุทธิ์ แต่กระนั้นก็ยังมีการโจมตีว่าพวกยิวได้ใช้เงินซื้อระบบยุติธรรมและผู้พิพากษา¹⁸ เมื่อนักเขียนผู้นี้เสียชีวิตลงในต้นศตวรรษที่ยี่สิบก็ยังไม่มีการให้คำตอบได้ว่าเขาตายด้วยสาเหตุอะไร การตายของเขา มีเงื่อนงำ ในปี 1953 มีคนเขียนไปลงหนังสือพิมพ์ว่า Émile Zola ผู้ที่ต่อสู้กับความไม่ถูกต้องนี้ถูกฆ่าตาย¹⁹

ความเชื่อมั่นและจุดยืนที่เหนียวแน่นของปัญญาชน

การเป็นปัญญาชนนั้นเป็นไปตามศัพท์ที่ใช้เรียกกลุ่มคนพวกนี้คือ พวกที่ชอบเอาปัญญา “ชน” การเข้า “ชน” ของปัญญาชนเป็นการ “ชน” ด้วยการใช้สมองมากกว่าการใช้กำลังซึ่งเป็นสิ่งที่ปัญญาชนจำนวนมากไม่เห็นด้วย การต่อสู้ด้วยกำลังเป็นการต่อสู้แบบเดียวกันกับการใช้แรงงานอันเป็นสิ่งที่ปัญญาชนไม่ถนัด ในแง่นี้แล้วอาจจะกล่าวได้ว่า “หัว” ของปัญญาชนก็ต้องแข็งแรงมากจึงจะมีความสามารถที่จะใช้บางส่วนของร่างกายที่ก่อให้เกิดปัญหาเอาไว้ “ชน” ปัญญาชนจึงมีความสามารถในการต่อสู้ยืนหยัดทางความคิดมากกว่าพวกอื่นๆ ถ้าจะว่าไปแล้วปัญญาชนเองก็คือพวกที่หัวแข็งไม่เชื่ออะไรง่ายๆ การไม่ยอมรับอะไรง่ายๆ นั้นเป็นสิ่งที่มีความสำคัญเพราะนั่นเท่ากับว่าไม่มีใครที่จะหลอกปัญญาชนได้ง่ายๆ ต่างจากประชาชนที่อาจมีจิตสำนึกที่ไม่ถูกต้อง หรือถ้าเป็นอีกฝ่ายหนึ่งก็ต้องโจมตีว่าเป็นการโฆษณาชวนเชื่อ

ภายใต้การต่อสู้กับ “มารร้าย” ปัญญาชนก็ไม่แตกต่างไปจากพระในความยึดมั่นอยู่ในศีล แต่ในกรณีของปัญญาชนจำเป็นที่จะต้องแน่วแน่ในความคิดของตนเอง ปัญญาชนจำเป็นต้องเป็นบุคคลที่สามารถยึดมั่นต่อความคิดมากกว่าข้อมูลที่เกิดขึ้น การยึดมั่นถือนั่นย่อมเป็นคุณสมบัติที่สำคัญของการเป็นปัญญาชน มิฉะนั้นปัญญาชนเหล่านั้นจะกลายเป็นพวก “ขายตัว” หรือถูกคุกคามให้กลายเป็นส่วนหนึ่งของระบบที่ตนเองต่อต้านไปได้ในที่สุด อุดมการณ์จำเป็นที่จะต้องตายตัว ไม่สามารถที่จะเปลี่ยนค่ายหรือกระทำในสิ่งที่ละเมิดหลักการ แม้ว่าข้อมูลอะไรหลายๆ อย่างขัดกับความคิดพื้นฐานของปัญญาชนก็ตาม อย่างไรก็ตามนี้ไม่ได้หมายความว่าอุดมการณ์ในทางการเมืองที่เป็นอุดมคติสูงสุดนั้นจำเป็นที่จะต้องเป็นคงเดิม ถ้าจะว่าไปแล้วทุกสิ่งทุกอย่างก็แปรเปลี่ยนไป อย่างน้อยก็ด้วยอายุไข เช่น Raymond Aron ในช่วงสมัยเรียนอยู่ที่ Ecole Normale Supérieure ก็เป็นซ้ายมากกว่า Jean-Paul Sartre²⁰ แต่ในระยะหลังสงครามเป็นต้นมา Raymond Aron ได้ชื่อว่าเป็นฝ่ายขวา

การยืนหยัดในอุดมการณ์ที่เป็นอุดมคติอย่างสังคมนิยมวิสต์นั้นเป็นเรื่องที่สูงส่งสำหรับปัญญาชนตะวันตกในคริสต์ศตวรรษที่ยี่สิบ เพราะเป้าหมายสุดท้ายมิได้จำกัดอยู่ภายใต้ค่านิยมแคบๆ แบบความเป็นชาติหรือกลุ่มชาติพันธุ์ ความเป็นปัญญาชนต้องการมุ่งสู่ความเป็นสากลที่ไม่มีสิ่งใดมาเป็นข้อจำกัด อย่างน้อยก็เป็นไปตามตัวแบบแนวความคิดที่ครอบคลุมอย่างเช่น มนุษยชาติ หรือแม้กระทั่งแนวความคิดเรื่องสิทธิมนุษยชน สำหรับการแสวงหาความเป็นสิ่งที่สากลนั้นเป็นเรื่องที่จะได้รับการยอมรับอย่างมากจากปัญญาชนฝรั่งเศส ปัญญาชนฝรั่งเศสมี

¹⁷ Frederick Brown, Zola: A Life, p. 747.

¹⁸ Frederick Brown, Zola: A Life, p. 766.

¹⁹ Frederick Brown, Zola: A Life, pp. 792-793.

²⁰ Diane Rubenstein, What's Left?: The Ecole Normale Supérieure and the Right (Madison: The University of Wisconsin Press, 1990), p. 32.

ความต้องการทางอุดมคติที่เป็นสากล ไร้พรมแดน ไม่มีข้อจำกัดทางด้านวัฒนธรรม ความคิดแบบสากลที่พิจารณา มนุษย์อย่างปราศจากข้อจำกัดทางวัฒนธรรมแคบๆ แต่การเป็นมนุษย์แบบนามธรรมนี้เป็นสิ่งที่ถูกโจมตีอย่างมาก จากปัญญาชนอังกฤษ เช่น Edmund Burke²¹ ในแง่ปัญญานอังกฤษจึงมักได้รับการถกเถียงว่าเป็นพวกโลกแคบ (parochial) และให้ความสำคัญกับเรื่องท้องถิ่นของอังกฤษมากกว่าโลกกว้าง ปัญญาชนอังกฤษที่ให้การสนับสนุน ฝ่ายซ้ายก็มีจำนวนที่น้อยกว่าในภาคพื้นยุโรป และหลังสงครามโลกครั้งที่สองก็มีปัญญาชนจำนวนน้อยที่ยังสนับสนุน สหภาพโซเวียต²² จะมีข้อยกเว้นแต่เพียงพวกมาร์กซิสต์บางกลุ่ม แต่พวกที่โดดเด่นอย่างมากที่สุดก็ว่าได้แก่พวก “Cambridge Moles” ที่เป็นสายลับให้กับสหภาพโซเวียต อย่างเช่น Sir Anthony Blunt ผู้เชี่ยวชาญศิลปะและเป็นผู้ดูแลศิลปะวัตถุ ให้แก่พระราชวงศ์อังกฤษ ที่มีอุดมการณ์มุ่งหวังสิ่งที่สูงส่งกว่าการปกครองในระบบเสรีประชาธิปไตย อย่างไรก็ตาม นี่เป็นเพียงส่วนน้อยเท่านั้น

ในแง่แล้วปัญญาชนฝ่ายซ้ายอังกฤษจึงมิได้มีปัญหาแบบปัญญาชนฝรั่งเศสที่ถูกติดอยู่กับพรรค คอมมิวนิสต์ซึ่งอิงอยู่กับแนวทางโซเวียต แต่นั่นมิได้หมายความว่าปัญญาชนอังกฤษเองไม่ประสบปัญหาที่ทำทนาย เช่นเดียวกับปัญญาชนฝ่ายซ้ายที่อื่นๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งปัญหาการฆ่าผู้คนจำนวนมากในระบบสังคมนิยม สำหรับ ปัญญาชนส่วนใหญ่การที่ผู้คนถูกฆ่าตายไปเป็นจำนวนมากได้สั่นคลอน “จิตสำนึก” ของปัญญาชนเอง แต่ปัญญาชน ฝรั่งเศสเหล่านี้ได้พยายามปฏิเสธการเกิดขึ้นของความทารุณโหดร้ายของ Stalin ทั้งๆที่ข้อมูลจำนวนมากปรากฏ ออกมาหลังสงครามโลกครั้งที่สอง เช่น การเปิดเผยความเลวร้ายของ Stalinism เพื่อการโจมตี Stalin จาก Nikita Khrushchev สิ่งต่างๆเหล่านี้ก็ไม่ได้ทำให้ปัญญาชนฝ่ายซ้ายจำนวนหนึ่ง เช่น ในฝรั่งเศสยอมรับแต่อย่างใด กรณีของ Jean-Paul Sartre เป็นตัวอย่างที่ชัดเจน วิธีการหนึ่งที่เป็นคำตอบในการไม่ยอมรับข้อมูลเกี่ยวกับการสังหารค่ายกักกันนั้น ก็เป็นด้วยว่าข้อมูลเหล่านี้ถูกตอบโต้และโจมตีกลับว่าไม่ “บริสุทธิ์” และเป็นการโฆษณาชวนเชื่อของฝ่ายทุนนิยมที่ อ้างตัวว่าเป็นโลกเสรี เป็นต้น บรรยาการของการต่อสู้กันทางอุดมการณ์ในช่วงสงครามเย็นทำให้อุดมการณ์ย่อมมี ความสำคัญกว่า “ข้อมูล” และสถิติของจำนวนคนที่เสียชีวิต แต่สำหรับปัญญาชนบางกลุ่มการจับคนเข้าค่ายกักกัน เป็นปรากฏการณ์ที่ยอมรับไม่ได้ เป็นอาชญากรรม และไม่ใช่ว่าเรื่องของการตีความ ไม่ต้องการสถิติตัวเลขเพราะนั่นเป็น การละเมิด “ชีวิต”

ความทารุณโหดร้ายของระบบเผด็จการเบ็ดเสร็จแบบคอมมิวนิสต์ กลายเป็นปัญหาสำคัญสำหรับ ปัญญาชนฝ่ายซ้ายจำนวนมาก ที่ต้องการจะปกป้องอุดมการณ์ของตนนับตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่สองเป็นต้นมา ปัญหาที่สำคัญอย่างหนึ่งก็คือปัญญาชนตะวันตกจำนวนมากยอมรับไม่ได้ว่า สิ่งที่โหดร้ายในทำนองเดียวกับสิ่งที่เกิด ขึ้นกับการกำจัดยิวหกล้านคนนั้นได้เกิดขึ้นในโลกคอมมิวนิสต์ที่ให้คำมั่นสัญญาว่าจะให้ความสุขและความเท่าเทียม กันอย่างทั่วหน้า แม้ว่าปัญญาชนฝ่ายซ้ายบางคนยอมรับว่ามีคนตายจำนวนมาก แต่ก็ยังมีข้อโต้แย้งอีกว่าระบบ คอมมิวนิสต์ที่ทำให้ผู้คนล้มตายเป็นนับเป็นสิบล้านคนนั้นเป็นไปอย่างไม่ได้ตั้งใจ ปัญหาที่ตามมาคือเรื่องของความ ตั้งใจหรือไม่ตั้งใจ คำตอบที่เกิดขึ้นอย่างหนึ่งก็คือว่าการฆ่าล้างเผ่าพันธุ์เป็นเรื่องที่สากลที่เกิดขึ้นได้ในทุกทวีปไม่ได้ จำกัดอยู่ในกลุ่มชนใดกลุ่มชนหนึ่ง ปัญหานี้มิได้เกิดขึ้นแต่ในโลกคอมมิวนิสต์ตะวันตกเท่านั้น แต่ยังปรากฏอยู่ใน

²¹ ดู Edmund Burke, *Reflection on the Revolution in France* edited by Thomas H. D. Mahoney, (Indianapolis: Bobbs-Merrill, 1955).

²² Tony Judt, *Past Imperfect: French Intellectuals, 1944-1956* (Berkeley: University of California Press, 1992), p. 266.

ระบอบคอมมิวนิสต์ในเอเชียอีกด้วย เช่น Maoism และ กรณีของเขมรแดง เป็นต้น อย่างไรก็ตามการกล่าวแบบนี้ทำให้การฆ่าล้างเผ่าพันธุ์อย่างมีระบบของนาซีกลายเป็นเรื่องธรรมดา แน่จนการกล่าวแบบนี้เท่ากับเป็นการเหยียดหยามดูถูกการตายของยิวหกล้านคน สำหรับผู้ที่ต่อต้านระบอบคอมมิวนิสต์นั้นก็แสดงให้เห็นว่า จำนวนผู้เสียชีวิตในระบอบคอมมิวนิสต์รัสเซีย้นมากกว่าระบอบนาซีกันหลายเท่า การต่อสู้จึงเป็นไปเพื่อแสดงให้เห็นว่าระบอบคอมมิวนิสต์นั้นเลวร้ายกว่าระบอบนาซี เป็นต้น

สำหรับคำตอบของปัญญาชนที่ยังคงต้องการปกป้องความชอบธรรมของระบอบคอมมิวนิสต์อยู่ก็พยายามให้คำตอบว่าต้องคำนึงถึงปัจจัยอย่างอื่นๆด้วย เช่น ความยากจน ความอดอยาก การแทรกแซงและการบ่อนทำลายจากฝ่ายตรงข้าม การจำกัดศัตรูทางการเมืองกันเองของข้าราชการระดับท้องถิ่นตนเอง ฯลฯ ในขณะที่ปัญญาชนบางคนก็เห็นว่าการกระทำดังกล่าวไม่ตั้งใจหรือไม่ก็ตามกลับเป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงได้ยาก เมื่อระบอบคอมมิวนิสต์จำเป็นที่จะต้องรักษาระบบคอมมิวนิสต์เพื่อความอยู่รอดภายใต้การเผชิญหน้ากับฝ่ายต่อต้านคอมมิวนิสต์ในคริสต์ศตวรรษที่ยี่สิบ สำหรับปัญญาชนฝ่ายซ้ายที่ไม่ยอมรับระบอบสังคมนิยมที่เกิดขึ้นในโลกช่วงศตวรรษที่ยี่สิบนั้นก็สมารถที่จะกล่าวว่าระบอบสังคมนิยมที่เกิดขึ้นในโลก ยังไม่มีใครเป็น “ของแท้” ทั้งหมดเป็นเพียงของปลอมที่แอบอ้าง เป็นเพียงลัทธิแก้ เป็นต้น เป้าหมายที่จริงแท้และแน่นอนของสังคมนิยมนั้นยังไม่ได้เกิดขึ้น คำตอบที่ให้ในลักษณะที่กล่าวมานี้แสดงให้เห็นว่ามี ปัญญาชนกลุ่มหนึ่งก็คือพวกที่กล่าวว่าของฝ่ายอื่นเป็นของปลอมเท่านั้นที่กุมและรู้ถึงความจริงแท้ของระบบสังคมนิยม “สมบูรณ์” ที่เขาเหล่านั้นเองเป็นผู้กำหนด ดังนั้นไม่เพียงแต่ปัญญาชนจะเป็นผู้ที่ยึดมั่นถือมั่นในอุดมการณ์ แต่ก็ยังเป็นผู้ที่ “รู้ดี” กว่าใครๆ ในโลกนี้ทั้งหมดก็ว่าได้ ในแง่แล้วทำให้ความเข้าใจเกี่ยวกับอุดมการณ์และความเป็นจริงเกือบจะเป็นสิ่งที่แยกจากกันไม่ได้ อย่างไรก็ตามการต่อสู้ของปัญญาชนนั้นก็เป็นที่ไปตามเส้นทางของการไปสู่เรื่องความจริงซึ่งต่างฝ่ายต่างก็ต่างอ้างถึง “ความจริง” ซึ่งทำให้ความจริงกลับกลายเป็นสิ่งที่มีความหลากหลายมากกว่าที่จะเป็นเพียงหนึ่งเดียว

วิถีปัญญาชน: วิถีแห่งความขัดแย้ง

การยึดมั่นในอุดมการณ์ของปัญญาชนตะวันตกมักจะนำไปสู่ความขัดแย้งระหว่างปัญญาชนด้วยกันเอง การเผชิญหน้ากันทางความคิดเป็นเรื่องที่ปรากฏให้เห็นกันอยู่อย่างเนืองๆ ในหมู่ปัญญาชน ปัญญาชนจึงเป็นพวกที่ต่อสู้กันเองจนดูราวกับจะเป็นส่วนสำคัญของอาชีพ จนกระทั่งดาราภาพยนตร์และผู้กำกับอเมริกันยิวอย่าง Woody Allen เอาปัญญาชนมาเสียดสีในเชิงต่อต้านปัญญาชนในภาพยนตร์เรื่อง *Stardust Memories* ว่า “Intellectuals are like the Mafia. They only kill their own”²³ ความขัดแย้งของปัญญาชนที่อยู่ในโลกของการต่อสู้เพื่อให้ได้มาซึ่งความจริงและความถูกต้องอยู่ตลอดเวลาดูจะเป็น “ความจริง” มากพอกับการแสวงหาความจริงของปัญญาชน ผลที่ตามมาอันหลีกเลี่ยงได้ยากก็คือว่าในท้ายที่สุดแล้วปัญญาชนนั้นก็ไม่สามารถที่จะรักษา “ความเป็นมิตร” ระหว่างกันได้อีกต่อไป ตัวอย่างที่เห็นได้อย่างชัดเจนก็คือความขัดแย้งที่เกิดขึ้นจากการปกป้องอุดมการณ์สังคมนิยม เช่น ความขัดแย้งระหว่าง Jean-Paul Sartre กับ Maurice Merleau-Ponty และคนต่อมาก็เป็น Albert Camus เป็นต้น โดยฝ่ายแรกมิได้ทำตัวเสมือนเป็นปัญญาชนที่มีหน้าที่จะต้องเปิดเผยความจริงและที่ต่อต้านความทารุณโหดร้ายของระบอบคอมมิวนิสต์ การไม่ต่อต้านการกระทำดังกล่าวเท่ากับละเมิดหลักการของมนุษยนิยมซึ่งแสดงออกถึงความ

²³ Jeremy Jennings and Tony Kemp-Welch, “The Century of the Intellectuals: From Dreyfus Affair to Salman Rushdie” in Jeremy Jennings and Tony Kemp-Welch, *Intellectuals in Politics: From Dreyfus Affair to Salman Rushdie* (London: Routledge, 1997), p. 6.

เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของการเป็นมนุษย์ที่ไม่ต้องการให้ใครกระทำทารุณโหดร้ายกับตนเช่นกัน อย่างไรก็ตาม Jean-Paul Sartre กลับเห็นว่าความจริงไม่จำเป็นที่จะต้องนำมาเปิดเผยในทุกกรณีไป²⁴ ทั้งนี้เพราะเขาเห็นว่ากรณำเรื่องราวแบบนี้มาเปิดเผยจะทำให้กรรมกรในฝรั่งเศสสิ้นหวังต่อระบอบคอมมิวนิสต์ ในขณะที่ฝ่ายหลังได้ทำการต่อต้านการกระทำของระบอบคอมมิวนิสต์โซเวียต การกระทำดังกล่าวของ Albert Camus ได้รับการต่อต้านอย่างมากจากกระแสปัญญาชนฝ่ายซ้าย การกระทำของเขาในลักษณะดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงลักษณะของปัญญาชนแบบที่ต่อต้านกระแสความคิดหลัก และทำให้ต้องต่อต้านปัญญาชนคนอื่นๆที่ยังเป็นไปตามกระแสอย่างโดดเดี่ยว²⁵

ก่อนหน้าการเผชิญหน้ากันทางอุดมการณ์ความขัดแย้งของปัญญาชนในภาคพื้นทวีปยุโรปหลังสงครามโลกครั้งที่สอง ความขัดแย้งก็เป็นเรื่องของการต่อสู้กับปัญญาชนที่สนับสนุนหรือร่วมมือกับพวกนาซี การสิ้นสุดสงครามโลกนำไปสู่การลงโทษปัญญาชนที่ร่วมมือกับนาซี ในฝรั่งเศสก็ได้แก่ Robert Brasillach ปัญญาชนฝ่ายขวาผู้เข้าร่วมกับรัฐบาลหุ่นของนาซี ครั้นเมื่อสิ้นสุดฟาสซิสต์ปัญหาสำคัญดั้งเดิมของคริสต์ศตวรรษที่ยี่สิบโดดเด่นขึ้นมาอีกครั้งก็คือปัญหาของคอมมิวนิสต์ คอมมิวนิสต์เป็นปัญหาระยะยาวที่สั่นคลอนโครงสร้างพื้นฐานทางการเมือง เศรษฐกิจและสังคมของโลก ดังนั้นจึงไม่ใช่เรื่องแปลกที่ผู้คนจำนวนมากโดยเฉพาะชนชั้นนำในยุโรปให้การสนับสนุนฟาสซิสต์และนาซีโดยหวังว่าจะเป็นตัวต้านภัยคอมมิวนิสต์ แต่สำหรับปัญญาชนฝ่ายซ้าย ปัญหาภายในของโลกคอมมิวนิสต์ที่สั่นสะเทือนตนเองแรกๆก็คือ สนิธิสัญญาระหว่างนาซี (เยอรมนี) กับคอมมิวนิสต์ (รัสเซีย) ก่อนสงครามโลกครั้งที่สอง สนิธิสัญญานี้สร้างความผิดหวังให้กับปัญญาชนฝ่ายซ้าย คอมมิวนิสต์หันไปเข้ากับเผด็จการนาซี

หลังสงครามโลกครั้งที่สองปัญหาปัญญาชนต่อคอมมิวนิสต์ยิ่งทวีความรุนแรงมากขึ้น เพียงแต่ว่าคราวนี้ไม่ใช่ความขัดแย้งระหว่างฝ่ายซ้ายและฝ่ายขวา แต่เป็นความขัดแย้งของปัญญาชนระหว่างกลุ่มที่ต้องการประณามการกระทำของฝ่ายสังคมนิยมโซเวียต กับกลุ่มที่ต้องการยืนหยัดในเรื่องความชอบธรรมของการพิทักษ์สังคมนิยมโซเวียต ประเด็นสำคัญเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการกักขังคนในค่ายกักกัน และการรุกรานประเทศอื่นๆ เช่น ฮังการีในปี 1956 ฯลฯ ทั้งนี้ปัญญาชนฝ่ายที่ต้องการปกป้องโซเวียตโจมตีว่าในการบุกฮังการีของสหภาพโซเวียตนั้น ฝ่าย CIA จะต้องรับผิดชอบ เพราะเป็นตัวจักรสำคัญในการยั่วยุให้สหภาพโซเวียตต้องเข้ามาพิทักษ์ฮังการี อย่างไรก็ตามการกระทำของสหภาพโซเวียตแม้ว่าจะทำให้ปัญญาชนบางคนผิดหวังกับสหภาพโซเวียตมากขึ้น แต่ก็ไม่ได้ทำให้ปัญญาชนกลางแคลงใจต่อการเป็นคอมมิวนิสต์แต่อย่างใด ดังเช่น Louis Aragon²⁶ เป็นต้น ความขัดแย้งระหว่างปัญญาชนนั้นสะท้อนให้เห็นถึงบรรยากาศความขัดแย้งในสงครามเย็น

ความขัดแย้งของปัญญาชนก็ดูจะไม่แตกต่างไปจากการขัดแย้งของผลประโยชน์ระหว่างผู้คนต่างๆ เช่น นักธุรกิจ เพียงแต่ว่าความขัดแย้งนี้มีได้เป็นรูปธรรมแบบผลประโยชน์ทางธุรกิจ ความขัดแย้งของปัญญาชนแสดงออก

²⁴ Bernard-Henri Levy, *Adventures on the Freedom Road: The French Intellectuals in the 20th Century* translated and edited by Richard Veasey (London: The Harvill Press, 1995), pp. 272-273.

²⁵ Bernard-Henri Levy, *Adventures on the Freedom Road: The French Intellectuals in the 20th Century*, p. 89.

²⁶ "A Conversation with Edmonde Charles Roux" in Bernard-Henri Levy, *Adventures on the Freedom Road*, p. 263, Louis Aragon (1897-1982) เขาเป็นหนึ่งในผู้ริเริ่ม "Surrealism" เข้าเป็นสมาชิกพรรคคอมมิวนิสต์ในปี 1932 และเป็นสมาชิกพรรคตลอดชีวิต

โดยผ่านภาษาโดยเฉพาะอย่างยิ่งภาษาเขียน ภาษาเป็น “อาวุธ” สำคัญของปัญญาชน โดยคุณลักษณะของปัญญาชนเองก็เป็นพวกที่ใช้ภาษาในการดำรงชีพ ไม่ว่าจะเป็นปัญญาชนช่วงไหนของฝรั่งเศส ในช่วง 1900-1930 ก็เป็นอาจารย์สอนหนังสือ พอมาในช่วง 1930-1960 ก็เปลี่ยนเป็นนักเขียน ตั้งแต่ปี 1960 ปัญญาชนก็กลายเป็นคนดัง (แบบดารารายทาง) ในวงการสื่อสารมวลชนโดยเฉพาะอย่างยิ่งวิทยุ โทรทัศน์²⁷ ปัญญาชนจึงมีสถานะที่ไม่แตกต่างไปจาก “ดารา” อย่างไรก็ตามการใช้สื่อของปัญญาชนนั้นไม่ใช่จำกัดเพียงในฝรั่งเศส แต่ยังรวมไปถึงสหรัฐอเมริกาด้วย เช่น Norman Mailer²⁸ เป็นต้น อย่างไรก็ตามการให้สัมภาษณ์ในหน้าหนังสือพิมพ์ การออกรายการโทรทัศน์นั้นจำเป็นที่จะต้องกระทำผ่านการใช้ภาษา แต่นั่นมิได้หมายความว่าภาษาพูดมีความสำคัญมากกว่าภาษาเขียนแต่อย่างใด อาวุธสำคัญของปัญญาชนยังคงเป็นภาษาเขียนอยู่ไม่เสื่อมคลาย

การใช้ภาษาเป็นการทำ “สงคราม” ที่อาจจะถือได้ว่าเป็น “ความรุนแรง” ที่ปัญญาชนกระทำต่อตนเองและคนอื่น ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นมิได้ทำให้ครอบครัวของปัญญาชนต้องไม่มีที่อยู่หรือกลายเป็นบุคคลล้มละลายแต่อย่างใด สิ่งที่เกิดตามมาจากความขัดแย้งของปัญญาชนก็คือไม่มีการสนทนาและติดต่อกันอีกต่อไป เช่น George Bataille กับ Roger Caillois²⁹ หรือจะเป็นความขัดแย้งระหว่าง George Bataille กับ Andre Breton ฝ่ายแรกเห็นว่าฝ่ายหลังนั้นโง่³⁰ แต่ในขณะที่ฝ่ายแรกก็ยังคงมีความประทับใจกับฝ่ายหลัง³¹ อีกคู่หนึ่งก็คือ Andre Breton กับ Louis Aragon³² สำหรับในโลกภาษาอังกฤษก็จะเห็นได้จาก Ludwig Wittgenstien กับ Karl Popper หรือจะเป็นความขัดแย้งระหว่าง Wittgenstien กับ Bertand Russell เป็นต้น ในแง่แล้วปัญญาชนก็อาจจะไม่แตกต่างไปจากมวลมนุษยชนอื่นๆ เพียงแต่ว่าการยืนหยัดในอุดมการณ์และความเชื่อของแต่ละคนทำให้ปัญญาชนลงรอยกันได้ยาก ถ้าไม่โจมตีกัน อย่างออกหน้าออกตาตามหน้าหนังสือต่างๆ แล้ว ปัญญาชนก็ไม่ยอมร่วมมือหรือมีปฏิสัมพันธ์กันอีกต่อไป การตัดญาติขาดมิตรของปัญญาชนจึงเป็นสิ่งที่เห็นกันอยู่เป็นประจำ เช่น Bernard-Henri Levy กับ Michel Foucault ความสัมพันธ์ก็จบสิ้นจนกระทั่งฝ่ายหลังตายไป³³ การไม่ยอมร่วมสังฆกรรมกับบุคคลที่มีความเห็นไม่ลงรอยกันนั้นก็แสดงให้เห็นถึงความเชื่อมั่นประจักษ์ชัดกับว่าคนนอกศาสนาที่ไม่สามารถจะเข้าร่วมพิธีกรรมทางศาสนาของตนได้ ความคิดเห็นของปัญญาชนที่มีต่อบุคคลที่ตนเองไม่เห็นด้วยหรือเกลียดชังจึงไม่แตกต่างไปจากความเชื่อของพระผู้ยึดมั่นในพระศาสนา

²⁷ ดู Regis Debray, *Teachers, Writers, Celebrities: The Intellectuals of Modern France* translated by David Macey, (London: Verso, 1981).

²⁸ Paul Johnson, *Intellectuals* (London: Weidenfeld and Nicolson, 1988), p. 321.

²⁹ “A Conversation with Pierre Klossowski” in Bernard-Henri Levy, *Adventures on the Freedom Road*, p. 195.

³⁰ “A Conversation with Pierre Klossowski” in Bernard-Henri Levy, p. 196.

³¹ “A Meeting with Michel Leiris” in Bernard-Henri Levy, p. 201.

³² “A Conversation with Edmonde Charles Roux” in Bernard-Henri Levy, p. 266.

³³ “The Wholesale Demise of Intellectual” Roland Barthes: *Fragments of A Friendly Conversation*, in Bernard-Henri Levy, p. 379.

ปัญญาชน: นักบวชในเสื้อคลุมของฆราวาส

ความขัดแย้งเป็นองค์ประกอบสำคัญของการดำรงชีวิตที่ผู้คนจำนวนมากไม่ต้องการจะเผชิญ แต่สำหรับปัญญาชนแล้วความขัดแย้งที่แสดงออกมาทางความคิดเป็นหัวใจของชีวิตและการดำรงชีพ³⁴ ดังที่ได้กล่าวมาแล้วตั้งแต่ต้นว่าสถานะของปัญญาชนนั้นหลีกเลี่ยงได้ยากที่จะไม่ตั้งตัวเป็นผู้ตัดสินเรื่องราวต่างๆทางสังคมการเมือง ในแง่นี้ปัญญาชนก็คือผู้พิพากษาทางด้านศีลธรรมของสาธารณชน ที่แม้ว่า “ตำแหน่ง” นี้จะไม่ได้มาจากการเลือกตั้งก็ตาม แต่เป็นเรื่องของจิตสำนึกที่มีต่อสังคมส่วนรวม ความรู้สึกนึกคิดที่จะมีความรับผิดชอบต่อผู้อื่น อย่างไรก็ตามความรู้สึกรับผิดชอบต่อแบบนั้นมีได้มีลักษณะเฉพาะหรือจำเพาะเจาะจงกับใครหรือกลุ่มไหน แต่เป็นความรู้สึกรับผิดชอบต่อความเป็นไปอย่างสากล เช่น เป็นมนุษย์เหมือนกันหมด ไม่มีสีผิว ศาสนา ชาติพันธุ์ อุดมการณ์ทางการเมือง ฯลฯ ทั้งนี้เพราะไม่มีอะไรที่จะยิ่งใหญ่ไปกว่ามนุษย์ เพราะทุกสิ่งทุกอย่างที่มนุษย์ยกย่อง รัก บูชา และ หวงแหน นั้นก็ไม่ใช่อะไรอื่นนอกจากตัวมนุษย์เอง

คุณภาพของการเคารพยกย่องมาตรฐานแห่งความเป็นมนุษย์นั้นอาจจะไม่ใช่มาตรฐานเดียวที่พอเพียงสำหรับการตัดสินหรือสร้างจิตสำนึกแก่สังคม ความจำเป็นที่จะต้องพึ่งพาความรู้ที่ซับซ้อนเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับสังคมสมัยใหม่ ปัญญาชนในฐานะของผู้ที่มีความรู้และรู้มากกว่าผู้อื่น ต้องมีหน้าที่ที่จะเอาความรู้ทั้งหลายมาแก้ไขเพื่อความจริงและความถูกต้อง ทั้งนี้ภายใต้สภาวะของความเป็นสมัยใหม่ที่ทุกสิ่งทุกอย่างถูกจำแนกแจกแจง (differentiation) แยกย่อยออกเป็นหน่วยต่างๆซึ่งปัญญาชนเองก็เป็นผลพวงของการจำแนกแจกแจงดังกล่าว การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวได้ทำให้สถานะของปัญญาชนกลายเป็นผู้เชี่ยวชาญไปได้ ผู้เชี่ยวชาญที่ต้องเผชิญหน้ากับการเปลี่ยนแปลงและความก้าวหน้าทางความรู้ในสังคมสมัยใหม่ สถานะของผู้เชี่ยวชาญและปัญญาชนที่ดำเนินไปพร้อมกันนี้ ทำให้ผู้เชี่ยวชาญหลายต่อหลายคนอยู่ในฐานะปัญญาชนด้วยนั้นสามารถที่จะเสนอแนะและวิพากษ์วิจารณ์ทิศทางของการพัฒนาความรู้ และตลอดจนการนำความรู้ไปประยุกต์ใช้เพื่อที่จะให้มีผลกระทบต่อสังคมโดยรวม ปัญญาชนจึงทำหน้าที่เป็นผู้วิจารณ์และทักท้วงในสังคมสมัยใหม่ เมื่อมีอะไรที่จะเกิดขึ้นใหม่ที่จะมีผลกระทบต่อส่วนรวมก็เป็นหน้าที่ของปัญญาชนที่จะต้องให้ความคิดเห็น

การแสดงความคิดเห็นของปัญญาชนโดยส่วนใหญ่แล้วแสดงให้เห็นถึงคุณลักษณะที่ทำลายต่อความคิดและพฤติกรรมหลักในสังคม Emile Durkheim ให้ความเห็นว่าความเป็นปัญญาชนจึงแสดงออกถึงลักษณะแห่งความเป็นปัจเจกชนนิยม (individualism) แต่ปัจเจกชนนิยมนี้มีได้หมายความว่า เป็นมนุษย์ที่ตัดขาดออกจากโลกภายนอกมิได้เกี่ยวข้องกับใคร ในทางตรงกันข้ามการจะเป็นปัจเจกชนได้ก็ต้องแลกเปลี่ยนความรู้และความคิดเห็นกับผู้อื่น การยอมรับมาตรฐานและการตัดสินเรื่องราวต่างๆนั้นจะต้องตั้งอยู่บนรากฐานของ “rationality” มากกว่าที่จะยอมรับกันเพราะอำนาจ³⁵ นี่เป็นอุดมคติของปัญญาชน การยึดมั่นในสิ่งนี้ถือเป็นสิ่งสากลในทำนองเดียวกันกับการยึดมั่นในมนุษย์ เพราะสถานะของการเป็นมนุษย์นั้นเป็นไปได้เพราะการมี “rationality” ในตัวมนุษย์เอง การขาด “rationality” ย่อมทำให้มนุษย์ขาดความเป็นมนุษย์ไป ถ้าจะกล่าวอย่างเต็มที่ก็คือการเป็นคนบ้าที่ไม่มีความสมบูรณ์

³⁴ Jeremy Jennings and Tony Kemp-Welch, “The Century of the Intellectuals: From Dreyfus Affair to Salman Rushdie”, p. 10.

³⁵ Emile Durkheim, “Individualism and the Intellectuals”, in *On Morality and Society: Selected Writing* edited by Robert Bellah, (Chicago: University of Chicago Press, 1973), p. 49.

การมี “rationality” ในตัวมนุษย์ที่ทำให้มนุษย์สามารถตัดสินเรื่องราวต่างได้ด้วยตนเองโดยไม่ต้องพึ่งพาใคร นำปัญหาที่สำคัญมาให้แก่ปัญญาชนในสังคมประชาธิปไตย การวัดมาตรฐานของความเท่าเทียมกันตาม “rationality” ว่าทุกคนมี “rationality” นั้น มิได้ทำให้การตัดสินใจ การประเมินคุณค่า การวิจารณ์ของปัญญาชน ถูกต้องหรือดีกว่าบุคคลอื่นๆ เมื่อเป็นเช่นนั้นทำไมบุคคลอื่นๆ จึงต้องฟังและเชื่อการตัดสินของปัญญาชน? ทำไมรสนิยมของปัญญาชนถึงต้องดีกว่าถูกต้องกว่าของคนอื่นๆ? เช่น การฟังเพลงของ Mozart ย่อมดีกว่า Hector Berlioz หรือฟัง Berlioz ย่อมดีกว่า Beatles หรือฟัง Beatles ย่อมดีกว่า Portishead หรือฟัง Portishead ย่อมดีกว่า Back Street Boys หรือย่อมดีกว่า Spice Girls ฯลฯ หรือในกรณีของภาพยนตร์ ทำไมภาพยนตร์ของผู้กำกับอย่าง Federico Fellini ย่อมดีกว่า Steven Spielberg หรือ Peter Greenaway ดีกว่า Pedro Almodovar หรือดีกว่า Russ Meyer เป็นต้น ในทำนองเดียวกันทำไมการนิยามชมชอบงานเขียนของปัญญาชนอย่าง Jean-Paul Sartre จึงดีกว่า Raymond Aron?³⁶ ทำไมอ่านงานของ Michel Foucault และ Antonio Negri ย่อมน่าเชื่อถือดีกว่า Talcott Parsons และ Niklas Luhmann? เป็นต้น คำถามแบบนี้สามารถใช้กับเรื่องราวอื่นๆด้วยไม่ว่าจะเป็นการเมืองหรือเศรษฐกิจ

ครั้นเมื่อมนุษย์ทุกคนมี “rationality” และมีความสามารถในการใช้แล้ว ปัญญาชนก็ไม่ได้ทำอะไรมากไปกว่าการดูถูกความคิดผู้อื่น การกระทำดังกล่าวเท่ากับเป็นการยกสถานะตัวเองให้อยู่สูงกว่าคนอื่นๆ การกระทำของปัญญาชนดังกล่าวเป็นการคิดว่าตัวเองเป็นบุคคลสำคัญ ถ้าจะกล่าวอย่างง่ายก็คือการหลงตัวเองของปัญญาชน นักเขียนรางวัลโนเบลชาวฝรั่งเศส Claude Simon ได้แสดงความคิดในทำนองนี้ว่า

The ability to put words together in a more or less expressive and eloquent manner (and that all I try to do) doesn't qualify you to act as a guru and pontificate on every issue..... I'd simply repeat that a writer who thinks he can act as a guru shows signs of misplaced self-importance.³⁷

อย่างไรก็ตามปัญญาชนตะวันตกในอดีตโดยเฉพาะอย่างยิ่งในยุคตั้งแต่กรีกโบราณมาจนถึงยุคอาณานิคม นั้นมักจะคิดว่า “คนอื่น” ไม่มีความสามารถเท่ากับตนเอง “คนอื่น” ไม่รู้จักศาสนาที่ดีและถูกต้องอย่างคริสต์ศาสนา ไม่รู้จักประชาธิปไตย สิทธิมนุษยชน ฯลฯ ด้วยความคิดต่างๆเหล่านี้จึงทำให้ปัญญาชนและนักวิชาการตะวันตก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในอดีตคิดว่าดินแดนที่นอกเหนือไปจากอาณานิคมแอฟริกาและดินแดนดิเคสแล้วไม่มี “rationality” ปัญหาเช่นนี้นำไปสู่การต่อสู้กันระหว่างปัญญาชนผู้เห็นว่าคนพื้นเมืองที่ไหนก็มี “rationality” ด้วยเช่นกัน ดังเห็นได้ชัดเจนจากงานของพวกนักมานุษยวิทยาที่มีคำตอบที่แตกต่างไปจากนักบวชและนักปรัชญาตะวันตกรุ่นเก่า ความรู้ทางมานุษยวิทยาจะตอบรับกับโลกแห่งสัมพัทธนิยม สัมพัทธนิยมที่ก็ยังถูกตอกย้ำด้วยแนวความคิดทางวิทยาศาสตร์ ปัญญาชนตะวันตกที่ยอมรับความแตกต่างและความหลากหลายทางด้านวัฒนธรรมจึงมีความแตกต่างไปจากปัญญาชนที่มีฐานวิธีคิดแบบคริสเตียนที่ทุกอย่างต้องมี “หนึ่งเดียว”

³⁶ จนกระทั่งมีการกล่าวว่า การยืนอยู่ข้าง Jean-Paul Sartre ที่ผิดก็ยิ่งดีกว่าการยืนอยู่ข้าง Raymond Aron ที่ถูก ในแง่นี้จะเห็นได้ว่าไม่ใช่เรื่องของความจริงและความถูกต้องอีกต่อไป แต่การยืนหยัดอยู่ข้างปัญญาชนฝ่ายใดนั้นกลับกลายเป็นเรื่องการแข่งขันแบ่งพรรคแบ่งพวกและความศรัทธา

³⁷ “A writer could and should on occasion give up creative writing: A Conversation with Claude Simon” in Bernard-Henri Levy, p. 61.

แต่สำหรับปัญญาชนตะวันตกจำนวนมากการยอมรับว่าทุกสิ่งทุกอย่างมีคุณค่าเท่าเทียมกันนั้นเป็นการแสดงออกถึงความเป็นสัมพัทธนิยม (relativism) อันเป็นสิ่งที่อันตรายอย่างยิ่งสำหรับมนุษยชาติและอารยธรรมตะวันตก ความดีและความงามที่มีอยู่หลายแบบนั้นเป็นสิ่งที่ขัดกับความคิดที่เป็นหนึ่งเดียว สิ่งที่สูงที่สุดในโลกนี้มีเพียงหนึ่งเดียว สำหรับในอดีตของอาณาจักรคริสเตียนสิ่งที่สูงที่สุดในโลกนี้ก็คือพระเจ้าเป็นเจ้า พระเจ้าที่มีเพียงหนึ่งเดียว พระองค์เป็นผู้เดียวที่มวลมนุษย์จะต้องยกย่องและบูชา ความจง “รัก” ภักดีก็จะมีแด่พระองค์เพียงผู้เดียว ห้าม “นอก” ใจไปหาพระเจ้า “เทียม” องค์อื่นๆ ลักษณะความคิดเรื่องพระเจ้าองค์เดียว (monotheism) ที่มีความเป็นหนึ่งเดียวแบบนี้ ทำให้ระบบวิธีคิดที่เห็นอะไรนอกเหนือไปจากสิ่งที่ปัญญาชนยึดถือว่าเป็นสิ่งที่ดียอมเป็นไปไม่ได้ สิ่งที่ดีงามสูงสุดทั้งหลายจึงมีเพียงอันเดียว³⁸ และการยึดหลักความดีและความงามที่หลากหลายนั้นจะนำมาซึ่งความขัดแย้งทางค่านิยมและการดำเนินชีวิต

นอกจากนี้การมีความนิยมที่แตกต่างกันในหลักการใหญ่ๆ เช่น ค่านิยมในทางการเมือง ก็ล้วนแล้วแต่จะก่อให้เกิดปัญหา เพราะการยอมรับค่านิยมอย่างเช่น การบูชาัญญแบบพวก Aztecs พิธีสดีของอินเดียนสมัยโบราณ ฯลฯ ล้วนแล้วแต่เป็นสิ่งที่ละเมิดหลักการความเป็นมนุษย์ การยอมรับความแตกต่างทางค่านิยมตามวัฒนธรรมย่อมหมายความว่า ไม่มีใครสามารถที่จะเข้าไปก้าวก่ายแทรกแซงและประณามการกระทำที่โหดร้ายเหล่านี้ไปได้ ในที่สุดการยึดมั่นในหลักการแบบสัมพัทธนิยมสามารถที่จะทำให้กล่าวได้ว่านาซีดีเท่ากับระบบประชาธิปไตย หรือเผด็จการทหารดีเท่ากับประชาธิปไตย แน่จนผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นนั้นก็เห็นได้อย่างชัดเจนว่า การยอมรับความแตกต่างแบบนี้จะนำอารยธรรมตะวันตกและโลกไปสู่ภัยพิบัติ เช่น ครั้งแรกของคริสต์ศตวรรษที่ยี่สิบกับกรณีของนาซีและลัทธิสตาลิน เป็นต้น นอกจากนี้ในช่วงครึ่งหลังของคริสต์ศตวรรษที่ยี่สิบก็ยังคงมีให้เห็นอยู่ เช่น กรณีของเขมรแดง เผด็จการทหารในซิดีและหลายๆประเทศในแอฟริกา ในแง่การสนับสนุนสิทธิมนุษยชนและเสรีประชาธิปไตยจึงเป็นสิ่งที่มีความจำเป็นในการยืนยันหลักการที่ถูกต้องเพียงหลักการเดียว

สำหรับปัญญาชนตะวันตกบางคนก็เห็นว่าการส่งออกความคิดเรื่อง “rationality” แบบตะวันตกที่เป็นรากฐานของความคิดสมัยใหม่และระบอบเสรีประชาธิปไตยนั้น ล้วนแล้วแต่เป็นการกระทำที่ไม่แตกต่างไปจากการเปลี่ยน “มนุษย์นอกศาสนา” (pagan) ให้กลายเป็นคริสเตียน อารยธรรมตะวันตกที่ดำเนินไปภายใต้หลักการของ “rationality” ได้นำมาซึ่งการทำลายล้างวัฒนธรรมดั้งเดิมในระบอบอาณานิคม ตลอดไปจนถึงการเกิดขึ้นของระบอบเผด็จการแบบคอมมิวนิสต์ที่ล้วนแล้วแต่เป็นผลผลิตจากความคิดแบบยุคภูมิธรรม (Enlightenment) ที่พิจารณาว่าทุกสิ่งทุกอย่างถูกและสามารถที่จะจัดการวางแผนค่านานด้วย “rationality” ซึ่งพื้นฐานสำคัญของวิธีคิดในระบบทุนนิยม ทั้งหมดนี้คือด้านมืดของ “rationality” ดังนั้นด้วยความรู้และความเข้าใจจากประสบการณ์ที่ผ่านมาแล้วก็จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องวิพากษ์ “rationality” บุคคลที่ดำเนินตามเส้นทางแห่งการวิพากษ์ “rationality” ได้แก่ Friedrich Nietzsche, Max Weber, Martin Heidegger, สำนัก Frankfurt School, Michel Foucault, Jacques Derrida, Jean-Francois Lyotard เป็นต้น แต่ความพยายามในการวิพากษ์หรือแม้แต่จะปฏิเสธ “rationality” นั้นก็เป็นสิ่งที่กระทำได้ลำบากเพราะปัญญาชนตะวันตกยังคงต้องการ “rationality” ในการวิพากษ์ “rationality” ปัญญาชนจะไม่สามารถวิพากษ์ความเลวร้ายของ “rationality” โดยไม่มี “rationality” ลักษณะแบบนี้ทำให้

³⁸ Ernest Gellner, “La Trahison de la Trahison des Clercs” in Ian MacLean, Alain Montefiore, and Peter Winch (ed.), *The Political Responsibility of Intellectuals* (Cambridge: Cambridge University Press, 1990), p. 18.

ปัญญาชนที่ต้องการวิพากษ์ “rationality” ไม่มีความเป็นเอกภาพ ปัญญาชนที่ต้องการวิพากษ์ “rationality” ไม่มีความคงเส้นคงวา ดังนั้นในที่สุดแล้วปัญญาชนเองก็ต้องการ “rationality” ดังเดิม ได้ ปัญญาชนจึงไม่สามารถที่จะละทิ้ง “rationality” ได้ ไม่ว่ามันจะมีพลังในด้านมืดหรือด้านลบขนาดไหนก็ตาม

ความลึกลับของปัญญาชนเป็นสิ่งที่ปัญหาสำคัญสำหรับปัญญาชน อย่างไรก็ตามดังที่ได้กล่าวมาแล้วในเรื่องของสถานะที่เท่าเทียมกันในสังคมเสรีประชาธิปไตย กับบทบาทในการให้คำแนะนำและเป็นผู้ตัดสินหรือประณามผู้อื่นของปัญญาชนนั้นก็ก่อให้เกิดปัญหาคือ ปัญญาชนมีอะไรเป็นรากฐานที่เหนือกว่าในการที่จะกล่าวโจมตีคนอื่น? การมีอะไรที่เหนือกว่าในการจะตัดสินสิ่งๆใดสิ่งหนึ่ง ไม่ว่าจะเป็นชาติวุฒิ คุณวุฒิ หรือ วิทยวุฒิ ก็ล้วนแล้วแต่เป็นสิ่งที่ขัดกับหลักการของระบอบเสรีประชาธิปไตย ในระบอบประชาธิปไตยปัญญาชนจึงต้องประสบปัญหากับความลึกลับในทางความคิด เพราะถ้าจะให้มีความเอกภาพทางความคิดก็หมายความว่ามาตรฐานนั้นจะต้องมีเพียงอันเดียวตามหลักที่ปัญญาชนต้องการ แต่ในขณะเดียวกันปัญญาชนเองมิได้ใช้มาตรฐานว่ามนุษย์ทุกคนมี “rationality” ที่จะทำให้นุบุคคลแต่ละคนสามารถที่จะตัดสินใจในปริณทณต่างๆเหมือนกัน การกระทำดังกล่าวถือได้ว่าเป็นการละเมิดสัจพจน์พื้นฐาน แต่ถ้าทุกคนเหมือนกันหมดก็ไม่มีใครสามารถที่จะตัดสินอะไรให้ใครได้ เพราะทุกอย่างเป็นสัมพัทธ์ อย่างไรก็ตามการกล่าวแบบนี้แสดงนัยให้เห็นถึงสภาวะที่ไร้สิ่งที่มีคุณค่าที่ดำรงอยู่ในความเป็นมนุษย์ การสูญเสียของคุณค่าที่มนุษย์ยึดถือเท่ากับเป็นการสูญเสียความเป็นมนุษย์ไปในตัว นี่คือนสิ่งที่ปัญญาชนตะวันตกเป็นห่วง ทั้งนี้ถ้าทุกคนมี “rationality” แล้วก็ไม่มีอะไรที่จะทำให้ใครเหนือกว่าใคร ถ้าเช่นนั้นแล้วจะเอามาตรฐานอะไรมาประเมิน? การไม่ยอมรับใน “rationality” กลับเป็นการเปิดโอกาสให้แก่มาตรฐานทางชนชั้นและอำนาจในการตัดสินเป็นตัวสุดท้าย

เจตนารมณ์ไปสู่ความรู้

การยอมรับว่า “มาตรฐาน” ของความจริงและความถูกต้องนั้นได้รับการรองรับจากอำนาจในลักษณะที่ว่า “กำลัง” ของผู้เหนือกว่าคือความถูกต้องนั้นเป็นสิ่งที่ยอมรับไม่ได้ในหมู่ปัญญาชน ปัญญาชนไม่สามารถที่จะยอมรับว่าเป้าหมายสุดท้ายนั้นคือการแสวงหาอำนาจ เป้าหมายที่สำคัญสูงสุดในการใช้ปัญญาของปัญญาชนก็คือการแสวงหาความรู้ ความรู้เปรียบประดุจแสงสว่างที่เข้ามาขับไล่ความมืดให้หมดไป เสมือนดังคนตาบอดได้กลายมาเป็นบุคคลที่สามารถ “เห็น” ได้ เป้าหมายของปัญญาชนก็เช่นเดียวกับบุคคลที่มีความรู้จำนวนมากก็คือมีความมุ่งหวังที่จะทำในสิ่งที่เป็นไปได้ยาก เป้าหมายของปัญญาชนอีกประการหนึ่งก็คือการเปลี่ยนแปลงทุกสิ่งทุกอย่างให้เป็นไปตามความต้องการของตนเองที่คิดว่าดี ทั้งนี้ก็เพราะว่าปัญญาชนย่อมมีความรู้และรู้ดีกว่าบุคคลอื่นๆ ดังนั้นความเป็นปัญญาชนจึงทำให้เขาเหล่านั้นไม่หยุดนิ่งและต้องการแสวงหาความสมบูรณ์ที่สุดของสรรพสิ่ง ความรู้ก็ต้องเป็นความรู้ที่สมบูรณ์ แน่นอนตายตัว ไม่มีวันเปลี่ยนแปลง ถูกต้องตลอดกาล ถ้าจะกล่าวอย่างง่ายก็คือสถานะของความรู้ที่สมบูรณ์ (absolute) ไม่ใช่สัมพัทธ์ ในแง่นี้แล้วความเข้าใจความรู้ของปัญญาชนจึง “มุง” ไปสู่สิ่งที่คงที่ แน่นอน ไม่มีความจำเป็นอะไรที่จะต้องมีการเปลี่ยนแปลงถ้าสิ่งนั้นเป็นสิ่งที่สมบูรณ์ในตัวมันเองอย่างเช่น พระเจ้า

ปัญญาชนคือคนที่ต้องไม่ยอมรับต่อสภาวะการณ์ที่กำลังจะเป็นหรือกำลังเป็นอยู่ トラバโดก็ตามที่สภาวะนั้นมีได้เป็นไปตามเป้าหมายหรือหลักการ อุดมการณ์ ที่ตนเองเห็นว่าเป็นสิ่งที่มีคุณค่า แม้ว่าจะยังไม่เกิดขึ้นก็ตามแต่ก็สามารถที่จะทำให้นมันเกิดขึ้นได้ ความพยายามที่จะบรรลุถึงเป้าหมายที่คาดหวังเอาไว้คือการการหลอเลี้ยวจากความหวัง ความหวังจึงเป็นพลังสำคัญในการที่จะเป็น “ยาบรรเทาปวดและความขมขื่น” ให้แก่ปัญญาชน เพราะอุดมคติที่ปัญญาชนเหล่านั้นตั้งเอาไว้ยังไม่ถึง การแสวงหาความรู้ที่สมบูรณ์จึงต้องดำเนินต่อไป ความรู้ที่เป็นนิรันดร์

เหมือนกับการดำรงอยู่กับพระผู้เป็นเจ้าของสิ่งที่ยังไปไม่ถึง ในทำนองเดียวกับสวรรค์ของพระผู้เป็นเจ้าของเจ้ายังไม่ถึง เป้าหมายของปัญญาชนจึงอยู่ที่อนาคต อนาคตที่ไกลโพ้นซึ่งไม่มีมนุษย์ปวงชนคนใดคิดถึง

โลกแห่งความรู้ของปัญญาชนจึงไม่ใช่โลกนี้ ไม่ใช่โลกของการปฏิบัติ ไม่ใช่โลกของวัตถุ³⁹ นี่เป็นความหมายที่ปัญญาชนฝรั่งเศสที่มีชื่อเสียงอย่าง Julien Benda ได้กล่าวไว้ในหนังสือคลาสสิก *La Trahison des Clercs* การให้คำนิยามในลักษณะนี้เป็นคุณสมบัติสำคัญของการมีพื้นฐานแบบคาทอลิกที่ให้ความสำคัญแก่ นามธรรม ศีลธรรม และเรื่องที่ไม่ได้อยู่ในโลกนี้⁴⁰ สำหรับปัญญาชนแล้วความรู้ที่เกิดขึ้นนั้นมิได้เป็นของใครและมีได้มิได้มีไว้เพื่อรับใช้อะไรหรือใคร ความรู้ที่ปัญญาชนให้นั้นอาจจะขัดแย้งกับความคิดเห็นหลักของสังคม ความรู้ของปัญญาชนจึงมิใช่เพื่อต้านอารมณ์ความรู้สึกของประชาชน ปัญญาชนไม่ใช่ผู้ที่จะมาเร่งเร้าความรู้สึกให้ประชาชนติดอยู่กับสิ่งแคบๆ และเป็นเรื่องที่ติดอยู่กับผลประโยชน์ที่เป็นวัตถุสิ่งของมากกว่าที่จะเป็นเรื่อง “จิตวิญญาณ” ปัญญาชนมีหน้าที่จะต้องหยุด “ความบ้าคลั่ง” ของประชาชน⁴¹ ถ้าเป็นดังนี้ก็หมายความว่าปัญญาชนเท่านั้นที่ยังครองสติไว้ได้ในสังคมที่ไร้สติและบ้าคลั่ง

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่าปัญญาชนนั้นให้ความสนใจอนาคตที่ไม่มีใครคาดถึงและไม่มีปวงชนธรรมดาที่โน้มน้าวให้ ความสนใจ แต่การกระทำดังกล่าวก็หมายความว่าปัญญาชนเป็นพวกที่มีความแตกต่างไปจากคนส่วนใหญ่ ปัญญาชนจึงไม่ใช่ส่วนหนึ่งของ “มวลชน” แต่ก็จำเป็นที่จะต้องเข้าถึงประชาชนและแสดงตัวเองกับประชาชน การที่ไม่ได้เป็นส่วนหนึ่งของ “มวลชน” ทำให้ปัญญาชนมองสิ่งต่างๆ ที่เกิดขึ้นในมวลชนในฐานะ “บุคคลที่มาจากข้างนอก” ปัญญาชนไม่ใช่คนใน แต่เป็นคนนอก ความรู้จึงเป็นและต้องเป็นความรู้แบบคนนอก ปัญหาดังกล่าวจึงนำไปสู่ความพยายามที่จะเป็นปัญญาชนแบบอินทรีย์ (organic intellectual) ที่เป็นเนื้อเดียวกับประชาชน คำถามที่เกิดขึ้นก็คือว่า การเป็น “คนนอก” นั้นทำให้ปัญญาชนสามารถเข้าใจและรู้เรื่องราวต่างได้เป็นอย่างดีได้อย่างไร? แต่ปัญญาชนก็ไม่ใช่ “มนุษย์ต่างดาว” สถานะของการเป็นส่วนหนึ่งของสังคมและวัฒนธรรมก็ยังคงมีอยู่ ในแง่นี้สถานะของปัญญาชนจึงลึกลับ เป็นสภาวะครึ่งๆ กลางๆ ไม่ในไม่นอก ถ้าจะกล่าวในแง่ลบก็อาจจะบอกได้ว่าปัญญาชนเป็นมนุษย์ที่ไม่อยู่ในมาตรฐานของมนุษย์ส่วนใหญ่ในสังคม

ถ้าจะกล่าวอีกแง่หนึ่งแล้วปัญญาชนอาจจะต้องมี “วิตรจริต” และ “คิด” มากกว่าคนอื่นๆ เพราะเหตุการณ์หรือเรื่องราวต่างๆ ในอนาคตนั้นเป็นสิ่งที่ไม่มีใครรู้ได้ แต่ปัญญาชนก็ต้องการที่จะสร้างภาพว่า “น่า” จะเป็นอย่างไร อย่างนี้ หรือบางคนที่มีความ “เชื่อ” มันมากก็จะลงความเห็นว่า “จะต้องเป็นอย่างนั้นอย่างนี้” คำอธิบายและการให้เหตุผลของปัญญาชนก็จะเป็นไปในรูปของการอ้างอิงผู้ที่ปัญญาชน นักคิด ศาสตรา ที่ได้เคยกล่าวไว้ในอดีต ในแง่ นี้การยืนยันสภาวะการณ์ของอนาคตของปัญญาชนจึงเป็นการยืนยันได้ด้วยอดีต ปัญญาชนจึงนำเอาอดีตมาเป็นเครื่องมือในการยืนยันอนาคต แต่อนาคตกลับเป็นสิ่งที่ยังไม่ได้เกิดขึ้น อนาคตของปัญญาชนจึงเกิดขึ้นได้ด้วยการ ยืนยันจากอดีตที่เกิดขึ้นมาแล้ว เมื่อการพิสูจน์ด้วยหลักการทางวิทยาศาสตร์ตามแบบฟิสิกส์ได้กลายมาเป็นกฎที่ “ยาก” จะล้มล้างได้ ปัญญาชนก็พยายามอ้างอิงกับหลักวิทยาศาสตร์ สภาวะที่ล้มล้างได้ยากได้กลายมาเป็น หลักเกณฑ์ที่สำคัญในการยืนยัน (หรือการคาดการณ์) สิ่งที่จะเกิดขึ้นในอนาคต

³⁹ Julien Benda, *The Treason of the Intellectuals* translated by Richard Alington, (New York: W. W. Norton & Company, 1969), p. 43.

⁴⁰ Tony Judt, *Past Imperfect: French Intellectuals, 1944-1956*, p. 86.

⁴¹ Julien Benda, *The Treason of the Intellectuals*, p. 74.

สำหรับการกล่าวถึงอนาคตนั้นปัญญาชนเองไม่สามารถที่จะระบุลงไปถึงรายละเอียดที่จะเกิดขึ้นในอนาคตได้ว่าเป็นอย่างไร แม้แต่การอธิบายและวิเคราะห์ถึงเรื่องราวต่างๆ หลักเกณฑ์ที่ปัญญาชนใช้นั้นมีความเป็นลักษณะทั่วไป (generalisation) มากกว่าที่จะเป็นลักษณะเฉพาะ เรื่องราวในรายละเอียดปลีกย่อยเล็กน้อยๆ เป็นสิ่งที่ปัญญาชนมักไม่ให้ความสนใจ ปัญญาชนเป็นพวกที่ให้ความสนใจต่อปัญหา “ใหญ่ๆ” ที่มีความเป็นนามธรรมสูง เช่น ความยุติธรรม ความจริง เป็นต้น แต่ความยุติธรรมที่ปัญญาชนให้ความสนใจนั้นไม่ใช่ความยุติธรรมที่ตัดสินกันในครอบครัวหรือตัดสินกันในศาล แต่เป็นความยุติธรรมสากลที่ไม่มีข้อจำกัดทางวัฒนธรรม ในทำนองเดียวกันความจริงของปัญญาชนก็ได้ถูกกำหนดโดยวัฒนธรรม คุณสมบัติทางเพศ อายุ ในแง่ของความพยายามของปัญญาชนที่ต้องการชี้ให้เห็นว่าอคติทางเพศ ชนชั้น ที่เกิดขึ้นจากความรู้ แบบที่รู้จักกันในนาม “social constructionism” ซึ่งก็เป็นแนวคิดที่เห็นว่าหลายสิ่งหลายอย่างเป็นผลิตผลของสังคมมากกว่าชีววิทยา กายภาพ หรือที่เรียกกันว่าธรรมชาติ เช่น สัญชาตญาณแม่ (mother instinct) เป็นต้น ความคิดแบบนี้ในแง่หนึ่งก็เป็นการยืนยันความล้มเหลวของการสร้างความรู้ที่เป็นกลางและเป็นสากล

การยอมรับความรู้ว่าไม่ได้บริสุทธิ์หรือปราศจากอคติ มิได้ทำให้การแสวงหาความรู้ที่สมบูรณ์จะล้มเลิกไปแต่อย่างใด เป้าหมายยังคงมีต่อไปเช่นเดียวกับความพยายามของปัญญาชนในประเด็นอื่นๆ การละทิ้งความหวังนั้นจะทำให้โอกาสในการเข้าถึงความจริงแท้นั้นหมดไป การเข้าถึงความจริงแท้นั้นเป็นรูปแบบหนึ่งของการเข้าถึง “ธรรมชาติ” การเข้าถึง “ธรรมชาติ” อันเป็นสิ่งที่พระเจ้าสร้างนั่นก็คือการเข้าถึงพระเจ้า เส้นทางในการเข้าถึงพระเจ้าจึงไม่จำเป็นที่จะต้องกระทำตามนักบวช พระผู้ใหญ ศาสนจักรเป็นคนบอกให้กระทำ การกระทำดังกล่าวแสดงให้เห็นสถานะว่าความรู้เป็นสิ่งที่ไม่ผูกติดอยู่กับอะไรในโลกที่ต้องมีการแตกดับและรื้อถอนล้มสลาย (รื้อถอนพิพากษา) ความรู้จึงมีความเป็นเอกเทศไม่ได้ขึ้นอยู่กับอะไร ในการที่จะเข้าถึงความรู้ที่เป็นเอกเทศดังกล่าวนี้ก็ไม่สมควรที่จะให้ผู้แสวงหาความรู้ที่เป็นเอกเทศต้องตกอยู่ภายใต้การควบคุมของสิ่งใด ปัญญาชนต้องเป็นอิสระจากทุกสิ่งทุกอย่าง เช่น ชนชั้น⁴² หรือ แม้แต่ชาติเองก็ตาม ดังนั้นการที่ปัญญาชนขาดความเป็นอิสระ ไร้ความเป็นเอกเทศ ก็ย่อมเป็นภัยอันตรายต่อการแสวงหาความรู้ที่เป็นเอกเทศด้วยเช่นกัน เพราะนั่นเท่ากับเป็นการลดระดับให้ความรู้มีไว้เพียงแค่ว่าใช้อะไรบางอย่างที่นอกเหนือไปจากความรู้เอง ความรู้ที่สูงสุดอันมีสถานะแบบพระผู้เป็นเจ้า

การยกย่องให้ความรู้เป็นสิ่งสูงสุดเป็นคุณสมบัติสำคัญของการเป็นปัญญาชน ความรู้ เป็นสิ่งทรงเสน่ห์ในตัวของมันเอง ความรู้เป็นสิ่งที่ทำให้นุษย์มีความสมบูรณ์ แต่ความรู้ที่ว่านี้ย่อมไม่ใช่ความรู้ประเภทขึ้นรถไฟใต้ดินสายอะไรจะพาไปร้านขายไก่ย่างแอฟริกันในกรุงปารีส หรือจะเป็นความรู้ที่เกี่ยวข้องกับการสร้างบ้าน ฯลฯ แต่อย่างใด ความรู้ที่กล่าวถึงนี้ย่อมเป็นสิ่งสูงสุด การหันไปให้ความสนใจสิ่งใดที่ไม่ใช่ความรู้สูงสุดถือว่าการ “สละ” ความรู้เป็นปัญญาชนออกไป ปัญญาชนจึงไม่ควรที่จะสนใจเรื่อง “รองๆ” ที่เกิดขึ้นในโลกนี้ การละทิ้งความสนใจความรู้สูงสุดก็ไม่แตกต่างไปจากการเป็นชาวคริสต์นิกายที่ละทิ้งพระเจ้า แต่ปัญญาชนก็ไม่ใช่กับบวชที่ตัดตัวเองออกไปจากโลกนี้ ปัญญาชนต้องให้ความสำคัญแก่เรื่องสำคัญๆ และสิ่งสูงส่งในโลกนี้ เพราะในความต้องการของสังคมสมัยใหม่ ความรู้ไม่ใช่สิ่งที่อยู่นอกโลกหรือโลกหน้า แต่เป็นโลกปัจจุบันที่ปัญญาชนจะต้องมีส่วนรับผิดชอบแก้ไขให้โลกมีความเจริญขึ้น

⁴² ดู Karl Manheim, *Ideology and Utopia: An Introduction to the Sociology of Knowledge* (New York: Harcourt Brace Jovanich, 1946).

เจตนารมณ์ไปสู่การเมือง

การให้ความสนใจต่อเรื่องราวอื่นๆ ที่นอกเหนือไปจากความรู้ันั้น Julien Benda เห็นว่าการกระทำของปัญญาชนแบบนี้เป็นการทรยศต่อความเป็นปัญญาชน แต่การที่ปัญญาชนให้ความสนใจกับเรื่องราวทางการเมืองภายใต้นามของการกระทำเพื่อชาตินั้น เป็นการทรยศต่อความเป็น “ปัญญาชน” เพื่อชาติ ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่า สำหรับปัญญาชนย่อมไม่มีอะไรที่สำคัญและยิ่งใหญ่ไปกว่าสิ่งที่ป็นนามธรรมอย่างความรู้และความจริง ในความเห็นของ Julien Benda การที่ปัญญาชนหันไปให้ความหลงใหลในการเมืองแบบชาติเป็นผลพวงของอิทธิพลทางความคิดแบบเยอรมัน⁴³ ปัญญาชนทรยศด้วยการละทิ้งการแสวงหาความจริงที่สากลและไม่เปลี่ยนแปลง ปัญญาชนทรยศด้วยหันมาให้ความสำคัญแก่ปัญหาเชิงปฏิบัติและต้องการเสริมสร้างให้รัฐประชาชาติมีความแข็งแกร่ง ทั้งหมดเป็นเพียงแค่การแสวงหาผลประโยชน์ทางวัตถุ⁴⁴ ปัญหาและความสนใจของปัญญาชนจึงกลายมาเป็นเรื่องที่ว่าจะต้องทำอะไรให้กับ “โลก” ที่ถูกรอบงำด้วยความป็นชาติ เช่น การวิจัยเพื่อชาติ เป็นต้น

อย่างไรก็ตามการละทิ้งความจริงที่เป็นสากล ไม่มีข้อจำกัดทางเวลาและสถานที่ นั้นก็ไม่ใช่เรื่องราวใหม่แต่อย่างใด Ernest Gellner ได้ให้ความเห็นว่าพวก Romantic เป็นพวกแรกที่ “ทรยศ” ต่อการเป็นปัญญาชนด้วยการมองทุกสิ่งทุกอย่างในแง่เฉพาะมากกว่าความเป็นสากล⁴⁵ นอกจากนี้ก็ยังมีพวกที่ทรยศต่อการแสวงหาความจริงอย่างอื่นอีกได้แก่พวก Pragmatism เช่น William James และกระทั่งผู้ที่ต่อต้านความจริงนามกระเดื่องอย่าง Friedrich Nietzsche⁴⁶ ที่ Julien Benda ประณามว่าปัญญาชนละทิ้งความจริงที่สากลหันไปให้ความสนใจกับการเมืองเสียด้วยซ้ำ สำหรับการเข้าไปเกี่ยวข้องกับการเมืองของปัญญาชนนั้นก็ไม่ใช่เรื่องใหม่อะไร เพราะนับตั้งแต่ Plato เป็นต้นมา ปัญญาชนตะวันตกจำนวนมากก็ได้เข้าไปยุ่งเกี่ยวกับการเมืองกันมาโดยตลอด นี่ไม่ใช่ปรากฏการณ์ใหม่อย่างที่ Julien Benda ประณามไว้แต่อย่างใด ถ้าจะว่าไปแล้วนี่อาจจะเป็นปัญหาของปัญญาชนฝรั่งเศสเองที่ให้ความสนใจเรื่องศิลปะ วรรณคดี ปรัชญา มากกว่าการเมือง⁴⁷ ปัญญาชนฝรั่งเศสมีความสนใจเรื่องราวที่มีความเป็นนามธรรมมากกว่าเป็นเรื่องของการปฏิบัติ ถ้าจะกล่าวอย่างง่าย ๆ ก็คือ อะไรคือสิ่งที่จะต้องทำไม่เป็นสิ่งที่อยู่ในสมอของปัญญาชนฝรั่งเศสแบบอุดมคติ

ความขัดแย้งทางอุดมการณ์ของโลกสังคมนิยมที่ยืดเยื้อมาโดยตลอดก่อนการล่มสลายของสหภาพโซเวียตยังทำให้ปัญญาชน “ติดกับ” ความคิดของ “Thesis Eleven” ในเรื่องของการปฏิวัติเปลี่ยนแปลงโลก ซึ่งเป็นประเด็นสำคัญสำหรับการเป็นปัญญาชนตะวันตกและปัญญาชนฝ่ายซ้ายจำนวนมาก แม้โลกสังคมนิยมของตะวันตกจะหมดสิ้นไปแล้ว แต่พลังของ “Thesis Eleven” ก็ยังคงมีอยู่ เพราะพลังแห่งความต้องการการเปลี่ยนแปลงนั้นเป็นสิ่งที่ผลักดันให้ความคิดแบบ “Thesis Eleven” เกิดขึ้นได้ โดยการเปลี่ยนแปลงนี้ไม่เพียงแต่เปิดโอกาสให้นักคิดเท่านั้นที่จะทำหน้าที่เปลี่ยนแปลงโลก เพราะการเมืองแบบประชาธิปไตยที่มวลชน “ต้อง” เป็นใหญ่ ทำให้ทุกคนต้องเข้ามาต้องถูกดึงเข้ามา “ติด” กับการเมืองที่อยู่ภายใต้โครงสร้างของการเป็นรัฐประชาชาติที่ซึ่งความเป็นชาติคือประชาชน

⁴³ Julien Benda, *The Treason of the Intellectuals*, p. 58.

⁴⁴ Julien Benda, *The Treason of the Intellectuals*, pp. 103-104.

⁴⁵ Ernest Gellner, “La Trahison de la Trahison des Clercs”, p. 19.

⁴⁶ Ernest Gellner, “La Trahison de la Trahison des Clercs”, pp. 22-23.

⁴⁷ Tony Judt, *Past Imperfect: French Intellectuals, 1944-1956*, p. 230.

เมื่อเป็นดังนั้นบรรยาการของการเข้ามามีบทบาทในทางการเมืองที่จะต้องระดมมวลชนให้มาเป็นฐานในทางการเมืองจึงเป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงได้ยาก

ดังจะเห็นได้จากกรณีของอังกฤษ เพราะในราวปลายคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้าคือประมาณตั้งแต่ ค.ศ. 1875 เป็นต้นมา ปัญญาชนอังกฤษจำนวนหนึ่งก็เริ่มที่จะไม่ให้ความสำคัญกับระบอบรัฐสภา แต่ก็ยังมีคนที่เห็นความสำคัญของการออกมาแสดงบทบาทในการแสดงปาฐกถาในสภา เพราะในสายตาของคนพวกนี้สภาคือโรงละคร จากการศึกษาของ Stefan Collini ในจำนวนปัญญาชนอังกฤษสิบหกคน มีห้าคนที่ได้มาเป็นสมาชิกรัฐสภา อีกสามคนได้เคยพยายามลงสมัครรับเลือกตั้งมาอย่างน้อยหนึ่งครั้ง ส่วนอีกห้าคนก็มีแนวโน้มที่จะลงเลือกตั้ง⁴⁸ ถ้าจะพิจารณาจากประวัติศาสตร์ความเป็นมายกเว้นต้นแบบปัญญาชนคนเดียวอย่าง Socrates แล้ว ปัญญาชนจำนวนมากก็ไม่สามารถที่จะหลีกเลี่ยงการเมืองและอำนาจไปได้ ถ้าจะว่าไปแล้วปัญญาชนกับอำนาจเป็นสิ่งที่แยกจากกันไม่ออก แม้ว่าในอุดมคติการเป็นนักคิดนั้นต้องพยายามที่จะหลีกเลี่ยงด้วยการตัดตัวเองออกจากการเมือง แต่นี่ก็เป็นเพียงอุดมคติเช่นเดียวกับเรื่องอื่นๆ ในแง่ที่อุดมคติที่ถือว่าสูงส่งของนักคิดเองก็ยังไม่สามารถที่จะปฏิบัติได้

อย่างไรก็ตามการเข้าไปมีบทบาทในทางการเมืองโดยตรงด้วยการเข้าไปลงสมัครรับเลือกตั้งนั้นดูจะเป็นเรื่องที่มีความสำคัญน้อยลงไปจากช่วงเปลี่ยนผ่านจากคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้าสู่คริสต์ศตวรรษที่ยี่สิบ ปัญญาชนในประเทศยุโรปตะวันตกไม่ได้ออกมาแสดงบทบาทในฐานะนักการเมืองอย่างออกหน้าออกตาแบบในประเทศยุโรปตะวันออกหรือประเทศด้อยพัฒนาทั้งหลาย⁴⁹ ปัญญาชนจะเป็นผู้ที่เล่นบทบาทในทางการเมืองในฐานะผู้ดูหรือผู้คอยกำกับกิจกรรมทางการเมืองของนักการเมืองจากภายนอก นอกจากนี้บทบาทในฐานะที่ปรึกษาก็มีความสำคัญมากกว่าที่จะเป็นผู้ที่เล่นการเมืองเสียเอง ทั้งนี้เพราะสถานะของการเป็นวิชาชีพและความเป็นวิชาชีพ (professionalism) ทำให้การจำแนกแฉกทางบทบาทในการทำงานนั้นเป็นไปอย่างชัดเจนระหว่างนักการเมืองกับปัญญาชน นอกจากนี้การเข้าไปยุ่งเกี่ยวกับการเมืองก็ยังทำให้การแสวงหาความรู้ใหม่และการผลิตผลงานทางปัญญาชนนั้นไม่สามารถที่จะดำเนินไปได้เต็มที่

สำหรับการเข้ามาเกี่ยวข้องในทางการเมืองของปัญญาชนนั้นก็มี “ราคา” ที่จะต้องจ่าย ทั้งนี้ถ้าไม่นับเรื่องการเมืองแล้ว คุณภาพงานเขียนของปัญญาชนที่ผลิตออกมาในขณะที่ปัญญาชนเข้ามามีบทบาทในทางการเมืองนั้น

⁴⁸ Stefan Collini, *Public Moralists: Political Thought and Intellectual Life in Britain 1850-1930* (Oxford: Clarendon Press, 1991), p. 34.

⁴⁹ ปัญญาชนและนักวิชาการในยุโรปตะวันออกให้ความสนใจต่อกิจกรรมทางการเมืองเป็นอย่างมาก ปัญญาชนที่มีชื่อเสียงหันมาลงสมัครรับเลือกตั้งกันหลายคน เช่น Slavoj Žižek นักวิชาการจิตวิเคราะห์ฝ่ายซ้ายสาย Lacanian ที่โด่งดังเป็นพลุแตกอยู่ในโลกตะวันตกในขณะนี้ ได้ลงสมัครรับเลือกตั้งชิงตำแหน่งประธานาธิบดีสาธารณรัฐ Slovenia ในปี 1989 การให้ความสนใจกับการเข้าสู่อำนาจทางการเมืองเป็นสิ่งที่ดูเหมือนว่าจะเป็นกระแสในหมู่ปัญญาชนประเทศที่ไม่ใช่อุตสาหกรรมขั้นสูง ดังจะเห็นได้จาก Mario Vargas Llosa นักเขียนจากประเทศเปรู หรืออย่าง Fernando Henrique Cardoso ประเทศบราซิล เป็นต้น ดู George Konrad & Ivan Szelenyi, *The Intellectuals on the Road to Class Power* (New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1979) ; สำหรับแนวทฤษฎีในการขึ้นมามีอำนาจของปัญญาชนแบบต่างๆ ดู Ivan Szelenyi, “The Three Waves of New Class Theories and a Postscript”, in *Intellectuals and Politics: Social Theory in a Changing World* edited by Charles C. Lemert, (London: Sage Publications, 1991).

กลับมีคุณภาพที่แย่ลง งานเขียนไม่ได้ทำหน้าที่ที่สมควรจะทำ เพราะกลับไปรับใช้เป้าหมายในทางการเมือง แม้ว่า การเมืองจะเป็นเรื่องที่ปัญญาชนหลีกเลี่ยงได้ยาก แต่เมื่อการเมืองเข้ามาเกี่ยวข้องกับศิลปะและสุนทรียะ การเมืองได้ เข้ามาครอบงำคุณภาพและเป็นเป้าหมายหลักแทนที่ความงาม ในความเห็นของ Bernard Henri-Levy คุณภาพของผลงาน เขียนของปัญญาชนก็ด้อยลงไป เช่น Andre Gide แทบจะไม่ได้เขียนอะไร ส่วน Andre Malraux ก็เขียนงานออกมา แบบไม่มีคุณภาพ ในขณะที่กว่า Jean-Paul Sartre จะเขียนงานขนาดมหากาพย์ของเขาเกี่ยวกับ Flaubert ก็ต้องเลิ กยุ่งกับพวก Maoist ในทำนองเดียวกันกับการผลิตผลงานของ George Bataille ที่เขาก็ต้องเลิกยุ่งกับการเมือง⁵⁰ สำหรับปัญญาชนแล้วไม่มีอะไรที่อยู่เหนือ “งานเขียน” นอกจากนี้ก็เป็นเรื่องไม่แปลกที่ปัญญาชนอีกจำนวนหนึ่งมอง ว่าการเมืองเป็นกิจกรรมที่ “เลื่อม” อันไม่ได้ให้อะไรนอกจากความตื้นเขิน⁵¹ ที่มีแต่พวกนักหนังสือพิมพ์เท่านั้นที่ให ความสนใจและแสดง “ความคิด” แบบนี้ออกมา

การสถาปนาความเหนือกว่าในการแสดงออกถึงภูมิปัญญานั้นกระทำโดยผ่านการเขียน สำหรับในโลก ตะวันตกปัญญาชนไม่จำเป็นที่จะต้องเป็นนักพูด แต่การจะเป็นนักเขียนที่ดีนั้นก็จำเป็นต้องผ่านการอ่านที่ดีมาก่อน ในทำนองเดียวกันการจะมีเรื่องที่ดีให้อ่านก็หมายความว่าจำเป็นต้องมีการเขียนที่ดี ในแง่นี้ปัญญาชนจึงเป็นผู้ที่มี ความสามารถและทักษะหรือจะว่าพรสวรรค์ก็ได้ในการใช้ภาษาในการนำเสนอและชักจูงผู้อ่าน นอกจากนี้ก็ยิ่งรู้ดีกว่า จังหวะไหนที่จะใช้อำนาจทางภาษาของตัวเองแสดงออกมาสู่สาธารณชน⁵² ในแง่นี้แล้วปัญญาชนก็ต้องเล่นบทนัก ยุทธศาสตร์ที่ปรากฏออกมาในงานเขียนและจังหวะที่จะแสดงออกมา ความสามารถในการเขียนที่ดีนี้จำเป็นอย่างยิ่ง สำหรับการเป็นปัญญาชนเพราะนั่นก็คือสื่อสารกับประชาชนส่วนใหญ่ที่เป็นฐานสำคัญในทางการเมือง ศัพท์ทาง วิชาการทั้งหลายจำเป็นที่ต้องหลีกเลี่ยง เช่น งานเขียนวิทยาศาสตร์ที่ทุกคนทั่วไปอ่านได้รู้เรื่อง (popular sciences) ตัวอย่างเช่น Stephen Jay Gould, Carl Sagan, Michio Kaku และ Richard Feynman เป็นต้น⁵³ แม้ว่าคนที่กล่าว มานี้จะไม่ได้มีเป้าหมายในทางการเมืองก็ตาม

เมื่อมีการเขียนก็หมายความว่าปัญญาชนได้ก้าวเข้ามาอยู่ในปริมนทลสาธารณะที่ไม่สามารถรักษาความ เป็นส่วนตัวได้ ทั้งนี้ไม่มีงานเขียนใดที่ดีพิมพ์แล้วสามารถที่จะมีความเป็นส่วนตัวได้อีกต่อไป การเป็นปัญญาชนจึง ต้องมีความเป็นสาธารณะ⁵⁴ เมื่ออยู่ในอาณาเขตที่ไม่ใช่ความเป็นส่วนตัวอีกต่อไปก็ย่อมทำให้งานเขียนของ ปัญญาชนหลีกเลี่ยงความเป็นการเมืองไปได้ยาก แม้ว่าปัญญาชนเองจะไม่ได้มีส่วนร่วมในการเป็นสมาชิกพรรค การเมืองใดก็ตาม แต่การไม่สังกัดพรรคการเมืองใดไม่ได้หมายความว่าจะทำให้ประชาชนเห็นความเป็นกลางของ ปัญญาชนแต่อย่างใด ภายใต้โครงสร้างระบอบเสรีประชาธิปไตยปัญญาชนจึงเป็นพวกที่สร้างความเคลือบแคลงใจ ให้แก่ผู้คนเป็นอย่างมาก ทั้งนี้เป็นผลพวงของความลัทธิของปัญญาชนเองที่กล่าวว่าประชาชนมีความสามารถในการ ที่จะเลือกได้เอง ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่า เมื่อประชาชน “เลือก” ไม่ตรงตามที่ปัญญาชนคาดหวังแล้วปัญญาชนก็ไม่

⁵⁰ Bernard-Henri Levy, *Adventures on the Freedom Road*, p. 257.

⁵¹ Bernard-Henri Levy, *Adventures on the Freedom Road*, p. 255.

⁵² Edward W. Said, *Representation of Intellectual*, p. 15.

⁵³ Alvin Gouldner กลับมีความเห็นปัญญาชนเป็นพวกที่นิยมใช้ภาษาพิเศษที่ไม่มีคนธรรมดาทั่วไปที่ไหนสามารถที่ จะเข้าใจได้ ดู Alvin W. Gouldner, *The Future of Intellectuals and the Rise of New Class* (New York: Seabury Press, 1979).

⁵⁴ Edward W. Said, *Representation of Intellectual*, p. 9.

พอใจ ในขณะที่เดียวกันประชาชนก็ไม่มี ความพอใจต่อปัญญาชนที่ไม่สามารถรักษาหลักการในเรื่องให้ประชาชนแสดง “rationality” และความเป็นเอกเทศของตัวเองเอาไว้ได้ เมื่อปัญญาชนหันมาประณามประชาชนว่า ไม่ฉลาด ไม่รู้จักว่าอะไรคือคุณค่าสูงสุด ตกอยู่ภายใต้การครอบงำอะไรบางอย่าง มีจิตสำนึกที่ผิด เป็นต้น *ระบอบเสรีประชาธิปไตย* ที่ให้ความสำคัญแก่การมี “rationality” ของประชาชนเองจึงเป็นสถานะที่แสดงทั้งที่รักและที่ชังของปัญญาชน ในทางกลับกันระบอบประชาธิปไตยก็มีความทั้งรักทั้งชังต่อปัญญาชน⁵⁵

จากประเด็นที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้นทำให้เกิดปฏิกิริยาและความรู้สึกของผู้คนจำนวนหนึ่งว่าปัญญาชนเป็นพวกที่ไม่น่าไว้วางใจ เพราะปัญญาชนมักจะใช้มาตรฐานที่สูงส่งนี้กับคนอื่น ๆ มากกว่า ทำให้ดูราวกับว่าปัญญาชนมีมาตรฐานสองอันซึ่งก็เท่ากับเป็นการหลอกลวงผู้คน ในขณะที่ตัวเองเรียกร้องให้มีมาตรฐานเดียวเพื่อความเท่าเทียมกัน ปัญญาชนเองคงจะมีปัญหาเกี่ยวกับเรื่องของการนำเสนอให้ผู้คนทำอะไรต่างๆโดยตัวปัญญาชนนั้นมิได้ลงมือปฏิบัติด้วยตนเอง ปัญญาชนจึงมักจะถูกมองว่ามีปัญหาเรื่อง “ทฤษฎี” และ “การปฏิบัติ” ปัญญาชนมีความคล้ายคลึงกับนักบวชตรงต่างก็เป็นพวกที่ได้แต่ชอบพูดและเขียน แต่ในทัศนะของคนธรรมดาเน้นการพูดคือพูด ไม่ใช่การกระทำ สำหรับปัญญาชนแล้วการพูดและการใช้ภาษาในฐานะภาพตัวแทน (representation) นั้นเป็นการกระทำในตัวของมันเองอยู่แล้ว นี่เป็นจุดที่ Edward W. Said แยกต่างหากกับการไม่มีภาคปฏิบัติของปัญญาชน⁵⁶ ในแง่นี้ก็ดูจะไม่แตกต่างไปจากความคิดแบบของเจ้าทฤษฎีมาร์กซิสแบบโครงสร้างชาวฝรั่งเศสอย่าง Louis Althusser ที่ย้ำถึงการปฏิบัติทางทฤษฎี (theoretical practice)

ปฏิกิริยาที่ไม่ไว้วางใจเหล่านี้ปัญญาชนถือว่าเป็นคุณสมบัติของวิธีคิดแบบต่อต้านปัญญาชน แต่ปัญญาชนเองก็เฝ้าว่าการต่อต้านปัญญาชนนั้นเป็นคุณสมบัติของฟาสซิสต์⁵⁷ ในแง่นี้จะเห็นได้ว่าใครก็ตามที่ไม่เห็นด้วยกับปัญญาชนก็เป็นฝ่ายที่ไม่พึงปรารถนา เมื่อไม่เป็นที่ปรารถนาของปัญญาชนฟาสซิสต์ก็ดูจะเป็นคำที่ปัญญาชนนำมาใช้ตอบโต้หรือตีตราให้กับคนอื่น ๆ ถึงกระนั้นก็ดีคุณลักษณะในการต่อต้านปัญญาชนก็จะพบได้มากในสังคมอเมริกัน⁵⁸ และในสังคมอังกฤษที่เน้นความสำคัญของการปฏิบัติและระเบียบแบบแผนประเพณีมากกว่าความคิดที่เป็นนามธรรม⁵⁹ และโดยเฉพาะอย่างยิ่งการเมืองซึ่งไม่ใช่เรื่องของการสร้างแผนงานแม่บทที่มีความเป็น

⁵⁵ Jeffrey C. Goldfarb, *Civility & Subversion: The Intellectuals in Democratic Society* (Cambridge: Cambridge University Press, 1998), p. 6.

⁵⁶ Edward W. Said, *Representation of Intellectual*, p. 15.

⁵⁷ Umberto Eco, “Ur-Fascism”, *New York Review of Books* (22 June 1995), pp. 12-15 cited in Jeremy Jennings and Tony Kemp-Welch, “The Century of the Intellectuals: From Dreyfus Affair to Salman Rushdie”, p. 6.

⁵⁸ Jeffrey C. Goldfarb, *Civility & Subversion: The Intellectuals in Democratic Society*, p. 18.

⁵⁹ Jeremy Jennings, “Introduction: Mandarins and Samurais: The Intellectual in Modern France” in Jeremy Jennings (ed.), *Intellectuals in Twentieth-Century France: Mandarins and Samurais*, (London: St. Martin's Press, 1993), p. 1 ; Perry Anderson, “Components of the National Culture”, *New Left Review* 50 (1968), p. 1-57. เป็นบทความคลาสสิกที่กล่าวถึงการไม่มีวัฒนธรรมปัญญาชนของอังกฤษจากปัญญาชนฝ่ายซ้ายของอังกฤษ ส่วน Edward W. Said ก็พยายามที่จะปฏิเสธความคิดเรื่องเน้นการปฏิบัติของโลกปัญญาชนที่ใช้ภาษาอังกฤษด้วยการยกตัวอย่างนิยายเรื่อง *A Portrait of the Artist as a Young Man* ของ James Joyce ใน

นามธรรมและต้องบรรลุถึงแม่แบบที่มีความเป็นนามธรรม แต่การเมืองเป็นเรื่องของการต่อรอง จัดสรรผลประโยชน์⁶⁰ มากกว่าที่จะเป็นไปตามอุดมคติของปัญญาชน อย่างไรก็ตามนี้ไม่ได้หมายความว่าสหรัฐอเมริกาไม่มีปัญญาชนแต่อย่างใด ตามจริงแล้วปัญญาชนตะวันตกที่มีชื่อเสียงหลายคนก็มาจากอเมริกา สำหรับผู้ที่ล่องล่ไปแล้วก็มีอย่างเช่น Walter Lippmann, John Dewey, C. W. Mills, Sidney Hook, Mary McCarthy เป็นต้น สำหรับที่ยังมีชีวิตอยู่ก็ได้แก่ เช่น Susan Sontag, bell hook, Noam Chomsky, Edward W. Said, Cornel West เป็นต้น อย่างไรก็ตามปัญญาชนส่วนใหญ่ของสหรัฐ จำกัดวงอยู่แต่ในรั้วมหาวิทยาลัยเป็นสำคัญ⁶¹ มหาวิทยาลัยได้กลายเป็นองค์กรสำคัญในการดึงดูดเอาบุคคลประเภทต่างๆที่มีความรู้เข้ามาด้วยการค้าประกันรายได้ให้แก่บุคคลและปัญญาชนที่มีความรู้ประเภทต่างๆ

ปัญญาชนและเงินตรา

“เงินตรา” เป็นเครื่องมือที่มีความเป็นนามธรรมสำคัญในการ “แลกเปลี่ยน” ให้ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจของมนุษย์ดำเนินไปได้ในสังคมสมัยใหม่ ภายใต้สภาวะสมัยใหม่ที่ต้องการให้ทุกอย่างในโลกมีอะไรใหม่ๆอยู่ตลอดเวลา ไม่เพียงแต่เทคโนโลยีจะต้องถูกพัฒนาขึ้นมาเพื่อตอบสนองกับความต้องการที่จะมีความใหม่ๆเท่านั้น แต่ความใหม่ในทางความคิดก็เป็นสิ่งที่สังคมสมัยใหม่ถูก “สาบ” ให้ติดกับความคิดใหม่ แน่จนการมีความคิดใหม่ย่อมเป็นธรรมดาอยู่เองที่จะถูกต่อต้าน ไม่ว่าจะเป็นรากฐานของการต่อต้านจะมาจากจุดยืนทางศีลธรรมหรือผลประโยชน์ในทางเศรษฐกิจ โดยทั่วไปแล้วผลประโยชน์ในทางเศรษฐกิจดูเหมือนว่าจะไม่ใช่ประเด็นที่สำคัญในการพิจารณาความเป็นปัญญาชน ทั้งนี้เพราะในความเป็นปัญญาชนนั้นเป็นสิ่งที่มันขัดกับผลประโยชน์ในทางเศรษฐกิจโดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่อง “เงินตรา” อย่างไรก็ตามนี้เป็นเพียงอุดมคติของบรรทัดฐานที่มีมาแต่อดีต โดยเฉพาะต้นแบบของการเป็นปัญญาชนตะวันตกจากอารยธรรมกรีกโบราณอย่าง Socrates ที่สนใจแต่การแสวงหาความรู้และถูก “วาดภาพ” ว่าไม่สนใจเงินแบบพวก Sophists ซึ่งเป็นคำที่ถูกนำมาใช้อย่างมีนัยที่เป็นลบ

การกำหนดให้ปัญญาชนกับ “เงินตรา” เป็นปฏิปักษ์กันนั้นเป็นเพียงความต้องการที่เห็นว่าเงินตราและของฟุ่มเฟือยเป็นสิ่งชั่วร้ายตามทัศนะของคริสต์ศาสนา ดังนั้นทั้งต้นแบบของการเป็นปัญญาชนแบบ Socrates จึงดูจะไปด้วยกันได้ดีกับความคิดของคริสต์ศาสนา อย่างไรก็ตามบรรดานักบวชทั้งหลายในโลกของคริสต์ศาสนาก็กลับดำเนินชีวิตในทางตรงกันข้าม ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของการดำเนินชีวิตที่หรูหรา ตลอดจนการมีกิจกรรมทางเพศอย่างลับๆ จนกระทั่งถึงมีคำกล่าวในประเทศคาทอลิกแถบเมดิเตอร์เรเนียนว่า “อย่าบอกว่าคุณไม่มีโอกาสที่จะเป็นลูกของพระ”⁶² เป็นต้น แน่จนเงินทองเป็นของสำคัญในการทำให้คริสต์จักรทรงพลังได้ในทางการเมือง ตลอดจนทางด้านถาวรวัตถุและศิลปะต่างๆ ถ้าจะว่าไปแล้วเงินเป็นปัจจัยสำคัญอันหนึ่งในการดำรงอยู่ของศาสนา การที่นักบวชในสถานะของผู้ผลิตและความรู้ได้หมดบทบาทไปในช่วงหลังของคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้า ทำให้ผู้ผลิตความรู้โดยเฉพาะอย่างยิ่งใน

Representation of Intellectual, pp. 12-13 ; ดู Stefan Collini, “Intellectuals in Britain and France in the Twentieth Century: Confusions, Contrasts and Convergence?”, in Jeremy Jennings, (ed.), *Intellectuals in Twentieth-Century France: Mandarins and Samurais*, pp. 199-225.

⁶⁰ ดู Bernard Crick, *In the Defense of Politics* Revised Edition (Harmonworth: Penguin Books, 1964).

⁶¹ Stefan Collini, “Before Another Tribunal ‘The Idea of the Nonspecialist Public’”, *Raritan* Vol. XIX, No. 1, (Summer, 1999), p. 92.

⁶² ประโยคนี้มีความหมายคล้ายคลึงกับ Never say never again

มหาวิทยาลัยได้กลายมาเป็นพวกฆราวาส (secular) มากขึ้น แต่การเป็นฆราวาสมากขึ้นนั้นมิได้หมายความว่ากรอบสั่งสอนทางด้านการศึกษาศึกษาของปัญญาชนเหล่านี้จะมีลักษณะของความเป็นฆราวาสแต่อย่างใด สถาบันการศึกษาที่มีชื่อเสียงส่วนใหญ่ก็ยังคงอยู่ภายใต้ “เงา” ของสถาบันแบบนักบวชอยู่ดังเดิม เช่น สถาบัน Ecole Normale Supérieure⁶³ ที่ปัญญาชนชั้นนำของฝรั่งเศสไม่ว่าจะเป็นฝ่ายซ้ายหรือฝ่ายขวามักจะผ่านการศึกษา มา หรือจะเป็นสถาบันการศึกษาแบบ Oxbridge ในอังกฤษ แต่ผลของการมีพื้นฐานการศึกษาที่เปลี่ยนเป้าหมายจาก “พระเจ้า” มาสู่เรื่องราวทางโลก มิได้ทำให้สถานะของปัญญาชน ไม่ว่าจะเป็นผู้ที่สอนหนังสือในมหาวิทยาลัย นักหนังสือพิมพ์ และนักเขียน มีสถานะตกต่ำแต่อย่างใด

สถานะของปัญญาชนเหล่านี้ถือได้ว่าเป็นผู้ที่มี “อะไร” มากกว่ากลุ่มคนประเภทอื่นๆ แม้ว่าจะไม่มากมายแบบอภิสิทธิชน แต่ก็ไม่ใช่ชนชั้นกลาง โดยเฉพาะอย่างยิ่งถ้าจะพิจารณาอย่างง่าย ๆ จากรายได้หลังจบการศึกษาจากสถาบันการศึกษาชั้นนำ รายได้ของปัญญาชนในศตวรรษที่สิบเก้าตกอยู่ประมาณ 900-1000 ปอนด์ต่อปีนั้นถือได้ว่าเป็นพวกชนชั้นกลางระดับสูง ทั้งนี้ในปลายทศวรรษที่ 1860 มีครอบครัวคนอังกฤษเพียงแค่ 30,000 ครอบครัว (เป็นเพียง 0.5% ของประชากร) เท่านั้นที่มีรายได้ขนาดนี้⁶⁴ รายได้ของปัญญาชนเหล่านี้อาจจะมาได้จากหลายทาง การเป็นบรรณาธิการของหนังสือพิมพ์และสำนักพิมพ์ต่างๆ ก็ถือว่าเป็นรายได้สำคัญของปัญญาชน แม้ว่าจริงๆ แล้วงานเป็นบรรณาธิการนั้นไม่ใช่เป็นงานเต็มเวลา เช่น William Bagehot มาเป็นบรรณาธิการให้กับ *The Economist* ก็จะได้เงินประมาณ 400 ปอนด์ ต่อปี เงินก้อนนี้ถือเป็นรายได้พิเศษ อย่างไรก็ตามนี้ไม่ใช่เงินจำนวนมากสำหรับการเป็นบรรณาธิการ เพราะบางคนได้มากถึงสองพันปอนด์ต่อปี⁶⁵ แต่สำหรับเงินพิเศษที่ได้จากการทำงานไม่เต็มเวลาในจำนวนเงินไม่กี่ร้อยปอนด์เป็นรายได้มหาศาลเมื่อเปรียบเทียบกับกลุ่มอื่นๆ เพราะในราวปลายคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้า เงินที่สูงที่สุดของมหาวิทยาลัย Cambridge คือ the Lady Margaret's Professor of Divinity รายได้ 1000 ปอนด์ ส่วนรายได้ของปรมาจารย์ทางเศรษฐศาสตร์ Alfred Marshall ตกประมาณ 700 ปอนด์⁶⁶

สำหรับการทำงานในอาชีพของการเป็นปัญญาชนที่มีฐานมาจากการทำงานในมหาวิทยาลัยนั้นเป็นปรากฏการณ์ใหม่สำหรับสังคมตะวันตก ในราวทศวรรษที่ 1860 การเกิดขึ้นของสาขาวิชาต่างๆ เริ่มขยายตัวมากขึ้น เมืองอุตสาหกรรมจำนวนมากเริ่มมีการตั้งมหาวิทยาลัยในราวทศวรรษที่ 1870 ในระยะต่อมาคือทศวรรษที่ 1880 สมาคมวิชาชีพของสาขาวิชาต่างๆ ก็เริ่มก่อตั้งขึ้น⁶⁷ การขยายตัวของโครงสร้างทางด้านการศึกษาก็ทำให้นักวิชาการจำนวนหนึ่งของมหาวิทยาลัยเป็นบุคคลที่มีอาชีพทำการสอนหนังสือแต่เพียงอย่างเดียว การทำงานควบหลายตำแหน่งก็เป็นสิ่งที่นักวิชาการและปัญญาชนนิยมทำกัน เช่น Henry Maine ในขณะที่เป็น Master of Trinity Hall และมีตำแหน่งใน Indian Council นั้นปรากฏว่าตำแหน่ง the Whewell Professorship of International Law วางลง เขาต้องการได้ตำแหน่งนี้ เขาวิ่งเต้นและสัญญาว่าจะลาออกจาก Indian Council แต่ปรากฏว่าเมื่อเขาได้ตำแหน่งเขาก็ไม่ได้ลาออก ยังความไม่พอใจให้กับผู้คนใน Cambridge เป็นจำนวนมาก⁶⁸

⁶³ Diane Rubenstein, *What's Left?: The Ecole Normale Supérieure and the Right*, p. 51.

⁶⁴ Stefan Collini, *Public Moralists: Political Thought and Intellectual Life in Britain 1850-1930*, p. 37.

⁶⁵ Stefan Collini, *Public Moralists: Political Thought and Intellectual Life in Britain 1850-1930*, p. 41.

⁶⁶ Stefan Collini, *Public Moralists: Political Thought and Intellectual Life in Britain 1850-1930*, pp. 43-44.

⁶⁷ Stefan Collini, “Before Another Tribunal ‘The Idea of the Nonspecialist Public’”, p. 80.

⁶⁸ Stefan Collini, *Public Moralists: Political Thought and Intellectual Life in Britain 1850-1930*, p. 48.

ถ้าจะพิจารณาในเรื่องของความต้องการทางด้านวัตถุและเงินตราที่เกิดขึ้นจากการขยายฐานการศึกษา และทำให้ผู้คนจำนวนมากสามารถขยับขยายฐานะมาเป็นปัญญาชนจะเห็นได้ว่า ปัญญาชนในอังกฤษนั้นไม่ค่อยจะประสบปัญหานี้เท่าใด ปัญญาชนในอังกฤษส่วนใหญ่มีรากเหง้าของความเป็นอภิสิทธิ์ชน ถ้าไม่มีก็ใฝ่ฝันที่อยากจะมี แม้ในหลังยุคการปฏิรูปแล้วก็ยังไม่สามารถลดบทบาทของการเป็นปัญญาชนแบบอภิสิทธิ์ชน (intellectual aristocracy) ไปได้ บุคคลพวกนี้ไม่ใช่บุคคลธรรมดาในสังคม แต่เป็นพวกที่มีสายสัมพันธ์และประวัติตระกูลความเป็นมาที่ยาวนาน เช่น นักประวัติศาสตร์อย่าง Hugh Trevor Roper หรือ Lord Roper ก็มาจากตระกูลขุนนาง ในขณะที่ Henry Sidgwick นักปรัชญาอังกฤษของคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้านี้มี Alfred Balfour อดีตนายกรัฐมนตรีอังกฤษเป็นพี่ชาย⁶⁹ ประวัติความเป็นมาของคนเหล่านี้ล้วนแล้วแต่มาจากครอบครัวที่มีการฝึกฝนในการใช้ภาษามาเป็นอย่างดีตามแบบฉบับของการเป็นผู้มีตระกูลทั้งหลาย การพบปะกับคนพวกนี้จึงทำให้บุคคลที่มีได้อยู่ในวงการระดับเดียวกันจะรู้สึกว่าคุณถูกดูถูกไปโดยปริยาย ความสามารถในการใช้ภาษานั้นเป็นการแสดงออกถึงความสามารถในการใช้ ‘rationality’ ทุกอย่างในการดำเนินชีวิตเป็นไปอย่างมีการคาดคำนวณอย่างมี ‘rationality’ มากกว่าที่จะกระทำอะไรไปตามอำเภอใจ แต่ในขณะเดียวกันปัญญาชนอังกฤษนั้นก็มิได้ให้ความสนใจเกี่ยวกับการดำเนินชีวิตที่มีสุนทรียะเท่ากับปัญญาชนในภาคพื้นทวีป ปัญญาชนอังกฤษจึงสามารถที่จะอยู่ในโลกส่วนตัวที่มีแต่ความขมข่อยได้ ไม่มีความกระตือรือร้นกับชีวิตที่มีสุนทรียะเท่ากับเป้าหมายทางด้านอรรถประโยชน์ ถ้าเปรียบเทียบปัญญาชนอังกฤษกับปัญญาชนในภาคพื้นทวีปยุโรปแล้ว ปัญญาชนอังกฤษไม่มีอะไรที่น่าตื่นเต้น ไม่มีความหวือหวาแบบปัญญาชนในภาคพื้นทวีป โดยเฉพาะปัญญาชนในฝรั่งเศส

ปรากฏการณ์แบบที่กล่าวมาข้างต้นนี้มิใช่เรื่องที่จำกัดอยู่เพียงที่ใดที่หนึ่ง ปัญญาชนจำนวนมากในยุโรป โดยเฉพาะอย่างยิ่งฝ่ายซ้ายนั้น มีฐานะที่ไม่ได้ยากจนหรือมาจากกันบึ้งของสังคมแต่อย่างใด อย่างไรก็ตามเมื่อโครงสร้างของการศึกษาเปิดโอกาสให้กับผู้คนมากขึ้นในการเลื่อนฐานะทางสังคมก็ทำให้พื้นฐานทางเศรษฐกิจสังคมของปัญญาชนมีความหลากหลายมากขึ้น ปัญญาชนจำนวนมากจำเป็นต้องทำมาหากินเลี้ยงชีพตัวเอง ถ้าจะว่าไปแล้วปัญญาชนน้อยคนมากที่จะไม่วิตกกังวลเกี่ยวกับเรื่องเงิน แม้ว่าเริ่มต้นปัญญาชนนั้นอาจจะไม่ได้วิตกกังวลมากมายนัก แต่ก็เสมือนดังคำกล่าวของกวีชาวฝรั่งเศสผู้หนึ่งที่ได้กล่าวว่า “เมื่อแรกข้าพเจ้าเขียนกลอนเพราะข้าพเจ้ารักที่จะเขียนกลอน ต่อมาข้าพเจ้าเขียนกลอนเพราะเพื่อนข้าพเจ้าอยากให้เขียน แต่ต่อมาข้าพเจ้าเขียนกลอนเพราะเงิน” ในจำนวนปัญญาชนที่ผิดแผกกว่าคนอื่นๆในเรื่องความใจกว้างเลี้ยงเพื่อนฝูง ไม่เห็นแก่เงิน ที่ขึ้นชื่อที่สุดคนเดียวได้แก่ Jean-Paul Sartre อย่างไรก็ตามในบั้นปลายของชีวิตของเขามีหนี้สินมากมาย เขาต้องปลดเปลื้องด้วยการเขียนหนังสือ จนกระทั่งในทศวรรษที่ 1970 เขาจึงเห็นความสำคัญของเงิน⁷⁰

ดังนั้นการเป็นปัญญาชนไม่ได้หมายความว่าไม่สามารถที่จะทำมาหากินได้ การรับงานจำนวนมากหลายตำแหน่งเป็นสิ่งที่ปรากฏให้เห็นมาโดยตลอด เช่น การรับทำงานเป็นที่ปรึกษาให้กับบริษัทต่างๆ การเป็นผู้เชี่ยวชาญเกี่ยวกับเรื่องราวต่างๆ นักวิชาการที่เป็นปัญญาชนผู้เชี่ยวชาญในสาขาใดสาขาหนึ่งซึ่งอาจจะเป็นประวัติศาสตร์ หรือ ภาษา ก็สามารถที่จะไปทำงานกับบริษัทที่ปรึกษาและสามารถที่จะได้รับค่าตอบแทนที่มากกว่าเงินเดือนทั้งปี อย่างไรก็ตามลักษณะการเพิ่มพูนรายได้ในทำนองนี้จะได้รับการโจมตีอย่างมากถ้าไม่สามารถที่จะรักษาจริยธรรม

⁶⁹ Noel Annan, *The Dons, Mentors, Eccentrics and Geniuses*, p. 12.

⁷⁰ Paul Johnson, *Intellectual*, (London: Weidenfeld and Nicolson, 1988), p. 250.

ของวิชาชีพไว้ เช่น การเข้าไปมีส่วนทำงานเพื่อการวิจัยทางการทหาร แต่ถึงกระนั้นงานวิจัยจำนวนมากที่มีคุณภาพการต่อวงการวิชาการและสังคมก็เกี่ยวข้องกับงานวิจัยทางการทหาร ตัวอย่างที่ชัดเจนที่สุดก็คือ Internet เป็นต้น

การรับตำแหน่งที่รับใช้ “อาณาจักร” และ “ประเทศ” นั้นเป็นการเพิ่มรายได้ให้แก่ปัญญาชน แต่นั่นเท่ากับการสนับสนุนกิจกรรมให้ระบบ “ที่ไม่ถูกต้อง” ดำรงอยู่ต่อไป เช่น ปัญญาชนจำนวนมากที่สนับสนุนฟาสซิสต์และนาซี อย่าง Ernst Junger, Martin Heidegger ฯลฯ ในแง่นี้มิได้หมายความว่าปัญญาชนที่ต้องเลี้ยงชีพด้วยตนเองจากงานเขียนของตนเองนั้นไม่สามารถที่จะหาเงินได้ แต่การทำมาหากินนั้นจะต้องกำกับด้วยจริยธรรมและศีลธรรม เพราะปัญญาชนเป็นผู้เรียกร้องสิ่งต่างๆ เหล่านี้เอง ถ้าไม่เช่นนั้นแล้วปัญญาชนพวกนี้ก็จะกลายเป็นผู้สมรู้ร่วมคิดกับการก่ออาชญากรรมที่แม้ว่าตัวเองจะไม่ใช่และไม่ใช่ว่าผู้กระทำโดยตรงก็ตาม แต่การเข้าไปเกี่ยวข้องกับกิจกรรมของกลุ่มชนที่ผิดศีลธรรมย่อมเป็นเรื่องที่ไม่ถูกต้อง ความผิดของปัญญาชนจึงไม่ใช่การที่ได้ประกอบอาชญากรรม แต่เป็นเพราะปัญญาชนเหล่านี้เข้าไปร่วมสังฆกรรมกับฝ่ายเผด็จการที่ไร้ศีลธรรม

อย่างไรก็ตามการร่วมสังฆกรรมกับฝ่ายเผด็จการ ปัญญาชนจำเป็นต้องสำนึกและยอมรับผิดการกระทำของตน การไม่ยอมรับผิดหรือสำนึกบาปที่ได้กระทำไปแล้วนั้นเท่ากับเป็นการกระทำผิดอีกกระทงหนึ่ง ปัญญาชนที่ถูกประณามในการกระทำผิดถึงสองกระทงก็คือ Martin Heidegger, Ernst Junger และ Carl Schmitt เป็นต้น การเข้าร่วมกับฝ่ายนาซีทำให้สถานะความรู้และความคิดที่บุคคลเหล่านี้เสนอถูกวิพากษ์ว่ามีนัยของความเป็นนาซีอยู่ด้วยเช่นกัน ดังนั้นการเอาตัวไปสัมผัสกับงานเขียนเหล่านี้ก็ถือได้ว่าผู้อ่านกำลังสัมผัสกับสิ่งชั่วร้าย งานเขียนของคนเหล่านี้จึงเป็นภัยสำหรับผู้อ่านไปชั่วชีวิต การกระทำผิดที่ไปร่วมกับเผด็จการของปัญญาชนนั้นเป็น “บาป” ไปตลอดชีวิต ปัญญาชนจึงต้องรู้จักวิถีทางในการไถ่บาป ถ้าไม่เช่นนั้นแล้วปัญญาชนก็จะถูกตามล้างทวงหนี้บาปกันไม่มีที่สิ้นสุด ประเพณีการตามล้างบาปของปัญญาชนที่ “ไม่รู้ลืม” นั้นเปรียบได้กับการตามล้างบาปของผู้กระทำผิดแบบ Spanish Inquisition โดยเฉพาะอย่างยิ่งบาปที่ได้กระทำต่อมนุษยชาติทั้งมวลซึ่งถือว่าเป็นสิ่งที่อภัยให้ไม่ได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการปิดบังภูมิหลังที่ได้กระทำมาแต่ในอดีต เช่น การโจมตีนักวรรณคดีวิจารณ์สำนักมหาวิทยาลัย Yale อย่าง Paul DeMan กับงานเขียนหนังสือพิมพ์ในเบลเยียมช่วงสงครามที่สนับสนุนการกระทำของนาซีต่อชาวยิว เป็นต้น

ความขัดแย้งของปัญญาชนในวิถีชีวิต

แม้ว่าปัญญาชนที่พยายามรับบทบาทแทนมนุษยชาติจะไม่ใช่พระเจ้า แต่สถานะของปัญญาชนก็มีความใกล้เคียงกับนักบวชที่ต้องการเป็นนักบุญจากสายตาของปวงชนทั่วไป สถานะของปัญญาชนจึงไม่ใช่จะไปทำอะไรที่โหดหรือคบกับใครได้ตามความพอใจ บรรทัดฐานในการดำเนินชีวิตของปัญญาชนจึงจำเป็นที่จะต้องมียุติ ต้องบังคับใช้อย่างเข้มงวดด้วย ปัญญาชนต้องการวินัยที่สร้างขึ้นมาจาก “จิตสำนึก” มากเท่าๆ กับการมีเสรีภาพแน่นอน ปัญญาชนจะต้องผัดพ้อกับการที่ปัญญาชนคนสำคัญหันไปเข้ากับฝ่ายที่ตนเองไม่เห็นด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อหันไปเข้าพวกกับอีกฝ่ายหนึ่ง เช่น Andre Malraux กับ การเข้าไปร่วมงานกับ Charles De Gaulle เป็นต้น วิถีปฏิบัติในการเป็นปัญญาชนจึงมีอยู่อย่างมากมายตามการคาดหวังของแต่ละกลุ่ม เช่น กลุ่ม Surrealist นั้นมีข้อห้ามว่าทำอะไรได้ทำอะไรไม่ได้ ศิลปินชายรูปได้ แต่ทำงานกับหนังสือพิมพ์ไม่ได้ ตีพิมพ์หนังสือได้ แต่ก็ต้องตีพิมพ์กับสำนักพิมพ์ที่มี “จิตสำนึกและมีศีลธรรม”⁷¹ การไปยุ่งเกี่ยวกับโรงละครไม่ถูกต้อง เป็นต้น คำถามที่เกิดขึ้นก็คือ

⁷¹ “The ancien regime of the intellectuals: Final thought on the Surrealist”, in Bernard-Henri Levy, p. 119.

มาตรฐานอยู่ตรงไหน?⁷² อย่างไรก็ตามคำถามแบบนี้สามารถที่จะประยุกต์ใช้ได้กับทุกๆกรณี นอกจากนี้แล้วการสร้างมาตรฐานว่าจะสามารถเข้าไปยุ่งเกี่ยวกับใครหรือไม่ยุ่งเกี่ยวกับใครนั้นหมายความว่าสถานะของปัญญาชนไม่ใช่แค่เรื่องของการเขียนและพูด แต่เป็นเรื่องของวิถีชีวิต ปัญญาชนมักจะคิดว่าการคบค้าสมาคมกับใครที่ปัญญาชนเห็นว่า "ไม่ดี" หรือ "งาม" ก็จะทำให้คนๆนั้นผิดหรือไม่ดีไม่งามตามไปด้วย เช่น Isiah Berlin ยกย่องชื่นชม McGeorge Bundy ผู้เป็นประธานของมูลนิธิ Ford ที่ให้เงินสนับสนุน Wolfson College ที่มหาวิทยาลัย Oxford แต่ประธานมูลนิธิดังกล่าวเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการกำหนดนโยบายต่างประเทศสหรัฐอเมริกา ในช่วงสงครามเวียดนาม การไปยุ่งเกี่ยวกับบุคคลประเภทนี้เป็นการกระทำที่ไม่ถูกต้อง⁷³

การพิจารณาปัญญาชนในฐานะวิถีชีวิตหมายความว่า ปัญญาชนจะต้องถูกประเมินการดำเนินชีวิตที่สอดคล้องกับอุดมการณ์และจิตสำนึกที่ปัญญาชนเรียกร้องให้คนอื่นปฏิบัติ อย่างไรก็ตามการเรียกร้องเหล่านี้ล้วนแล้วแต่เป็นการสร้างความเข้มงวดให้กับการเป็นปัญญาชน การปฏิบัติต่อตัวเองและคนอื่น ๆ ก็ต้องอยู่ในมาตรฐานอันเดียวกัน ในทำนองปฏิบัติต่อเพื่อนบ้านของท่านเหมือนกับปฏิบัติต่อตัวท่านเอง แต่ในที่สุดแล้วก็จะพบจุดบกพร่องของความเป็นปัญญาชนที่ไม่สามารถรักษามาตรฐานที่หลากหลายในสังคมได้ ตัวอย่างจำนวนมากที่เกิดขึ้นกับชีวิตส่วนตัวของปัญญาชน นับตั้งแต่ความเห็นแก่ตัวของ Jean-Jacques Rousseau การมีลูกนอกสมรสของ Karl Marx การเป็นพ่อและสามีที่ไม่เคยสนใจครอบครัวของบุคคลแห่งคริสต์ศตวรรษที่ยี่สิบของ Albert Einstein การเขียนตีเด็กนักเรียนประถมของ Ludwig Wittgenstein การแสดงตัวเป็นผู้หญิงแบบดั้งเดิมในจดหมายส่วนตัวของ Simone de Beauvoir ต่อ Jean-Paul Sartre การทำร้ายเด็กของนักจิตวิทยาเด็กอย่าง Bruno Bettelheim การเลือกแม่ตัวเองมากกว่าความยุติธรรมของ Albert Camus การสนับสนุนการปฏิวัติในอิหร่านโดย Ayatollah Khomeini ของ Michel Foucault การปับคอภรรยาตัวเองจนถึงแก่ชีวิตของ Louis Althusser นอกจากนี้ในทางกลับกันก็มีเรื่องราวที่สร้างความฉงนงงวุ่นให้กับผู้คน เช่น การเป็นมังสวิรัตและความรู้ในเรื่องศิลปะตะวันตกที่หาตัวจับได้ยากของจอมเผด็จการ Hitler Wittgenstein ก็ชอบดูหนังควบอยจากฮอลลีวูด ซึ่งเป็นงานที่ไร้สุนิยมและความเป็นศิลปะ แต่มีเป้าหมายในทางการเงินเท่านั้นในสายตาของปัญญาชนจำนวนมาก เป็นต้น

ความขัดแย้งของภาพกับสิ่งที่เกิดขึ้น อุดมคติกับการดำเนินชีวิต เป็นสิ่งที่ปัญญาชนต้องเผชิญ เช่นเดียวกันกับปุถุชนคนอื่น ๆ⁷⁴ แต่สำหรับปัญญาชนแล้วจะต้องเผชิญไม่น้อยกว่าพระและนักบวชในการที่จะเป็น

⁷² "The ancien regime of the intellectuals: Final thought on the Surrealist", in Bernard-Henri Levy, p. 120.

⁷³ Michael Ignatieff, "The Devil and the Deep Red Sea", *The Guardian: Saturday Review* (Jan 22, 2000), p. 3.

⁷⁴ หนังสือของ Paul Johnson เรื่อง *Intellectuals* เป็นหนังสือที่โจมตีปัญญาชนมากที่สุดเล่มหนึ่ง ถ้าจะว่าไปแล้วปัญญาชนคือความเลวร้ายทั้งหลายทั้งมวลที่ตรงกันข้ามกับสิ่งที่ปัญญาชนแสวงหา เขาพยายามที่จะตอกย้ำให้เห็นว่าปัญญาชนเป็นพวกที่รู้จักวิธีการที่จะทำให้ตัวเองเป็นที่สนใจของสาธารณชน ปัญญาชนเป็นพวกที่เต็มไปด้วยอัตตา คุยโวโอ้ฮวด เช่น Ernest Hemmingway ผู้ที่เรียกแม่ตัวเองว่า 'bitch' บอกว่าเขาเคยถูกผู้หญิง Sicilian ในโรงแรมแห่งหนึ่งเอาเสื้อผ้าไปซ่อนแล้วบังคับให้เขาต้องร่วมเพศกับเธอเป็นเวลาหนึ่งอาทิตย์ (p. 155) แม้ว่าหนังสือเล่มนี้จะได้รับคำนิยมจากพวกอนุรักษนิยมที่ต่อต้านปัญญาชน แต่ Paul Johnson เองก็ถูกโจมตีจาก Stefan Collini ว่าผลิตงานเขียนประเภทขยะ (literary sewage) ออกมา Stefan Collini, *Intellectuals in Britain and France in the Twentieth Century: Confusions, Contrasts and Convergence?*, in Jeremy Jennings, ed., *Intellectuals in Twentieth-*

เป้าหมายของการถูกตรวจสอบหรือโจมตีจากปัญญาชนฝ่ายตรงกันข้ามหรือบุคคลอื่นๆ ปัญญาชนในฐานะแนวหน้าสำคัญในการสนับสนุนกับสิ่งต่างๆ เหล่านี้จึงถูกโจมตีจากฝ่ายต่างๆ รวบรวมสินค้าที่ผู้คนซื้อไปแล้วไม่สามารถที่จะทำได้ตามที่ “โฆษณา” เอาไว้ ปัญญาชนจึงเปรียบเสมือนเซลล์แมนที่หลอกขายสินค้าและตัวเองได้ประโยชน์มากที่สุด ปัญญาชนจึงเป็นพวกที่ไม่น่าไว้วางใจ เช่น ความไม่ไว้วางใจต่อแนวความคิดประชาธิปไตยตะวันตกเริ่มปรากฏขึ้นหลังจากการใช้ประชาธิปไตยต่อสู้กับ “สังคมนิยม” ไปเรียบร้อยแล้ว เมื่อหมดศัตรูสถานะของประชาธิปไตยจึงอ่อนแอเพราะไม่รู้ว่าจะนำหน้าของมันเป็นอย่างไรต่อไป การพิจารณาว่าประชาธิปไตยเป็นเพียงอุดมคติเริ่มเกิดขึ้นในประเทศที่เคยมีประสบการณ์ประชาธิปไตยมาบ้างอย่างเช่น Poland, Republic of Czech, Hungary เป็นต้น ปัญญาชนในฐานะผู้นำเอาแนวความคิดประชาธิปไตยมาใช้ อย่างเช่น Vaclav Havel และ Adam Michnik นั้นก็ถูกมองว่าพยายามใช้ประชาธิปไตยเป็นเครื่องมือในทางการเมือง⁷⁵ เพื่อรักษาอำนาจของปัญญาชนเอาไว้⁷⁶

ภาพพจน์ของปัญญาชนตะวันตกนั้นไม่ได้แตกต่างไปจากนักการเมืองในระบอบประชาธิปไตยที่ไม่เคยสามารถที่จะรักษาคำมั่นสัญญาและทำอะไรได้ตามที่ได้เขียนไว้ อย่างไรก็ตามถ้าจะเปรียบเทียบความสำคัญระหว่างปัญญาชนและนักการเมืองแล้วจะเห็นได้อย่างชัดเจนว่า นักการเมืองมีบทบาทมากมายและเกือบจะกลายเป็นสิ่งที่ขาดไม่ได้ในโลกประชาธิปไตยภายใต้กรอบรัฐประชาชาติ แต่ปัญญาชนกลับกลายเป็นกลุ่มชนที่กลายเป็นส่วนเกินและมาจากชายขอบที่ไม่อยู่ในกระแสธารหลักของสังคม ตลอดระยะเวลาที่ผ่านมาสถานะของปัญญาชนจึงดูเหมือนว่าจะเป็นเพียง “กลุ่มชนที่ต้องพยายามสงวน” เอาไว้ ทั้งนี้ก็เนื่องจากว่าสองทศวรรษที่ผ่านมาแม้ว่าปัญญาชนจะไม่ได้สูญหายตายจากโลกนี้ไปอย่างสิ้นเชิง แต่บทบาทของปัญญาชนยุโรปตะวันตกได้ค่อยๆ จางหายไปจากสังคมยุโรปตะวันตก⁷⁷ เช่น ในฝรั่งเศสปัญญาชนที่เน้นถึงความสากลอาจจะถือว่าหมดสิ้นลงเมื่อมีการมีผังศพ Jean-Paul Sartre เป็นต้น

ปัญหาของปัญญาชนดังที่ได้กล่าวมาแล้ว สร้างความเคลือบแคลงใจให้แก่ผู้คนเป็นอย่างมาก เพราะอย่างน้อยข้อเรียกร้องของปัญญาชนให้มีการกระทำอะไรต่างๆ นั้น ปัญญาชนก็มักจะถูกตั้งคำถามที่ว่าตัวปัญญาชนทำอะไรบ้าง? ดังจะเห็นได้จากคำตอบและคำถามที่ George Steiner ตั้งคำถามต่อ Noam Chomsky ปัญญาชนอเมริกันทำอะไรบ้าง? เขาได้พานักศึกษาหนีจากระบอบจักรวรรดินิยมไปอยู่เม็กซิโกบ้างหรือเปล่า? คำถามของนักวิชาการด้านวรรณคดีวิจารณ์อย่าง George Steiner ก็คือการตอบโต้ Noam Chomsky ว่านักวิชาการด้านภาษาศาสตร์เองก็ไม่ได้ทำตัวแบบ Francis Jeanson ลูกศิษย์เอกของ Jean-Paul Sartre ที่ลงปฏิบัติการใต้ดินพานักศึกษาหนีออกจากฝรั่งเศสไปอัลจีเรียช่วงวิกฤติการณ์และสงครามในอัลจีเรีย และนำเงินของกรรมกรอัลจีเรียมา

Century France: Mandarins and Samurais, p. 220 ; ส่วน Michael Ignatieff ตอบคำวิจารณ์ของ Paul Johnson ที่มีต่อ Isaiah Berlin ว่า Paul Johnson นั้นเป็นแค่เพียง “ปัญญาชนจำพวก” (intellectual entertainer) หลังจาก Paul Johnson วิจารณ์ Isaiah Berlin ว่าเป็นนักปรัชญาประเภทไม่กล้าเสี่ยง (low-risk philosopher) Michael Ignatieff, “The Devil and the Deep Red Sea”, *The Guardian: Saturday Review* (Jan 22, 2000), p. 3.

⁷⁵ Jeffrey C. Goldfarb, *Civility & Subversion: The Intellectual in Democratic Society*, p. 93.

⁷⁶ Jeffrey C. Goldfarb, *Civility & Subversion: The Intellectual in Democratic Society*, p. 95.

⁷⁷ David L. Schalk, “Are Intellectuals A Dying Species? War and the Ivory Tower in the Postmodern Age”, in Jeremy Jennings and Tony Kemp-Welch, eds., *Intellectuals in Politics: From Dreyfus Affair to Salman Rushdie* (London: Routledge, 1997), p. 272.

ฝ่ายธนาคารสวิสเพื่อซื้ออาวุธต่อสู้กับฝรั่งเศส⁷⁸ อย่างไรก็ตามข้อเรียกร้องของปัญญาชนก็ดูเหมือนว่าจะมากเกินไปกว่าที่ใครจะทำได้ แต่ถ้าไม่มีการเรียกร้องก็หมายความว่าทุกสิ่งทุกอย่างก็เป็นไปตาม “ยถากรรมและพอเพียง” แล้วก็จะยอมทำให้ไม่เกิดการเปลี่ยนแปลงซึ่งเป็นเป้าหมายสำคัญในการเป็นปัญญาชน ปัญญาชนจึงต้องเรียกร้องแม้ว่านั่นจะเป็นสิ่งที่ “ทำไม่ได้”

แต่ครั้งรู้ว่าทำไม่ได้แล้วเรียกร้องไปเพื่ออะไร? นี่เป็นคำตอบที่มีให้ปัญหาที่เกิดขึ้นจากการเรียกร้องในสิ่งที่ไม่มีใครทำได้ สิ่งต่างๆ เหล่านี้อาจจะกล่าวได้ว่าเป็นปัญหาโลกแตก แต่ปัญหาโลกแตกนี้ก็เป็นสิ่งที่ดึงดูดให้ปัญญาชนต้องพยายามค้นหาและแก้ไขปัญหานอกจากนี้ถ้าเริ่มต้นด้วยความเชื่อที่ว่าทำไม่ได้แล้วก็เท่ากับเป็นการสร้างหนทางแพ้ให้กับตัวเองตั้งแต่เริ่มต้น ในแง่แล้วปัญญาชนจึงต้องให้ความหวัง แม้ว่าจะไม่ให้ทางออกก็ตาม แต่ความหวังนั้นเป็นเพียงแค่ว่า “หวัง” ซึ่งก็ถือว่าเป็นสิ่งที่มีคุณค่าในตัวเองแล้วสำหรับปัญญาชน อย่างไรก็ตามนี่อาจจะไม่ใช่ความคาดหวังของบุคคลที่ได้รับฟังข้อวิพากษ์วิจารณ์จากปัญญาชน ทั้งนี้เพราะผู้ฟังและผู้อ่านเองก็มีความหวังเช่นเดียวกับปัญญาชน เช่น เมื่อปัญญาชนโจมตีและต่อต้านพวกกระฎุมพีแล้วก็สมควรที่จะแอบอิง หรือนิยมชมชอบกับระเบียบทางสังคมและค่านิยมของพวกกระฎุมพี⁷⁹ การกระทำดังกล่าวก็ถือได้ว่าเป็นการเกลียดตัวกินไข่เกลียดปลาไหลกินน้ำแกง แน่ละความลึกลับ ไม่คงเส้นคงวาของปัญญาชนนั้นสามารถที่จะตอบได้ว่า เลือกละแต่สิ่งดีๆ จากสิ่งที่ตัวเองไม่ชอบมาได้

สภาวะของการเป็นแม่ปูที่ไม่สามารถทำตัวอย่างให้กับลูกปูด้วยการเดินให้ตรงหรือบุคคลอื่นดำเนินตามรอยได้ ทำให้สถานะของปัญญาชนกลายเป็นพวกที่ไม่ได้รับความไว้วางใจ เพราะฉะนั้นเท่ากับปัญญาชนได้แต่ “พูด” ดังนั้นจึงทำให้มีการเสนอว่าปัญญาชนควรจะเลิกยุ่งกับสังคม⁸⁰ โดยเฉพาะอย่างยิ่งสังคมประชาธิปไตย สังคมเสรีประชาธิปไตยที่ไม่ต้องการให้ใครบอกว่า “สิ่งสุดยอดหรือเป้าหมายที่ยิ่งใหญ่” คืออะไร? นอกจากนี้ยังไม่มีใครในโลกที่สามารถที่บอกได้ว่าเป้าหมายที่ยิ่งใหญ่คืออะไร? ยกเว้นเสียแต่ว่าเขาเหล่านั้นคือศาสดาที่ประกาศศักราชว่าเหนือกว่าใครทั้งหมด การทำตัวเป็นศาสดาของปัญญาชนนั้นเป็นสิ่งที่ปรากฏให้เห็นอยู่บ่อยๆ การวางตัวเป็นศาสดาจึงทำให้ปัญญาชนมักจะคิดว่าตัวเองมีความสำคัญอย่างมากและเป็นที่สุดของ “โลก” ก็ว่าได้⁸¹

⁷⁸ David L. Schalk, “Are Intellectuals A Dying Species? War and the Ivory Tower in the Postmodern Age”, pp. 277-278.

⁷⁹ Jeremy Jennings, “Introduction: Mandarins and Samurais: The Intellectual in Modern France” in Jeremy Jennings, ed., *Intellectuals in Twentieth-Century France: Mandarins and Samurais*, p. 8.

⁸⁰ Jeremy Jennings, “Of Treason, Blindness and Silence: Dilemmas of the Intellectual in Modern France” in Jeremy Jennings and Tony Kemp-Welch, *Intellectuals in Politics: From Dreyfus Affair to Salman Rushdie*, p. 78.

⁸¹ ดู การยกย่องตัวเองขนาดหนักของปัญญาชนและนักวิชาการอย่าง Pierre Bourdieu ได้จาก Shlomo Sand, “Mirror, Mirror on the Wall, Who is the True Intellectual of Them All? Self-images of the Intellectual in France”, in Jeremy Jennings, *Intellectuals in Twentieth-Century France: Mandarins and Samurais*, p. 56 และดูการหลงตัวในฐานะหนึ่งของค่านิยมสำหรับการเป็นปัญญาชน Stefan Collini, “Intellectuals in Britain and France in the Twentieth Century: Confusions, Contrasts and Convergence?”, in Jeremy Jennings (ed.), *Intellectuals in Twentieth-Century France: Mandarins and Samurais*, p. 203.

ถ้าจะว่าไปแล้วความเป็นปัญญาชนก็แสดงความเป็น “เผด็จการ” ในรูปแบบหนึ่ง⁸² อย่างไรก็ตามนี้ไม่ได้หมายความว่าปัญญาชนไม่สามารถที่จะแสดงความคิดเห็นหรือวิเคราะห์อะไรได้ แต่การให้ความเห็นต่างๆ เหล่านี้สามารถกระทำได้อย่างจำกัด และความพยายามรักษามาตรฐานให้คงเส้นคงวาเพื่อมิให้เกิดสถานการณ์ของการเป็นแม่ปูกับลูกปูนั้นกระทำไม่ได้ โดยปัญญาชนควรจะหันกลับไปสู่การวิเคราะห์และวิพากษ์ตนเองเป็นอันดับแรก ถือได้ว่าอันเป็นการหันกลับไปสู่เป้าหมายสูงสุดของความคิดแบบกรีกโบราณซึ่งเป็นรากฐานสำคัญของปัญญาชนตะวันตก โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องการรู้จักตนเอง การให้ความสำคัญแก่ตัวตนก็ยังเป็นแนวโน้มสำคัญในการศึกษาของวงการวิชาการตะวันตกในรอบสองทศวรรษที่ผ่านมาที่หันมาหมกมุ่นอยู่กับตัวตน (self) ของมนุษย์ แต่ถึงกระนั้นก็มีการหันมาให้ความสนใจกับตนเองของปัญญาชนก็เท่ากับเป็นการกระทำที่ขัดแย้งกับความต้องการสมัยใหม่ที่มีต่อปัญญาชนในบทบาทของผู้พิทักษ์และผู้ชี้นำให้กับสังคม ไม่ว่าจะเป็นอะไรก็ตามสถานะของปัญญาชนคู่จะมีความขัดแย้งและมีความหลากหลายมากเกินไปกว่าที่จะระบุให้เป็นอย่างใดอย่างหนึ่ง

ปัญญาชนก็เช่นเดียวกับสรรพสิ่งอื่นๆ ในโลกนี้ที่มีความซับซ้อนและหลากหลาย อย่างไรก็ตามการทำความเข้าใจปัญญาชนจะสามารถกระทำได้อย่างไร? ด้วยการอ่านเพียงแค่งานเขียนว่าแสดงอะไรออกมา? หรือจะเอางานเขียนไปเปรียบเทียบและประเมินชีวิตของเขา? หรือในทางกลับกันจะดูชีวิตว่ามีอิทธิพลอะไรต่อความคิดของปัญญาชน? หรือเปรียบเทียบสิ่งที่ปัญญาชนพูดหรือเขียนไว้กับสิ่งที่เขาทำ? หรือจะดูเพียงแค่ผลกระทบทางความคิดของเขาต่อสังคมล้วนๆ? การศึกษาเพียงแค่วิธีคิดเป็นสิ่งที่ทำให้เกิดปัญหาตามก็คือว่าจะยอมรับได้อย่างไรว่าข้อความของปัญญาชนนั้นเป็นสิ่งที่น่าเชื่อถือ? การไม่พิจารณาวิถีชีวิตและโลกส่วนตัวนั้นอาจจะทำให้ไม่สามารถที่จะเข้าใจวิถีชีวิตของปัญญาชนได้มากกว่าที่ควรจะเป็น อย่างไรก็ตามการแบ่งแยกโลกส่วนตัวออกจากโลกสาธารณะของปัญญาชนสมัยใหม่นั้นกลับเป็นประโยชน์มากสำหรับปัญญาชนที่สามารถทำให้โลกส่วนตัวหรือวิถีชีวิตส่วนตัวนั้นไม่ขัดแย้งกับโลกสาธารณะ ความคิดที่ปรากฏออกมาในข้อเขียนและการพูดกับเรื่องราวส่วนตัวนั้นสามารถที่จะแยกจากกันได้⁸³

นี่อาจจะเป็นเพียงเส้นทางหนึ่งในเส้นทางทั้งหลายที่จะทำความเข้าใจปัญญาชน การที่จะพิจารณาคุณภาพของปัญญาชนอย่างอุดมคติโดยไม่ดูส่วนอื่นๆ นั้นก็อาจจะเป็นสิ่งขัดกับรากฐานของความเป็นปัญญาชนในเรื่องของการแสวงหาความจริง แต่ถึงกระนั้นก็อาจจะกล่าวได้ว่านี่เป็นเพียงส่วนหนึ่งของความจริง ความจริงที่ปัญญาชนทั้งหลายพยายามที่จะหาให้ “ครบ” ถ้วน แต่ “ความจริง” ที่ว่านี้เป็นความจริงของใคร? คำถามเหล่านี้สามารถดำเนินไปได้อย่างไม่มีที่สิ้นสุด ครั้นถ้าจะหยุดลงที่ใดสักที่หนึ่งก็คงจะถามต่อไปได้ว่าทำไมถึงหยุดแค่นี้? อะไรเป็นมาตรฐานที่จะใช้มาตัดสินว่าต้องหยุดแค่นี้?

การเปิดเผยความจริงและความขัดแย้งที่เต็มไปด้วยกิเลส ตัณหา และราคะเป็นเส้นทางอันหนึ่งในการเข้าใจปัญญาชนตะวันตกและปัญญาชนที่เป็นมนุษย์ ทั้งนี้ปัญญาชนในฐานะชีวิตที่สมบูรณ์แบบนั้นจะมีปรากฏอยู่แค่นั้น “คำไว้อาลัย” เมื่อตายไปแล้วเท่านั้น ในทำนองเดียวกันการนำเอาความคิดของปัญญาชนไปใช้ ไม่ว่าจะเป็นเพื่อชาติหรืออะไรก็ตาม ก็อาจจะผิดหลักการของการเป็นปัญญาชน แต่นั่นก็เป็นเพียงอุดมคติที่ดูจะขัดกับโลกที่ให้

⁸² Pierre Nora, “About Intellectuals”, in Jeremy Jennings (ed.), *Intellectuals in Twentieth-Century France: Mandarins and Samurais*, p. 190.

⁸³ ดู Richard Rorty, “Taking Philosophy Seriously: A Review of *Heidegger et la Nazisme* by Victor Farias”, *The New Republic* (April 11, 1988).

ความสำคัญแก่การรวมตัวกันทางการเมืองแบบรัฐประชาชาติ ในแง่นี้จึงกล่าวได้ว่าในแง่อุดมคติแล้วย่อมไม่มี
 ปัญญาชนแห่งชาติ เพราะอุดมคติของการเป็นปัญญานั่นอยู่เหนือ “สิ่งที่ไม่เป็นแก่นสาร” เหล่านี้

นี้อาจจะไม่ใช่ความถูกต้องภายใต้กรอบรัฐประชาชาติ และทุกสิ่งทุกอย่างในโลกนี้สามารถที่จะผิดได้ แต่
 แน่นนอนนั่นไม่ใช่เป้าหมายดั้งเดิมของปัญญาชนตะวันตก เป้าหมายของการเป็นปัญญาชนเปลี่ยนแปลงไปพร้อมกับ
 สถานะในทางการเมืองของเขาซึ่งเขามีฐานะเป็นพลเมืองคนหนึ่งของรัฐประชาชาติ นี่เป็นเพียงส่วนหนึ่งของความ
 ซับซ้อนในชีวิตบนโลกที่ปัญญาชนตะวันตกจำนวนมากไม่พอใจ ปัญญาชนจึงรู้สึกเสียสละต่อการไม่ได้อะไรบางอย่าง
 แต่เป็นความเสียสละอะไรบางอย่างที่ตัวเองไม่มีและก็ไม่มีใครเคยมี แต่กลับต้องคิดว่ามี เมื่อคิดว่ามีแล้วก็ต้อง
 สร้างและรักษาให้ “ภาพ” ต่างๆเหล่านี้มีอยู่ต่อไป

ปัญญาชนตะวันตกกับสถานะสมัยใหม่: ความขัดแย้งและความต้องการ

ธเนศ วงศ์ยานนาวา

He who wants to make an angel makes a beast

Blaise Pascal

ความรู้ที่เกิดขึ้นในโลกของศาสนานั้นมิได้มีเป้าหมายที่จะอยู่ในโลกที่จับต้องได้ เพราะโลกไม่ใช่สถานที่ถาวรสำหรับมนุษย์ สถานะที่ทำให้ความเป็นนิรันดรมีได้อยู่ในโลกที่มนุษย์ยังมีประสาทสัมผัสอยู่ สำหรับชาวคริสต์เถียนแล้วมนุษย์ตื่นเต้นเมื่อได้มีโอกาสที่จะ “หา” และ “เห็น” เรียนรู้จากบรรพบุรุษและครูบาอาจารย์ด้วยความขยันหมั่นเพียร แต่ไม่ว่าอะไรจะเป็นสิ่งสุดยอดที่สุดในโลกนี้ก็ไม่มีอะไรที่จะสู้สวรรค์ของพระเจ้า ถ้าจะกล่าวกันอย่างง่ายโลกนี้ไม่ได้น่าอยู่อะไร เพราะอย่างน้อยมนุษย์ก็ยังเคยอยู่ในสภาพที่ดีกว่านี้นั่นคือสวนสวรรค์แห่งอีเดน โลกนี้จึงเป็นเพียงทางผ่านหรือที่พิกัดทาง ดังนั้นความรู้ทั้งหลายต้องอยู่ภายใต้อาณัติของศาสนจักร ส่วนความรู้และกิจกรรมทางโลกไม่ใช่เป้าหมายหลัก นอกจากนั้นความรู้ที่มีเพื่อตอบสนองความต้องการทางการเมืองหรืออาณาจักรที่เป็นคู่ปรับสำคัญแล้วก็ยังเป็นเรื่องต้องห้ามยิ่งขึ้นไปอีก ในอารยธรรมกรีกโบราณผู้ทรงไว้ซึ่งความรู้อย่าง Socrates ต้องตายเพราะการทำลายคติความเชื่อเรื่องเทพเจ้า โลกของมนุษย์ปกติธรรมดาไม่มีได้มุ่งหวังที่จะนำมนุษย์ไปสู่ความรู้และความจริง ศาสนาจักรไม่ได้ทำตัวแตกต่างไปจากผู้ทรงอำนาจในนครเอเธนส์สมัยกรีกโบราณ เพราะศาสนาจักรเองก็ปิดเส้นทางในการแสวงหาความรู้ไว้มากมาย

ความต้องการในการแสวงหาความรู้ที่อยู่นอกเหนือข้อจำกัดไม่ว่าจะเป็นเรื่องทางโลกกายภาพหรือศาสนานั้นมิได้ทำให้การพัฒนาความรู้ของโลกตะวันตกหมดพลังไปแต่อย่างใด คนอย่างกาลิเลโอกับการทำลายความรู้ที่ศาสนจักรยอมรับเป็นตัวอย่งที่เห็นได้ชัดเจน ไม่เพียงแต่ความพยายามที่ก้าวข้ามพ้นข้อจำกัดทางศาสนาเท่านั้น ความพยายามในการก้าวข้ามพ้นข้อจำกัดทางกายภาพและธรรมชาติเป็นสิ่งที่ได้รับการปฏิบัติกันมาโดยตลอด นิยายเรื่อง *Frankenstein* ของ Mary Shelly เป็นตัวอย่างของความพยายามจะชี้ให้เห็นถึงข้อจำกัดและการไม่สมควรละเมิดข้อจำกัดของมนุษย์ แต่การก้าวข้ามพ้นข้อจำกัดกลับเป็นสิ่งทรงเสน่ห์ ในสายตาของระบบวิธีคิดแบบตะวันตกความรู้ต้องไม่มีข้อจำกัด ผู้ที่แสวงหาความรู้ก็ไม่ควรจะมีข้อจำกัด แม้แต่พระเจ้าอันเป็นสิ่งสูงสุดในคริสต์ศาสนาก็ไม่ใช่ข้อจำกัด แล้วเราจะต้องมีข้อจำกัดทางการเมืองไม่ว่ามันจะเป็นกษัตริย์หรือใครและสถาบันใดก็ตาม ความรู้เป็นสิ่งที่สูงสุดภายในตัวมันเอง ความรู้ในโลกตะวันตกในแง่หนึ่งสามารถขยายตัวไปอย่างมากก็เป็นเพราะแหวกวงล้อมทางศาสนาและข้อจำกัดอื่นๆทั้งหลายออกมา ความรู้ที่ว่าไม่ได้จำกัดอยู่แค่ในเรื่องของวิทยาศาสตร์เท่านั้นแต่ยังรวมไปถึงความรู้ทางสังคมการเมืองด้วย ในแง่นี้แล้วการหลุดออกจากกรงขังทางศาสนาทำให้ความรู้ตะวันตกสามารถเคลื่อนตัวมาสู่จุดที่แตกต่างไปจากเดิม สถานะที่แตกต่างไปจากสถานะเดิมก็คือสถานะสมัยใหม่ (modernity)

ปัญญาชนตะวันตกเป็นผลผลิตของสถานะสมัยใหม่¹ ทั้งนี้ก็เนื่องจากการถดถอยของอำนาจศาสนาในการกำกับชีวิตและความเป็นไปในสังคมและรัฐ เมื่อช่องว่างดังกล่าวนี้เกิดขึ้นก็ทำให้เกิดการแสดงออกของความคิดเห็นแบบมติมหาชน (public opinion) และกระบวนการก่อตัวของอาณาเขตสาธารณะ (public sphere) ทำให้ผู้คนที่มี

¹ Lewis A. Coser, *Men of Idea: A Sociological View* (New York: The Free Press, 1965), p. x.

ความรู้ไม่ว่าจะเป็นนักเขียน นักหนังสือพิมพ์ ผู้ทรงคุณวุฒิ ทั้งหลายสามารถที่จะแสดงตัวตนออกมาโดยผ่านความคิดเห็นได้ ทั้งนี้สำนักพิมพ์มีบทบาทสำคัญที่จะทำให้ปัญญาชนสามารถมีบทบาทในการแสดงความคิดเห็นโดยการเขียน โดยผ่านแท่นพิมพ์² หลังจากได้อ่านงานเหล่านี้บุคคลที่มีความรู้ก็มารวมตัวถกเถียงกันใน 'Salon' (ที่ผู้หญิงมีบทบาทอย่างมากในการจัดวงสนทนา) หรือจะเป็นการถกเถียงกันในร้านกาแฟ³ สภาพดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าการอ่านเป็นองค์ประกอบสำคัญในการเกิดนักคิดและการเป็นปัญญาชน⁴ การถกเถียงกันของปัญญาชนก็เพื่อจะเป็นหนทางไปสู่ความถูกต้อง ปัญญาชนอยู่ในฐานะผู้พิทักษ์มาตรฐานทางศีลธรรมที่มีเพียงมาตรฐานเดียวมากกว่าที่จะยอมรับความหลากหลายของมาตรฐานทางศีลธรรม เพราะถ้าไม่ใช่เช่นนั้นแล้วมวลสมาชิกในสังคมโดยเฉพาะผู้มีอำนาจทั้งหลายก็สามารถที่จะใช้อำนาจได้ตามความพึงพอใจตามมาตรฐานของตนเองและด้วยวิธีการที่แยบยลต่างๆ ปัญญาชนไม่ว่าจะมีจุดยืนทางการเมืองแบบใด เสรีนิยม อนุรักษนิยม ฯลฯ ต่างก็มีจุดร่วมกันในเรื่องศีลธรรม⁵ ปัญญาชนได้เข้ามาทำหน้าที่แทนนักบวชในการชี้ทางและจิตสำนึกให้แก่มวลสมาชิกในสังคม ปัญญาชนจึงเข้ามาเป็นพวกที่ทำหน้าที่เผชิญหน้ากับรัฐและสถาบันหลักทางสังคมโดยตรง

ความหมายของคำว่าปัญญาชนแปลมาจากคำว่า Intellectuals แต่ในขณะเดียวกันก็มีคำอีกคำหนึ่งที่มีความหมายในทำนองเดียวกันคือคำว่า Intelligentsia อันเป็นคำที่ใช้กับปัญญาชนรัสเซียที่ทำการต่อต้านรัฐของกษัตริย์รัสเซีย คำนี้เข้ามาในภาษาอังกฤษจากรัสเซียในช่วงทศวรรษ 1920 โดยรัสเซียเองก็รับเอาคำนี้มาจากฝรั่งเศสและเยอรมัน นั่นก็คือคำว่า intelligence และ intelligenz อันเป็นศัพท์ที่นิยมใช้กันในช่วงทศวรรษที่ 1830-1840 คำนี้ใช้กับบุคคลที่มีการศึกษาและมีหัวก้าวหน้า อย่างไรก็ตามคำนี้หมดความนิยมลงไปในที่สุด คำนี้เข้ามาในรัสเซียในครึ่งหลังของคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้า แต่ไม่ได้ใช้ในความหมายว่าผู้มีการศึกษา แต่เป็นบุคคลใดก็ตามที่พูดแทนคนที่ไม่มีปากเสียงส่วนใหญ่ของสังคมในเรื่องที่สำคัญๆ ความหมายของคำนี้เมื่อเข้ามาในสังคมอังกฤษนั้นหมายถึงพวกที่สนับสนุนการปฏิวัติเปลี่ยนแปลงสังคม แต่สำหรับในอังกฤษความหมายของ "intellectual" นั้นมิได้หมายถึงการปฏิวัติแต่อย่างใด⁶

ปัญญาชนต้องเป็นพวกที่กระทำการเพื่อคนที่เสียเปรียบในสังคม คนกลุ่มน้อยหรือคนชายขอบที่ไม่มีใครสามารถเป็นปากเป็นเสียงแทนให้⁷ สถานะของปัญญาชนจึงเป็นบุคคลที่กระทำการเพื่อผลประโยชน์ของคนอื่นมากกว่าที่

² Lewis A. Coser, *Men of Idea: A Sociological View*, Chapter 4.

³ Jurgen Habermas, *The Structural Transformation of the Public Sphere* translated by T. Burger and F. Lawrence (Cambridge: MIT Press, 1989) ; Lewis A. Coser, *Men of Idea: A Sociological View*, Chapter 2-3.

⁴ Lewis A. Coser, *Men of Idea: A Sociological View*, p. 6.

⁵ Francis Mulhern, "Introduction" in Regis Debray, *Teachers, Writers, Celebrities: The Intellectuals of Modern France* translated by David Macey, (London: Verso, 1981), p. ix ; Lewis A. Coser, *Men of Idea: A Sociological View*, p. viii.

⁶ Noel Annan, *The Dons, Mentors, Eccentrics and Geniuses* (London: Harper Collins Publishers, 1999), p. 11.

⁷ Edward W. Said, *Representation of the Intellectual* (London: Vintage, 1994), p. 17 Said ให้ความสำคัญกับการเป็นคนนอกหรือคนชายขอบของปัญญาชนเป็นการสะท้อนสถานะตัวตนของตัวเองที่เขาเองที่รู้สึกว่าจะไม่รู้ตัวตัวเอง

จะเป็นของตัวเอง เป้าหมายสำคัญของปัญญาชนแบบนี้ก็คือพยายามก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง โดยการเปลี่ยนแปลงนี้สามารถที่จะเป็นไปด้วยความรุนแรง การเปลี่ยนแปลงนี้ต้องเป็นการเปลี่ยนขนานใหญ่ที่เป็นไปตาม “rationality”⁸ อันเป็นสิ่งที่ปัญญาชนเป็นผู้ครอบครองไว้อย่างเต็มที่ การครอบครอง “rationality” นี้เองที่ทำให้การเปลี่ยนแปลงทั้งหลายสามารถที่จะดำเนินไปตามความต้องการของมนุษย์อย่างมี “แผน” ซึ่งก็ทำให้ปัญญาชนมีฐานะเป็นวิศวกรทางสังคม⁹

การเป็นวิศวกรทางสังคมจำเป็นสำหรับมนุษย์ที่ไม่มีความพอใจกับสภาพสังคมที่เป็นอยู่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งสำหรับสภาพสังคมที่กำลังถดถอยเสื่อมทราม ไม่สามารถรักษาสถานะเดิมหรือทำอะไรที่ดีกว่าเดิมได้ ตัวอย่างเช่น ปัญญาชนรัสเซียอุบัติขึ้นมาในช่วงของการปฏิรูปของพระเจ้าอเล็กซานเดอร์ที่สอง (ค. ศ. 1818-1888) หลังจากสงครามไครเมีย¹⁰ สำหรับปัญญาชนการเปลี่ยนแปลงสภาวะแวดล้อมและสิ่งอื่นๆภายนอกเป็นสิ่งที่มีความสำคัญมากสำหรับการดำรงชีวิตของปัญญาชน เพราะปัญญาชนเป็นพวกที่ไม่เคยพอใจกับระเบียบแบบแผนประเพณีที่ดำรงอยู่ในสังคม¹¹ สิ่งที่ปัญญาชนต้องการคือสังคมที่มีความเพียบพร้อมสมบูรณ์และความยุติธรรม การที่จะมีสังคมดังกล่าวได้ก็หมายความว่ามนุษย์ก็ต้องสมบูรณ์ด้วย ความสมบูรณ์นี้แสดงให้เห็นถึงมาตรฐานที่สูงยอดและไม่มีวันที่จะต้องการอะไรอย่างอื่นอีกต่อไป แต่การแสวงหาความสมบูรณ์ในลักษณะที่กล่าวมานี้ย่อมขัดกับสภาวะของสังคมสมัยใหม่และระบบทุนนิยมที่ต้องมีการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาเครื่องจักรเทคโนโลยีในการผลิตอยู่ตลอดเวลา ในทัศนะของนักประวัติศาสตร์ผู้เชี่ยวชาญเรื่องรัสเซียอย่าง Richard Pipes เห็นว่าปัญญาชนไม่เหมาะสมที่จะอยู่กับระบบทุนนิยมที่มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอด แต่เหมาะที่จะอยู่กับสังคมก่อนสมัยใหม่ (premodern) ที่มีระเบียบแบบ

มีอัตลักษณ์แบบใดแบบหนึ่งอย่างเด็ดขาด นับตั้งแต่วัยเด็กความแน่นอนตายตัวและชัดเจนของอัตลักษณ์เป็นสิ่งที่เขาไม่มีและหาไม่ได้ จนกระทั่งเขาเองมีความต้องการที่จะเป็นอย่างใดอย่างหนึ่งให้แน่ชัดไปเลย ประเด็นนี้เป็นสิ่งที่ค้างคาใจเขามาตั้งแต่เด็ก เขาได้แสดงความคิดนี้ไว้อย่างชัดเจนชื่อหนังสือที่เป็นอัตชีวประวัติของเขา Edward W. Said, *Out of Place: A Memoir* (London: Granta Books, 1999), p. 5 สำหรับเรื่องการแสดงตัวเป็นคนนอกนั้นเป็นสิ่งที่ Martin Hollis วิจารณ์ความคิดว่าเป็นความคิดที่ลึกลับของ Edward Said เช่น เรื่องความโดดเดี่ยวของความเป็นปัญญาชนกับสังคม ดู Martin Hollis, “What Truth? For Whom and When?” in Jeremy Jennings and Tony Kemp-Welch ed., *Intellectuals in Politics: From Dreyfus Affair to Salman Rushdie* (London: Routledge, 1997), pp. 291-292.

⁸ สำหรับคำว่า rationality จะใช้เป็นภาษาอังกฤษไปโดยตลอด เพื่อมิให้เกิดความสับสนกับคำว่า “เหตุผล” ในภาษาไทย ทั้งนี้ความหมายของคำๆ นี้เองก็มีความหมายที่หลากหลายเกินไปกว่าคำว่าเหตุที่ตามมาด้วยผล สำหรับความหลากหลายจึงดูจะเป็นผลทำให้มี rationalities มากกว่าที่จะเป็น rationality ดู Niklas Luhmann, *Observation on Modernity* translated by William Whobrey, (Stanford: Stanford University Press, 1998), Chapter 2: European Rationality.

⁹ Richard Pipes, *The Russian Revolution, 1899-1919* (London: Fontana Press, 1990), pp. 122-123.

¹⁰ Richard Pipes, *The Russian Revolution, 1899-1919*, p. 138.

¹¹ Lewis A. Coser, *Men of Idea: A Sociological View*, p. viii.

แผนประเพณีและกฎหมายที่ตายตัว¹² แน่นนอนนี้เป็นความคิดเห็นที่ถือได้ว่าเป็นการต่อต้านปัญญาชน (*anti-intellectualism*) ซึ่งในความเห็นของปัญญาชนแล้วก็เป็นแนวความคิดแบบอนุรักษนิยม

เป็นการยากที่จะปฏิเสธว่าปัญญาชนนั้นมีบทบาทสำคัญในการเร่งการเปลี่ยนแปลงทั้งหลายที่เกิดขึ้นในโลกนี้ ในขณะที่เดียวกันปัญญาชนก็สามารถที่จะเป็นผู้ต่อต้านการเปลี่ยนแปลงได้ด้วยเช่นกัน¹³ ปัญญาชนโดยเฉพาะอย่างยิ่งนักคิดทั้งหลายอาจจะเป็นผู้ที่มาก่อนการเวลา นอกจากนั้นยังเป็นผู้ที่ก่อความหงุดหงิด¹⁴ โดยเฉพาะอย่างยิ่งส่วนที่มีอำนาจในทางสังคมและการเมือง ในแง่นี้ปัญญาชนจะเป็นพวกที่ไม่ยอมร่วมมือรัฐบาลและตลอดจนกลไกทางเศรษฐกิจทั้งหลาย¹⁵ ดังนั้นจึงไม่ใช่เรื่องแปลกที่สถาบันหลักในสังคมไม่ต้องการการท้าทายจากปัญญาชน และถือว่าเป็นภัยต่อสังคมเป็นอย่างยิ่ง การจำกัดบทบาทของปัญญาชนจึงกระทำได้ในรูปของการเซ็นเซอร์การแสดงความคิดเห็นและการวิพากษ์วิจารณ์ เซ็นเซอร์จึงเป็นมหันตภัยที่สำคัญสำหรับการเป็นปัญญาชน เพราะเท่ากับเป็นการปิดเสียงเรียกร้องและท้าทายอำนาจของปัญญาชนต่อสถาบันหลัก ปัญญาชนจึงพยายามที่จะอดทนต่อหลายสิ่งหลายอย่างที่ไม่ว่าตนเองจะไม่ชอบ เช่น หนังสือและภาพโป๊ เพราะถ้ายอมให้รัฐทำการเซ็นเซอร์อย่างหนึ่งแล้วก็หมายความว่าจะเป็นต้นแบบให้มีสิ่งอื่นต่อไป นอกจากนี้การกระทำดังกล่าวเท่ากับเป็นการย้อนกลับไปสู่ยุคแห่งความรุ่งเรืองของอำนาจศาสนาที่ถือว่าเป็นสิ่งสูงสุดไม่มีใครท้าทายได้

การท้าทายอำนาจแบบสถาบันไม่ว่าจะเป็นทางการเมือง สังคม หรือศาสนาแล้วแต่ไม่ใช่เรื่องใหม่ แต่การออกมาปกป้องความยุติธรรมและความถูกต้องของมวลสมาชิกในสังคมโดยตนเองมิได้ประโยชน์อะไร นอกจากความต้องการที่จะผดุงไว้ซึ่งความยุติธรรม ความถูกต้อง และความจริง อาจจะถือได้ว่าเป็นสิ่งที่แปลกสำหรับสภาวะสมัยใหม่ที่ความเป็นตัวตนและผลประโยชน์ส่วนตัวได้กลายมาเป็นมาตรฐานสำคัญ ในช่วงทศวรรษสุดท้ายของปลายคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้าบุคคลที่ทำหน้าที่ปัญญาชนในโลกตะวันตกในสภาวะสมัยใหม่ก็คือ Émile Zola ผู้ที่เข้ามาพิทักษ์ความถูกต้องให้แก่นายทหารฝรั่งเศสชาวยิว Alfred Dreyfus ผู้ถูกกล่าวหาและตัดสินว่าเป็นจารชน จนต้องถูกส่งไปจำคุกที่ Devil Island ใน French Guyana ในทวีปอเมริกาใต้ หลังจากนั้นอีกหลายปี Émile Zola เขียนบทความลงหนังสือพิมพ์โจมตีว่ามีการกลั่นแกล้งใส่ความชาวยิวผู้นี้ด้วยการปลอมแปลงเอกสารและให้ข้อมูลเท็จ นักเขียนฝรั่งเศสผู้นี้ออกมาโจมตีสถาบันยุติธรรมและสถาบันทหารของฝรั่งเศสอย่างเต็มที่ ตัวเขาเองก็ตกอยู่ในฐานะที่ย่ำแย่จากการท้าทาย เรียกร้องความจริงและถูกต้องจากสังคมฝรั่งเศส

การต่อสู้ของเขานั้นเต็มไปด้วยความจริงที่เจ็บปวด สิ่งที่ทำให้เขาเจ็บปวดที่สุดก็คือเพื่อนนักเขียนจำนวนหนึ่งของเขาไม่ได้ให้การสนับสนุนเขาแต่อย่างใด¹⁶ เขาต่อสู้อย่างโดดเดี่ยว นอกจากนี้เขายังต้องเผชิญกับฝ่ายที่ต่อต้านยิวและเห็นด้วยกับการจองจำนายทหารยิวผู้นี้อย่างมาก หนังสือพิมพ์บางฉบับได้โจมตีไปถึงพ่อของ Émile Zola ว่าในปี 1832 ได้ขโมยของในขณะที่เป็นทหารอยู่ โดยข้อมูลทั้งหมดนี้นักหนังสือพิมพ์ได้ร่วมมือกับฝ่ายต่อต้าน

¹² Richard Pipes, *The Russian Revolution, 1899-1919*, p. 134.

¹³ Edward W. Said, *Representation of the Intellectual*, p. 8.

¹⁴ Lewis A. Coser, *Men of Idea: A Sociological View*, p. ix ; Edward W. Said, *Representation of the Intellectual*, p. 10.

¹⁵ Edward W. Said, *Representation of the Intellectual*, p. 9.

¹⁶ Frederick Brown, *Zola: A Life* (Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1995), p. 744.

ปลอมแปลงเอกสารขึ้นมา¹⁷ การต่อสู้เป็นไปอย่างเข้มข้นเพราะ “Dreyfus Affair” นี้ถือได้ว่าเป็นการแบ่งฝรั่งเศสออกเป็นสองฝ่าย ในที่สุด Émile Zola ก็ต้องหนีไปอยู่ประเทศอังกฤษ เมื่อมีการสอบสวนพบว่าทั้งหมดมิได้เป็นความจริง นายทหารยิวผู้นี้เป็นผู้บริสุทธิ์ แต่กระนั้นก็ยังมีการโจมตีว่าพวกยิวได้ใช้เงินซื้อระบบยุติธรรมและผู้พิพากษา¹⁸ เมื่อนักเขียนผู้นี้เสียชีวิตลงในต้นศตวรรษที่ยี่สิบก็ยังไม่มีการให้คำตอบได้ว่าเขาตายด้วยสาเหตุอะไร การตายของเขา มีเงื่อนงำ ในปี 1953 มีคนเขียนไปลงหนังสือพิมพ์ว่า Émile Zola ผู้ที่ต่อสู้กับความไม่ถูกต้องนี้ถูกฆ่าตาย¹⁹

ความเชื่อมั่นและจุดยืนที่เหนียวแน่นของปัญญาชน

การเป็นปัญญาชนนั้นเป็นไปตามศัพท์ที่ใช้เรียกกลุ่มคนพวกนี้คือ พวกที่ชอบเอาปัญญา “ชน” การเข้า “ชน” ของปัญญาชนเป็นการ “ชน” ด้วยการใช้สมองมากกว่าการใช้กำลังซึ่งเป็นสิ่งที่ปัญญาชนจำนวนมากไม่เห็นด้วย การต่อสู้ด้วยกำลังเป็นการต่อสู้แบบเดียวกันกับการใช้แรงงานอันเป็นสิ่งที่ปัญญาชนไม่ถนัด ในแง่นี้แล้วอาจจะกล่าวได้ว่า “หัว” ของปัญญาชนก็ต้องแข็งแรงมากจึงจะมีความสามารถที่จะใช้บางส่วนของร่างกายที่ก่อให้เกิดปัญหาเอาไว้ “ชน” ปัญญาชนจึงมีความสามารถในการต่อสู้ยืนหยัดทางความคิดมากกว่าพวกอื่นๆ ถ้าจะว่าไปแล้วปัญญาชนเองก็คือพวกที่หัวแข็งไม่เชื่ออะไรง่ายๆ การไม่ยอมรับอะไรง่ายๆ นั้นเป็นสิ่งที่มีความสำคัญเพราะนั่นเท่ากับว่าไม่มีใครที่จะหลอกปัญญาชนได้ง่ายๆ ต่างจากประชาชนที่อาจมีจิตสำนึกที่ไม่ถูกต้อง หรือถ้าเป็นอีกฝ่ายหนึ่งก็ต้องโจมตีว่าเป็นการโฆษณาชวนเชื่อ

ภายใต้การต่อสู้กับ “มารร้าย” ปัญญาชนก็ไม่แตกต่างไปจากพระในความยึดมั่นอยู่ในศีล แต่ในกรณีของปัญญาชนจำเป็นที่จะต้องแน่วแน่ในความคิดของตนเอง ปัญญาชนจำเป็นต้องเป็นบุคคลที่สามารถยึดมั่นต่อความคิดมากกว่าข้อมูลที่เกิดขึ้น การยึดมั่นถือนั่นย่อมเป็นคุณสมบัติที่สำคัญของการเป็นปัญญาชน มิฉะนั้นปัญญาชนเหล่านั้นจะกลายเป็นพวก “ขายตัว” หรือถูกคุกคามให้กลายเป็นส่วนหนึ่งของระบบที่ตนเองต่อต้านไปได้ในที่สุด อุดมการณ์จำเป็นที่จะต้องตายตัว ไม่สามารถที่จะเปลี่ยนค่ายหรือกระทำในสิ่งที่ละเมิดหลักการ แม้ว่าข้อมูลอะไรหลายๆ อย่างขัดกับความคิดพื้นฐานของปัญญาชนก็ตาม อย่างไรก็ตามนี้ไม่ได้หมายความว่าอุดมการณ์ในทางการเมืองที่เป็นอุดมคติสูงสุดนั้นจำเป็นที่จะต้องเป็นคงเดิม ถ้าจะว่าไปแล้วทุกสิ่งทุกอย่างก็แปรเปลี่ยนไป อย่างน้อยก็ด้วยอายุไข เช่น Raymond Aron ในช่วงสมัยเรียนอยู่ที่ Ecole Normale Supérieure ก็เป็นซ้ายมากกว่า Jean-Paul Sartre²⁰ แต่ในระยะหลังสงครามเป็นต้นมา Raymond Aron ได้ชื่อว่าเป็นฝ่ายขวา

การยืนหยัดในอุดมการณ์ที่เป็นอุดมคติอย่างสังคมนิยมวิสต์นั้นเป็นเรื่องที่สูงส่งสำหรับปัญญาชนตะวันตกในคริสต์ศตวรรษที่ยี่สิบ เพราะเป้าหมายสุดท้ายมิได้จำกัดอยู่ภายใต้ค่านิยมแคบๆ แบบความเป็นชาติหรือกลุ่มชาติพันธุ์ ความเป็นปัญญาชนต้องการมุ่งสู่ความเป็นสากลที่ไม่มีสิ่งใดมาเป็นข้อจำกัด อย่างน้อยก็เป็นไปตามตัวแบบแนวความคิดที่ครอบคลุมอย่างเช่น มนุษยชาติ หรือแม้กระทั่งแนวความคิดเรื่องสิทธิมนุษยชน สำหรับการแสวงหาความเป็นสิ่งที่สากลนั้นเป็นเรื่องที่จะได้รับการยอมรับอย่างมากจากปัญญาชนฝรั่งเศส ปัญญาชนฝรั่งเศสมี

¹⁷ Frederick Brown, Zola: A Life, p. 747.

¹⁸ Frederick Brown, Zola: A Life, p. 766.

¹⁹ Frederick Brown, Zola: A Life, pp. 792-793.

²⁰ Diane Rubenstein, What's Left?: The Ecole Normale Supérieure and the Right (Madison: The University of Wisconsin Press, 1990), p. 32.

ความต้องการทางอุดมคติที่เป็นสากล ไร้พรมแดน ไม่มีข้อจำกัดทางด้านวัฒนธรรม ความคิดแบบสากลที่พิจารณา มนุษย์อย่างปราศจากข้อจำกัดทางวัฒนธรรมแคบๆ แต่การเป็นมนุษย์แบบนามธรรมนี้เป็นสิ่งที่ถูกโจมตีอย่างมาก จากปัญญาชนอังกฤษ เช่น Edmund Burke²¹ ในแง่ปัญญานอังกฤษจึงมักได้รับการถากถางว่าเป็นพวกโลกแคบ (parochial) และให้ความสำคัญกับเรื่องท้องถิ่นของอังกฤษมากกว่าโลกกว้าง ปัญญาชนอังกฤษที่ให้การสนับสนุน ฝ่ายซ้ายก็มีจำนวนที่น้อยกว่าในภาคพื้นยุโรป และหลังสงครามโลกครั้งที่สองก็มีปัญญาชนจำนวนน้อยที่ยังสนับสนุน สหภาพโซเวียต²² จะมีข้อยกเว้นแต่เพียงพวกมาร์กซิสต์บางกลุ่ม แต่พวกที่โดดเด่นอย่างมากที่สุดก็ว่าได้แก่พวก “Cambridge Moles” ที่เป็นสายลับให้กับสหภาพโซเวียต อย่างเช่น Sir Anthony Blunt ผู้เชี่ยวชาญศิลปะและเป็นผู้ดูแลศิลปะวัตถุ ให้แก่พระราชวงศ์อังกฤษ ที่มีอุดมการณ์มุ่งหวังสิ่งที่สูงส่งกว่าการปกครองในระบบเสรีประชาธิปไตย อย่างไรก็ตาม นี่เป็นเพียงส่วนน้อยเท่านั้น

ในแง่แล้วปัญญาชนฝ่ายซ้ายอังกฤษจึงมิได้มีปัญหาแบบปัญญาชนฝรั่งเศสที่ถูกติดอยู่กับพรรค คอมมิวนิสต์ซึ่งอิงอยู่กับแนวทางโซเวียต แต่นั่นมิได้หมายความว่าปัญญาชนอังกฤษเองไม่ประสบปัญหาที่ทำทนาย เช่นเดียวกับปัญญาชนฝ่ายซ้ายที่อื่นๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งปัญหาการฆ่าผู้คนจำนวนมากในระบบสังคมนิยม สำหรับ ปัญญาชนส่วนใหญ่การที่ผู้คนถูกฆ่าตายไปเป็นจำนวนมากได้สั่นคลอน “จิตสำนึก” ของปัญญาชนเอง แต่ปัญญาชน ฝรั่งเศสเหล่านี้ได้พยายามปฏิเสธการเกิดขึ้นของความทารุณโหดร้ายของ Stalin ทั้งๆที่ข้อมูลจำนวนมากปรากฏ ออกมาหลังสงครามโลกครั้งที่สอง เช่น การเปิดเผยความเลวร้ายของ Stalinism เพื่อการโจมตี Stalin จาก Nikita Khrushchev สิ่งต่างๆเหล่านี้ก็ไม่ได้ทำให้ปัญญาชนฝ่ายซ้ายจำนวนหนึ่ง เช่น ในฝรั่งเศสยอมรับแต่อย่างใด กรณีของ Jean-Paul Sartre เป็นตัวอย่างที่ชัดเจน วิธีการหนึ่งที่เป็นคำตอบในการไม่ยอมรับข้อมูลเกี่ยวกับการสังคายน์กันนั้น ก็เป็นด้วยว่าข้อมูลเหล่านี้ถูกตอบโต้และโจมตีกลับว่าไม่ “บริสุทธิ์” และเป็นการโฆษณาชวนเชื่อของฝ่ายทุนนิยมที่ อ้างตัวว่าเป็นโลกเสรี เป็นต้น บรรยาการของการต่อสู้กันทางอุดมการณ์ในช่วงสงครามเย็นทำให้อุดมการณ์ย่อมมี ความสำคัญกว่า “ข้อมูล” และสถิติของจำนวนคนที่เสียชีวิต แต่สำหรับปัญญาชนบางกลุ่มการจับคนเข้าค่ายกักกัน เป็นปรากฏการณ์ที่ยอมรับไม่ได้ เป็นอาชญากรรม และไม่ใช่ว่าเรื่องของการตีความ ไม่ต้องการสถิติตัวเลขเพราะนั่นเป็น การละเมิด “ชีวิต”

ความทารุณโหดร้ายของระบบเผด็จการเบ็ดเสร็จแบบคอมมิวนิสต์ กลายเป็นปัญหาสำคัญสำหรับ ปัญญาชนฝ่ายซ้ายจำนวนมาก ที่ต้องการจะปกป้องอุดมการณ์ของตนนับตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่สองเป็นต้นมา ปัญหาที่สำคัญอย่างหนึ่งก็คือปัญญาชนตะวันตกจำนวนมากยอมรับไม่ได้ว่า สิ่งที่โหดร้ายในทำนองเดียวกับสิ่งที่เกิด ขึ้นกับการกำจัดยิวหกล้านคนนั้นได้เกิดขึ้นในโลกคอมมิวนิสต์ที่ให้คำมั่นสัญญาว่าจะให้ความสุขและความเท่าเทียม กันอย่างทั่วหน้า แม้ว่าปัญญาชนฝ่ายซ้ายบางคนยอมรับว่ามีคนตายจำนวนมาก แต่ก็ยังมีข้อโต้แย้งอีกว่าระบบ คอมมิวนิสต์ที่ทำให้ผู้คนล้มตายนับเป็นสิบล้านคนนั้นเป็นไปอย่างไม่ได้ตั้งใจ ปัญหาที่ตามมาคือเรื่องของความ ตั้งใจหรือไม่ตั้งใจ คำตอบที่เกิดขึ้นอย่างหนึ่งก็คือว่าการฆ่าล้างเผ่าพันธุ์เป็นเรื่องที่สากลที่เกิดขึ้นได้ในทุกทวีปไม่ได้ จำกัดอยู่ในกลุ่มชนใดกลุ่มชนหนึ่ง ปัญหานี้มิได้เกิดขึ้นแต่ในโลกคอมมิวนิสต์ตะวันตกเท่านั้น แต่ยังปรากฏอยู่ใน

²¹ ดู Edmund Burke, *Reflection on the Revolution in France* edited by Thomas H. D. Mahoney, (Indianapolis: Bobbs-Merrill, 1955).

²² Tony Judt, *Past Imperfect: French Intellectuals, 1944-1956* (Berkeley: University of California Press, 1992), p. 266.

ระบอบคอมมิวนิสต์ในเอเชียอีกด้วย เช่น Maoism และ กรณีของเขมรแดง เป็นต้น อย่างไรก็ตามการกล่าวแบบนี้ทำให้การฆ่าล้างเผ่าพันธุ์อย่างมีระบบของนาซีกลายเป็นเรื่องธรรมดา แน่จนการกล่าวแบบนี้เท่ากับเป็นการเหยียดหยามดูถูกการตายของยิวหกล้านคน สำหรับผู้ที่ต่อต้านระบอบคอมมิวนิสต์นั้นก็แสดงให้เห็นว่า จำนวนผู้เสียชีวิตในระบอบคอมมิวนิสต์รัสเซีย้นมากกว่าระบอบนาซีกันหลายเท่า การต่อสู้จึงเป็นไปเพื่อแสดงให้เห็นว่าระบอบคอมมิวนิสต์นั้นเลวร้ายกว่าระบอบนาซี เป็นต้น

สำหรับคำตอบของปัญญาชนที่ยังคงต้องการปกป้องความชอบธรรมของระบอบคอมมิวนิสต์อยู่ก็พยายามให้คำตอบว่าต้องคำนึงถึงปัจจัยอย่างอื่นๆด้วย เช่น ความยากจน ความอดอยาก การแทรกแซงและการบ่อนทำลายจากฝ่ายตรงข้าม การจำกัดศัตรูทางการเมืองกันเองของข้าราชการระดับท้องถิ่นตนเอง ฯลฯ ในขณะที่ปัญญาชนบางคนก็เห็นว่าการกระทำดังกล่าวไม่ตั้งใจหรือไม่ก็ตามกลับเป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงได้ยาก เมื่อระบอบคอมมิวนิสต์จำเป็นที่จะต้องรักษาระบบคอมมิวนิสต์เพื่อความอยู่รอดภายใต้การเผชิญหน้ากับฝ่ายต่อต้านคอมมิวนิสต์ในคริสต์ศตวรรษที่ยี่สิบ สำหรับปัญญาชนฝ่ายซ้ายที่ไม่ยอมรับระบอบสังคมนิยมที่เกิดขึ้นในโลกช่วงศตวรรษที่ยี่สิบนั้นก็สมารถที่จะกล่าวว่าระบอบสังคมนิยมที่เกิดขึ้นในโลก ยังไม่มีใครเป็น “ของแท้” ทั้งหมดเป็นเพียงของปลอมที่แอบอ้าง เป็นเพียงลัทธิแก้ เป็นต้น เป้าหมายที่จริงแท้และแน่นอนของสังคมนิยมนั้นยังไม่ได้เกิดขึ้น คำตอบที่ให้ในลักษณะที่กล่าวมานี้แสดงให้เห็นว่ามี ปัญญาชนกลุ่มหนึ่งก็คือพวกที่กล่าวว่าของฝ่ายอื่นเป็นของปลอมเท่านั้นที่กุมและรู้ถึงความจริงแท้ของระบบสังคมนิยม “สมบูรณ์” ที่เขาเหล่านั้นเองเป็นผู้กำหนด ดังนั้นไม่เพียงแต่ปัญญาชนจะเป็นผู้ที่ยึดมั่นถือมั่นในอุดมการณ์ แต่ก็ยังเป็นผู้ที่ “รู้ดี” กว่าใครๆ ในโลกนี้ทั้งหมดก็ว่าได้ ในแง่แล้วทำให้ความเข้าใจเกี่ยวกับอุดมการณ์และความเป็นจริงเกือบจะเป็นสิ่งที่แยกจากกันไม่ได้ อย่างไรก็ตามการต่อสู้ของปัญญาชนนั้นก็เป็นที่ไปตามเส้นทางของการไปสู่เรื่องความจริงซึ่งต่างฝ่ายต่างก็ต่างอ้างถึง “ความจริง” ซึ่งทำให้ความจริงกลับกลายเป็นสิ่งที่มีความหลากหลายมากกว่าที่จะเป็นเพียงหนึ่งเดียว

วิถีปัญญาชน: วิถีแห่งความขัดแย้ง

การยึดมั่นในอุดมการณ์ของปัญญาชนตะวันตกมักจะนำไปสู่ความขัดแย้งระหว่างปัญญาชนด้วยกันเอง การเผชิญหน้ากันทางความคิดเป็นเรื่องที่ปรากฏให้เห็นกันอยู่อย่างเนืองๆ ในหมู่ปัญญาชน ปัญญาชนจึงเป็นพวกที่ต่อสู้กันเองจนดูราวกับจะเป็นส่วนสำคัญของอาชีพ จนกระทั่งดาราภาพยนตร์และผู้กำกับอเมริกันยิวอย่าง Woody Allen เอาปัญญาชนมาเสียดสีในเชิงต่อต้านปัญญาชนในภาพยนตร์เรื่อง *Stardust Memories* ว่า “Intellectuals are like the Mafia. They only kill their own”²³ ความขัดแย้งของปัญญาชนที่อยู่ในโลกของการต่อสู้เพื่อให้ได้มาซึ่งความจริงและความถูกต้องอยู่ตลอดเวลาดูจะเป็น “ความจริง” มากพอกับการแสวงหาความจริงของปัญญาชน ผลที่ตามมาอันหลีกเลี่ยงได้ยากก็คือว่าในท้ายที่สุดแล้วปัญญาชนนั้นก็ไม่สามารถที่จะรักษา “ความเป็นมิตร” ระหว่างกันได้อีกต่อไป ตัวอย่างที่เห็นได้อย่างชัดเจนก็คือความขัดแย้งที่เกิดขึ้นจากการปกป้องอุดมการณ์สังคมนิยม เช่น ความขัดแย้งระหว่าง Jean-Paul Sartre กับ Maurice Merleau-Ponty และคนต่อมาก็เป็น Albert Camus เป็นต้น โดยฝ่ายแรกมิได้ทำตัวเสมือนเป็นปัญญาชนที่มีหน้าที่จะต้องเปิดเผยความจริงและที่ต่อต้านความทารุณโหดร้ายของระบอบคอมมิวนิสต์ การไม่ต่อต้านการกระทำดังกล่าวเท่ากับละเมิดหลักการของมนุษยนิยมซึ่งแสดงออกถึงความ

²³ Jeremy Jennings and Tony Kemp-Welch, “The Century of the Intellectuals: From Dreyfus Affair to Salman Rushdie” in Jeremy Jennings and Tony Kemp-Welch, *Intellectuals in Politics: From Dreyfus Affair to Salman Rushdie* (London: Routledge, 1997), p. 6.

เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของการเป็นมนุษย์ที่ไม่ต้องการให้ใครกระทำทารุณโหดร้ายกับตนเช่นกัน อย่างไรก็ตาม Jean-Paul Sartre กลับเห็นว่าความจริงไม่จำเป็นที่จะต้องนำมาเปิดเผยในทุกกรณีไป²⁴ ทั้งนี้เพราะเขาเห็นว่ากรณำเรื่องราวแบบนี้มาเปิดเผยจะทำให้กรรมกรในฝรั่งเศสสิ้นหวังต่อระบอบคอมมิวนิสต์ ในขณะที่ฝ่ายหลังได้ทำการต่อต้านการกระทำของระบอบคอมมิวนิสต์โซเวียต การกระทำดังกล่าวของ Albert Camus ได้รับการต่อต้านอย่างมากจากกระแสปัญญาชนฝ่ายซ้าย การกระทำของเขาในลักษณะดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงลักษณะของปัญญาชนแบบที่ต่อต้านกระแสความคิดหลัก และทำให้ต้องต่อต้านปัญญาชนคนอื่นๆที่ยังเป็นไปตามกระแสอย่างโดดเดี่ยว²⁵

ก่อนหน้าการเผชิญหน้ากันทางอุดมการณ์ความขัดแย้งของปัญญาชนในภาคพื้นทวีปยุโรปหลังสงครามโลกครั้งที่สอง ความขัดแย้งก็เป็นเรื่องของการต่อสู้กับปัญญาชนที่สนับสนุนหรือร่วมมือกับพวกนาซี การสิ้นสุดสงครามโลกนำไปสู่การลงโทษปัญญาชนที่ร่วมมือกับนาซี ในฝรั่งเศสก็ได้แก่ Robert Brasillach ปัญญาชนฝ่ายขวาผู้เข้าร่วมกับรัฐบาลหุ่นของนาซี ครั้นเมื่อสิ้นสุดฟาสซิสต์ปัญหาสำคัญดั้งเดิมของคริสต์ศตวรรษที่ยี่สิบโดดเด่นขึ้นมาอีกครั้งก็คือปัญหาของคอมมิวนิสต์ คอมมิวนิสต์เป็นปัญหาระยะยาวที่สั่นคลอนโครงสร้างพื้นฐานทางการเมือง เศรษฐกิจและสังคมของโลก ดังนั้นจึงไม่ใช่เรื่องแปลกที่ผู้คนจำนวนมากโดยเฉพาะชนชั้นนำในยุโรปให้การสนับสนุนฟาสซิสต์และนาซีโดยหวังว่าจะเป็นตัวต้านภัยคอมมิวนิสต์ แต่สำหรับปัญญาชนฝ่ายซ้าย ปัญหาภายในของโลกคอมมิวนิสต์ที่สั่นสะเทือนตนเองแรกๆก็คือ สนิธสัญญาระหว่างนาซี (เยอรมนี) กับคอมมิวนิสต์ (รัสเซีย) ก่อนสงครามโลกครั้งที่สอง สนิธสัญญานี้สร้างความผิดหวังให้กับปัญญาชนฝ่ายซ้าย คอมมิวนิสต์หันไปเข้ากับเผด็จการนาซี

หลังสงครามโลกครั้งที่สองปัญหาปัญญาชนต่อคอมมิวนิสต์ยิ่งทวีความรุนแรงมากขึ้น เพียงแต่ว่าคราวนี้ไม่ใช่ความขัดแย้งระหว่างฝ่ายซ้ายและฝ่ายขวา แต่เป็นความขัดแย้งของปัญญาชนระหว่างกลุ่มที่ต้องการประณามการกระทำของฝ่ายสังคมนิยมโซเวียต กับกลุ่มที่ต้องการยืนหยัดในเรื่องความชอบธรรมของการพิทักษ์สังคมนิยมโซเวียต ประเด็นสำคัญเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการกักขังคนในค่ายกักกัน และการรุกรานประเทศอื่นๆ เช่น ฮังการีในปี 1956 ฯลฯ ทั้งนี้ปัญญาชนฝ่ายที่ต้องการปกป้องโซเวียตโจมตีว่าในการบุกฮังการีของสหภาพโซเวียตนั้น ฝ่าย CIA จะต้องรับผิดชอบ เพราะเป็นตัวจักรสำคัญในการยั่วยุให้สหภาพโซเวียตต้องเข้ามาพิทักษ์ฮังการี อย่างไรก็ตามการกระทำของสหภาพโซเวียตแม้ว่าจะทำให้ปัญญาชนบางคนผิดหวังกับสหภาพโซเวียตมากขึ้น แต่ก็ไม่ได้ทำให้ปัญญาชนกลางแคลงใจต่อการเป็นคอมมิวนิสต์แต่อย่างใด ดังเช่น Louis Aragon²⁶ เป็นต้น ความขัดแย้งระหว่างปัญญาชนนั้นสะท้อนให้เห็นถึงบรรยากาศความขัดแย้งในสงครามเย็น

ความขัดแย้งของปัญญาชนก็ดูจะไม่แตกต่างไปจากการขัดแย้งของผลประโยชน์ระหว่างผู้คนต่างๆ เช่น นักธุรกิจ เพียงแต่ว่าความขัดแย้งนี้มีได้เป็นรูปธรรมแบบผลประโยชน์ทางธุรกิจ ความขัดแย้งของปัญญาชนแสดงออก

²⁴ Bernard-Henri Levy, *Adventures on the Freedom Road: The French Intellectuals in the 20th Century* translated and edited by Richard Veasey (London: The Harvill Press, 1995), pp. 272-273.

²⁵ Bernard-Henri Levy, *Adventures on the Freedom Road: The French Intellectuals in the 20th Century*, p. 89.

²⁶ "A Conversation with Edmonde Charles Roux" in Bernard-Henri Levy, *Adventures on the Freedom Road*, p. 263, Louis Aragon (1897-1982) เขาเป็นหนึ่งในผู้ริเริ่ม "Surrealism" เข้าเป็นสมาชิกพรรคคอมมิวนิสต์ในปี 1932 และเป็นสมาชิกพรรคตลอดชีวิต

โดยผ่านภาษาโดยเฉพาะอย่างยิ่งภาษาเขียน ภาษาเป็น “อาวุธ” สำคัญของปัญญาชน โดยคุณลักษณะของปัญญาชนเองก็เป็นพวกที่ใช้ภาษาในการดำรงชีพ ไม่ว่าจะเป็นปัญญาชนช่วงไหนของฝรั่งเศส ในช่วง 1900-1930 ก็เป็นอาจารย์สอนหนังสือ พอมาในช่วง 1930-1960 ก็เปลี่ยนเป็นนักเขียน ตั้งแต่ปี 1960 ปัญญาชนก็กลายเป็นคนดัง (แบบดารารายทาง) ในวงการสื่อสารมวลชนโดยเฉพาะอย่างยิ่งวิทยุ โทรทัศน์²⁷ ปัญญาชนจึงมีสถานะที่ไม่แตกต่างไปจาก “ดารา” อย่างไรก็ตามการใช้สื่อของปัญญาชนนั้นไม่ใช่จำกัดเพียงในฝรั่งเศส แต่ยังรวมไปถึงสหรัฐอเมริกาด้วย เช่น Norman Mailer²⁸ เป็นต้น อย่างไรก็ตามการให้สัมภาษณ์ในหน้าหนังสือพิมพ์ การออกรายการโทรทัศน์นั้นจำเป็นที่จะต้องกระทำผ่านการใช้ภาษา แต่นั่นมิได้หมายความว่าภาษาพูดมีความสำคัญมากกว่าภาษาเขียนแต่อย่างใด อาวุธสำคัญของปัญญาชนยังคงเป็นภาษาเขียนอยู่ไม่เสื่อมคลาย

การใช้ภาษาเป็นการทำ “สงคราม” ที่อาจจะถือได้ว่าเป็น “ความรุนแรง” ที่ปัญญาชนกระทำต่อตนเองและคนอื่น ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นมิได้ทำให้ครอบครัวของปัญญาชนต้องไม่มีที่อยู่หรือกลายเป็นบุคคลล้มละลายแต่อย่างใด สิ่งที่เกิดตามมาจากความขัดแย้งของปัญญาชนก็คือไม่มีการสนทนาและติดต่อกันอีกต่อไป เช่น George Bataille กับ Roger Caillois²⁹ หรือจะเป็นความขัดแย้งระหว่าง George Bataille กับ Andre Breton ฝ่ายแรกเห็นว่าฝ่ายหลังนั้นโง่³⁰ แต่ในขณะที่ฝ่ายแรกก็ยังคงมีความประทับใจกับฝ่ายหลัง³¹ อีกคู่หนึ่งก็คือ Andre Breton กับ Louis Aragon³² สำหรับในโลกภาษาอังกฤษก็จะเห็นได้จาก Ludwig Wittgenstien กับ Karl Popper หรือจะเป็นความขัดแย้งระหว่าง Wittgenstien กับ Bertand Russell เป็นต้น ในแง่แล้วปัญญาชนก็อาจจะไม่แตกต่างไปจากมวลมนุษยชนอื่นๆ เพียงแต่ว่าการยืนหยัดในอุดมการณ์และความเชื่อของแต่ละคนทำให้ปัญญาชนลงรอยกันได้ยาก ถ้าไม่โจมตีกัน อย่างออกหน้าออกตาตามหน้าหนังสือต่างๆ แล้ว ปัญญาชนก็ไม่ยอมร่วมมือหรือมีปฏิสัมพันธ์กันอีกต่อไป การตัดญาติขาดมิตรของปัญญาชนจึงเป็นสิ่งที่เห็นกันอยู่เป็นประจำ เช่น Bernard-Henri Levy กับ Michel Foucault ความสัมพันธ์ก็จบสิ้นจนกระทั่งฝ่ายหลังตายไป³³ การไม่ยอมร่วมสังฆกรรมกับบุคคลที่มีความเห็นไม่ลงรอยกันนั้นก็แสดงให้เห็นถึงความเชื่อมั่นประจักษ์ชัดกับว่าคนนอกศาสนาที่ไม่สามารถจะเข้าร่วมพิธีกรรมทางศาสนาของตนได้ ความคิดเห็นของปัญญาชนที่มีต่อบุคคลที่ตนเองไม่เห็นด้วยหรือเกลียดชังจึงไม่แตกต่างไปจากความเชื่อของพระผู้ยึดมั่นในพระศาสนา

²⁷ ดู Regis Debray, *Teachers, Writers, Celebrities: The Intellectuals of Modern France* translated by David Macey, (London: Verso, 1981).

²⁸ Paul Johnson, *Intellectuals* (London: Weidenfeld and Nicolson, 1988), p. 321.

²⁹ “A Conversation with Pierre Klossowski” in Bernard-Henri Levy, *Adventures on the Freedom Road*, p. 195.

³⁰ “A Conversation with Pierre Klossowski” in Bernard-Henri Levy, p. 196.

³¹ “A Meeting with Michel Leiris” in Bernard-Henri Levy, p. 201.

³² “A Conversation with Edmonde Charles Roux” in Bernard-Henri Levy, p. 266.

³³ “The Wholesale Demise of Intellectual” Roland Barthes: *Fragments of A Friendly Conversation*, in Bernard-Henri Levy, p. 379.

ปัญญาชน: นักบวชในเสื้อคลุมของฆราวาส

ความขัดแย้งเป็นองค์ประกอบสำคัญของการดำรงชีวิตที่ผู้คนจำนวนมากไม่ต้องการจะเผชิญ แต่สำหรับปัญญาชนแล้วความขัดแย้งที่แสดงออกมาทางความคิดเป็นหัวใจของชีวิตและการดำรงชีพ³⁴ ดังที่ได้กล่าวมาแล้วตั้งแต่ต้นว่าสถานะของปัญญาชนนั้นหลีกเลี่ยงได้ยากที่จะไม่ตั้งตัวเป็นผู้ตัดสินเรื่องราวต่างๆทางสังคมการเมือง ในแง่นี้ปัญญาชนก็คือผู้พิพากษาทางด้านศีลธรรมของสาธารณชน ที่แม้ว่า “ตำแหน่ง” นี้จะไม่ได้มาจากการเลือกตั้งก็ตาม แต่เป็นเรื่องของจิตสำนึกที่มีต่อสังคมส่วนรวม ความรู้สึกนึกคิดที่จะมีความรับผิดชอบต่อผู้อื่น อย่างไรก็ตามความรู้สึกรับผิดชอบต่อแบบนั้นมีได้มีลักษณะเฉพาะหรือจำเพาะเจาะจงกับใครหรือกลุ่มไหน แต่เป็นความรู้สึกรับผิดชอบต่อความเป็นไปอย่างสากล เช่น เป็นมนุษย์เหมือนกันหมด ไม่มีสีผิว ศาสนา ชาติพันธุ์ อุดมการณ์ทางการเมือง ฯลฯ ทั้งนี้เพราะไม่มีอะไรที่จะยิ่งใหญ่ไปกว่ามนุษย์ เพราะทุกสิ่งทุกอย่างที่มนุษย์ยกย่อง รัก บูชา และ หวงแหน นั้นก็ไม่ใช่อะไรอื่นนอกจากตัวมนุษย์เอง

คุณภาพของการเคารพยกย่องมาตรฐานแห่งความเป็นมนุษย์นั้นอาจจะไม่ใช่มาตรฐานเดียวที่พอเพียงสำหรับการตัดสินหรือสร้างจิตสำนึกแก่สังคม ความจำเป็นที่จะต้องพึ่งพาความรู้ที่ซับซ้อนเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับสังคมสมัยใหม่ ปัญญาชนในฐานะของผู้ที่มีความรู้และรู้มากกว่าผู้อื่น ต้องมีหน้าที่ที่จะเอาความรู้ทั้งหลายมาแก้ไขเพื่อความจริงและความถูกต้อง ทั้งนี้ภายใต้สภาวะของความเป็นสมัยใหม่ที่ทุกสิ่งทุกอย่างถูกจำแนกแจกแจง (differentiation) แยกย่อยออกเป็นหน่วยต่างๆซึ่งปัญญาชนเองก็เป็นผลพวงของการจำแนกแจกแจงดังกล่าว การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวได้ทำให้สถานะของปัญญาชนกลายเป็นผู้เชี่ยวชาญไปได้ ผู้เชี่ยวชาญที่ต้องเผชิญหน้ากับการเปลี่ยนแปลงและความก้าวหน้าทางความรู้ในสังคมสมัยใหม่ สถานะของผู้เชี่ยวชาญและปัญญาชนที่ดำเนินไปพร้อมกันนี้ ทำให้ผู้เชี่ยวชาญหลายต่อหลายคนอยู่ในฐานะปัญญาชนด้วยนั้นสามารถที่จะเสนอแนะและวิพากษ์วิจารณ์ทิศทางของการพัฒนาความรู้ และตลอดจนการนำความรู้ไปประยุกต์ใช้เพื่อที่จะให้มีผลกระทบต่อสังคมโดยรวม ปัญญาชนจึงทำหน้าที่เป็นผู้วิจารณ์และทักท้วงในสังคมสมัยใหม่ เมื่อมีอะไรที่จะเกิดขึ้นใหม่ที่จะมีผลกระทบต่อส่วนรวมก็เป็นหน้าที่ของปัญญาชนที่จะต้องให้ความคิดเห็น

การแสดงความคิดเห็นของปัญญาชนโดยส่วนใหญ่แล้วแสดงให้เห็นถึงคุณลักษณะที่ทำลายต่อความคิดและพฤติกรรมหลักในสังคม Emile Durkheim ให้ความเห็นว่าความเป็นปัญญาชนจึงแสดงออกถึงลักษณะแห่งความเป็นปัจเจกชนนิยม (individualism) แต่ปัจเจกชนนิยมนี้มีได้หมายความว่า เป็นมนุษย์ที่ตัดขาดออกจากโลกภายนอกมิได้เกี่ยวข้องกับใคร ในทางตรงกันข้ามการจะเป็นปัจเจกชนได้ก็ต้องแลกเปลี่ยนความรู้และความคิดเห็นกับผู้อื่น การยอมรับมาตรฐานและการตัดสินเรื่องราวต่างๆนั้นจะต้องตั้งอยู่บนรากฐานของ “rationality” มากกว่าที่จะยอมรับกันเพราะอำนาจ³⁵ นี่เป็นอุดมคติของปัญญาชน การยึดมั่นในสิ่งนี้ถือเป็นสิ่งสากลในการทำงานเดียวกันกับการยึดมั่นในมนุษย์ เพราะสถานะของการเป็นมนุษย์นั้นเป็นไปได้เพราะการมี “rationality” ในตัวมนุษย์เอง การขาด “rationality” ย่อมทำให้มนุษย์ขาดความเป็นมนุษย์ไป ถ้าจะกล่าวอย่างเต็มที่ก็คือการเป็นคนบ้าที่ไม่มีความสมบูรณ์

³⁴ Jeremy Jennings and Tony Kemp-Welch, “The Century of the Intellectuals: From Dreyfus Affair to Salman Rushdie”, p. 10.

³⁵ Emile Durkheim, “Individualism and the Intellectuals”, in *On Morality and Society: Selected Writing* edited by Robert Bellah, (Chicago: University of Chicago Press, 1973), p. 49.

การมี “rationality” ในตัวมนุษย์ที่ทำให้มนุษย์สามารถตัดสินเรื่องราวต่างได้ด้วยตนเองโดยไม่ต้องพึ่งพาใคร นำปัญหาที่สำคัญมาให้แก่ปัญญาชนในสังคมประชาธิปไตย การวัดมาตรฐานของความเท่าเทียมกันตาม “rationality” ว่าทุกคนมี “rationality” นั้น มิได้ทำให้การตัดสินใจ การประเมินคุณค่า การวิจารณ์ของปัญญาชน ถูกต้องหรือดีกว่าบุคคลอื่นๆ เมื่อเป็นเช่นนั้นทำไมบุคคลอื่นๆ จึงต้องฟังและเชื่อการตัดสินของปัญญาชน? ทำไมรสนิยมของปัญญาชนถึงต้องดีกว่าถูกต้องกว่าของคนอื่นๆ? เช่น การฟังเพลงของ Mozart ย่อมดีกว่า Hector Berlioz หรือฟัง Berlioz ย่อมดีกว่า Beatles หรือฟัง Beatles ย่อมดีกว่า Portishead หรือฟัง Portishead ย่อมดีกว่า Back Street Boys หรือย่อมดีกว่า Spice Girls ฯลฯ หรือในกรณีของภาพยนตร์ ทำไมภาพยนตร์ของผู้กำกับอย่าง Federico Fellini ย่อมดีกว่า Steven Spielberg หรือ Peter Greenaway ดีกว่า Pedro Almodovar หรือดีกว่า Russ Meyer เป็นต้น ในทำนองเดียวกันทำไมการนิยามชมชอบงานเขียนของปัญญาชนอย่าง Jean-Paul Sartre จึงดีกว่า Raymond Aron?³⁶ ทำไมอ่านงานของ Michel Foucault และ Antonio Negri ย่อมน่าเชื่อถือดีกว่า Talcott Parsons และ Niklas Luhmann? เป็นต้น คำถามแบบนี้สามารถใช้กับเรื่องราวอื่นๆด้วยไม่ว่าจะเป็นการเมืองหรือเศรษฐกิจ

ครั้นเมื่อมนุษย์ทุกคนมี “rationality” และมีความสามารถในการใช้แล้ว ปัญญาชนก็ไม่ได้ทำอะไรมากไปกว่าการดูถูกความคิดผู้อื่น การกระทำดังกล่าวเท่ากับเป็นการยกสถานะตัวเองให้อยู่สูงกว่าคนอื่นๆ การกระทำของปัญญาชนดังกล่าวเป็นการคิดว่าตัวเองเป็นบุคคลสำคัญ ถ้าจะกล่าวอย่างง่าย ๆ คือการหลงตัวเองของปัญญาชน นักเขียนรางวัลโนเบลชาวฝรั่งเศส Claude Simon ได้แสดงความคิดในทำนองนี้ว่า

The ability to put words together in a more or less expressive and eloquent manner (and that all I try to do) doesn't qualify you to act as a guru and pontificate on every issue..... I'd simply repeat that a writer who thinks he can act as a guru shows signs of misplaced self-importance.³⁷

อย่างไรก็ตามปัญญาชนตะวันตกในอดีตโดยเฉพาะอย่างยิ่งในยุคตั้งแต่กรีกโบราณมาจนถึงยุคอาณานิคม นั้นมักจะคิดว่า “คนอื่น” ไม่มีความสามารถเท่ากับตนเอง “คนอื่น” ไม่รู้จักศาสนาที่ดีและถูกต้องอย่างคริสต์ศาสนา ไม่รู้จักประชาธิปไตย สิทธิมนุษยชน ฯลฯ ด้วยความคิดต่างๆเหล่านี้จึงทำให้ปัญญาชนและนักวิชาการตะวันตก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในอดีตคิดว่าดินแดนที่นอกเหนือไปจากอาณานิคมแอฟริกาและดินแดนดิกลีเซอแล้วไม่มี “rationality” ปัญหาเช่นนี้นำไปสู่การต่อสู้กันระหว่างปัญญาชนผู้เห็นว่าคนพื้นเมืองที่ไหนก็มี “rationality” ด้วยเช่นกัน ดังเห็นได้ชัดเจนจากงานของพวกนักมานุษยวิทยาที่มีคำตอบที่แตกต่างไปจากนักบวชและนักปรัชญาตะวันตกรุ่นเก่า ความรู้ทางมานุษยวิทยาจะตอบรับกับโลกแห่งสัมพัทธนิยม สัมพัทธนิยมที่ก็ยังถูกตอกย้ำด้วยแนวความคิดทางวิทยาศาสตร์ ปัญญาชนตะวันตกที่ยอมรับความแตกต่างและความหลากหลายทางด้านวัฒนธรรมจึงมีความแตกต่างไปจากปัญญาชนที่มีฐานวิธีคิดแบบคริสเตียนที่ทุกอย่างต้องมี “หนึ่งเดียว”

³⁶ จนกระทั่งมีการกล่าวว่า การยืนอยู่ข้าง Jean-Paul Sartre ที่ผิดก็ยิ่งดีกว่าการยืนอยู่ข้าง Raymond Aron ที่ถูก ในแง่นี้จะเห็นได้ว่าไม่ใช่เรื่องของความจริงและความถูกต้องอีกต่อไป แต่การยืนหยัดอยู่ข้างปัญญาชนฝ่ายใดนั้นกลับกลายเป็นเรื่องการแบ่งพรรคแบ่งพวกและความศรัทธา

³⁷ “A writer could and should on occasion give up creative writing: A Conversation with Claude Simon” in Bernard-Henri Levy, p. 61.

แต่สำหรับปัญญาชนตะวันตกจำนวนมากการยอมรับว่าทุกสิ่งทุกอย่างมีคุณค่าเท่าเทียมกันนั้นเป็นการแสดงออกถึงความเป็นสัมพัทธนิยม (relativism) อันเป็นสิ่งที่อันตรายอย่างยิ่งสำหรับมนุษยชาติและอารยธรรมตะวันตก ความดีและความงามที่มีอยู่หลายแบบนั้นเป็นสิ่งที่ขัดกับความคิดที่เป็นหนึ่งเดียว สิ่งที่สูงที่สุดในโลกนี้มีเพียงหนึ่งเดียว สำหรับในอดีตของอาณาจักรคริสเตียนสิ่งที่สูงที่สุดในโลกนี้ก็คือพระเจ้าเป็นเจ้า พระเจ้าที่มีเพียงหนึ่งเดียว พระองค์เป็นผู้เดียวที่มวลมนุษย์จะต้องยกย่องและบูชา ความจง “รัก” ภักดีก็จะมีแด่พระองค์เพียงผู้เดียว ห้าม “นอก” ใจไปหาพระเจ้า “เทียม” องค์อื่นๆ ลักษณะความคิดเรื่องพระเจ้าองค์เดียว (monotheism) ที่มีความเป็นหนึ่งเดียวแบบนี้ ทำให้ระบบวิธีคิดที่เห็นอะไรนอกเหนือไปจากสิ่งที่ปัญญาชนยึดถือว่าเป็นสิ่งที่ดียอมเป็นไปไม่ได้ สิ่งที่ดีงามสูงสุดทั้งหลายจึงมีเพียงอันเดียว³⁸ และการยึดหลักความดีและความงามที่หลากหลายนั้นจะนำมาซึ่งความขัดแย้งทางค่านิยมและการดำเนินชีวิต

นอกจากนี้การมีความนิยมที่แตกต่างกันในหลักการใหญ่ๆ เช่น ค่านิยมในทางการเมือง ก็ล้วนแล้วแต่จะก่อให้เกิดปัญหา เพราะการยอมรับค่านิยมอย่างเช่น การบูชาัญญแบบพวก Aztecs พิธีสดีของอินเดียนสมัยโบราณ ฯลฯ ล้วนแล้วแต่เป็นสิ่งที่ละเมิดหลักการความเป็นมนุษย์ การยอมรับความแตกต่างทางค่านิยมตามวัฒนธรรมย่อมหมายความว่า ไม่มีใครสามารถที่จะเข้าไปก้าวก่ายแทรกแซงและประณามการกระทำที่โหดร้ายเหล่านั้นไปได้ ในที่สุดการยึดมั่นในหลักการแบบสัมพัทธนิยมสามารถที่จะทำให้กล่าวได้ว่านาซีดีเท่ากับระบบประชาธิปไตย หรือเผด็จการทหารดีเท่ากับประชาธิปไตย แน่จนผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นนั้นก็เห็นได้อย่างชัดเจนว่า การยอมรับความแตกต่างแบบนี้จะนำอารยธรรมตะวันตกและโลกไปสู่ภัยพิบัติ เช่น ครั้งแรกของคริสต์ศตวรรษที่ยี่สิบกับกรณีของนาซีและลัทธิสตาลิน เป็นต้น นอกจากนี้ในช่วงครึ่งหลังของคริสต์ศตวรรษที่ยี่สิบก็ยังคงมีให้เห็นอยู่ เช่น กรณีของเขมรแดง เผด็จการทหารในซิดีและหลายๆประเทศในแอฟริกา ในแง่การสนับสนุนสิทธิมนุษยชนและเสรีประชาธิปไตยจึงเป็นสิ่งที่มีความจำเป็นในการยืนยันหลักการที่ถูกต้องเพียงหลักการเดียว

สำหรับปัญญาชนตะวันตกบางคนก็เห็นว่าการส่งออกความคิดเรื่อง “rationality” แบบตะวันตกที่เป็นรากฐานของความคิดสมัยใหม่และระบอบเสรีประชาธิปไตยนั้น ล้วนแล้วแต่เป็นการกระทำที่ไม่แตกต่างไปจากการเปลี่ยน “มนุษย์นอกศาสนา” (pagan) ให้กลายเป็นคริสเตียน อารยธรรมตะวันตกที่ดำเนินไปภายใต้หลักการของ “rationality” ได้นำมาซึ่งการทำลายล้างวัฒนธรรมดั้งเดิมในระบอบอาณานิคม ตลอดไปจนถึงการเกิดขึ้นของระบอบเผด็จการแบบคอมมิวนิสต์ที่ล้วนแล้วแต่เป็นผลผลิตจากความคิดแบบยุคภูมิธรรม (Enlightenment) ที่พิจารณาว่าทุกสิ่งทุกอย่างถูกและสามารถที่จะจัดการวางแผนคาดคานด้วย “rationality” ซึ่งพื้นฐานสำคัญของวิธีคิดในระบบทุนนิยม ทั้งหมดนี้คือด้านมืดของ “rationality” ดังนั้นด้วยความรู้และความเข้าใจจากประสบการณ์ที่ผ่านมาแล้วก็จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องวิพากษ์ “rationality” บุคคลที่ดำเนินตามเส้นทางแห่งการวิพากษ์ “rationality” ได้แก่ Friedrich Nietzsche, Max Weber, Martin Heidegger, สำนัก Frankfurt School, Michel Foucault, Jacques Derrida, Jean-Francois Lyotard เป็นต้น แต่ความพยายามในการวิพากษ์หรือแม้แต่จะปฏิเสธ “rationality” นั้นก็เป็นสิ่งที่กระทำได้ลำบากเพราะปัญญาชนตะวันตกยังคงต้องการ “rationality” ในการวิพากษ์ “rationality” ปัญญาชนจะไม่สามารถวิพากษ์ความเลวร้ายของ “rationality” โดยไม่มี “rationality” ลักษณะแบบนี้ทำให้

³⁸ Ernest Gellner, “La Trahison de la Trahison des Clercs” in Ian MacLean, Alain Montefiore, and Peter Winch (ed.), *The Political Responsibility of Intellectuals* (Cambridge: Cambridge University Press, 1990), p. 18.

ปัญญาชนที่ต้องการวิพากษ์ “rationality” ไม่มีความเป็นเอกภาพ ปัญญาชนที่ต้องการวิพากษ์ “rationality” ไม่มีความคงเส้นคงวา ดังนั้นในที่สุดแล้วปัญญาชนเองก็ต้องการ “rationality” ดังเดิม ได้ ปัญญาชนจึงไม่สามารถที่จะละทิ้ง “rationality” ได้ ไม่ว่ามันจะมีพลังในด้านมืดหรือด้านลบขนาดไหนก็ตาม

ความลึกลับของปัญญาชนเป็นสิ่งที่ปัญหาสำคัญสำหรับปัญญาชน อย่างไรก็ตามดังที่ได้กล่าวมาแล้วในเรื่องของสถานะที่เท่าเทียมกันในสังคมเสรีประชาธิปไตย กับบทบาทในการให้คำแนะนำและเป็นผู้ตัดสินหรือประณามผู้อื่นของปัญญาชนนั้นก็ก่อให้เกิดปัญหาคือ ปัญญาชนมีอะไรเป็นรากฐานที่เหนือกว่าในการที่จะกล่าวโจมตีคนอื่น? การมีอะไรที่เหนือกว่าในการจะตัดสินสิ่งๆใดสิ่งหนึ่ง ไม่ว่าจะเป็นชาติดุติ คุณวุฒิ หรือ วิทยุติ ก็ล้วนแล้วแต่เป็นสิ่งที่ขัดกับหลักการของระบอบเสรีประชาธิปไตย ในระบอบประชาธิปไตยปัญญาชนจึงต้องประสบปัญหากับความลึกลับในทางความคิด เพราะถ้าจะให้มีความเอกภาพทางความคิดก็หมายความว่ามาตรฐานนั้นจะต้องมีเพียงอันเดียวตามหลักที่ปัญญาชนต้องการ แต่ในขณะเดียวกันปัญญาชนเองมิได้ใช้มาตรฐานว่ามนุษย์ทุกคนมี “rationality” ที่จะทำให้นุคคลแต่ละคนสามารถที่จะตัดสินใจในปริณทณต่างๆเหมือนกัน การกระทำดังกล่าวถือได้ว่าเป็นการละเมิดปัจเจกชนพื้นฐาน แต่ถ้าทุกคนเหมือนกันหมดก็ไม่มีใครสามารถที่จะตัดสินอะไรให้ใครได้ เพราะทุกอย่างเป็นสัมพัทธ์ อย่างไรก็ตามการกล่าวแบบนี้แสดงนัยให้เห็นถึงสภาวะที่ไร้สิ่งที่มีคุณค่าที่ดำรงอยู่ในความเป็นมนุษย์ การสูญเสียของคุณค่าที่มนุษย์ยึดถือเท่ากับเป็นการสูญเสียความเป็นมนุษย์ไปในตัว นี่คือนสิ่งที่ปัญญาชนตะวันตกเป็นห่วง ทั้งนี้ถ้าทุกคนมี “rationality” แล้วก็ไม่มีอะไรที่จะทำให้ใครเหนือกว่าใคร ถ้าเช่นนั้นแล้วจะเอามาตรฐานอะไรมาประเมิน? การไม่ยอมรับใน “rationality” กลับเป็นการเปิดโอกาสให้แก่มาตรฐานทางชนชั้นและอำนาจในการตัดสินเป็นตัวสุดท้าย

เจตนารมณ์ไปสู่ความรู้

การยอมรับว่า “มาตรฐาน” ของความจริงและความถูกต้องนั้นได้รับการรองรับจากอำนาจในลักษณะที่ว่า “กำลัง” ของผู้เหนือกว่าคือความถูกต้องนั้นเป็นสิ่งที่ยอมรับไม่ได้ในหมู่ปัญญาชน ปัญญาชนไม่สามารถที่จะยอมรับว่าเป้าหมายสุดท้ายนั้นคือการแสวงหาอำนาจ เป้าหมายที่สำคัญสูงสุดในการใช้ปัญญาของปัญญาชนก็คือการแสวงหาความรู้ ความรู้เปรียบประดุจแสงสว่างที่เข้ามาขับไล่ความมืดให้หมดไป เสมือนดังคนตาบอดได้กลายมาเป็นบุคคลที่สามารถ “เห็น” ได้ เป้าหมายของปัญญาชนก็เช่นเดียวกับบุคคลที่มีความรู้จำนวนมากก็มีความมุ่งหวังที่จะทำในสิ่งที่เป็นไปได้ยาก เป้าหมายของปัญญาชนอีกประการหนึ่งก็คือการเปลี่ยนแปลงทุกสิ่งทุกอย่างให้เป็นไปตามความต้องการของตนเองที่คิดว่าดี ทั้งนี้ก็เพราะว่าปัญญาชนย่อมมีความรู้และรู้ดีกว่าบุคคลอื่นๆ ดังนั้นความเป็นปัญญาชนจึงทำให้เขาเหล่านั้นไม่หยุดนิ่งและต้องการแสวงหาความสมบูรณ์ที่สุดของสรรพสิ่ง ความรู้ก็ต้องเป็นความรู้ที่สมบูรณ์ แน่นอนตายตัว ไม่มีวันเปลี่ยนแปลง ถูกต้องตลอดกาล ถ้าจะกล่าวอย่างง่ายก็คือสถานะของความรู้ที่สมบูรณ์ (absolute) ไม่ใช่สัมพัทธ์ ในแง่นี้แล้วความเข้าใจความรู้ของปัญญาชนจึง “มุง” ไปสู่สิ่งที่คงที่ แน่นอน ไม่มีความจำเป็นอะไรที่จะต้องมีการเปลี่ยนแปลงถ้าสิ่งนั้นเป็นสิ่งที่สมบูรณ์ในตัวมันเองอย่างเช่น พระเจ้า

ปัญญาชนคือคนที่ต้องไม่ยอมรับต่อสภาวะการณ์ที่กำลังจะเป็นหรือกำลังเป็นอยู่ トラバโดก็ตามที่สภาวะนั้นมีได้เป็นไปตามเป้าหมายหรือหลักการ อุดมการณ์ ที่ตนเองเห็นว่าเป็นสิ่งที่มีคุณค่า แม้ว่าจะยังไม่เกิดขึ้นก็ตามแต่ก็สามารถที่จะทำให้นมันเกิดขึ้นได้ ความพยายามที่จะบรรลุถึงเป้าหมายที่คาดหวังเอาไว้คือการการหลอเลี้ยวจากความหวัง ความหวังจึงเป็นพลังสำคัญในการที่จะเป็น “ยาบรรเทาปวดและความขมขื่น” ให้แก่ปัญญาชน เพราะอุดมคติที่ปัญญาชนเหล่านั้นตั้งเอาไว้ยังไม่ถึง การแสวงหาความรู้ที่สมบูรณ์จึงต้องดำเนินต่อไป ความรู้ที่เป็นนิรันดร์

เหมือนกับการดำรงอยู่กับพระผู้เป็นเจ้าของเจ้าเป็นสิ่งที่ยังไปไม่ถึง ในทำนองเดียวกับสวรรค์ของพระผู้เป็นเจ้าของเจ้ายังมาไม่ถึง เป้าหมายของปัญญาชนจึงอยู่ที่อนาคต อนาคตที่ไกลโพ้นซึ่งไม่มีมนุษย์ปวงชนคนใดคิดถึง

โลกแห่งความรู้ของปัญญาชนจึงไม่ใช่โลกนี้ ไม่ใช่โลกของการปฏิบัติ ไม่ใช่โลกของวัตถุ³⁹ นี่เป็นความหมายที่ปัญญาชนฝรั่งเศสที่มีชื่อเสียงอย่าง Julien Benda ได้กล่าวไว้ในหนังสือคลาสสิก *La Trahison des Clercs* การให้คำนิยามในลักษณะนี้เป็นคุณสมบัติสำคัญของการมีพื้นฐานแบบคาทอลิกที่ให้ความสำคัญแก่ นามธรรม ศีลธรรม และเรื่องที่ไม่ได้อยู่ในโลกนี้⁴⁰ สำหรับปัญญาชนแล้วความรู้ที่เกิดขึ้นนั้นมิได้เป็นของใครและมีได้มิได้เพื่อรับใช้อะไรหรือใคร ความรู้ที่ปัญญาชนให้นั้นอาจจะขัดแย้งกับความคิดเห็นหลักของสังคม ความรู้ของปัญญาชนจึงมิใช่เพื่อต้านอารมณ์ความรู้สึกของประชาชน ปัญญาชนไม่ใช่ผู้ที่จะมาเร่งเร้าความรู้สึกให้ประชาชนติดอยู่กับสิ่งแคบๆ และเป็นเรื่องที่ติดอยู่กับผลประโยชน์ที่เป็นวัตถุสิ่งของมากกว่าที่จะเป็นเรื่อง “จิตวิญญาณ” ปัญญาชนมีหน้าที่จะต้องหยุด “ความบ้าคลั่ง” ของประชาชน⁴¹ ถ้าเป็นดังนี้ก็หมายความว่าปัญญาชนเท่านั้นที่ยังครองสติไว้ได้ในสังคมที่ไร้สติและบ้าคลั่ง

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่าปัญญาชนนั้นให้ความสนใจอนาคตที่ไม่มีใครคาดถึงและไม่มีปวงชนธรรมดาที่โน้มน้าวให้ ความสนใจ แต่การกระทำดังกล่าวก็หมายความว่าปัญญาชนเป็นพวกที่มีความแตกต่างไปจากคนส่วนใหญ่ ปัญญาชนจึงไม่ใช่ส่วนหนึ่งของ “มวลชน” แต่ก็จำเป็นที่จะต้องเข้าถึงประชาชนและแสดงตัวเองกับประชาชน การที่ไม่ได้เป็นส่วนหนึ่งของ “มวลชน” ทำให้ปัญญาชนมองสิ่งต่างๆ ที่เกิดขึ้นในมวลชนในฐานะ “บุคคลที่มาจากข้างนอก” ปัญญาชนไม่ใช่คนใน แต่เป็นคนนอก ความรู้จึงเป็นและต้องเป็นความรู้แบบคนนอก ปัญหาดังกล่าวจึงนำไปสู่ความพยายามที่จะเป็นปัญญาชนแบบอินทรีย์ (organic intellectual) ที่เป็นเนื้อเดียวกับประชาชน คำถามที่เกิดขึ้นก็คือว่า การเป็น “คนนอก” นั้นทำให้ปัญญาชนสามารถเข้าใจและรู้เรื่องราวต่างได้เป็นอย่างดีได้อย่างไร? แต่ปัญญาชนก็ไม่ใช่ “มนุษย์ต่างดาว” สถานะของการเป็นส่วนหนึ่งของสังคมและวัฒนธรรมก็ยังคงมีอยู่ ในแง่นี้สถานะของปัญญาชนจึงลึกลับ เป็นสภาวะครึ่งๆ กลางๆ ไม่นิ่ไม่นอก ถ้าจะกล่าวในแง่ลบก็อาจจะบอกได้ว่าปัญญาชนเป็นมนุษย์ที่ไม่อยู่ในมาตรฐานของมนุษย์ส่วนใหญ่ในสังคม

ถ้าจะกล่าวอีกแง่หนึ่งแล้วปัญญาชนอาจจะต้องมี “วิตรัจริต” และ “คิด” มากกว่าคนอื่นๆ เพราะเหตุการณ์หรือเรื่องราวต่างๆ ในอนาคตนั้นเป็นสิ่งที่ไม่มีใครรู้ได้ แต่ปัญญาชนก็ต้องการที่จะสร้างภาพว่า “น่า” จะเป็นอย่างไร อย่างนี้ หรือบางคนที่มีความ “เชื่อ” มันมากก็จะลงความเห็นว่า “จะต้องเป็นอย่างนั้นอย่างนี้” คำอธิบายและการให้เหตุผลของปัญญาชนก็จะเป็นไปในรูปของการอ้างอิงผู้ที่เป็นปัญญาชน นักคิด ศาสตรา ที่ได้เคยกล่าวไว้ในอดีต ในแง่ นี้การยืนยันสภาวะการณ์ของอนาคตของปัญญาชนจึงเป็นการยืนยันได้ด้วยอดีต ปัญญาชนจึงนำเอาอดีตมาเป็นเครื่องมือในการยืนยันอนาคต แต่อนาคตกลับเป็นสิ่งที่ยังไม่ได้เกิดขึ้น อนาคตของปัญญาชนจึงเกิดขึ้นได้ด้วยการ ยืนยันจากอดีตที่เกิดขึ้นมาแล้ว เมื่อการพิสูจน์ด้วยหลักการทางวิทยาศาสตร์ตามแบบฟิสิกส์ได้กลายมาเป็นกฎที่ “ยาก” จะล้มล้างได้ ปัญญาชนก็พยายามอ้างอิงกับหลักวิทยาศาสตร์ สภาวะที่ล้มล้างได้ยากได้กลายมาเป็น หลักเกณฑ์ที่สำคัญในการยืนยัน (หรือการคาดการณ์) สิ่งที่จะเกิดขึ้นในอนาคต

³⁹ Julien Benda, *The Treason of the Intellectuals* translated by Richard Alington, (New York: W. W. Norton & Company, 1969), p. 43.

⁴⁰ Tony Judt, *Past Imperfect: French Intellectuals, 1944-1956*, p. 86.

⁴¹ Julien Benda, *The Treason of the Intellectuals*, p. 74.

สำหรับการกล่าวถึงอนาคตนั้นปัญญาชนเองไม่สามารถที่จะระบุลงไปถึงรายละเอียดที่จะเกิดขึ้นในอนาคตได้ว่าเป็นอย่างไร แม้แต่การอธิบายและวิเคราะห์ถึงเรื่องราวต่างๆ หลักเกณฑ์ที่ปัญญาชนใช้นั้นมีความเป็นลักษณะทั่วไป (generalisation) มากกว่าที่จะเป็นลักษณะเฉพาะ เรื่องราวในรายละเอียดปลีกย่อยเล็กน้อยๆ เป็นสิ่งที่ปัญญาชนมักไม่ให้ความสนใจ ปัญญาชนเป็นพวกที่ให้ความสนใจต่อปัญหา “ใหญ่ๆ” ที่มีความเป็นนามธรรมสูง เช่น ความยุติธรรม ความจริง เป็นต้น แต่ความยุติธรรมที่ปัญญาชนให้ความสนใจนั้นไม่ใช่ความยุติธรรมที่ตัดสินกันในครอบครัวหรือตัดสินกันในศาล แต่เป็นความยุติธรรมสากลที่ไม่มีข้อจำกัดทางวัฒนธรรม ในทำนองเดียวกันความจริงของปัญญาชนก็ได้ถูกกำหนดโดยวัฒนธรรม คุณสมบัติทางเพศ อายุ ในแง่ของความพยายามของปัญญาชนที่ต้องการชี้ให้เห็นว่าอคติทางเพศ ชนชั้น ที่เกิดขึ้นจากความรู้ แบบที่รู้จักกันในนาม “social constructionism” ซึ่งก็เป็นแนวคิดที่เห็นว่าหลายสิ่งหลายอย่างเป็นผลิตผลของสังคมมากกว่าชีววิทยา กายภาพ หรือที่เรียกกันว่าธรรมชาติ เช่น สัญชาตญาณแม่ (mother instinct) เป็นต้น ความคิดแบบนี้ในแง่หนึ่งก็เป็นการยืนยันความล้มเหลวของการสร้างความรู้ที่เป็นกลางและเป็นสากล

การยอมรับความรู้ว่าไม่ได้บริสุทธิ์หรือปราศจากอคติ มิได้ทำให้การแสวงหาความรู้ที่สมบูรณ์จะล้มเลิกไปแต่อย่างใด เป้าหมายยังคงมีต่อไปเช่นเดียวกับความพยายามของปัญญาชนในประเด็นอื่นๆ การละทิ้งความหวังนั้นจะทำให้โอกาสในการเข้าถึงความจริงแท้นั้นหมดไป การเข้าถึงความจริงแท้นั้นเป็นรูปแบบหนึ่งของการเข้าถึง “ธรรมชาติ” การเข้าถึง “ธรรมชาติ” อันเป็นสิ่งที่พระเจ้าสร้างนั่นก็คือการเข้าถึงพระเจ้า เส้นทางในการเข้าถึงพระเจ้าจึงไม่จำเป็นที่จะต้องกระทำตามนักบวช พระผู้ใหญ ศาสนจักรเป็นคนบอกให้กระทำ การกระทำดังกล่าวแสดงให้เห็นสถานะว่าความรู้เป็นสิ่งที่ไม่ผูกติดอยู่กับอะไรในโลกที่ต้องมีการแตกดับและรื้อถอนล้มสลาย (รื้อถอนพิพากษา) ความรู้จึงมีความเป็นเอกเทศไม่ได้ขึ้นอยู่กับอะไร ในการที่จะเข้าถึงความรู้ที่เป็นเอกเทศดังกล่าวนี้ก็ไม่สมควรที่จะให้ผู้แสวงหาความรู้ที่เป็นเอกเทศต้องตกอยู่ภายใต้การควบคุมของสิ่งใด ปัญญาชนต้องเป็นอิสระจากทุกสิ่งทุกอย่าง เช่น ชนชั้น⁴² หรือ แม้แต่ชาติเองก็ตาม ดังนั้นการที่ปัญญาชนขาดความเป็นอิสระ ไร้ความเป็นเอกเทศ ก็ย่อมเป็นภัยอันตรายต่อการแสวงหาความรู้ที่เป็นเอกเทศด้วยเช่นกัน เพราะนั่นเท่ากับเป็นการลดระดับให้ความรู้มีไว้เพียงแค่ว่าใช้อะไรบางอย่างที่นอกเหนือไปจากความรู้เอง ความรู้ที่สูงสุดอันมีสถานะแบบพระผู้เป็นเจ้า

การยกย่องให้ความรู้เป็นสิ่งสูงสุดเป็นคุณสมบัติสำคัญของการเป็นปัญญาชน ความรู้ เป็นสิ่งทรงเสน่ห์ในตัวของมันเอง ความรู้เป็นสิ่งที่ทำให้นุษย์มีความสมบูรณ์ แต่ความรู้ที่ว่านี้ย่อมไม่ใช่ความรู้ประเภทขึ้นรถไฟใต้ดินสายอะไรจะพาไปร้านขายไก่ย่างแอฟริกันในกรุงปารีส หรือจะเป็นความรู้ที่เกี่ยวข้องกับการสร้างบ้าน ฯลฯ แต่อย่างใด ความรู้ที่กล่าวถึงนี้ย่อมเป็นสิ่งสูงสุด การหันไปให้ความสนใจสิ่งใดที่ไม่ใช่ความรู้สูงสุดถือว่าการ “สละ” ความรู้เป็นปัญญาชนออกไป ปัญญาชนจึงไม่ควรที่จะสนใจเรื่อง “รองๆ” ที่เกิดขึ้นในโลกนี้ การละทิ้งความสนใจความรู้สูงสุดก็ไม่แตกต่างไปจากการเป็นชาวคริสต์นิกายที่ละทิ้งพระเจ้า แต่ปัญญาชนก็ไม่ใช่กับบวชที่ตัดตัวเองออกไปจากโลกนี้ ปัญญาชนต้องให้ความสำคัญแก่เรื่องสำคัญๆ และสิ่งสูงส่งในโลกนี้ เพราะในความต้องการของสังคมสมัยใหม่ ความรู้ไม่ใช่สิ่งที่อยู่นอกโลกหรือโลกหน้า แต่เป็นโลกปัจจุบันที่ปัญญาชนจะต้องมีส่วนรับผิดชอบแก้ไขให้โลกมีความเจริญขึ้น

⁴² ดู Karl Manheim, *Ideology and Utopia: An Introduction to the Sociology of Knowledge* (New York: Harcourt Brace Jovanich, 1946).

เจตนารมณ์ไปสู่การเมือง

การให้ความสนใจต่อเรื่องราวอื่นๆ ที่นอกเหนือไปจากความรู้ันั้น Julien Benda เห็นว่าการกระทำของปัญญาชนแบบนี้เป็นการทรยศต่อความเป็นปัญญาชน แต่การที่ปัญญาชนให้ความสนใจกับเรื่องราวทางการเมืองภายใต้นามของการกระทำเพื่อชาตินั้น เป็นการทรยศต่อความเป็น “ปัญญาชน” เพื่อชาติ ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่า สำหรับปัญญาชนย่อมไม่มีอะไรที่สำคัญและยิ่งใหญ่ไปกว่าสิ่งที่ป็นนามธรรมอย่างความรู้และความจริง ในความเห็นของ Julien Benda การที่ปัญญาชนหันไปให้ความหลงใหลในการเมืองแบบชาติเป็นผลพวงของอิทธิพลทางความคิดแบบเยอรมัน⁴³ ปัญญาชนทรยศด้วยการละทิ้งการแสวงหาความจริงที่สากลและไม่เปลี่ยนแปลง ปัญญาชนทรยศด้วยหันมาให้ความสำคัญแก่ปัญหาเชิงปฏิบัติและต้องการเสริมสร้างให้รัฐประชาชาติมีความแข็งแกร่ง ทั้งหมดเป็นเพียงแค่การแสวงหาผลประโยชน์ทางวัตถุ⁴⁴ ปัญหาและความสนใจของปัญญาชนจึงกลายมาเป็นเรื่องที่ว่าจะต้องทำอะไรให้กับ “โลก” ที่ถูกรอบงำด้วยความป็นชาติ เช่น การวิจัยเพื่อชาติ เป็นต้น

อย่างไรก็ตามการละทิ้งความจริงที่เป็นสากล ไม่มีข้อจำกัดทางเวลาและสถานที่ นั้นก็ไม่ใช่เรื่องราวใหม่แต่อย่างใด Ernest Gellner ได้ให้ความเห็นว่าพวก Romantic เป็นพวกแรกที่ “ทรยศ” ต่อการเป็นปัญญาชนด้วยการมองทุกสิ่งทุกอย่างในแง่เฉพาะมากกว่าความเป็นสากล⁴⁵ นอกจากนี้ก็ยังมีพวกที่ทรยศต่อการแสวงหาความจริงอย่างอื่นอีกได้แก่พวก Pragmatism เช่น William James และกระทั่งผู้ที่ต่อต้านความจริงนามกระเดื่องอย่าง Friedrich Nietzsche⁴⁶ ที่ Julien Benda ประณามว่าปัญญาชนละทิ้งความจริงที่สากลหันไปให้ความสนใจกับการเมืองเสียด้วยซ้ำ สำหรับการเข้าไปเกี่ยวข้องกับการเมืองของปัญญาชนนั้นก็ไม่ใช่เรื่องใหม่อะไร เพราะนับตั้งแต่ Plato เป็นต้นมา ปัญญาชนตะวันตกจำนวนมากก็ได้เข้าไปยุ่งเกี่ยวกับการเมืองกันมาโดยตลอด นี่ไม่ใช่ปรากฏการณ์ใหม่อย่างที่ Julien Benda ประณามไว้แต่อย่างใด ถ้าจะว่าไปแล้วนี่อาจจะเป็นปัญหาของปัญญาชนฝรั่งเศสเองที่ให้ความสนใจเรื่องศิลปะ วรรณคดี ปรัชญา มากกว่าการเมือง⁴⁷ ปัญญาชนฝรั่งเศสมีความสนใจเรื่องราวที่มีความเป็นนามธรรมมากกว่าเป็นเรื่องของการปฏิบัติ ถ้าจะกล่าวอย่างง่าย ๆ ก็คือ อะไรคือสิ่งที่จะต้องทำไม่เป็นสิ่งที่อยู่ในสมอของปัญญาชนฝรั่งเศสแบบอุดมคติ

ความขัดแย้งทางอุดมการณ์ของโลกสังคมนิยมที่ยืดเยื้อมาโดยตลอดก่อนการล่มสลายของสหภาพโซเวียตยังทำให้ปัญญาชน “ติดกับ” ความคิดของ “Thesis Eleven” ในเรื่องของการปฏิวัติเปลี่ยนแปลงโลก ซึ่งเป็นประเด็นสำคัญสำหรับการเป็นปัญญาชนตะวันตกและปัญญาชนฝ่ายซ้ายจำนวนมาก แม้โลกสังคมนิยมของตะวันตกจะหมดสิ้นไปแล้ว แต่พลังของ “Thesis Eleven” ก็ยังคงมีอยู่ เพราะพลังแห่งความต้องการการเปลี่ยนแปลงนั้นเป็นสิ่งที่ผลักดันให้ความคิดแบบ “Thesis Eleven” เกิดขึ้นได้ โดยการเปลี่ยนแปลงนี้ไม่เพียงแต่เปิดโอกาสให้นักคิดเท่านั้นที่จะทำหน้าที่เปลี่ยนแปลงโลก เพราะการเมืองแบบประชาธิปไตยที่มวลชน “ต้อง” เป็นใหญ่ ทำให้ทุกคนต้องเข้ามาต้องถูกดึงเข้ามา “ติด” กับการเมืองที่อยู่ภายใต้โครงสร้างของการเป็นรัฐประชาชาติที่ซึ่งความเป็นชาติคือประชาชน

⁴³ Julien Benda, *The Treason of the Intellectuals*, p. 58.

⁴⁴ Julien Benda, *The Treason of the Intellectuals*, pp. 103-104.

⁴⁵ Ernest Gellner, “La Trahison de la Trahison des Clercs”, p. 19.

⁴⁶ Ernest Gellner, “La Trahison de la Trahison des Clercs”, pp. 22-23.

⁴⁷ Tony Judt, *Past Imperfect: French Intellectuals, 1944-1956*, p. 230.

เมื่อเป็นดังนั้นบรรยาการของการเข้ามามีบทบาทในทางการเมืองที่จะต้องระดมมวลชนให้มาเป็นฐานในทางการเมืองจึงเป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงได้ยาก

ดังจะเห็นได้จากกรณีของอังกฤษ เพราะในราวปลายคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้าคือประมาณตั้งแต่ ค.ศ. 1875 เป็นต้นมา ปัญญาชนอังกฤษจำนวนหนึ่งก็เริ่มที่จะไม่ให้ความสำคัญกับระบอบรัฐสภา แต่ก็ยังมีคนที่เห็นความสำคัญของการออกมาแสดงบทบาทในการแสดงปาฐกถาในสภา เพราะในสายตาของคนพวกนี้สภาคือโรงละคร จากการศึกษาของ Stefan Collini ในจำนวนปัญญาชนอังกฤษสิบหกคน มีห้าคนที่ได้มาเป็นสมาชิกรัฐสภา อีกสามคนได้เคยพยายามลงสมัครรับเลือกตั้งมาอย่างน้อยหนึ่งครั้ง ส่วนอีกห้าคนก็มีแนวโน้มที่จะลงเลือกตั้ง⁴⁸ ถ้าจะพิจารณาจากประวัติศาสตร์ความเป็นมายกเว้นต้นแบบปัญญาชนคนเดียวอย่าง Socrates แล้ว ปัญญาชนจำนวนมากก็ไม่สามารถที่จะหลีกเลี่ยงการเมืองและอำนาจไปได้ ถ้าจะว่าไปแล้วปัญญาชนกับอำนาจเป็นสิ่งที่แยกจากกันไม่ออก แม้ว่าในอุดมคติการเป็นนักคิดนั้นต้องพยายามที่จะหลีกเลี่ยงด้วยการตัดตัวเองออกจากการเมือง แต่นี่ก็เป็นเพียงอุดมคติเช่นเดียวกับเรื่องอื่นๆ ในแง่ที่อุดมคติที่ถือว่าสูงส่งของนักคิดเองก็ยังไม่สามารถที่จะปฏิบัติได้

อย่างไรก็ตามการเข้าไปมีบทบาทในทางการเมืองโดยตรงด้วยการเข้าไปลงสมัครรับเลือกตั้งนั้นดูจะเป็นเรื่องที่มีความสำคัญน้อยลงไปจากช่วงเปลี่ยนผ่านจากคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้าสู่คริสต์ศตวรรษที่ยี่สิบ ปัญญาชนในประเทศยุโรปตะวันตกไม่ได้ออกมาแสดงบทบาทในฐานะนักการเมืองอย่างออกหน้าออกตาแบบในประเทศยุโรปตะวันออกหรือประเทศด้อยพัฒนาทั้งหลาย⁴⁹ ปัญญาชนจะเป็นผู้ที่เล่นบทบาทในทางการเมืองในฐานะผู้ดูหรือผู้คอยกำกับกิจกรรมทางการเมืองของนักการเมืองจากภายนอก นอกจากนี้บทบาทในฐานะที่ปรึกษาจะมีความสำคัญมากกว่าที่จะเป็นผู้ที่เล่นการเมืองเสียเอง ทั้งนี้เพราะสถานะของการเป็นวิชาชีพและความเป็นวิชาชีพ (professionalism) ทำให้การจำแนกแฉกทางบทบาทในการทำงานนั้นเป็นไปอย่างชัดเจนระหว่างนักการเมืองกับปัญญาชน นอกจากนี้การเข้าไปยุ่งเกี่ยวกับการเมืองก็ยังทำให้การแสวงหาความรู้ใหม่และการผลิตผลงานทางปัญญาชนนั้นไม่สามารถที่จะดำเนินไปได้เต็มที่

สำหรับการเข้ามาเกี่ยวข้องในทางการเมืองของปัญญาชนนั้นก็มี “ราคา” ที่จะต้องจ่าย ทั้งนี้ถ้าไม่นับเรื่องการเมืองแล้ว คุณภาพงานเขียนของปัญญาชนที่ผลิตออกมาในขณะที่ปัญญาชนเข้ามามีบทบาทในทางการเมืองนั้น

⁴⁸ Stefan Collini, *Public Moralists: Political Thought and Intellectual Life in Britain 1850-1930* (Oxford: Clarendon Press, 1991), p. 34.

⁴⁹ ปัญญาชนและนักวิชาการในยุโรปตะวันออกให้ความสนใจต่อกิจกรรมทางการเมืองเป็นอย่างมาก ปัญญาชนที่มีชื่อเสียงหันมาลงสมัครรับเลือกตั้งกันหลายคน เช่น Slavoj Žižek นักวิชาการจิตวิเคราะห์ฝ่ายซ้ายสาย Lacanian ที่โด่งดังเป็นพลุแตกอยู่ในโลกตะวันตกในขณะนี้ ได้ลงสมัครรับเลือกตั้งชิงตำแหน่งประธานาธิบดีสาธารณรัฐ Slovenia ในปี 1989 การให้ความสนใจกับการเข้าสู่อำนาจทางการเมืองเป็นสิ่งที่ดูเหมือนว่าจะเป็นกระแสในหมู่ปัญญาชนประเทศที่ไม่ใช่อุตสาหกรรมขั้นสูง ดังจะเห็นได้จาก Mario Vargas Llosa นักเขียนจากประเทศเปรู หรืออย่าง Fernando Henrique Cardoso ประเทศบราซิล เป็นต้น ดู George Konrad & Ivan Szelenyi, *The Intellectuals on the Road to Class Power* (New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1979) ; สำหรับแนวทฤษฎีในการขึ้นมามีอำนาจของปัญญาชนแบบต่างๆ ดู Ivan Szelenyi, “The Three Waves of New Class Theories and a Postscript”, in *Intellectuals and Politics: Social Theory in a Changing World* edited by Charles C. Lemert, (London: Sage Publications, 1991).

กลับมีคุณภาพที่แย่ลง งานเขียนไม่ได้ทำหน้าที่ที่สมควรจะทำ เพราะกลับไปรับใช้เป้าหมายในทางการเมือง แม้ว่า การเมืองจะเป็นเรื่องที่ปัญญาชนหลีกเลี่ยงได้ยาก แต่เมื่อการเมืองเข้ามาเกี่ยวข้องกับศิลปะและสุนทรียะ การเมืองได้ เข้ามาครอบงำคุณภาพและเป็นเป้าหมายหลักแทนที่ความงาม ในความเห็นของ Bernard Henri-Levy คุณภาพของผลงาน เขียนของปัญญาชนก็ด้อยลงไป เช่น Andre Gide แทบจะไม่ได้เขียนอะไร ส่วน Andre Malraux ก็เขียนงานออกมา แบบไม่มีคุณภาพ ในขณะที่กว่า Jean-Paul Sartre จะเขียนงานขนาดมหากาพย์ของเขาเกี่ยวกับ Flaubert ก็ต้องเลิ กยุ่งกับพวก Maoist ในทำนองเดียวกันกับการผลิตผลงานของ George Bataille ที่เขาก็ต้องเลิกยุ่งกับการเมือง⁵⁰ สำหรับปัญญาชนแล้วไม่มีอะไรที่อยู่เหนือ “งานเขียน” นอกจากนี้ก็เป็นเรื่องไม่แปลกที่ปัญญาชนอีกจำนวนหนึ่งมอง ว่าการเมืองเป็นกิจกรรมที่ “เลื่อม” อันไม่ได้ให้อะไรนอกจากความตื้นเขิน⁵¹ ที่มีแต่พวกนักหนังสือพิมพ์เท่านั้นที่ให้ความ สนใจและแสดง “ความคิด” แบบนี้ออกมา

การสถาปนาความเหนือกว่าในการแสดงออกถึงภูมิปัญญานั้นกระทำโดยผ่านการเขียน สำหรับในโลก ตะวันตกปัญญาชนไม่จำเป็นที่จะต้องเป็นนักพูด แต่การจะเป็นนักเขียนที่ดีนั้นก็จำเป็นต้องผ่านการอ่านที่ดีมาก่อน ในทำนองเดียวกันการจะมีเรื่องที่ดีให้อ่านก็หมายความว่าจำเป็นต้องมีการเขียนที่ดี ในแง่นี้ปัญญาชนจึงเป็นผู้ที่มีความ สามารถและทักษะหรือจะว่าพรสวรรค์ก็ได้ในการใช้ภาษาในการนำเสนอและชักจูงผู้อ่าน นอกจากนี้ก็ยิ่งรู้ดีกว่า จังหวะไหนที่จะใช้อำนาจทางภาษาของตัวเองแสดงออกมาสู่สาธารณชน⁵² ในแง่นี้แล้วปัญญาชนก็ต้องเล่นบทนัก ยุทธศาสตร์ที่ปรากฏออกมาในงานเขียนและจังหวะที่จะแสดงออกมา ความสามารถในการเขียนที่ดีนี้จำเป็นอย่างยิ่ง สำหรับการเป็นปัญญาชนเพราะนั่นก็คือสื่อสารกับประชาชนส่วนใหญ่ที่เป็นฐานสำคัญในทางการเมือง ศัพท์ทาง วิชาการทั้งหลายจำเป็นที่ต้องหลีกเลี่ยง เช่น งานเขียนวิทยาศาสตร์ที่ทุกคนทั่วไปอ่านได้รู้เรื่อง (popular sciences) ตัวอย่างเช่น Stephen Jay Gould, Carl Sagan, Michio Kaku และ Richard Feynman เป็นต้น⁵³ แม้ว่าคนที่กล่าว มานี้จะไม่ได้มีเป้าหมายทางการเมืองก็ตาม

เมื่อมีการเขียนก็หมายความว่าปัญญาชนได้ก้าวเข้ามาอยู่ในปริมนทลสาธารณะที่ไม่สามารถรักษาความ เป็นส่วนตัวได้ ทั้งนี้ไม่มีงานเขียนใดที่ดีพิมพ์แล้วสามารถที่จะมีความเป็นส่วนตัวได้อีกต่อไป การเป็นปัญญาชนจึง ต้องมีความเป็นสาธารณะ⁵⁴ เมื่ออยู่ในอาณาเขตที่ไม่ใช่ความเป็นส่วนตัวอีกต่อไปก็ย่อมทำให้งานเขียนของ ปัญญาชนหลีกเลี่ยงความเป็นการเมืองไปได้ยาก แม้ว่าปัญญาชนเองจะไม่ได้มีส่วนร่วมในการเป็นสมาชิกพรรค การเมืองใดก็ตาม แต่การไม่สังกัดพรรคการเมืองใดไม่ได้หมายความว่าจะทำให้ประชาชนเห็นความเป็นกลางของ ปัญญาชนแต่อย่างใด ภายใต้โครงสร้างระบอบเสรีประชาธิปไตยปัญญาชนจึงเป็นพวกที่สร้างความเคลือบแคลงใจ ให้แก่ผู้คนเป็นอย่างมาก ทั้งนี้เป็นผลพวงของความลัทธิของปัญญาชนเองที่กล่าวว่าประชาชนมีความสามารถในการ ที่จะเลือกได้เอง ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่า เมื่อประชาชน “เลือก” ไม่ตรงตามที่ปัญญาชนคาดหวังแล้วปัญญาชนก็ไม่

⁵⁰ Bernard-Henri Levy, *Adventures on the Freedom Road*, p. 257.

⁵¹ Bernard-Henri Levy, *Adventures on the Freedom Road*, p. 255.

⁵² Edward W. Said, *Representation of Intellectual*, p. 15.

⁵³ Alvin Gouldner กลับมีความเห็นปัญญาชนเป็นพวกที่นิยมใช้ภาษาพิเศษที่ไม่มีคนธรรมดาทั่วไปที่ไหนสามารถที่ จะเข้าใจได้ ดู Alvin W. Gouldner, *The Future of Intellectuals and the Rise of New Class* (New York: Seabury Press, 1979).

⁵⁴ Edward W. Said, *Representation of Intellectual*, p. 9.

พอใจ ในขณะที่เดียวกันประชาชนก็ไม่มี ความพอใจต่อปัญญาชนที่ไม่สามารถรักษาหลักการในเรื่องให้ประชาชนแสดง “rationality” และความเป็นเอกเทศของตัวเองเอาไว้ได้ เมื่อปัญญาชนหันมาประณามประชาชนว่า ไม่ฉลาด ไม่รู้จักว่าอะไรคือคุณค่าสูงสุด ตกอยู่ภายใต้การครอบงำอะไรบางอย่าง มีจิตสำนึกที่ผิด เป็นต้น *ระบอบเสรีประชาธิปไตย* ที่ให้ความสำคัญแก่การมี “rationality” ของประชาชนเองจึงเป็นสถานะที่แสดงทั้งที่รักและที่ชังของปัญญาชน ในทางกลับกันระบอบประชาธิปไตยก็มีความทั้งรักทั้งชังต่อปัญญาชน⁵⁵

จากประเด็นที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้นทำให้เกิดปฏิกิริยาและความรู้สึกของผู้คนจำนวนหนึ่งว่าปัญญาชนเป็นพวกที่ไม่น่าไว้วางใจ เพราะปัญญาชนมักจะใช้มาตรฐานที่สูงส่งนี้กับคนอื่น ๆ มากกว่า ทำให้ดูราวกับว่าปัญญาชนมีมาตรฐานสองอันซึ่งก็เท่ากับเป็นการหลอกลวงผู้คน ในขณะที่ตัวเองเรียกร้องให้มีมาตรฐานเดียวเพื่อความเท่าเทียมกัน ปัญญาชนเองคงจะมีปัญหาเกี่ยวกับเรื่องของการนำเสนอให้ผู้คนทำอะไรต่างๆโดยตัวปัญญาชนนั้นมิได้ลงมือปฏิบัติด้วยตนเอง ปัญญาชนจึงมักจะถูกมองว่ามีปัญหาเรื่อง “ทฤษฎี” และ “การปฏิบัติ” ปัญญาชนมีความคล้ายคลึงกับนักบวชตรงต่างก็เป็นพวกที่ได้แต่ชอบพูดและเขียน แต่ในทัศนะของคนธรรมดาเน้นการพูดคือพูด ไม่ใช่การกระทำ สำหรับปัญญาชนแล้วการพูดและการใช้ภาษาในฐานะภาพตัวแทน (representation) นั้นเป็นการกระทำในตัวของมันเองอยู่แล้ว นี่เป็นจุดที่ Edward W. Said แยกต่างหากกับการไม่มีภาคปฏิบัติของปัญญาชน⁵⁶ ในแง่นี้ก็ดูจะไม่แตกต่างไปจากความคิดแบบของเจ้าทฤษฎีมาร์กซิสแบบโครงสร้างชาวฝรั่งเศสอย่าง Louis Althusser ที่ย้ำถึงการปฏิบัติทางทฤษฎี (theoretical practice)

ปฏิกิริยาที่ไม่ไว้วางใจเหล่านี้ปัญญาชนถือว่าเป็นคุณสมบัติของวิธีคิดแบบต่อต้านปัญญาชน แต่ปัญญาชนเองเผลอคิดว่าต่อต้านปัญญาชนนั้นเป็นคุณสมบัติของฟาสซิสต์⁵⁷ ในแง่นี้จะเห็นได้ว่าใครก็ตามที่ไม่เห็นด้วยกับปัญญาชนก็เป็นฝ่ายที่ไม่พึงปรารถนา เมื่อไม่เป็นที่ปรารถนาของปัญญาชนฟาสซิสต์ก็ดูจะเป็นคำที่ปัญญาชนนำมาใช้ตอบโต้หรือตีตราให้กับคนอื่น ๆ ถึงกระนั้นก็ดีคุณลักษณะในการต่อต้านปัญญาชนก็จะพบได้มากในสังคมอเมริกัน⁵⁸ และในสังคมอังกฤษที่เน้นความสำคัญของการปฏิบัติและระเบียบแบบแผนประเพณีมากกว่าความคิดที่เป็นนามธรรม⁵⁹ และโดยเฉพาะอย่างยิ่งการเมืองซึ่งไม่ใช่เรื่องของการสร้างแผนงานแม่บทที่มีความเป็น

⁵⁵ Jeffrey C. Goldfarb, *Civility & Subversion: The Intellectuals in Democratic Society* (Cambridge: Cambridge University Press, 1998), p. 6.

⁵⁶ Edward W. Said, *Representation of Intellectual*, p. 15.

⁵⁷ Umberto Eco, “Ur-Fascism”, *New York Review of Books* (22 June 1995), pp. 12-15 cited in Jeremy Jennings and Tony Kemp-Welch, “The Century of the Intellectuals: From Dreyfus Affair to Salman Rushdie”, p. 6.

⁵⁸ Jeffrey C. Goldfarb, *Civility & Subversion: The Intellectuals in Democratic Society*, p. 18.

⁵⁹ Jeremy Jennings, “Introduction: Mandarins and Samurais: The Intellectual in Modern France” in Jeremy Jennings (ed.), *Intellectuals in Twentieth-Century France: Mandarins and Samurais*, (London: St. Martin's Press, 1993), p. 1 ; Perry Anderson, “Components of the National Culture”, *New Left Review* 50 (1968), p. 1-57. เป็นบทความคลาสสิกที่กล่าวถึงการไม่มีวัฒนธรรมปัญญาชนของอังกฤษจากปัญญาชนฝ่ายซ้ายของอังกฤษ ส่วน Edward W. Said ก็พยายามที่จะปฏิเสธความคิดเรื่องเน้นการปฏิบัติของโลกปัญญาชนที่ใช้ภาษาอังกฤษด้วยการยกตัวอย่างนิยายเรื่อง *A Portrait of the Artist as a Young Man* ของ James Joyce ใน

นามธรรมและต้องบรรลุถึงแม่แบบที่มีความเป็นนามธรรม แต่การเมืองเป็นเรื่องของการต่อรอง จัดสรรผลประโยชน์⁶⁰ มากกว่าที่จะเป็นไปตามอุดมคติของปัญญาชน อย่างไรก็ตามนี้ไม่ได้หมายความว่าสหรัฐอเมริกาไม่มีปัญญาชนแต่อย่างใด ตามจริงแล้วปัญญาชนตะวันตกที่มีชื่อเสียงหลายคนก็มาจากอเมริกา สำหรับผู้ที่ล่องล่ไปแล้วก็มีอย่างเช่น Walter Lippmann, John Dewey, C. W. Mills, Sidney Hook, Mary McCarthy เป็นต้น สำหรับที่ยังมีชีวิตอยู่ก็ได้แก่ เช่น Susan Sontag, bell hook, Noam Chomsky, Edward W. Said, Cornel West เป็นต้น อย่างไรก็ตามปัญญาชนส่วนใหญ่ของสหรัฐ จำกัดวงอยู่แต่ในรั้วมหาวิทยาลัยเป็นสำคัญ⁶¹ มหาวิทยาลัยได้กลายเป็นองค์กรสำคัญในการดึงดูดเอาบุคคลประเภทต่างๆที่มีความรู้เข้ามาด้วยการค้าประกันรายได้ให้แก่บุคคลและปัญญาชนที่มีความรู้ประเภทต่างๆ

ปัญญาชนและเงินตรา

“เงินตรา” เป็นเครื่องมือที่มีความเป็นนามธรรมสำคัญในการ “แลกเปลี่ยน” ให้ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจของมนุษย์ดำเนินไปได้ในสังคมสมัยใหม่ ภายใต้สภาวะสมัยใหม่ที่ต้องการให้ทุกอย่างในโลกมีอะไรใหม่ๆอยู่ตลอดเวลา ไม่เพียงแต่เทคโนโลยีจะต้องถูกพัฒนาขึ้นมาเพื่อตอบสนองกับความต้องการที่จะมีความใหม่ๆเท่านั้น แต่ความใหม่ในทางความคิดก็เป็นสิ่งที่สังคมสมัยใหม่ถูก “สาบ” ให้ติดกับความคิดใหม่ แน่นนอนการมีความคิดใหม่ย่อมเป็นธรรมดาอยู่เองที่จะถูกต่อต้าน ไม่ว่าจะเป็นรากฐานของการต่อต้านจะมาจากจุดยืนทางศีลธรรมหรือผลประโยชน์ในทางเศรษฐกิจ โดยทั่วไปแล้วผลประโยชน์ในทางเศรษฐกิจดูเหมือนว่าจะไม่ใช่ประเด็นที่สำคัญในการพิจารณาความเป็นปัญญาชน ทั้งนี้เพราะในความเป็นปัญญาชนนั้นเป็นสิ่งที่มันขัดกับผลประโยชน์ในทางเศรษฐกิจโดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่อง “เงินตรา” อย่างไรก็ตามนี้เป็นเพียงอุดมคติของบรรทัดฐานที่มีมาแต่อดีต โดยเฉพาะต้นแบบของการเป็นปัญญาชนตะวันตกจากอารยธรรมกรีกโบราณอย่าง Socrates ที่สนใจแต่การแสวงหาความรู้และถูก “วาดภาพ” ว่าไม่สนใจเงินแบบพวก Sophists ซึ่งเป็นคำที่ถูกนำมาใช้อย่างมีนัยที่เป็นลบ

การกำหนดให้ปัญญาชนกับ “เงินตรา” เป็นปฏิปักษ์กันนั้นเป็นเพียงความต้องการที่เห็นว่าเงินตราและของฟุ่มเฟือยเป็นสิ่งชั่วร้ายตามทัศนะของคริสต์ศาสนา ดังนั้นทั้งต้นแบบของการเป็นปัญญาชนแบบ Socrates จึงดูจะไปด้วยกันได้ดีกับความคิดของคริสต์ศาสนา อย่างไรก็ตามบรรดานักบวชทั้งหลายในโลกของคริสต์ศาสนาก็กลับดำเนินชีวิตในทางตรงกันข้าม ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของการดำเนินชีวิตที่หรูหรา ตลอดจนการมีกิจกรรมทางเพศอย่างลับๆ จนกระทั่งถึงมีคำกล่าวในประเทศคาทอลิกแถบเมดิเตอร์เรเนียนว่า “อย่าบอกว่าคุณไม่มีโอกาสที่จะเป็นลูกของพระ”⁶² เป็นต้น แน่นนอนเงินทองเป็นของสำคัญในการทำให้คริสต์จักรทรงพลังได้ในทางการเมือง ตลอดจนทางด้านถาวรวัตถุและศิลปะต่างๆ ถ้าจะว่าไปแล้วเงินเป็นปัจจัยสำคัญอันหนึ่งในการดำรงอยู่ของศาสนา การที่นักบวชในสถานะของผู้ผลิตและความรู้ได้หมดบทบาทไปในช่วงหลังของคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้า ทำให้ผู้ผลิตความรู้โดยเฉพาะอย่างยิ่งใน

Representation of Intellectual, pp. 12-13 ; ดู Stefan Collini, “Intellectuals in Britain and France in the Twentieth Century: Confusions, Contrasts and Convergence?”, in Jeremy Jennings, (ed.), *Intellectuals in Twentieth-Century France: Mandarins and Samurais*, pp. 199-225.

⁶⁰ ดู Bernard Crick, *In the Defense of Politics* Revised Edition (Harmonworth: Penguin Books, 1964).

⁶¹ Stefan Collini, “Before Another Tribunal ‘The Idea of the Nonspecialist Public’”, *Raritan* Vol. XIX, No. 1, (Summer, 1999), p. 92.

⁶² ประโยคนี้มีความหมายคล้ายคลึงกับ Never say never again

มหาวิทยาลัยได้กลายมาเป็นพวกฆราวาส (secular) มากขึ้น แต่การเป็นฆราวาสมากขึ้นนั้นมิได้หมายความว่ากรอบสั่งสอนทางด้านการศึกษาศึกษาของปัญญาชนเหล่านี้จะมีลักษณะของความเป็นฆราวาสแต่อย่างใด สถาบันการศึกษาที่มีชื่อเสียงส่วนใหญ่ก็ยังคงอยู่ภายใต้ “เงา” ของสถาบันแบบนักบวชอยู่ดังเดิม เช่น สถาบัน Ecole Normale Supérieure⁶³ ที่ปัญญาชนชั้นนำของฝรั่งเศสไม่ว่าจะเป็นฝ่ายซ้ายหรือฝ่ายขวามักจะผ่านการศึกษา มา หรือจะเป็นสถาบันการศึกษาแบบ Oxbridge ในอังกฤษ แต่ผลของการมีพื้นฐานการศึกษาที่เปลี่ยนเป้าหมายจาก “พระเจ้า” มาสู่เรื่องราวทางโลก มิได้ทำให้สถานะของปัญญาชน ไม่ว่าจะเป็นผู้ที่สอนหนังสือในมหาวิทยาลัย นักหนังสือพิมพ์ และนักเขียน มีสถานะตกต่ำแต่อย่างใด

สถานะของปัญญาชนเหล่านี้ถือได้ว่าเป็นผู้ที่มี “อะไร” มากกว่ากลุ่มคนประเภทอื่นๆ แม้ว่าจะไม่มากมายแบบอภิสิทธิชน แต่ก็ไม่ใช่ชนชั้นกลาง โดยเฉพาะอย่างยิ่งถ้าจะพิจารณาอย่างง่าย ๆ จากรายได้หลังจบการศึกษาจากสถาบันการศึกษาชั้นนำ รายได้ของปัญญาชนในศตวรรษที่สิบเก้าตกอยู่ประมาณ 900-1000 ปอนด์ต่อปีนั้นถือได้ว่าเป็นพวกชนชั้นกลางระดับสูง ทั้งนี้ในปลายทศวรรษที่ 1860 มีครอบครัวคนอังกฤษเพียงแค่ 30,000 ครอบครัว (เป็นเพียง 0.5% ของประชากร) เท่านั้นที่มีรายได้ขนาดนี้⁶⁴ รายได้ของปัญญาชนเหล่านี้อาจจะมาได้จากหลายทาง การเป็นบรรณาธิการของหนังสือพิมพ์และสำนักพิมพ์ต่างๆ ก็ถือว่าเป็นรายได้สำคัญของปัญญาชน แม้ว่าจริงๆ แล้วงานเป็นบรรณาธิการนั้นไม่ใช่เป็นงานเต็มเวลา เช่น William Bagehot มาเป็นบรรณาธิการให้กับ *The Economist* ก็จะได้เงินประมาณ 400 ปอนด์ ต่อปี เงินก้อนนี้ถือเป็นรายได้พิเศษ อย่างไรก็ตามนี้ไม่ใช่เงินจำนวนมากสำหรับการเป็นบรรณาธิการ เพราะบางคนได้มากถึงสองพันปอนด์ต่อปี⁶⁵ แต่สำหรับเงินพิเศษที่ได้จากการทำงานไม่เต็มเวลาในจำนวนเงินไม่กี่ร้อยปอนด์เป็นรายได้มหาศาลเมื่อเปรียบเทียบกับกลุ่มอื่นๆ เพราะในราวปลายคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้า เงินที่สูงที่สุดของมหาวิทยาลัย Cambridge คือ the Lady Margaret's Professor of Divinity รายได้ 1000 ปอนด์ ส่วนรายได้ของปรมาจารย์ทางเศรษฐศาสตร์ Alfred Marshall ตกประมาณ 700 ปอนด์⁶⁶

สำหรับการทำงานในอาชีพของการเป็นปัญญาชนที่มีฐานมาจากการทำงานในมหาวิทยาลัยนั้นเป็นปรากฏการณ์ใหม่สำหรับสังคมตะวันตก ในราวทศวรรษที่ 1860 การเกิดขึ้นของสาขาวิชาต่างๆ เริ่มขยายตัวมากขึ้น เมืองอุตสาหกรรมจำนวนมากเริ่มมีการตั้งมหาวิทยาลัยในราวทศวรรษที่ 1870 ในระยะต่อมาคือทศวรรษที่ 1880 สมาคมวิชาชีพของสาขาวิชาต่างๆ ก็เริ่มก่อตั้งขึ้น⁶⁷ การขยายตัวของโครงสร้างทางด้านการศึกษาก็ทำให้นักคณาจารย์จำนวนหนึ่งของมหาวิทยาลัยเป็นบุคคลที่ได้มีอาชีพทำการสอนหนังสือแต่เพียงอย่างเดียว การทำงานควบหลายตำแหน่งก็เป็นสิ่งที่นักวิชาการและปัญญาชนนิยมทำกัน เช่น Henry Maine ในขณะที่เป็น Master of Trinity Hall และมีตำแหน่งใน Indian Council นั้นปรากฏว่าตำแหน่ง the Whewell Professorship of International Law วางลง เขาต้องการได้ตำแหน่งนี้ เขาวิ่งเต้นและสัญญาว่าจะลาออกจาก Indian Council แต่ปรากฏว่าเมื่อเขาได้ตำแหน่งเขาก็ไม่ได้ลาออก ยังความไม่พอใจให้กับผู้คนใน Cambridge เป็นจำนวนมาก⁶⁸

⁶³ Diane Rubenstein, *What's Left?: The Ecole Normale Supérieure and the Right*, p. 51.

⁶⁴ Stefan Collini, *Public Moralists: Political Thought and Intellectual Life in Britain 1850-1930*, p. 37.

⁶⁵ Stefan Collini, *Public Moralists: Political Thought and Intellectual Life in Britain 1850-1930*, p. 41.

⁶⁶ Stefan Collini, *Public Moralists: Political Thought and Intellectual Life in Britain 1850-1930*, pp. 43-44.

⁶⁷ Stefan Collini, “Before Another Tribunal ‘The Idea of the Nonspecialist Public’”, p. 80.

⁶⁸ Stefan Collini, *Public Moralists: Political Thought and Intellectual Life in Britain 1850-1930*, p. 48.

ถ้าจะพิจารณาในเรื่องของความต้องการทางด้านวัตถุและเงินตราที่เกิดขึ้นจากการขยายฐานการศึกษา และทำให้ผู้คนจำนวนมากสามารถขยายฐานะมาเป็นปัญญาชนจะเห็นได้ว่า ปัญญาชนในอังกฤษนั้นไม่ค่อยจะประสบปัญหานี้เท่าใด ปัญญาชนในอังกฤษส่วนใหญ่มีรากเหง้าของความเป็นอภิสิทธิ์ชน ถ้าไม่มีก็ใฝ่ฝันที่อยากจะมี แม้ในหลังยุคการปฏิรูปแล้วก็ยังไม่สามารถลดบทบาทของการเป็นปัญญาชนแบบอภิสิทธิ์ชน (intellectual aristocracy) ไปได้ บุคคลพวกนี้ไม่ใช่บุคคลธรรมดาในสังคม แต่เป็นพวกที่มีสายสัมพันธ์และประวัติตระกูลความเป็นมาที่ยาวนาน เช่น นักประวัติศาสตร์อย่าง Hugh Trevor Roper หรือ Lord Roper ก็มาจากตระกูลขุนนาง ในขณะที่ Henry Sidgwick นักปรัชญาอังกฤษของคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้านี้มี Alfred Balfour อดีตนายกรัฐมนตรีอังกฤษเป็นพี่ชาย⁶⁹ ประวัติความเป็นมาของคนเหล่านี้ล้วนแล้วแต่มาจากครอบครัวที่มีการฝึกฝนในการใช้ภาษามาเป็นอย่างดีตามแบบฉบับของการเป็นผู้มีตระกูลทั้งหลาย การพบปะกับคนพวกนี้จึงทำให้บุคคลที่มีได้อยู่ในวงการระดับเดียวกันจะรู้สึกว่าคุณถูกดูถูกไปโดยปริยาย ความสามารถในการใช้ภาษานั้นเป็นการแสดงออกถึงความสามารถในการใช้ ‘rationality’ ทุกอย่างในการดำเนินชีวิตเป็นไปอย่างมีการคาดคำนวณอย่างมี ‘rationality’ มากกว่าที่จะกระทำอะไรไปตามอำเภอใจ แต่ในขณะเดียวกันปัญญาชนอังกฤษนั้นก็มิได้ให้ความสนใจเกี่ยวกับการดำเนินชีวิตที่มีสุนทรียะเท่ากับปัญญาชนในภาคพื้นทวีป ปัญญาชนอังกฤษจึงสามารถที่จะอยู่ในโลกส่วนตัวที่มีแต่ความขมขื่นได้ ไม่มีความกระตือรือร้นกับชีวิตที่มีสุนทรียะเท่ากับเป้าหมายทางด้านอรรถประโยชน์ ถ้าเปรียบเทียบปัญญาชนอังกฤษกับปัญญาชนในภาคพื้นทวีปยุโรปแล้ว ปัญญาชนอังกฤษไม่มีอะไรที่น่าตื่นเต้น ไม่มีความหวือหวาแบบปัญญาชนในภาคพื้นทวีป โดยเฉพาะปัญญาชนในฝรั่งเศส

ปรากฏการณ์แบบที่กล่าวมาข้างต้นนี้มิใช่เรื่องที่จำกัดอยู่เพียงที่ใดที่หนึ่ง ปัญญาชนจำนวนมากในยุโรป โดยเฉพาะอย่างยิ่งฝ่ายซ้ายนั้น มีฐานะที่ไม่ได้ยากจนหรือมาจากกันบึ้งของสังคมแต่อย่างใด อย่างไรก็ตามเมื่อโครงสร้างของการศึกษาเปิดโอกาสให้กับผู้คนมากขึ้นในการเลื่อนฐานะทางสังคมก็ทำให้พื้นฐานทางเศรษฐกิจสังคมของปัญญาชนมีความหลากหลายมากขึ้น ปัญญาชนจำนวนมากจำเป็นต้องทำมาหากินเลี้ยงชีพตัวเอง ถ้าจะว่าไปแล้วปัญญาชนน้อยคนมากที่จะไม่วิตกกังวลเกี่ยวกับเรื่องเงิน แม้ว่าเริ่มต้นปัญญาชนนั้นอาจจะไม่ได้วิตกกังวลมากมายนัก แต่ก็เสมือนดังคำกล่าวของกวีชาวฝรั่งเศสผู้หนึ่งที่ได้กล่าวว่า “เมื่อแรกข้าพเจ้าเขียนกลอนเพราะข้าพเจ้ารักที่จะเขียนกลอน ต่อมาข้าพเจ้าเขียนกลอนเพราะเพื่อนข้าพเจ้าอยากให้เขียน แต่ต่อมาข้าพเจ้าเขียนกลอนเพราะเงิน” ในจำนวนปัญญาชนที่ผิดแผกกว่าคนอื่นๆในเรื่องความใจกว้างเลี้ยงเพื่อนฝูง ไม่เห็นแก่เงิน ที่ขึ้นชื่อที่สุดคนเดียวได้แก่ Jean-Paul Sartre อย่างไรก็ตามในบั้นปลายของชีวิตของเขามีหนี้สินมากมาย เขาต้องปลดเปลื้องด้วยการเขียนหนังสือ จนกระทั่งในทศวรรษที่ 1970 เขาจึงเห็นความสำคัญของเงิน⁷⁰

ดังนั้นการเป็นปัญญาชนไม่ได้หมายความว่าไม่สามารถที่จะทำมาหากินได้ การรับงานจำนวนมากหลายตำแหน่งเป็นสิ่งที่ปรากฏให้เห็นมาโดยตลอด เช่น การรับทำงานเป็นที่ปรึกษาให้กับบริษัทต่างๆ การเป็นผู้เชี่ยวชาญเกี่ยวกับเรื่องราวต่างๆ นักวิชาการที่เป็นปัญญาชนผู้เชี่ยวชาญในสาขาใดสาขาหนึ่งซึ่งอาจจะเป็นประวัติศาสตร์ หรือ ภาษา ก็สามารถที่จะไปทำงานกับบริษัทที่ปรึกษาและสามารถที่จะได้รับค่าตอบแทนที่มากกว่าเงินเดือนทั้งปี อย่างไรก็ตามลักษณะการเพิ่มพูนรายได้ในทำนองนี้จะได้รับการโจมตีอย่างมากถ้าไม่สามารถที่จะรักษาจริยธรรม

⁶⁹ Noel Annan, *The Dons, Mentors, Eccentrics and Geniuses*, p. 12.

⁷⁰ Paul Johnson, *Intellectual*, (London: Weidenfeld and Nicolson, 1988), p. 250.

ของวิชาชีพไว้ เช่น การเข้าไปมีส่วนทำงานเพื่อการวิจัยทางการทหาร แต่ถึงกระนั้นงานวิจัยจำนวนมากที่มีคุณภาพการต่อวงการวิชาการและสังคมก็เกี่ยวข้องกับงานวิจัยทางการทหาร ตัวอย่างที่ชัดเจนที่สุดก็คือ Internet เป็นต้น

การรับตำแหน่งที่รับใช้ “อาณาจักร” และ “ประเทศ” นั้นเป็นการเพิ่มรายได้ให้แก่ปัญญาชน แต่นั่นเท่ากับการสนับสนุนกิจกรรมให้ระบบ “ที่ไม่ถูกต้อง” ดำรงอยู่ต่อไป เช่น ปัญญาชนจำนวนมากที่สนับสนุนฟาสซิสต์และนาซี อย่าง Ernst Junger, Martin Heidegger ฯลฯ ในแง่นี้มิได้หมายความว่าปัญญาชนที่ต้องเลี้ยงชีพด้วยตนเองจากงานเขียนของตนเองนั้นไม่สามารถที่จะหาเงินได้ แต่การทำมาหากินนั้นจะต้องกำกับด้วยจริยธรรมและศีลธรรม เพราะปัญญาชนเป็นผู้เรียกร้องสิ่งต่างๆ เหล่านี้เอง ถ้าไม่เช่นนั้นแล้วปัญญาชนพวกนี้ก็จะกลายเป็นผู้สมรู้ร่วมคิดกับการก่ออาชญากรรมที่แม้ว่าตัวเองจะไม่รู้และไม่ใช่ว่าผู้กระทำโดยตรงก็ตาม แต่การเข้าไปเกี่ยวข้องกับกิจกรรมของกลุ่มชนที่ผิดศีลธรรมย่อมเป็นเรื่องที่ไม่ถูกต้อง ความผิดของปัญญาชนจึงไม่ใช่การที่ได้ประกอบอาชญากรรม แต่เป็นเพราะปัญญาชนเหล่านั้นเข้าไปร่วมสังฆกรรมกับฝ่ายเผด็จการที่ไร้ศีลธรรม

อย่างไรก็ตามการร่วมสังฆกรรมกับฝ่ายเผด็จการ ปัญญาชนจำเป็นต้องสำนึกและยอมรับผิดการกระทำของตน การไม่ยอมรับผิดหรือสำนึกบาปที่ได้กระทำไปแล้วนั้นเท่ากับเป็นการกระทำผิดอีกกระทงหนึ่ง ปัญญาชนที่ถูกประณามในการกระทำผิดถึงสองกระทงก็คือ Martin Heidegger, Ernst Junger และ Carl Schmitt เป็นต้น การเข้าร่วมกับฝ่ายนาซีทำให้สถานะความรู้และความคิดที่บุคคลเหล่านั้นเสนอถูกวิพากษ์ว่ามีนัยของความเป็นนาซีอยู่ด้วยเช่นกัน ดังนั้นการเอาตัวไปสัมผัสกับงานเขียนเหล่านี้ก็ถือได้ว่าผู้อ่านกำลังสัมผัสกับสิ่งชั่วร้าย งานเขียนของคนเหล่านี้จึงเป็นภัยสำหรับผู้อ่านไปชั่วชีวิต การกระทำผิดที่ไปร่วมกับเผด็จการของปัญญาชนนั้นเป็น “บาป” ไปตลอดชีวิต ปัญญาชนจึงต้องรู้จักวิถีทางในการไถ่บาป ถ้าไม่เช่นนั้นแล้วปัญญาชนก็จะถูกตามล้างทวงหนี้บาปกันไม่มีที่สิ้นสุด ประเพณีการตามล้างบาปของปัญญาชนที่ “ไม่รู้ลืม” นั้นเปรียบได้กับการตามล้างบาปของผู้กระทำผิดแบบ Spanish Inquisition โดยเฉพาะอย่างยิ่งบาปที่ได้กระทำต่อมนุษยชาติทั้งมวลซึ่งถือว่าเป็นสิ่งที่อภัยให้ไม่ได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการปิดบังภูมิหลังที่ได้กระทำมาแต่ในอดีต เช่น การโจมตีนักวรรณคดีวิจารณ์สำนักมหาวิทยาลัย Yale อย่าง Paul DeMan กับงานเขียนหนังสือพิมพ์ในเบลเยียมช่วงสงครามที่สนับสนุนการกระทำของนาซีต่อชาวยิว เป็นต้น

ความขัดแย้งของปัญญาชนในวิถีชีวิต

แม้ว่าปัญญาชนที่พยายามรับบทบาทแทนมนุษยชาติจะไม่ใช่ว่าพระเจ้า แต่สถานะของปัญญาชนก็มีความใกล้เคียงกับนักบวชที่ต้องการเป็นนักบุญจากสายตาของปวงชนทั่วไป สถานะของปัญญาชนจึงไม่ใช่จะไปทำอะไรที่โหดหรือคบกับใครได้ตามความพอใจ บรรทัดฐานในการดำเนินชีวิตของปัญญาชนจึงจำเป็นที่จะต้องมียุติ ต้องบังคับใช้อย่างเข้มงวดด้วย ปัญญาชนต้องการวินัยที่สร้างขึ้นมาจาก “จิตสำนึก” มากเท่าๆ กับการมีเสรีภาพแน่นอน ปัญญาชนจะต้องผัดพ้อกับการที่ปัญญาชนคนสำคัญหันไปเข้ากับฝ่ายที่ตนเองไม่เห็นด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อหันไปเข้าพวกกับอีกฝ่ายหนึ่ง เช่น Andre Malraux กับ การเข้าไปร่วมงานกับ Charles De Gaulle เป็นต้น วิถีปฏิบัติในการเป็นปัญญาชนจึงมีอยู่อย่างมากมายตามการคาดหวังของแต่ละกลุ่ม เช่น กลุ่ม Surrealist นั้นมีข้อห้ามว่าทำอะไรได้ทำอะไรไม่ได้ ศิลปินชายรูปได้ แต่ทำงานกับหนังสือพิมพ์ไม่ได้ ตีพิมพ์หนังสือได้ แต่ก็ต้องตีพิมพ์กับสำนักพิมพ์ที่มี “จิตสำนึกและมีศีลธรรม”⁷¹ การไปยุ่งเกี่ยวกับโรงละครไม่ถูกต้อง เป็นต้น คำถามที่เกิดขึ้นก็คือ

⁷¹ “The ancien regime of the intellectuals: Final thought on the Surrealist”, in Bernard-Henri Levy, p. 119.

มาตรฐานอยู่ตรงไหน?⁷² อย่างไรก็ตามคำถามแบบนี้สามารถที่จะประยุกต์ใช้ได้กับทุกๆกรณี นอกจากนี้แล้วการสร้างมาตรฐานว่าจะสามารถเข้าไปยุ่งเกี่ยวกับใครหรือไม่ยุ่งเกี่ยวกับใครนั้นหมายความว่าสถานะของปัญญาชนไม่ใช่แค่เรื่องของการเขียนและพูด แต่เป็นเรื่องของวิถีชีวิต ปัญญาชนมักจะคิดว่าการคบค้าสมาคมกับใครที่ปัญญาชนเห็นว่า "ไม่ดี" หรือ "งาม" ก็จะทำให้คนๆนั้นผิดหรือไม่ดีไม่งามตามไปด้วย เช่น Isiah Berlin ยกย่องชื่นชม McGeorge Bundy ผู้เป็นประธานของมูลนิธิ Ford ที่ให้เงินสนับสนุน Wolfson College ที่มหาวิทยาลัย Oxford แต่ประธานมูลนิธิดังกล่าวเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการกำหนดนโยบายต่างประเทศสหรัฐอเมริกา ในช่วงสงครามเวียดนาม การไปยุ่งเกี่ยวกับบุคคลประเภทนี้เป็นการกระทำที่ไม่ถูกต้อง⁷³

การพิจารณาปัญญาชนในฐานะวิถีชีวิตหมายความว่า ปัญญาชนจะต้องถูกประเมินการดำเนินชีวิตที่สอดคล้องกับอุดมการณ์และจิตสำนึกที่ปัญญาชนเรียกร้องให้คนอื่นปฏิบัติ อย่างไรก็ตามการเรียกร้องเหล่านี้ล้วนแล้วแต่เป็นการสร้างความเข้มงวดให้กับการเป็นปัญญาชน การปฏิบัติต่อตัวเองและคนอื่น ๆ ก็ต้องอยู่ในมาตรฐานอันเดียวกัน ในทำนองปฏิบัติต่อเพื่อนบ้านของท่านเหมือนกับปฏิบัติต่อตัวท่านเอง แต่ในที่สุดแล้วก็จะพบจุดบกพร่องของความเป็นปัญญาชนที่ไม่สามารถรักษามาตรฐานที่หลากหลายในสังคมได้ ตัวอย่างจำนวนมากที่เกิดขึ้นกับชีวิตส่วนตัวของปัญญาชน นับตั้งแต่ความเห็นแก่ตัวของ Jean-Jacques Rousseau การมีลูกนอกสมรสของ Karl Marx การเป็นพ่อและสามีที่ไม่เคยสนใจครอบครัวของบุคคลแห่งคริสต์ศตวรรษที่ยี่สิบของ Albert Einstein การเขียนตีเด็กนักเรียนประถมของ Ludwig Wittgenstein การแสดงตัวเป็นผู้หญิงแบบดั้งเดิมในจดหมายส่วนตัวของ Simone de Beauvoir ต่อ Jean-Paul Sartre การทำร้ายเด็กของนักจิตวิทยาเด็กอย่าง Bruno Bettelheim การเลือกแม่ตัวเองมากกว่าความยุติธรรมของ Albert Camus การสนับสนุนการปฏิวัติในอิหร่านโดย Ayatollah Khomeini ของ Michel Foucault การปับคอภรรยาตัวเองจนถึงแก่ชีวิตของ Louis Althusser นอกจากนี้ในทางกลับกันก็มีเรื่องราวที่สร้างความฉงนงงวุ่นให้กับผู้คน เช่น การเป็นมังสวิรัตและความรู้ในเรื่องศิลปะตะวันตกที่หาตัวจับได้ยากของจอมเผด็จการ Hitler Wittgenstein ก็ชอบดูหนังควบอยจากฮอลลีวูด ซึ่งเป็นงานที่ไร้สุนิยมและความเป็นศิลปะ แต่มีเป้าหมายในทางการเงินเท่านั้นในสายตาของปัญญาชนจำนวนมาก เป็นต้น

ความขัดแย้งของภาพกับสิ่งที่เกิดขึ้น อุดมคติกับการดำเนินชีวิต เป็นสิ่งที่ปัญญาชนต้องเผชิญ เช่นเดียวกันกับปุถุชนคนอื่น ๆ⁷⁴ แต่สำหรับปัญญาชนแล้วจะต้องเผชิญไม่น้อยกว่าพระและนักบวชในการที่จะเป็น

⁷² "The ancien regime of the intellectuals: Final thought on the Surrealist", in Bernard-Henri Levy, p. 120.

⁷³ Michael Ignatieff, "The Devil and the Deep Red Sea", *The Guardian: Saturday Review* (Jan 22, 2000), p. 3.

⁷⁴ หนังสือของ Paul Johnson เรื่อง *Intellectuals* เป็นหนังสือที่โจมตีปัญญาชนมากที่สุดเล่มหนึ่ง ถ้าจะว่าไปแล้วปัญญาชนคือความเลวร้ายทั้งหลายทั้งมวลที่ตรงกันข้ามกับสิ่งที่ปัญญาชนแสวงหา เขาพยายามที่จะตอกย้ำให้เห็นว่าปัญญาชนเป็นพวกที่รู้จักวิธีการที่จะทำให้ตัวเองเป็นที่สนใจของสาธารณชน ปัญญาชนเป็นพวกที่เต็มไปด้วยอัตตา คุยโวโอ้ฮวด เช่น Ernest Hemmingway ผู้ที่เรียกแม่ตัวเองว่า 'bitch' บอกว่าเขาเคยถูกผู้หญิง Sicilian ในโรงแรมแห่งหนึ่งเอาเสื้อผ้าไปซ่อนแล้วบังคับให้เขาต้องร่วมเพศกับเธอเป็นเวลาหนึ่งอาทิตย์ (p. 155) แม้ว่าหนังสือเล่มนี้จะได้รับคำนิยมจากพวกอนุรักษนิยมที่ต่อต้านปัญญาชน แต่ Paul Johnson เองก็ถูกโจมตีจาก Stefan Collini ว่าผลิตงานเขียนประเภทขยะ (literary sewage) ออกมา Stefan Collini, *Intellectuals in Britain and France in the Twentieth Century: Confusions, Contrasts and Convergence?*, in Jeremy Jennings, ed., *Intellectuals in Twentieth-*

เป้าหมายของการถูกตรวจสอบหรือโจมตีจากปัญญาชนฝ่ายตรงกันข้ามหรือบุคคลอื่นๆ ปัญญาชนในฐานะแนวหน้าสำคัญในการสนับสนุนกับสิ่งต่างๆ เหล่านี้จึงถูกโจมตีจากฝ่ายต่างๆ รวบรวมสินค้าที่ผู้คนซื้อไปแล้วไม่สามารถที่จะทำได้ตามที่ “โฆษณา” เอาไว้ ปัญญาชนจึงเปรียบเสมือนเซลล์แมนที่หลอกลายสินค้าและตัวเองได้ประโยชน์มากที่สุด ปัญญาชนจึงเป็นพวกที่ไม่น่าไว้วางใจ เช่น ความไม่ไว้วางใจต่อแนวความคิดประชาธิปไตยตะวันตกเริ่มปรากฏขึ้นหลังจากการใช้ประชาธิปไตยต่อสู้กับ “สังคมนิยม” ไปเรียบร้อยแล้ว เมื่อหมดศัตรูสถานะของประชาธิปไตยจึงอ่อนแอเพราะไม่รู้ว่าจะนำหน้าของมันเป็นอย่างไรต่อไป การพิจารณาว่าประชาธิปไตยเป็นเพียงอุดมคติเริ่มเกิดขึ้นในประเทศที่เคยมีประสบการณ์ประชาธิปไตยมาบ้างอย่างเช่น Poland, Republic of Czech, Hungary เป็นต้น ปัญญาชนในฐานะผู้นำเอาแนวความคิดประชาธิปไตยมาใช้ อย่างเช่น Vaclav Havel และ Adam Michnik นั้นก็ถูกมองว่าพยายามใช้ประชาธิปไตยเป็นเครื่องมือในทางการเมือง⁷⁵ เพื่อรักษาอำนาจของปัญญาชนเอาไว้⁷⁶

ภาพพจน์ของปัญญาชนตะวันตกนั้นไม่ได้แตกต่างไปจากนักการเมืองในระบอบประชาธิปไตยที่ไม่เคยสามารถที่จะรักษาคำมั่นสัญญาและทำอะไรได้ตามที่ได้เขียนไว้ อย่างไรก็ตามถ้าจะเปรียบเทียบความสำคัญระหว่างปัญญาชนและนักการเมืองแล้วจะเห็นได้อย่างชัดเจนว่า นักการเมืองมีบทบาทมากมายและเกือบจะกลายเป็นสิ่งที่ขาดไม่ได้ในโลกประชาธิปไตยภายใต้กรอบรัฐประชาชาติ แต่ปัญญาชนกลับกลายเป็นกลุ่มชนที่กลายเป็นส่วนเกินและมาจากชายขอบที่ไม่อยู่ในกระแสธารหลักของสังคม ตลอดระยะเวลาที่ผ่านมาสถานะของปัญญาชนจึงดูเหมือนว่าจะเป็นเพียง “กลุ่มชนที่ต้องพยายามสงวน” เอาไว้ ทั้งนี้ก็เนื่องจากว่าสองทศวรรษที่ผ่านมาแม้ว่าปัญญาชนจะไม่ได้สูญหายตายจากโลกนี้ไปอย่างสิ้นเชิง แต่บทบาทของปัญญาชนยุโรปตะวันตกได้ค่อยๆ จางหายไปจากสังคมยุโรปตะวันตก⁷⁷ เช่น ในฝรั่งเศสปัญญาชนที่เน้นถึงความสากลอาจจะถือว่าหมดสิ้นลงเมื่อมีการมีฝรั่งเศส Jean-Paul Sartre เป็นต้น

ปัญหาของปัญญาชนดังที่ได้กล่าวมาแล้ว สร้างความเคลือบแคลงใจให้แก่ผู้คนเป็นอย่างมาก เพราะอย่างน้อยข้อเรียกร้องของปัญญาชนให้มีการกระทำอะไรต่างๆ นั้น ปัญญาชนก็มักจะถูกตั้งคำถามที่ว่าตัวปัญญาชนทำอะไรบ้าง? ดังจะเห็นได้จากคำตอบและคำถามที่ George Steiner ตั้งคำถามต่อ Noam Chomsky ปัญญาชนอเมริกันทำอะไรบ้าง? เขาได้พานักศึกษาหนีจากระบอบจักรวรรดินิยมไปอยู่เม็กซิโกบ้างหรือเปล่า? คำถามของนักวิชาการด้านวรรณคดีวิจารณ์อย่าง George Steiner ก็คือการตอบโต้ Noam Chomsky ว่านักวิชาการด้านภาษาศาสตร์เองก็ไม่ได้ทำตัวแบบ Francis Jeanson ลูกศิษย์เอกของ Jean-Paul Sartre ที่ลงปฏิบัติการใต้ดินพานักศึกษาหนีออกจากฝรั่งเศสไปอัลจีเรียช่วงวิกฤติการณ์และสงครามในอัลจีเรีย และนำเงินของกรรมกรอัลจีเรียมา

Century France: Mandarins and Samurais, p. 220 ; ส่วน Michael Ignatieff ตอบคำวิจารณ์ของ Paul Johnson ที่มีต่อ Isaiah Berlin ว่า Paul Johnson นั้นเป็นแค่เพียง “ปัญญาชนจำพวก” (intellectual entertainer) หลังจาก Paul Johnson วิจารณ์ Isaiah Berlin ว่าเป็นนักปรัชญาประเภทไม่กล้าเสี่ยง (low-risk philosopher) Michael Ignatieff, “The Devil and the Deep Red Sea”, *The Guardian: Saturday Review* (Jan 22, 2000), p. 3.

⁷⁵ Jeffrey C. Goldfarb, *Civility & Subversion: The Intellectual in Democratic Society*, p. 93.

⁷⁶ Jeffrey C. Goldfarb, *Civility & Subversion: The Intellectual in Democratic Society*, p. 95.

⁷⁷ David L. Schalk, “Are Intellectuals A Dying Species? War and the Ivory Tower in the Postmodern Age”, in Jeremy Jennings and Tony Kemp-Welch, eds., *Intellectuals in Politics: From Dreyfus Affair to Salman Rushdie* (London: Routledge, 1997), p. 272.

ฝ่ายธนาคารสวิสเพื่อซื้ออาวุธต่อสู้กับฝรั่งเศส⁷⁸ อย่างไรก็ตามข้อเรียกร้องของปัญญาชนก็ดูเหมือนว่าจะมากเกินไปกว่าที่ใครจะทำได้ แต่ถ้าไม่มีการเรียกร้องก็หมายความว่าทุกสิ่งทุกอย่างก็เป็นไปตาม “ยถากรรมและพอเพียง” แล้วก็จะยอมทำให้ไม่เกิดการเปลี่ยนแปลงซึ่งเป็นเป้าหมายสำคัญในการเป็นปัญญาชน ปัญญาชนจึงต้องเรียกร้องแม้ว่านั่นจะเป็นสิ่งที่ “ทำไม่ได้”

แต่ครั้งรู้ว่าทำไม่ได้แล้วเรียกร้องไปเพื่ออะไร? นี่เป็นคำตอบที่มีให้ปัญหาที่เกิดขึ้นจากการเรียกร้องในสิ่งที่ไม่มีใครทำได้ สิ่งต่างๆ เหล่านี้อาจจะกล่าวได้ว่าเป็นปัญหาโลกแตก แต่ปัญหาโลกแตกนี้ก็เป็นที่ดึงดูดให้ปัญญาชนต้องพยายามค้นหาและแก้ไขปัญหานอกจากนี้ถ้าเริ่มต้นด้วยความเชื่อที่ว่าทำไม่ได้แล้วก็เท่ากับเป็นการสร้างหนทางแพ้ให้กับตัวเองตั้งแต่เริ่มต้น ในแง่แล้วปัญญาชนจึงต้องให้ความหวัง แม้ว่าจะไม่ให้ทางออกก็ตาม แต่ความหวังนั้นเป็นเพียงแค่ว่า “หวัง” ซึ่งก็ถือว่าเป็นสิ่งที่มีคุณค่าในตัวเองแล้วสำหรับปัญญาชน อย่างไรก็ตามนี่อาจจะไม่ใช่ความคาดหวังของบุคคลที่ได้รับฟังข้อวิพากษ์วิจารณ์จากปัญญาชน ทั้งนี้เพราะผู้ฟังและผู้อ่านเองก็มีความหวังเช่นเดียวกับปัญญาชน เช่น เมื่อปัญญาชนโจมตีและต่อต้านพวกกระฎุมพีแล้วก็สมควรที่จะแอบอิง หรือนิยมชมชอบกับระเบียบทางสังคมและค่านิยมของพวกกระฎุมพี⁷⁹ การกระทำดังกล่าวก็ถือได้ว่าเป็นการเกลียดตัวกินไข่เกลียดปลาไหลกินน้ำแกง แน่ละความลึกลับ ไม่คงเส้นคงวาของปัญญาชนนั้นสามารถที่จะตอบได้ว่า เลือกละแต่สิ่งดีๆ จากสิ่งที่ตัวเองไม่ชอบมาได้

สภาวะของการเป็นแม่ปูที่ไม่สามารถทำตัวอย่างให้กับลูกปูด้วยการเดินให้ตรงหรือบุคคลอื่นดำเนินตามรอยได้ ทำให้สถานะของปัญญาชนกลายเป็นพวกที่ไม่ได้รับความไว้วางใจ เพราะนั่นเท่ากับปัญญาชนได้แต่ “พูด” ดังนั้นจึงทำให้มีการเสนอว่าปัญญาชนควรจะเลิกยุ่งกับสังคม⁸⁰ โดยเฉพาะอย่างยิ่งสังคมประชาธิปไตย สังคมเสรีประชาธิปไตยที่ไม่ต้องการให้ใครบอกว่า “สิ่งสุดยอดหรือเป้าหมายที่ยิ่งใหญ่” คืออะไร? นอกจากนี้ยังไม่มีใครในโลกที่สามารถที่บอกได้ว่าเป้าหมายที่ยิ่งใหญ่คืออะไร? ยกเว้นเสียแต่ว่าเขาเหล่านั้นคือศาสดาที่ประกาศศักราชว่าเหนือกว่าใครทั้งหมด การทำตัวเป็นศาสดาของปัญญาชนนั้นเป็นสิ่งที่ปรากฏให้เห็นอยู่บ่อยๆ การวางตัวเป็นศาสดาจึงทำให้ปัญญาชนมักจะคิดว่าตัวเองมีความสำคัญอย่างมากและเป็นที่สุดของ “โลก” ก็ว่าได้⁸¹

⁷⁸ David L. Schalk, “Are Intellectuals A Dying Species? War and the Ivory Tower in the Postmodern Age”, pp. 277-278.

⁷⁹ Jeremy Jennings, “Introduction: Mandarins and Samurais: The Intellectual in Modern France” in Jeremy Jennings, ed., *Intellectuals in Twentieth-Century France: Mandarins and Samurais*, p. 8.

⁸⁰ Jeremy Jennings, “Of Treason, Blindness and Silence: Dilemmas of the Intellectual in Modern France” in Jeremy Jennings and Tony Kemp-Welch, *Intellectuals in Politics: From Dreyfus Affair to Salman Rushdie*, p. 78.

⁸¹ ดู การยกย่องตัวเองขนาดหนักของปัญญาชนและนักวิชาการอย่าง Pierre Bourdieu ได้จาก Shlomo Sand, “Mirror, Mirror on the Wall, Who is the True Intellectual of Them All? Self-images of the Intellectual in France”, in Jeremy Jennings, *Intellectuals in Twentieth-Century France: Mandarins and Samurais*, p. 56 และดูการหลงตัวในฐานะหนึ่งของค่านิยมสำหรับการเป็นปัญญาชน Stefan Collini, “Intellectuals in Britain and France in the Twentieth Century: Confusions, Contrasts and Convergence?”, in Jeremy Jennings (ed.), *Intellectuals in Twentieth-Century France: Mandarins and Samurais*, p. 203.

ถ้าจะว่าไปแล้วความเป็นปัญญาชนก็แสดงความเป็น “เผด็จการ” ในรูปแบบหนึ่ง⁸² อย่างไรก็ตามนี้ไม่ได้หมายความว่าปัญญาชนไม่สามารถที่จะแสดงความคิดเห็นหรือวิเคราะห์อะไรได้ แต่การให้ความเห็นต่างๆ เหล่านี้สามารถกระทำได้อย่างจำกัด และความพยายามรักษามาตรฐานให้คงเส้นคงวาเพื่อมิให้เกิดสถานการณ์ของการเป็นแม่ปูกับลูกปูนั้นกระทำไม่ได้ โดยปัญญาชนควรจะหันกลับไปสู่การวิเคราะห์และวิพากษ์ตนเองเป็นอันดับแรก ถือได้ว่าอันเป็นการหันกลับไปสู่เป้าหมายสูงสุดของความคิดแบบกรีกโบราณซึ่งเป็นรากฐานสำคัญของปัญญาชนตะวันตก โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องการรู้จักตนเอง การให้ความสำคัญแก่ตัวตนก็ยังเป็นแนวโน้มสำคัญในการศึกษาของวงการวิชาการตะวันตกในรอบสองทศวรรษที่ผ่านมาที่หันมาหมกมุ่นอยู่กับตัวตน (self) ของมนุษย์ แต่ถึงกระนั้นก็มีการหันมาให้ความสนใจกับตนเองของปัญญาชนก็เท่ากับเป็นการกระทำที่ขัดแย้งกับความต้องการสมัยใหม่ที่มีต่อปัญญาชนในบทบาทของผู้พิทักษ์และผู้ชี้แนะให้กับสังคม ไม่ว่าจะเป็นอะไรก็ตามสถานะของปัญญาชนคู่จะมีความขัดแย้งและมีความหลากหลายมากเกินไปกว่าที่จะระบุให้เป็นอย่างใดอย่างหนึ่ง

ปัญญาชนก็เช่นเดียวกับสรรพสิ่งอื่นๆ ในโลกนี้ที่มีความซับซ้อนและหลากหลาย อย่างไรก็ตามการทำความเข้าใจปัญญาชนจะสามารถกระทำได้อย่างไร? ด้วยการอ่านเพียงแค่งานเขียนว่าแสดงอะไรออกมา? หรือจะเอางานเขียนไปเปรียบเทียบและประเมินชีวิตของเขา? หรือในทางกลับกันจะดูชีวิตว่ามีอิทธิพลอะไรต่อความคิดของปัญญาชน? หรือเปรียบเทียบสิ่งที่ปัญญาชนพูดหรือเขียนไว้กับสิ่งที่เขาทำ? หรือจะดูเพียงแค่ผลกระทบทางความคิดของเขาต่อสังคมล้วนๆ? การศึกษาเพียงแค่วิธีคิดเป็นสิ่งที่ทำให้เกิดปัญหาตามก็คือว่าจะยอมรับได้อย่างไรว่าข้อความของปัญญาชนนั้นเป็นสิ่งที่น่าเชื่อถือ? การไม่พิจารณาวิถีชีวิตและโลกส่วนตัวนั้นอาจจะทำให้ไม่สามารถที่จะเข้าใจวิถีชีวิตของปัญญาชนได้มากกว่าที่ควรจะเป็น อย่างไรก็ตามการแบ่งแยกโลกส่วนตัวออกจากโลกสาธารณะของปัญญาชนสมัยใหม่นั้นกลับเป็นประโยชน์มากสำหรับปัญญาชนที่สามารถทำให้โลกส่วนตัวหรือวิถีชีวิตส่วนตัวนั้นไม่ขัดแย้งกับโลกสาธารณะ ความคิดที่ปรากฏออกมาในข้อเขียนและการพูดกับเรื่องราวส่วนตัวนั้นสามารถที่จะแยกจากกันได้⁸³

นี่อาจจะเป็นเพียงเส้นทางหนึ่งในเส้นทางทั้งหลายที่จะทำความเข้าใจปัญญาชน การที่จะพิจารณาคุณภาพของปัญญาชนอย่างอุดมคติโดยไม่ดูส่วนอื่นๆ นั้นก็อาจจะเป็นสิ่งขัดกับรากฐานของความเป็นปัญญาชนในเรื่องของการแสวงหาความจริง แต่ถึงกระนั้นก็อาจจะกล่าวได้ว่านี่เป็นเพียงส่วนหนึ่งของความจริง ความจริงที่ปัญญาชนทั้งหลายพยายามที่จะหาให้ “ครบ” ถ้วน แต่ “ความจริง” ที่ว่านี้เป็นความจริงของใคร? คำถามเหล่านี้สามารถดำเนินไปได้อย่างไม่มีที่สิ้นสุด ครั้นถ้าจะหยุดลงที่ใดสักที่หนึ่งก็คงจะถามต่อไปได้ว่าทำไมถึงหยุดแค่นี้? อะไรเป็นมาตรฐานที่จะใช้มาตัดสินว่าต้องหยุดแค่นี้?

การเปิดเผยความจริงและความขัดแย้งที่เต็มไปด้วยกิเลส ตัณหา และราคะเป็นเส้นทางอันหนึ่งในการเข้าใจปัญญาชนตะวันตกและปัญญาชนที่เป็นมนุษย์ ทั้งนี้ปัญญาชนในฐานะชีวิตที่สมบูรณ์แบบนั้นจะมีปรากฏอยู่แค่นั้น “คำไว้อาลัย” เมื่อตายไปแล้วเท่านั้น ในทำนองเดียวกันการนำเอาความคิดของปัญญาชนไปใช้ ไม่ว่าจะเป็นเพื่อชาติหรืออะไรก็ตาม ก็อาจจะผิดหลักการของการเป็นปัญญาชน แต่นั่นก็เป็นเพียงอุดมคติที่ดูจะขัดกับโลกที่ให้

⁸² Pierre Nora, “About Intellectuals”, in Jeremy Jennings (ed.), *Intellectuals in Twentieth-Century France: Mandarins and Samurais*, p. 190.

⁸³ ดู Richard Rorty, “Taking Philosophy Seriously: A Review of *Heidegger et la Nazisme* by Victor Farias”, *The New Republic* (April 11, 1988).

ความสำคัญแก่การรวมตัวกันทางการเมืองแบบรัฐประชาชาติ ในแง่นี้จึงกล่าวได้ว่าในแง่อุดมคติแล้วย่อมไม่มี
ปัญหาชนแห่งชาติ เพราะอุดมคติของการเป็นปัญญชนนั้นอยู่เหนือ “สิ่งที่ไม่เป็นแก่นสาร” เหล่านี้

นี้อาจจะไม่ใช่ความถูกต้องภายใต้กรอบรัฐประชาชาติ และทุกสิ่งทุกอย่างในโลกนี้สามารถที่จะผิดได้ แต่
แน่นอนมันไม่ใช่เป้าหมายดั้งเดิมของปัญญชนตะวันตก เป้าหมายของการเป็นปัญญชนเปลี่ยนแปลงไปพร้อมกับ
สถานะในทางการเมืองของเขาซึ่งเขามีฐานะเป็นพลเมืองคนหนึ่งของรัฐประชาชาติ นี่เป็นเพียงส่วนหนึ่งของความ
ซับซ้อนในชีวิตบนโลกที่ปัญญชนตะวันตกจำนวนมากไม่พอใจ ปัญญชนจึงรู้สึกเสียสละต่อการไม่ได้อะไรบางอย่าง
แต่เป็นความเสียสละอะไรบางอย่างที่ตัวเองไม่มีและก็ไม่มีใครเคยมี แต่กลับต้องคิดว่ามี เมื่อคิดว่ามีแล้วก็ต้อง
สร้างและรักษาให้ “ภาพ” ต่างๆเหล่านี้มีอยู่ต่อไป

ผู้ควบคุมความรู้ความจริง: the Masters of Truth: จากมือเทพเจ้าถึงมือมนุษย์: จากคนทรงเจ้าถึงพ่อค้าความรู้และอภิสิทธิ์ชนทางปัญญา

ไชยันต์ ไชยพร

การวิวาทะครั้งใหญ่ในยุโรปตั้งแต่ศตวรรษที่สิบสองถึงศตวรรษที่สิบแปด ที่ให้เห็นถึงความแตกต่างและขัดแย้งระหว่างวิธีคิดแบบโบราณหรือภูมิปัญญาโบราณ กับวิธีคิดแบบสมัยใหม่หรือภูมิปัญญาสมัยใหม่ ด้วยเหตุนี้เองที่การวิวาทะดังกล่าวในยุโรปจึงได้รับการขนานนามและเป็นที่ตระหนักกันทั่วไปในศตวรรษที่สิบเจ็ดว่าเป็น “การวิวาทะระหว่างภูมิปัญญาโบราณกับภูมิปัญญาสมัยใหม่” (the Quarrel between the Ancients and the Moderns)¹

ประเด็นสำคัญที่คนส่วนใหญ่เข้าใจว่า มีความแตกต่างกันระหว่างวิธีคิดโบราณกับวิธีคิดสมัยใหม่ ได้แก่ มุมมองเกี่ยวกับความหมายของธรรมชาติ เวลา สถานะของความจริง ตัณวิสัยและตัวตนศาสตร์ (ontology) ซึ่งสามารถรวมเรียกภายใต้ศัพท์ “จักรวาลทัศน์” อันมีผลทำให้เกิดมุมมองที่แตกต่างกันในเรื่องความหมายและสาระของชีวิตมนุษย์ ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ หรือประเด็นทางสังคมการเมืองตามมา

ในประเด็นความหมายของคำว่า “ธรรมชาติ” นั้น นักคิดกรีกโบราณได้เริ่มต้นเห็นความสำคัญในการจำแนกระหว่างอะไรที่เป็นธรรมชาติ (nature, physis) กับอะไรที่เป็นสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นหรือกำหนดขึ้นเอง (convention, nomos) ซึ่งในประวัติศาสตร์ความคิดตะวันตกได้บันทึกไว้ว่า ในขณะที่นักคิดและประเด็นความสนใจตลอดจนวิธีคิดในสำนัก ที่เรียกขานกันทั่วไปโดยนักวิชาการสมัยใหม่ว่า “the Presocratics” ซึ่งอยู่ในช่วงเวลาประมาณหกร้อยปีก่อนคริสตกาลเป็นต้นมานั้นสนใจศึกษาเฉพาะเนื้อหาและปรากฏการณ์ธรรมชาติ แต่เมื่อถึงช่วงเวลาห้าร้อยปีก่อนคริสตกาล นักคิดที่ถูกขนานนามว่า “โซฟิสต์” ก็เป็นผู้ที่เริ่มการถกเถียงประเด็นเกี่ยวกับว่า อะไรคือธรรมชาติ และอะไรไม่ใช่ ขณะเดียวกันนักคิดที่เรียกตัวเองว่า “พิลโลโซเฟอร์”² อันได้แก่ เพลโตและอริสโตเติลก็ได้ศึกษาและกำหนดความหมายของสิ่งที่เรียกได้ว่า เป็นธรรมชาติและสิ่งที่ไม่ใช่ธรรมชาติอย่างละเอียดและลึกซึ้งยิ่งขึ้น

¹ ดู Tilo Schabert, “Modernity and History I: What is Modernity ?” แปล ขยายความและเรียบเรียง โดย ไชยันต์ ไชยพร, เอกสารประกอบการสอนนิสิตปริญญาโท ภาควิชาการปกครอง คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พฤษภาคม 2536 (อัดสำเนา) และดู Hans Baron, “The Querelle of the Ancients and the Moderns as a Problem for Renaissance Scholarship” in *Journal of the History of Ideas* Volume XX (January 1959 Number 1), pp. 3-22; Robert Black, “Ancients and Moderns in the Renaissance: Rhetoric and History in Accolti’s *Dialogue on the Preeminence of Men in His Own Time*” in *Journal of the History of Ideas* Volume XLIII (January-March 1982 Number 1), pp. 3-32; Jacques Le Goff, *Intellectuals in the Middle Ages* translated from the French by Teresa Lavender Fagan, (Oxford: Blackwell, 1993), “Twelfth-Century Modernity: The Ancients and the Moderns”, pp. 9-14.

² ในบทความนี้ ข้าพเจ้าไม่ขอใช้คำว่า “นักปราชญ์หรือนักปรัชญา” แทนคำว่า “philosopher” อย่างที่ส่วนใหญ่กระทำกัน แต่ขอใช้ทับเสียงในภาษาไทยว่า “พิลโลโซเฟอร์” ด้วยเหตุผลที่ว่า การแปลความจากความหมายเดิมในภาษากรีกโบราณและบริบททางสังคมการเมือง จะต้องแปล “philosopher” ว่า “ผู้รักหรือผู้เป็นมิตรกับความรู้” ไม่ใช่แปลว่า “ปราชญ์หรือนักปรัชญา” เพราะคำว่าปราชญ์หรือนักปราชญ์นั้น หมายถึงผู้รู้ ซึ่งถ้าแปลคำว่า “ปราชญ์หรือนักปรัชญา” กลับไปสู่ภาษากรีกโบราณก็จะตรงกับคำว่า “sophist” ซึ่งจะว่าไปแล้ว การใช้คำว่า “ปราชญ์หรือนัก

โดยทั่วไป ความเข้าใจที่มีต่อความหมายของธรรมชาติของนักคิดกรีกโบราณ โดยเฉพาะพวกฟิโดโซเฟอร์ คือ สภาวะอันสมบูรณ์แบบของสรรพสิ่งแต่ละชนิด อันเกิดขึ้นได้จากการคลี่คลายและพัฒนาตัวเองอย่างถึงที่สุด บรรลุจุดหมายสุดท้ายของความเป็นตัวของมันเอง ดังทราบจากคำอธิบายของอริสโตเติลเกี่ยวกับธรรมชาติที่ว่า ธรรมชาติหรือจุดหมายของเมล็ดมะม่วงคือ ต้นมะม่วงที่เจริญเติบโตสมบูรณ์ที่สุด ดังนั้น ธรรมชาติในนัยดังกล่าวนี้คือ สิ่งที่อยู่ระหว่างการพัฒนาคลี่คลายออกมา หรือถ้าอธิบายโดยโยงเข้ากับมิติของเวลา เราก็สามารถบอกได้ว่า ธรรมชาติคือ สิ่งที่อยู่ข้างหน้า สิ่งที่จะปรากฏตัวออกมาในอนาคต

เป็นที่น่าสนใจเป็นอย่างยิ่งว่า จากการพิจารณาศึกษาสภาพการณ์ต่างๆ รอบๆ ตัวของคนเรานั้น ทำไมนักคิดกรีกโบราณจึงมองเห็นจุดหมายปลายทางของสรรพสิ่งต่างๆ ว่าเป็นสภาวะอันสมบูรณ์ของสิ่งนั้นๆ แทนที่จะมองเห็นจุดหมายปลายทางของสรรพสิ่งว่าเป็นสภาวะอันเสื่อมหรือดับสลายของสิ่งนั้นๆ ในขณะที่ในวิถีคิดแบบโบราณในโลกตะวันออกบางแคว้นนั้น มองจุดหมายปลายทางของสรรพสิ่งว่าเป็นสภาวะดับสลายหรือความตาย น่าสนใจหาเหตุผลในการที่นักคิดกรีกโบราณให้จุดหมายสุดท้ายของสรรพสิ่งมาชะงักอยู่แค่สภาวะอันสมบูรณ์เต็มที่ ไม่เลยไปถึงความเสื่อมสลายของมัน การหาเหตุผลอธิบายประเด็นดังกล่าวนี้ คือ การพยายามหาคำตอบเกี่ยวกับวิถีคิดและบริบทแห่งวิถีคิดของกลุ่มคนได้ชื่อว่าเป็น “ผู้รู้--ปัญญาชน--นักคิด” ในสังคมกรีกโบราณ มากกว่าจะเป็นการพยายามอธิบายเนื้อหาของความคิดของพวกเขา

เรื่องราวที่ใกล้เคียงกับ “ผู้รู้--ปัญญาชน--นักคิด” หรือ “intellectual” ที่สุดในสังคมกรีกโบราณ คือเรื่องราวของปรากฏการณ์ การกำเนิดของปรากฏการณ์ทางสังคมของกลุ่มคนที่ถูกขนานนามว่า โซฟิสต์ (sophist) และ ฟิโดโซเฟอร์ (philosopher) ในนครรัฐเอเธนส์ช่วงศตวรรษที่ห้าและที่สี่ก่อนคริสต์กาล

ก่อนที่จะกล่าวถึงการเกิดกลุ่มคนที่ถูกเรียกว่า โซฟิสต์ ในฐานะเป็นปรากฏการณ์ทางสังคมในนครรัฐเอเธนส์ การเกิดกลุ่มนักคิดหรือกลุ่มโซฟิสต์นี้ ถือว่าเป็นส่วนหนึ่งของพัฒนาการการเปลี่ยนแปลงวิถีและคติคิดของคนในสังคมกรีกโบราณ จากแบบแผนความรู้ความจริงที่อิงกับความเชื่อหรือความคิดในเชิง “ปกรณัม” (myth--mythos) มาสู่แบบแผนความรู้ความจริงที่อิงกับความเชื่อหรือความคิดในเชิงที่เป็น “เหตุผล” (logos)

1. ปกรณัม

ในสมัยกรีกโบราณราวศตวรรษที่เจ็ดและหก จากหลักฐานที่ปรากฏหลงเหลืออยู่ในมหากาพย์ของ Homer ได้กล่าวถึงโหราจารย์ในสังคมสมัยนั้นว่า เป็นผู้หยั่งรู้ความเป็นไปต่างๆ ของอดีตและอนาคตได้โดยวิธีบวงสรวงเทพเจ้า (gods) ให้ดลใจให้เขาได้เข้าถึงญาณพิเศษเหนือมนุษย์ทั่วไป ที่สามารถล่วงรู้เหตุการณ์ต่างๆ ได้ เช่น ในประยุทธ์กับข้าศึก จะได้ชัยชนะหรือไม่อย่างไร และด้วยวิธีการอะไร เวลาใดสมควรจะยกทัพ เป็นต้น โหราจารย์ (seer) ไม่ได้มีระเบียบวิธีวิจัยทางโหราศาสตร์อย่างใดนอกเหนือไปจากการที่เขาารู้สึกว่า เขาสามารถเข้าถึงความรู้ของเทพเจ้าได้ และจะเข้าถึงได้ก็โดยการบวงสรวงสวดภาวนาร้องขอต่อเทพเจ้าองค์นั้นๆ ตามที่โหราจารย์แต่ละคนจะเลือกบูชา โดยทั่วไป คำบอกกล่าวที่เทพเจ้าประทานให้ที่เรียกว่า “Oracle” นั้น ต้องอาศัยการตีความ ซึ่งการตีความที่ว่านี้ อาจได้แก่ การตีความความหมายเชิงสัญลักษณ์ต่างๆ ของก้อนเมฆ หรือท่าทางของสัตว์โดยเฉพาะการบินของฝูงนก การตีความนี้เป็นระเบียบวิธีทางโหราศาสตร์ของโหราจารย์อีกประเภทหนึ่งในสมัยกรีกและโรมัน โหราจารย์ประเภท

ปรัชญา” แทนคำว่า “philosopher” ทำให้เข้าใจความหมายและนัยดั้งเดิมตามบริบททางการเมืองสังคมผิดเพี้ยนไปหมด ซึ่งทำให้ไม่สามารถเข้าใจและประเมินนัยที่คล้ายคลึงกันของ “โซฟิสต์” และ “ฟิโดโซเฟอร์” ในบริบทสังคมปัจจุบันได้อย่างถูกต้อง

ตีความนี้เรียกว่า “augur” แม้จะมีระเบียบวิธีคิด แต่เมื่อเทียบกับโหราจารย์ที่สามารถเข้าถึงความรู้ในอดีต--ปัจจุบัน--อนาคต โดยอำนาจของเทพเจ้า (seer) โหราจารย์ประเภท “augur” นี้มีสถานภาพเป็นรองกว่า³ ในสังคมกรีกโบราณ ช่วงนี้ ผู้กุมความรู้ความจริงความถูกต้องหรืออย่าง Marcel Detienne เรียกว่า “the Masters of Truth” คือ ผู้ที่เข้าถึงความรู้ของเทพเจ้า เทพเจ้าผู้กุมชะตาความเป็นไปของมนุษย์⁴

นอกเหนือจากโหราจารย์แล้ว บางครั้งบุคคลอื่นๆ ก็ยังมีโอกาสได้เข้าถึงความรู้ความจริงของอนาคตได้จาก ความปรานีหรือความพึงพอใจที่เทพเจ้ามีต่อบุคคลนั้นเป็นส่วนตัว เช่น บางครั้ง Zeus เทพเจ้าสูงสุดในบรรดาเทพเจ้าของกรีกจะส่งตัวความฝัน (dream) ซึ่งเชื่อกันในสมัยนั้นว่า มีตัวตนมาเข้าฝันในคนใดคนหนึ่ง เพื่อบอกเหตุเตือนภัยล่วงหน้า ซึ่งการกล่าวอ้างถึงความฝันบอกเหตุนี้ไม่ใช่จะให้ความจริงได้เสมอไป บางครั้งก็ผิดพลาดเพราะ Zeus แกล้งให้ข้อมูลผิดๆ ในบางราย⁵ นอกจากการส่งตัวความฝันบอกเหตุแล้ว ก็มีการมาปรากฏตัวในรูปของวิญญาณ⁶ หรือจะเรียกว่า โอปปตักกะ ก็ได้ เช่น มารดาของ Achilles มาเตือนภัยบุตรของตนว่า ควรจะระวังโทษที่เกิดขึ้นหลังจาก Petroclus สหายรักอาวุธของ Achilles ถูก Hector สังหารถึงแก่ความตายในสงคราม เพราะถ้า Achilles จะตามล้างแค้นฆ่า Hector ได้สำเร็จ แต่สิ่งที่จะเกิดขึ้นตามมาอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้คือ ตัวเขาเองก็ต้องตายเช่นเดียวกัน มารดาของ Achilles มีสถานะที่เทพสามารถหยั่งรู้เหตุการณ์ล่วงหน้าได้จึงมาเตือนบุตรของตน แม้กระนั้น Achilles ก็ยังมุ่งมั่นที่จะล้างแค้นให้สหายของเขาอยู่ดี และเหตุการณ์ก็เกิดขึ้นตามที่ Thetis มารดาของ Achilles ได้เตือนไว้

จึงกล่าวได้ว่า ในสังคมกรีกโบราณที่นักวิชาการทางคลาสสิกเรียกว่า “Homeric Society” นั้น ความรู้ความจริงถูกเข้าใจว่าเป็นความรู้ของเทพเจ้า (divine knowledge) เท่านั้น มนุษย์ธรรมดาไม่สามารถจะคิดค้นหรือหาทาง

³ “Seer” ในสมัยกรีกโบราณ มีสถานะคล้ายนักบวช มีวิธีการคล้ายการทรงเจ้าเข้าผี ที่ยังเป็นที่นิยมอยู่ในสังคมไทยปัจจุบัน ในขณะที่การทำนายสัญลักษณ์จากก้อนเมฆหรือต้นไม้-สัตว์ ได้เสื่อมความนิยมจากสังคมตะวันตกไปแล้ว สังคมไทยก็ยังมียัง “seer” และ “augur” อยู่

⁴ Marcel Detienne, *The Masters of Truth in Archaic Greece* trans. Janet Lloyd, foreword by Pierre Vidal-Naquet, (New York: Zone Book, 1986), pp. 8-9.

⁵ Homer, *Iliad* Book II, 1-39.

⁶ ความหมายของคำว่าวิญญาณในภาษากรีกโบราณหรือ “psuche” นั้น มีพัฒนาการที่แปรเปลี่ยนไปตามบริบท ตั้งแต่สมัยสังคมกรีกในยุคสมัยของ Homer หรือที่เรียกว่า “Homeric Society” เรื่อยมา ในสังคมดังกล่าว (Homeric Society) เชื่อว่า เมื่อคนตายไปแล้ว วิญญาณจะออกจากร่างโดยออกมากับลมหายใจสุดท้ายที่เรียกว่า “thumos” “psuche” คือสิ่งที่ทำให้มนุษย์มีชีวิตอยู่ แต่ไม่เกี่ยวข้องกับสภาพอารมณ์หรือจิตใจ ทว่า “thumos” กลับมีส่วนสำคัญที่เกี่ยวกับอารมณ์ความรู้สึกและจิตใจ เช่น ความโกรธ ความรัก “thumos” นอกจากจะใช้แทนความหมายของตัวตนได้ในบางครั้ง (ซึ่งในทัศนะของคนสมัยใหม่อย่างเรา จะเห็นว่าความเชื่อดังกล่าวเป็นความเข้าใจผิดของ Homer และคนร่วมสมัยในยุคนั้น) ยังมีหมายถึงไอร่อนของไฟด้วย ความหมายของ “thumos” เองก็มีพัฒนาการของมันเอง ดังที่ Joseph Cropsey ได้เขียนบทความเกี่ยวกับ “thumos” โดยย้ำความหมายในลักษณะของ “spirit” และได้มีการพัฒนาความหมายในนัยของ “Will” (หรือที่มักจะแปลในบริบทภาษาไทยว่า “เจตน์จำนง”) ในบริบทความคิดของ Machiavelli, John Locke, และ Nietzsche ดู C.H. Zuckert, ed., *Understanding the Political Spirit: Philosophical Investigations from Socrates to Nietzsche* (New Haven: University of Yale, 1988).

คาดคะเนเหตุการณ์อนาคตได้เอง จะเข้าถึงความรู้นั้นได้ก็ต่อเมื่อได้รับจากเทพเจ้าเท่านั้น จะด้วยแรงบันดาลใจ (divine inspiration) หรือการเข้าถึงสิ่งลึกลับ (divine madness)

ถ้าจะมีการหาเหตุผลของสิ่งที่เรียกว่า ความรู้ของเทพเจ้า นี่ว่าทำไมถึงถูกต้องหรือทำไมควรจะเชื่อ ก็คงจะไม่มีคำตอบ เพราะการตั้งข้อสงสัยใน “divine knowledge” ในสมัยสังคมดังกล่าว คงจะไม่มีหรือเป็นไปได้ยาก เหตุที่ไม่มีการตั้งคำถามสงสัย น่าจะมาจากอิทธิพลของบริบททางการเมืองการปกครอง ที่มีลักษณะที่ผู้ปกครองมีอำนาจเด็ดขาดในแบบ “Oriental despots” นั้น มีความเชื่อมโยงกับอำนาจของเทพเจ้าอย่างแนบแน่น ซึ่งจะได้กล่าวในส่วนต่อไป

จากการตีความจากมหากาพย์ทั้งสองคือ Iliad และ Odyssey โดยมีสมมุติฐานว่า มหากาพย์ทั้งสองได้สะท้อนภาพวิถีชีวิตของผู้คนในสมัยนั้น ทำให้คิดได้ว่า ผู้คนในสังคมดังกล่าวต่างพากันเชื่อว่า การณ์ทั้งหลายเกิดขึ้นเป็นไปตามที่เทพเจ้าต่างๆ ได้กำหนดขึ้น โดยที่พวกเขาไม่รู้ตัวว่าเกิดขึ้นได้อย่างไร ทำไมพวกเขาถึงทำอะไรโดยไม่รู้ตัวหรือไม่เข้าใจในการกระทำของตนเอง ซึ่งลักษณะดังกล่าวคือสิ่งที่คนในยุคสมัยใหม่พยายามศึกษาหาคำตอบ โดยผ่านระเบียบวิธีการศึกษาที่เรียกว่า “จิตวิทยา” และ “จิตวิเคราะห์” นั่นเอง แต่คนในสมัยนั้นต่างไม่เข้าใจกลไกการทำงานของจิตใจของตน จึงเชื่อกันว่า มนุษย์นั้นไม่ต่างจากหุ่นกระบอกที่เทพเจ้าชักใยเล่นอยู่เบื้องบนนั่นเอง โดยสายใยที่ชักนั้นคือ สภาวะอารมณ์ความรู้สึกของมนุษย์นั่นเอง⁷

ผลงานของ Homer และ Hesiod ซึ่งจัดอยู่ในช่วงเวลาประมาณ 700-600 ปีก่อนคริสตกาล ได้สะท้อนให้เห็นถึงวิถีชีวิตของคนในยุคหนึ่งว่า คนในยุคหนึ่งนั้นไม่เห็นเส้นแบ่งหรือความแตกต่างระหว่างสิ่งที่เรียกว่า “ปรกรณ์” กับสิ่งที่เรียกว่า “คำอธิบายที่มีเหตุผล” หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือ พวกเขาไม่เห็นความแตกต่างเชิงคุณค่าของสิ่งที่ไร้เหตุผลและสิ่งที่มีเหตุผล ในขณะที่คนในยุคต่อมาตระหนักถึงความแตกต่างนี้อย่างชัดเจน จะลองสมมุติตัวอย่างที่น่าจะเข้ากับประเด็นนี้ได้คือ สมมุติว่ามี สามภริยาคนหนึ่งซึ่งมีฐานะไม่ร่ำรวยนักและติดอกจะจนด้วยซ้ำ มีบุตรอยู่แล้วหนึ่งคน วันหนึ่งไปหาคนทรงเจ้าพ่อเจ้าแม่อะไรก็สุดแท้ หลังจากที่เขาเข้าประทับทรงแล้ว ก็ได้ให้คำแนะนำแก่สามภริยาว่า “เจ้าจงมีบุตรหรือบุตรอีก 3 คน แล้วเมื่อครบสามคนแล้ว ครอบครัวนี้จะอยู่เย็นเป็นสุข โชคดีร่ำรวยมีทรัพย์ศฤงคารมากมาย” ถ้าสามภริยานั้นเป็นชาวกรีกสมัย “Homeric Society” หรือเป็นคนในปัจจุบันที่มีวิธีคิดแบบสมัยนั้น ย่อมจะเชื่อฟังคำกล่าวของคนทรงทันที โดยไม่นึกตั้งข้อสงสัยเลยว่า การมีลูกมากจะไปช่วยให้ร่ำรวยขึ้นได้อย่างไร ซึ่งถ้าเป็นคนสมัยใหม่ จะเห็นว่า คำแนะนำดังกล่าวขัดต่อหลักเหตุผล เพราะการมีลูกมากก็ต้องมีเงินเปลืองค่าใช้จ่ายเพิ่มขึ้น และต้องเสียเวลาคอยดูแลลูก ไม่มีเวลาจะทำมาหากินได้เต็มที่ รังแต่ที่จะต้องเหนื่อยยากหนักขึ้นกว่าเดิมอีก แต่สิ่งที่ไร้เหตุผลนี้ ผู้คนที่เชื่อในความคิดแบบ “ปรกรณ์” ว่าสามารถมีสถานะของความรู้ที่แท้จริงได้ ก็จะเชื่อโดยไม่ต้องคิด ซึ่งเหตุการณ์นี้อาจจะผันแปรไปเป็นว่า เมื่อมีลูกคนที่สามแล้ว เกิดพบบ่อเงินบ่อทองโดยบังเอิญ หรือถูกสลากกินแบ่งรางวัลที่หนึ่ง เป็นต้น ซึ่งไม่สามารถอธิบายได้ด้วยเหตุผล นอกจากความบังเอิญหรือโชค (luck)

กล่าวได้ว่า ความรู้ความเข้าใจและวิธีคิดในสมัย “Homeric Society” นั้นยังมีลักษณะแบบบรรพกาล มีความเชื่อว่า สิ่งต่างๆ เกิดขึ้นและเป็นไปตามอำนาจและความต้องการของเทพเจ้า ตัวอย่างเช่น Phaedrus ในบทสนทนาที่ชื่อเดียวกันของ Plato ที่เขียนขึ้นในราวศตวรรษที่สี่ก่อนคริสตกาลเป็นเวลาประมาณสองร้อยปีให้หลังจากสมัย “Homeric Society” ได้กล่าวว่า คนส่วนใหญ่เชื่อว่า ลมพายุนั้นคือ อสูร ซึ่งความเชื่อดังกล่าวนี้น่าจะสะท้อนความคิดของคนในสมัยก่อนซึ่งอาจจะเป็นสมัย “Homeric Society” นั่นเอง ในขณะที่ Phaedrus กล่าวต่อไปว่า นักคิดในช่วงเวลาไม่นานมานี้เห็นว่า ลมพายุ เป็นปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ

⁷ Plato, the Laws 644e.

ดังนั้น เราอาจจะสรุปในขั้นแรกนี้ได้ว่า การอธิบายสิ่งต่างๆ ของสังคมกรีกโบราณยุค “Homeric Society” นั้น ไม่ว่าจะเป็นเรื่องธรรมชาติอย่างที่เราเข้าใจ หรือพฤติกรรมมนุษย์นั้น กวีหรือผู้คิดผู้เขียนเรื่องราวต่างๆ หรือเรื่องบอกเล่าก็ตาม ต่างก็อ้างอิงและอาศัยแรงบันดาลใจที่เทพเจ้าประทานมา โดยเชื่อว่าเทพเจ้ารู้และเข้าใจถึงความเป็นใจของมนุษย์แต่ละคน⁸ และอีกทั้งสามารถมีอิทธิพลต่อความรู้สึกหรือสามารถช่วยมนุษย์ได้ และด้วยสภาพและข้อจำกัด (finitude) ของมนุษย์นี้เอง ที่เป็นเส้นแบ่งระหว่างความเป็นมนุษย์ (mortal) และความเป็นเทพ (immortal) คนในสมัยนั้นย่อมตระหนักถึงเส้นแบ่งนี้ และเชื่อว่าความรู้ของมนุษย์ (human knowledge) อยู่คนละส่วนกับ ความรู้ของเทพเจ้า (divine knowledge) มนุษย์ไม่สามารถเข้าถึงหรือแม้แต่จะคิดแบบเทพเจ้าได้เลย ร่องรอยของความเชื่อในยุค “Homeric Society” ปรากฏในข้อความของ Epicharmus ซึ่งอยู่ช่วงต้นศตวรรษที่ห้าก่อนคริสตกาล ใน Fragment 20 ของเขา เขาได้กล่าวว่า “A mortal must think mortal and not immortal thoughts.”

พัฒนาการทางความคิดของสังคมกรีกโบราณนั้น ได้มีการเปลี่ยนแปลงก้าวกระโดดอย่างรวดเร็ว ทั้งนี้เมื่อพิจารณาจากงานของ Homer และ Hesiod ที่อยู่ในช่วงเวลาประมาณเจ็ดร้อยปีก่อนคริสตกาล ที่สะท้อนความคิดความเชื่อในแบบ “ปกรณัม” เพียงสอยร้อยปีถัดมา จากงานของ Heraclitus ก็ได้เริ่มปรากฏถึงสัญญาณการเปลี่ยนแปลงแนวคิดแบบ “ปกรณัม” มาเป็นวิธีคิดในแนว “เหตุผล” (from myth to logos)

2. คำอธิบายการเปลี่ยนแบบแผนความรู้ความจริงแบบ “myth” สู่แบบ “logos”

การเปลี่ยนผ่านจาก “myth” มาสู่ “logos” ยังคงเป็นปริศนาสำคัญ สำหรับคนที่คิดว่าแม้ myth ก็ยังมีเหตุผล อยู่ในตัวของมันด้วย นักวิชาการหลายรุ่นได้พยายามที่จะตอบปัญหานี้ หนึ่งในนั้นคือ Jean-Pierre Vernant ใน ค.ศ.1962 เขียนหนังสือ *The Origins of Greek Thought*⁹ โดยมีประเด็นใจความสำคัญคือ “rational thought” เกิดขึ้นภายใต้กรอบหรือบริบทเฉพาะทางสังคม เศรษฐกิจและการเมือง นั่นคือ การเกิดสังคมเมือง ซึ่งการเป็นสังคมเมืองเกิดขึ้นจากการเกิดวิกฤตสำคัญทางอำนาจอธิปไตย นั่นคือการเสื่อมของรูปแบบการปกครองแบบเจ้าชีวิตที่สืบสานผ่านทางสายโลหิตของ Mycenaean or Minoan ตามแบบของ “Eastern despots”¹⁰

ดังที่ได้กล่าวไปแล้วว่า ผู้กุมความรู้ความจริงความถูกต้องหรืออย่างที่ Marcel Detienne เรียกว่า “the Masters of Truth” ในสมัยก่อนหน้าเกิดนครรัฐคือ บุคคลที่มีอภิสิทธิ์อย่างกวีและคนที่มีญาณพิเศษ (poets and diviners) โดยแรกเริ่ม ความจริงนั้นปรากฏหรืออยู่ในรูปของภาษาพูด บุคคลที่อ่านนี้ถูกฝึกให้มีความทรงจำที่ดีในการเชื่อมต่อเหตุการณ์ อันทำให้พวกเขาสามารถสร้างภาพของการเป็นผู้หยั่งรู้ “สิ่งที่เกิดขึ้นไปแล้ว และที่เป็นอยู่ และที่กำลังจะเกิดขึ้นในอนาคต” (“what was, what is, and what will be”) ในสภาพของสังคมที่ปกครองด้วย “เจ้าชีวิต” (despot) และการนับถือเทพเจ้าในฐานะผู้มีอำนาจเหนือชีวิตนั้น ผู้ปกครองและเทพเจ้ามีความสัมพันธ์เชื่อมโยงอย่างแยกกันไม่ออก ขณะเดียวกัน ภาษาที่ใช้สื่อสารนั้นทำหน้าที่ในการสรรเสริญหรือกล่าวโทษ กล่าวความจริง หรือเท็จ

⁸ ดูบทละครที่ชื่อว่า Ajax ของกวี Sophocles ที่กล่าวว่า Athene สามารถมองเห็นหยั่งรู้จิตใจของ Odysseus ในขณะที่ที่มนุษย์ธรรมดาไม่สามารถรู้ได้ หรือถ้าจะรู้ได้ก็ต้องอาศัยความพยายามในการตีความสัญลักษณ์ อันได้แก่ สิ่งที่ปรากฏให้เห็นด้วยตาเปล่า โดยอาศัยแรงบันดาลใจจากเทพเจ้า ในขณะที่ Athene เมื่อเห็น Odysseus ก็สามารถหยั่งเข้าไปในใจของเขาได้เลย (Ajax 32. 13)

⁹ Jean-Pierre Vernant, *The Origins of Greek Thought* translated from the French, (London: Methuen, 1982).

¹⁰ Marcel Detienne, op.cit., pp. 8-9.

ซึ่งจากจุดนี้เอง จะเห็นได้ว่า ในสังคมตะวันตกนอกในอียิปต์และบริเวณเมโสโปเตเมีย การสรรเสริญเจ้าผู้ปกครองไม่แตกต่างจากการสรรเสริญเทพเจ้า การสร้างความมั่นคงให้กับ “ผู้ปกครองที่เที่ยงธรรม” กระทำได้ด้วยวิธีการเดียวกัน ต่อเทพเจ้า บทกวีของกวีจะช่วยทำให้โลกของเทพเจ้าและสังคมมนุษย์นั้นบูรณาการเป็นหนึ่งเดียวได้ภายใต้ตัวเจ้าผู้ปกครอง ไม่มีความจริงอื่นใดนอกจากเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับเจ้าผู้ปกครอง¹¹

Detienne กล่าวว่าเมื่อถึงยุคที่ภาษาเขียนเริ่มแพร่หลายในสังคมเอเธนส์นั่นคือ ในช่วงราวห้าร้อยปีก่อนคริสตกาล ก็ได้เริ่มปรากฏงานวรรณกรรมของกวีต่างๆ ที่ถึงแม้ว่าจะยังคงกล่าวเล่าเรื่องถึงเจ้าผู้ปกครองในยุคก่อนๆ แต่กระนั้น เจ้าผู้ปกครองซึ่งเคยมีอยู่ในความเป็นจริง (reality) ก็ได้กลายมาเป็นเพียงเจ้าผู้ปกครองในปรัมปรา (the mythical king) นั่นคือ ผู้คนในสมัยห้าร้อยปีก่อนคริสตกาล เริ่มคิดถึงสิ่งต่างๆ ที่เกิดขึ้น และมีการเล่าขานกันต่อๆ มา ในแบบและวิธีคิดของคนรุ่นก่อนว่าเป็นเพียง “ปกรณัม” ดังที่ปรากฏในบทละครของกวีอย่าง Pindar และ Aeschylus ในศตวรรษที่ห้าก่อนคริสตกาล ประเด็นดังกล่าวนี้ น่าสังเกตตรงที่ดูเหมือนว่า เรื่องราวของเทพเจ้าแม้ว่าจะยังคงดำรงอยู่ต่อไปในสังคมกรีกในเวลาต่อมา แต่ปัจจัยที่คำจูนเชื่อมโยงและสร้างให้เทพเจ้าเหล่านั้นมีพลังและตัวตนจริงๆ ได้สูญสลายหายไป ปัจจัยที่ว่านี้ สถาบันที่เคยเชื่อมโยงสัมพันธ์อย่างแน่นแฟ้นกับสถาบันความเชื่อในปวงเทพทั้งหลาย สถาบันที่สูญหายไปนี้คือ ผู้ปกครองหรือการปกครองในรูปแบบเดิมคือ แบบเจ้าหรือ “despot” การสูญสลายของสถาบันดังกล่าวนี้ทำให้ความเป็นไปของเทพเจ้าและของมนุษย์นั้นแยกออกจากกัน¹²

รูปแบบทางการปกครองที่เปลี่ยนแปลงไปนี้ มีผลกระทบอย่างยิ่งยวดต่อกระบวนการวิธีคิดของผู้คนในสังคมกรีกในยุคต่อมา จากเดิมที่ที่ความรู้ความจริงถูกผูกขาดโดยอภิสิทธิ์ชนและเจ้าผู้ปกครอง อันเชื่อมโยงกับความเชื่อในเทพเจ้าในฐานะผู้ตัดสินชี้ขาดความเป็นไปของมนุษย์ มาสู่รูปแบบการปกครองที่ขึ้นอยู่กับการตัดสินใจโดยส่วนรวมมากขึ้น ทำให้เกิดเงื่อนไขของ “การสนทนา” (dialogue) นั่นคือ การถกเถียงหารือระหว่างกลุ่มสังคมที่แตกต่างกันที่มาเผชิญหน้ากันในเวทีทางการเมือง เป็นการถกเถียงระหว่างนักพูดของแต่ละฝ่ายที่ต้องการจะให้มีการตัดสินใจตามแนวทางที่ตนหมายมั่นไว้ ตัวอย่างคือ ในสงครามเปอร์เซียครั้งที่สอง เทพพยากรณ์แห่งวิหารเดลฟี (the Delphic oracle) ได้ประกาศเป็นปริศนาว่า เอเธนส์จะรอดปลอดภัยด้วย “ปราการไม้” (a rampart of wood) Themistocles นักการเมืองและการทหารแห่งเอเธนส์ ได้ตีความปริศนาพยากรณ์นี้ว่า น่าจะหมายถึง “กองทัพเรือของเอเธนส์” (the Athenian fleet) ขณะเดียวกันการตีความไปในทางอื่นก็ย่อมจะเป็นไปได้และอาจดูตรงกว่า เช่น ตีความว่าคำพยากรณ์นั้นหมายถึงกำแพงเมืองก็เป็นได้เช่นกัน ตรงจุดนี้ Detienne เห็นว่า ความจริงจะเข้ามาในสถานการณ์ที่สิ่งต่างๆ อยู่ในสถานะสัมพันธ์นั้นคือ ไม่มีอะไรชัดเจนสมบูรณ์ในตัวมัน จากการถกเถียงหารือในที่ประชุม ผลที่ได้คือ เมื่อพลเมืองเห็นดีเห็นงาม หรือเห็นว่ามันเป็นสิ่งอันควรที่จะให้ความหมายของปริศนาพยากรณ์ออกมาในทางใดทางหนึ่ง

13

ดังนั้นจะเห็นได้ว่า ความรู้ความจริงที่เคยมีสภาพที่สมบูรณ์ผูกขาดโดยอภิสิทธิ์ชนที่โยงใยกับความรู้ของเทพเจ้า ได้ผันแปรมาเป็นความรู้ความจริงที่เกิดจากการโต้แย้งและสนทนาในลักษณะของทวิตรรกะ (dialogue and dialogic) และนี่คือสภาวะที่เอื้ออำนวยให้วิถีแบบ “ปกรณัม” นั้นถดถอย และเปิดทางให้กับวิถีความคิดในการเข้าถึงความรู้ความจริงในลักษณะของการใช้ “เหตุผล” (logos) ระหว่างผู้คน ฉะนั้น เงื่อนไขของรูปแบบการปกครองที่แปร

¹¹ Ibid., pp. 9-10.

¹² Ibid., p. 10.

¹³ Ibid., p. 11.

เปลี่ยนไป มีอิทธิพลสำคัญต่อการแปรเปลี่ยนวิธีคิดและการหาความจริงของผู้คนด้วย แม้ว่าสังคมในยุคหลัง “Homeric” จะยังคงใช้และเชื่อในเทพพยากรณ์อยู่ แต่วิธีตีความและให้ความหมายนั้นได้พัฒนามาสู่รูปแบบใหม่ ที่มีการใช้กระบวนการของเหตุผลและการถกเถียง เป็นหนทางให้ได้มาซึ่งความรู้ความจริงร่วมกันของคนในสังคม

สำหรับการร่วมกันพิจารณาตัดสินความหมายที่แท้จริงของเทพพยากรณ์ ตลอดจนสรรพสิ่งอื่นๆ นั้น Detienne กล่าวว่า มันเริ่มเกิดจาก การมีสภาที่ประชุมของนักรบ (military assembly) ที่ให้ความเท่าเทียมกันในหมู่คนในชนชั้นนักรบที่จะถกเถียงในกิจการของส่วนรวม ได้กระตุ้นให้เกิด พลเมือง/ทหารที่มีความเหมือนกันและเท่าเทียมกัน (“equal and similar” soldier-citizens) ตรงจุดนี้เองที่ การถกเถียงหรือการสนทนา (dialogue) หรือภาษาพูดที่หลุดจากอำนาจครอบงำของเทพเจ้าและเจ้าผู้ปกครอง ได้มีบทบาทในความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างกันและกัน ในความพยายามที่จะโน้มน้าวใจอีกคู่ถกเถียงในกิจการสาธารณะของส่วนรวม และเข้ามาแทนที่ภาษาของเทพเจ้า (efficacious speech) ที่เคยมีพลังอำนาจในกำหนดให้สิ่งต่างๆ ให้เป็นจริงโดยเพียงลำพังผู้พูด Detienne ชี้ให้เห็นว่า โดยผ่านกระบวนการและหน้าที่ที่เกิดขึ้นใหม่ซึ่งก็คือกระบวนการทางการเมืองและสัมพันธ์กับการเปิดวงกว้างสู่คนจำนวนมาก ทำให้ภาษาและการพูดนั้นมีสถานะที่อิสระ และทำให้ผู้พูดก็มีอิสระและมีความเป็นตัวของตัวเอง (autonomous)

จากการเปลี่ยนแปลงหน้าที่ของภาษาและการพูดนี้ ได้นำไปสู่การพัฒนาความคิดเกี่ยวกับภาษาสองแนวสำคัญ ในสังคมกรีกโบราณช่วงศตวรรษที่ห้าก่อนคริสตกาล นั่นคือ ทางหนึ่ง เหตุผลและภาษาถูกมองว่าเป็นเครื่องมือหรือกลไกของความสัมพันธ์ทางสังคม โดยพิจารณาว่า เหตุผลและภาษานั้นมีผลกระทบอย่างไรต่อคู่สนทนาและผู้ฟัง ในแนวนี้ ศิลปะการพูด (rhetoric) และแนวทางของพวกโซพิสท์หรือแนวทางแห่งการเอาชนะคู่โต้แย้งบังเกิดขึ้น และมีการพัฒนาการวิเคราะห์เทคนิคการจูงใจ โดยอาศัยรูปแบบการพูดและลีลาของการใช้ไวยากรณ์ ส่วนอีกแนวทางหนึ่งนั่นคือ แนวทางของพวกที่เรียกตัวเองว่า “ฟิไลโซเฟอร์” ที่มุ่งเน้นการพิจารณาภาษาและตรรกะในฐานะเป็นวิธีทางไปสู่การเข้าถึงความจริง นั่นคือ การพิจารณาว่าภาษาจะสามารถสื่อหรือสะท้อนความจริงได้หรือไม่ และถ้าทำได้ ภาษาจะนำไปสู่ความจริงทางคณิตศาสตร์และเรขาคณิตได้อย่างไร¹⁴

เมื่อกล่าวถึงเรื่องภาษาและเหตุผลที่มีความเป็นอิสระที่เป็นพัฒนาการจากเงื่อนไขทางการเมืองการปกครองที่เปลี่ยนแปลงไปนั้น นอกจากเงื่อนไขทางการเมืองในฐานะที่เป็นปัจจัยสำคัญในการเปลี่ยนแปลงวิธีคิดในเชิง “ปรกรณ์” มาสู่วิธีคิดในเชิง “เหตุผล” แล้ว ปัจจัยสำคัญที่นักวิชาการที่ศึกษารณียังกล่าวให้ความสำคัญก็คือ การเปลี่ยนแปลงจากสังคมที่สื่อสารด้วยภาษาพูด (Oral society) มาเป็นสังคมที่สื่อสารกันด้วยภาษาเขียน (Literate society)

¹⁴ Ibid., p. 18. ในขณะที่ Detienne ตั้งข้อสังเกตกับพวก “ฟิไลโซเฟอร์” ในประเด็นที่คนกลุ่มนี้สงสัยว่า ภาษาพูดและเหตุผลทางภาษาพูด/เขียน จะสามารถสื่อถึงความจริงทางคณิตศาสตร์และเรขาคณิตได้หรือไม่และอย่างไรนั้น Plato ในฐานะผู้ก่อตั้งกลุ่ม “ฟิไลโซเฟอร์” กลับทำในสิ่งที่ตรงกันข้ามคือ ได้แสดงให้เห็นว่า ภาษาอาจไม่สามารถสื่อถึงความจริงได้ และในทางกลับกัน ความรู้หรือภาษาในทางคณิตศาสตร์และเรขาคณิต กลับสามารถสื่อถึงความจริงเกี่ยวกับมนุษย์และสังคมได้ดีกว่าภาษาพูด/เขียน ดู Plato's Statesman A translation of the *Politicus* of Plato with introductory essays and footnotes by J.M. Skemp, (London: Routledge & Kegan Paul, 1961), pp. 138-139; 260e-263a, 264a, 264e, 265b, 266e.

G.E.R. Lloyd ในบทความที่ศึกษาถึง “ภูมิหลังทางสังคมของศาสตร์และปรัชญากรีกในช่วงแรกเริ่ม” (The Social Background of Early Greek Philosophy and Science) ได้กล่าวถึงงานของ Havelock ที่ให้ความสำคัญของการพัฒนาไปสู่สังคมที่ใช้ภาษาเขียนในสังคมกรีกโบราณ ซึ่ง Havelock ถือว่า เป็นการปฏิวัติที่มีความสำคัญมาก ถึงขนาดที่ Havelock¹⁵ อ้างว่า ถ้าปราศจากซึ่งการปฏิวัติวิทยาการแห่งการสื่อสารดังกล่าว ความคิดเกี่ยวกับงานเขียนวรรณกรรมและศาสตร์ต่างๆ แทบจะเป็นสิ่งที่คิดไม่ได้เอาเลยทีเดียว การปฏิวัตินี้ดังกล่าวในทรรศนะของ Havelock นั้นน่าจะอยู่ในช่วงราวๆ ทศวรรษแห่งปี 440 และ 430 ก่อนคริสตกาล ก่อนหน้านั้น ไม่ใช่สังคมกรีกโบราณจะเป็นสังคมที่ไม่รู้หนังสือ (illiteracy) แต่เป็นสังคมช่วงก่อนการเข้าสู่สังคมที่ใช้ภาษาเขียน (pre-literacy) และเมื่อถึงสมัยของ Plato การพัฒนาการเป็นสังคมภาษาเขียนก็มีความชัดเจนดังที่สะท้อนในงานของ Plato เองด้วย¹⁶

ในทรรศนะของ Havelock เขาเห็นว่า ความคิดของพวกนักคิดก่อนหน้า Socrates (the Presocratics) นั้น เกิดก่อนการปฏิวัตินี้ดังกล่าว ในขณะที่ Plato มาทีหลัง (เป็นไปได้อาจด้วยเหตุนี้เอง ที่ความคิดของ Plato จึงมีลักษณะที่แตกต่างจากแนวคิดของพวก Presocratics) แต่ Goody¹⁷ เห็นว่า การปฏิวัติการมีตัวหนังสือดังกล่าวนี้เป็นพื้นฐานสำคัญต่อพัฒนาการความคิดในแนวปรัชญา ซึ่ง Goody เห็นว่า การปฏิวัติหรือการมีตัวอักษรใช้นั้นเกิดขึ้นก่อนช่วงเวลาที่ Havelock คาดคะเนไว้¹⁸

แต่อย่างไรก็ตาม ท่ามกลางปัจจัยต่างๆ ที่มีส่วนในการพัฒนาองค์ความคิดของชาวกรีกโบราณ Goody ให้น้ำหนักกับประเด็นเรื่องวิทยาการการสื่อสารมากที่สุด (the technology of communication--**ซึ่งประเด็นนี้น่าสนใจอย่างยิ่งสำหรับการเปลี่ยนแปลงวิทยาการการสื่อสารในสังคมปัจจุบันว่าจะมีผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาการทางความคิดอย่างไร?**) ประเด็นสำคัญต่อการพิจารณาคือ รูปแบบหรือระเบียบวิธีการเขียน (method of writing) และอัตราของการอ่านออกเขียนได้ของทั้งผู้เขียนและผู้อ่าน¹⁹

อย่างไรก็ตาม Lloyd ได้ชี้ให้เห็นว่า ข้อเสนองานของ Havelock และ Goody ในการให้ความสำคัญของวิทยาการการสื่อสาร ในฐานะเป็นปัจจัยสำคัญต่อพัฒนาการทางความคิดของสังคมกรีกโบราณนั้น เป็นประเด็นที่สร้างกระแสโต้แย้งอย่างมากมาย โดยเฉพาะข้อโต้แย้งจากแนวคิดทางมานุษยวิทยาและอื่นๆ สิ่งที่ Goody เชื่อคือการเพิ่มอัตราการอ่านออกเขียนได้นั้นก่อให้เกิดผลในประเด็นเรื่องเสรีภาพตามมา (the liberating effects of increased literacy) โดยอ้างว่า เมื่อใดที่คำพูดถูกบันทึกลงเป็นตัวหนังสือ มันสามารถเป็นเป้าในการวิเคราะห์วิพากษ์ในลักษณะที่ไม่มีทางเกิดขึ้นได้ในการแลกเปลี่ยนสื่อสารโดยภาษาพูด แต่ที่เห็นตรงกันข้ามกับแนวของ Goody คือ Parry ที่มองว่า ตัวหนังสือนั้นมีผลในการกดบังคับ (inhibiting) คือเมื่อยามใดที่ความคิดปรากฏเป็นตัวหนังสือแล้ว ก็จะกลายเป็นคัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์และกลายเป็นสัจธรรมอมตะไป²⁰

¹⁵ E.A. Havelock, *The Literate Revolution in Greece and Its Cultural Consequences* (Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1982).

¹⁶ G.E.R. Lloyd, *Methods and Problems in Greek Science* (Cambridge: Cambridge University Press, 1991), “The social background of early Greek philosophy and science”, p. 122.

¹⁷ J. Goody, (ed.) *Literacy in Traditional Societies* (Cambridge: Cambridge University Press, 1968).

¹⁸ G.E.R. Lloyd, op.cit., p. 122.

¹⁹ Ibid., p. 123.

²⁰ Ibid., p. 123.

Lloyd เห็นว่า ประเด็นไม่ได้อยู่ที่ว่า การพัฒนาการใช้ภาษาเขียนนั้นสำคัญหรือไม่สำคัญ แต่อยู่ที่การที่เราจะให้น้ำหนักกับประเด็นนี้น้อยกว่าประเด็นอื่นๆ ที่มีความสำคัญด้วย Lloyd ให้ความสำคัญกับน้ำหนักทางปัจจัยของเศรษฐกิจด้วย และที่สำคัญไม่น้อยกว่าก็คือ ปัจจัยทางการเมือง นั่นคือการเชื่อมโยงของจิตวิญญาณวิพากษ์ (a new critical spirit in philosophy) กับลักษณะการโต้เถียงอย่างเสรีในทางการเมืองและกฎหมาย และอิทธิพลของการเกิดความคิดในทางตรรกะ (logic) และจริยธรรม²¹

ผู้ที่บุกเบิกในประเด็นทางเศรษฐกิจการเมืองและกระแสดังกล่าวคือ J.-P. Vernant, P. Vidal-Naquet, M. Detienne และเพื่อนพ้องของพวกเขา ซึ่งเริ่มมีผลงานในช่วงต้นทศวรรษที่ 1960 และงานของพวกเขาได้รับการตีพิมพ์ในภาษาอังกฤษในช่วงปลาย 1970²²

Lloyd ก็เป็นหนึ่งในนักวิชาการที่ได้รับอิทธิพลของนักวิชาการฝรั่งเศสกลุ่มนี้ ในการอธิบายพัฒนาการทางความคิดของสังคมกรีกโบราณ โดยเชื่อมโยงกับบริบททางการเมืองและเศรษฐกิจ เขาเชื่อว่า เนื้อหาปัจจัยต่างๆ ในบริบทของสังคมกรีก ปัจจัยทางการเมืองมีความสำคัญที่สุดและเป็นปัจจัยพื้นฐานก็ว่าได้ เขาเห็นว่า แน่นอนว่าการมีภาษาเขียนและการบันทึกในรูปของหนังสือ ประกอบกับการมีคนจำนวนหนึ่งที่สามารถอ่านได้นั้น เป็นปัจจัยร่วมต่อพัฒนาการความคิดและองค์ความรู้ในสังคมกรีกโบราณ แต่ถ้าขาดซึ่งเงื่อนไขทางการเมืองที่สัมพันธ์กับสถาบันการเมืองในแบบนครรัฐกรีกแล้ว พัฒนาการทางความคิดก็ยากที่จะเกิดขึ้นได้ เพราะสถาบันดังกล่าวนี้ได้สร้างผู้คนที่เป็นผู้รับข้อมูลข่าวสารที่มีประสบการณ์หลากหลาย ที่จะประเมินหลักฐานและเหตุผลในบริบทของการโต้เถียงทางการเมืองและกฎหมาย และผู้รับเหล่านี้ที่มีบทบาทสำคัญในการเลือกใช้รูปแบบต่างๆ ของการให้เหตุผลขององค์ความรู้ความคิดของกรีกช่วงต้นๆ²³

ที่แน่ๆ และเป็นที่ยอมรับกันทุกฝ่ายคือ ตัวอักษรกรีกนั้นได้เริ่มวางรากฐานครั้งแรกตั้งแต่ 700 ปีก่อนคริสตกาล และที่ยอมรับกันอีกประการหนึ่งคือ การบันทึกในรูปหนังสือมีบทบาทสำคัญในเรื่องของการช่วยจำ (*aides-memoire*) และสิ่งที่เป็นสื่อกลางของการแลกเปลี่ยนทางความคิด (*intellectual exchanges*) คือ ภาษาพูด ดังที่ปรากฏในบทสนทนา *Parmenides* ของ Plato กล่าวได้ว่า วัฒนธรรมของกรีกในช่วงนั้นเป็นวัฒนธรรมที่สื่อกันด้วยภาษาพูดเป็นหลัก และประการต่อมาคือ บทบาทของการโต้เถียงทางการเมืองและความคิดนั้นมีผลกระทบสำคัญคือด้านอื่นๆ ของวัฒนธรรมกรีกด้วย²⁴

Lloyd เห็นว่า การแก้ปัญหาเรื่องการให้น้ำหนักปัจจัยที่มีผลต่อพัฒนาการของความรู้ในสังคมกรีกโบราณนั้น น่าจะเริ่มโดยการแบ่งแยกพิจารณาสาขาความรู้ต่างๆ เช่น แบ่งเป็นความรู้ด้านคณิตศาสตร์ ด้านปรัชญาธรรมชาติ และทางการแพทย์ โดยตรวจสอบดูว่า ปัจจัยเดียวกันหรือปัจจัยที่ต่างกันนั้นมีผลกระทบต่อสาขาต่างๆ แต่ละสาขานี้อย่างไร ประการที่สองคือ ขอบเขตของสังคมที่ศึกษานั้นน่าจะศึกษาเปรียบเทียบกับสังคมโบราณอื่นๆ ด้วย

25

²¹ Ibid., p. 124.

²² Ibid., p. 124.

²³ Ibid., p. 124.

²⁴ Ibid., p. 124.

²⁵ Ibid., p. 124.

ถ้าพิจารณาในด้านความรู้ทางคณิตศาสตร์ จะพบว่า ผลกระทบของการที่สังคมกรีกพัฒนาไปสู่วัฒนธรรมของการมีตัวหนังสือใช้นั้น น่าจะมีผลกระทบหรือมีความสำคัญต่อพัฒนาการทางคณิตศาสตร์น้อยกว่าพัฒนาการทางปรัชญา เพราะคณิตศาสตร์นั้นใช้ตัวเลขและแผนภาพ (diagrams) มากกว่าใช้คำศัพท์ต่างๆ แต่ปรากฏว่าในมุขกลับ ลักษณะหรือธรรมชาติของคณิตศาสตร์นั้นน่าจะได้รับอิทธิพลจากทั้งแนวคิดที่รับเอามา และรวมทั้งรูปแบบการนำเสนอที่เลือกใช้ และถ้าปัจจัยทางสังคมการเมืองจะมีอิทธิพล ก็มีอิทธิพลในเรื่องของพื้นฐานและการสร้างความชอบธรรมให้กับจุดยืนทางการเมืองหนึ่งๆ ซึ่งไม่ต่างจากที่ปรากฏในทฤษฎีและการปฏิบัติในการเมืองและกฎหมาย ในลักษณะนี้องค์ความรู้ทั้งสามต่างได้รับอิทธิพลเหมือนกัน²⁶

ประเด็นการขยายการศึกษาสังคมอื่นๆ เพื่อการเปรียบเทียบ จากการศึกษาสังคมโบราณของจีนและอินเดียพบว่า จากการศึกษาความก้าวหน้าของวิทยาการของสังคมจีนโบราณ รวมทั้งพัฒนาการของการแข่งขันในกลุ่มความคิดปรัชญาต่างๆ นั้น ในเบื้องต้นชี้ให้เห็นถึงลักษณะที่มีร่วมกันกับสังคมกรีกโบราณ แต่เมื่อพิจารณาถึงสถานการณ์ของวิทยาการการสื่อสารระหว่างอารยธรรมโบราณทั้งสองนี้ พบว่า มีความแตกต่างกันอย่างเห็นได้ชัดสำหรับสังคมจีนโบราณนั้น มีลักษณะเป็นวัฒนธรรมของภาษาเขียนมากพอๆ กับที่สังคมกรีกเป็นวัฒนธรรมภาษาพูด ดังนั้น จึงไม่เป็นที่น่าสงสัยเลยว่า ปรัชญาและศาสตร์ความรู้ของจีนในตอนเริ่มแรกนั้นเกิดขึ้นโดยอาศัยเงื่อนไขของการพัฒนาภาษาเขียน ยิ่งกว่านั้น ผลกระทบอันเกิดจากการประดิษฐ์คิดค้นการพิมพ์ของจีนนั้นแสดงให้เห็นถึงประสบการณ์ที่แตกต่างจากตะวันตก ในมุขกลับ ตราบเท่าที่เราพิจารณาถึงประเด็นเงื่อนไขทางการเมืองของจีนสมัยโบราณ เราจะพบว่าสังคมจีนโบราณมีความแตกต่างอย่างยิ่งจากสังคมกรีกโบราณ เพราะจีนโบราณนั้นไม่มีสถาบันในลักษณะแบบนครรัฐ ดังนั้นบทเรียนที่ได้คือ น่าจะได้มีศึกษาในลักษณะของการเปรียบเทียบให้มากขึ้นกว่าที่ผ่านมา เพื่อชี้ให้เห็นถึงความสำคัญเชิงสัมพัทธ์ของปัจจัยหลากหลายแบบในขั้นตอนที่แตกต่างกันในประวัติศาสตร์ของอารยธรรมโบราณทั้งสองนี้²⁷

3. เหตุผล

โดยสรุปกล่าวได้ว่า กระบวนการการพัฒนาวิธีคิดแบบ “เหตุผล” หรือ “logos” นั้นเริ่มพัฒนาขึ้นเด่นชัดในช่วง 600-500 ปีก่อนคริสตกาล และโดยเฉพาะในช่วง 500 ปีก่อนคริสตกาล มีนักคิดเกิดขึ้นมากมายที่ต่างพยายามหาวิธีการ--เหตุผล--ความรู้ที่ไม่อิงกับเทพเจ้า (divine inspiration, divine madness) ในช่วงนี้เองที่ G.B. Kerferd นักวิชาการทางด้านคลาสสิกในปัจจุบันได้ขนานนามปรากฏการณ์ของคนกลุ่มหนึ่งว่า “the Sophistic Movement”

ในการแบ่งช่วงเวลาประวัติศาสตร์ทางความคิดของนักคิดกรีกโบราณนั้น มีความแตกต่างกันตามแต่นักวิชาการจะมีเกณฑ์ในการแบ่งอย่างไร เช่น โดยทั่วไปจะแบ่งออกเป็น 3 ช่วง ได้แก่ ช่วงก่อน Socrates หรือที่เรียกว่า “the Presocratics. และต่อมาคือช่วงของพวกโซฟิสต์ และช่วงของ Socrates และฟิโลโซเฟอร์ อันได้แก่เพลโต อริสโตเติลและสานุศิษย์ของพวกเขา หลักเกณฑ์การแบ่งนี้ พิจารณาว่า “the Presocratics” นั้นมีลักษณะเด่น

²⁶ Ibid., p. 125.

²⁷ Ibid., p. 126. ดังจะเห็นได้ว่า หลังจาก G.E.R. Lloyd ได้กล่าวในประเด็นดังกล่าวในบทความปี 1972 ที่ผู้เขียนอ้างถึงนี้ เขาได้ทำการศึกษาเปรียบเทียบศาสตร์และองค์ความรู้ของสังคมจีนและกรีกโบราณอย่างจริงจัง และมีผลงานเป็นหนังสือตีพิมพ์ในปี 1996 ชื่อ *Adversaries and Authorities: Investigations into Ancient Greek and Chinese Science* (Cambridge: Cambridge University Press, 1996).

ได้แก่ การคิดค้นหากฎระเบียบของจักรวาลและธรรมชาติของโลก นักคิดบุกเบิกคนสำคัญของกลุ่มนี้คือ Thales ส่วนในช่วงของพวกโซฟิสต์นั้น นักคิดในกลุ่มนี้หันมาสนใจปัญหาต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์มากขึ้น เช่น ความรู้ วิทยาการและศิลปะที่จะนำไปสู่ความสำเร็จในชีวิต อันได้แก่ ศิลปะการพูด ความรู้เกี่ยวกับการเมือง ความรู้ทางการใช้ภาษา เป็นต้น ซึ่งจะว่าไปแล้ว เราก็สามารถจัด Socrates อยู่ในกลุ่มความคิดแนวโซฟิสต์ได้เช่นกัน ถ้าเราพิจารณาใช้เกณฑ์ของความสนใจในเรื่องราวทางสังคมและมนุษย์เป็นตัวกำหนด ดังที่ Aristotle ในศตวรรษที่สี่และ Cicero ในปี 45 ก่อนคริสตกาล ได้กล่าวถึง Socrates ว่าเป็นผู้ดึงปรัชญาลงมาจากสวรรค์ หันมาสนใจในเรื่องราวเกี่ยวกับคุณธรรมความดีของมนุษย์²⁸ และช่วงที่สามคือช่วงของฟิโลโซเฟอร์ ที่มีความเด่นชัดในการนำเหตุผลมาเป็นเกณฑ์ในการค้นหาความจริง

ในการแยกความรู้จากการอ้างอิงกับเทพเจ้านั้น กล่าวได้ว่าเป็นช่วงหนึ่งของความพยายามของมนุษย์ที่จะแยก “myth” ออกจาก “logos” และการใช้คำอธิบายหรือการเล่าเรื่องของมนุษย์โดยอิงกับอำนาจของเทพเจ้าให้น้อยที่สุด งานชิ้นสำคัญที่สะท้อนให้เห็นความพยายามดังกล่าวนี้คืองานบันทึกของ Herodotus (*The Histories*) และ Thucydides (*The History of Peloponnesian War*)

ลักษณะเด่นในงานของ Herodotus คือ การบันทึกเล่าเรื่องที่เกิดขึ้นในอดีตกาลและการบันทึกเหตุการณ์ปัจจุบันในลักษณะเชิงชาติพันธุ์วรรณา (ethnography) Herodotus ได้เดินทางไปยังที่ต่างๆ และบันทึกเหตุการณ์ที่ตนพบเห็น พร้อมกับได้วิพากษ์วิจารณ์สอดใส่ความเห็นของตนลงไป และด้วยเหตุนี้ ทำให้นักวิชาการสมัยใหม่ยกย่องให้เขาเป็นผู้ริเริ่มการบันทึกในแนวประวัติศาสตร์คนแรก ซึ่งมีความแตกต่างจากบันทึกอื่นๆ ก่อนหน้าเขา Herodotus ได้บันทึกเรื่องราวของชนชาติต่างๆ ที่เขาพบ ตัวอย่างเช่น ตอนหนึ่งเขาได้บันทึกความเป็นอยู่ของชาวอินเดียหลายเผ่า ในบริเวณตะวันตกของอินเดียต่อกับเปอร์เซียว่า “ชนเผ่าหนึ่งของอินเดียนั้นจะกินซากศพของบรรพบุรุษของตน อันเป็นสิ่งที่ต้องถือปฏิบัติอย่างเคร่งครัดของชนเผ่านี้ ซึ่งมักจะได้รับการรังเกียจจากชนชาติอื่นๆ ที่พบเห็น ซึ่งไม่มีประเพณีปฏิบัติอย่างนั้น โดยเฉพาะชนชาวกรีก จะยอมทำทุกสิ่งยกเว้นการกินซากศพบรรพบุรุษของตน ในขณะที่ชาวอินเดียนั้นจะยอมทำทุกสิ่ง ยกเว้นการไม่กินศพบรรพบุรุษของตนเพื่อทำพิธี” Herodotus ซึ่งให้เห็นว่า สิ่งเหล่านี้เป็นเพียงความแตกต่างทางประเพณีหรือกฎสังคม (nomos, convention) ที่มนุษย์ในแต่ละสังคมสร้างขึ้น ไม่มีของใครถูกหรือผิดโดยธรรมชาติ Herodotus กล่าวว่า คนบ้าเท่านั้น (คนที่ไม่มีเหตุผล !) ที่จะคิดว่า สิ่งเหล่านี้เป็นสิ่งสำคัญที่จะแบ่งหรือกำหนดความเป็นมนุษย์หรือไม่เป็นมนุษย์ หรือลำดับขั้นสูงต่ำของความเป็นมนุษย์ของคนกรีกหรือคนอินเดีย²⁹ แม้ว่าตัว Herodotus จะคิดว่าคนอินเดียนั้นมีอสุจิสีดำเหมือนอย่างสีผิว ซึ่งแปลกประหลาดกว่าชาวกรีกก็ตาม³⁰

²⁸ Cicero, *Tusculan Disputations*, Book V. iv.10-11: “Socrates on the other hand was the first to call philosophy down from the heavens and set her in the cities of men and bring her also into their homes and compel her to ask questions about life and morality and things good and evil.”

²⁹ Herodotus, *Histories* Book III, 38-44

³⁰ เป็นความเข้าใจผิดของ Herodotus ที่คิดว่า อสุจิของชาวอินเดียนั้นมีสีดำ แสดงว่า Herodotus ไม่เคยมีโอกาสดูเห็นอสุจิของชาวอินเดียจริงๆ แนวคิดที่ว่า ธรรมเนียมปฏิบัติเป็นเพียงสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้น ไม่สามารถใช้เป็นเกณฑ์ในการแบ่งความเป็นมนุษย์ได้นั้น สามารถพบได้ในความคิดของนักคิดชาวสก็อตในช่วงศตวรรษที่สิบเจ็ดอย่าง David Hume

Thucydides ซึ่งอยู่ในช่วงคาบสมัยเดียวกับ Herodotus ได้ผลิตผลงานบันทึกเรื่องราวสงครามระหว่างเอเธนส์กับสปาร์ตาขึ้น เขาได้แสดงจุดมุ่งหมายในการเขียนอย่างชัดเจนและมุ่งมั่นใน Book I, 21-22 ไว้ว่า การบันทึกเหตุการณ์ของคนรุ่นก่อนๆ เขานั้น มีข้อบกพร่องในประเด็นของความถูกต้องแม่นยำของเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจริง ซึ่งหมายถึง อคติและการขาดความเป็นกลางของผู้บันทึก หรือในศัพท์สมัยใหม่คือ “สภาวะวิสัย” (objectivity) นั่นเอง Thucydides วิเคราะห์งานเขียนของ Homer ว่าเชื่อถือไม่ได้ ทั้งนี้ด้วยเหตุผลที่ว่า Homer เป็นกวี และธรรมชาติของกวีคือเขียนเพื่อเล่าอารมณ์คนอ่าน/คนฟัง

Thucydides พยายามชี้แจงให้คนอ่านของเขาเห็นถึงความมุ่งมั่นในความพยายามที่จะบันทึกเหตุการณ์อย่างถูกต้องแม่นยำ เพื่อคนรุ่นหลังจะได้ทราบความจริงที่เกิดขึ้น และนี่ก็เป็นที่มาของการพูดถึงวิธีการหาข้อมูลในการเขียนของเขา เขาย้ำถึง ความจำเป็นของผู้บันทึกว่าจะต้องมีความเป็นกลาง แม้ว่าตัวเขาเองจะเป็นทหารฝ่ายเอเธนส์ก็ตาม แต่เขาก็พยายามที่จะไม่ลำเอียงเข้าข้างฝ่ายของเขาในการบันทึก ประเด็นต่อมาก็คือ แหล่งข้อมูล เขาย้ำว่า ข้อมูลบอกเล่าที่เขาได้รับฟังจากบุคคลต่างๆ เขาจำเป็นต้องมาพิจารณาอย่างระมัดระวังและตรวจสอบ จากทั้งหมดนี้ กล่าวได้ว่า งานและระเบียบวิธีคิดของ Thucydides เป็นจุดเริ่มต้นของระเบียบวิธีการทางประวัติศาสตร์สมัยใหม่ก็ได้

สิ่งสำคัญที่ควรแก่การพิจารณาอันเกี่ยวกับความพยายามแยก “ปรกรณ์” ออกจาก “เหตุผล” คือ การเขียนบทนำของ Thucydides ในประเด็นของสิ่งที่เรียกว่า “การชำระรอยของประวัติศาสตร์” ซึ่งทำให้งานของเขามีความหมายขึ้นมาในประเด็นที่ว่า งานของเขาทั้งหมดนั้นได้พยายามจะสื่อถึงแบบแผนหรือกฎทางประวัติศาสตร์ของมนุษย์ โดยเน้นที่ธรรมชาติของมนุษย์ในฐานะพลังขับเคลื่อนทางประวัติศาสตร์ให้เกิดการชำระรอยเดิม

เมื่อกล่าวมาถึงจุดนี้ จะเห็นได้ว่า ความพยายามในการอธิบายและคาดคะเนเหตุการณ์และปรากฏการณ์ของมนุษย์นั้น โดยแรกเริ่มนั้นคำอธิบายอิงอยู่กับอำนาจของเทพเจ้าและคำอธิบายเชิงปรกรณ์ อันเป็นสิ่งที่ไม่มีเหตุผลในทัศนะของคนรุ่นต่อมา และได้ผันแปรมาเป็นการอธิบายโดยตัดเรื่องปรกรณ์ออกไป และพยายามอิงอยู่กับวิธีคิดแบบเหตุผล ซึ่งในช่วงนี้อาจเรียกได้ว่าเป็นช่วงการเริ่มต้นวิธีคิดแบบมนุษยนิยม (humanism) ครั้งแรกในประวัติศาสตร์ความคิดตะวันตกก็ว่าได้³¹ และปรากฏการณ์ของโซฟิสต์ในฐานะที่เป็นปรากฏการณ์ทางสังคมในเอเธนส์ ก็กล่าวได้ว่าเป็นกระบวนการมนุษยนิยม (the humanistic movement) ที่แสดงถึงความเชื่อมั่นในพลังความสามารถของมนุษย์ ที่จะรู้และเข้าใจถึงศิลปะวิทยาการต่างๆ ได้ด้วยการเรียนรู้ของมนุษย์เอง และใช้ความรู้ดังกล่าวนั้นสนองตอบความต้องการของชีวิตมนุษย์ได้อย่างเต็มที่ โดยไม่ต้องรอความกรุณาจากสวรรค์เบื้องบน โชคชะตาหรือเทพเจ้า หรือผู้ปกครองเหนือหัว

4. ที่มาของการกำเนิดปรากฏการณ์ของพวกโซฟิสต์ในฐานะปรากฏการณ์สำคัญทางสังคม

การกำเนิดโซฟิสต์ในฐานะของปรากฏการณ์ทางสังคม (social phenomenon) จากการศึกษาของ G.B. Kerferd เห็นว่า เงื่อนไขสำคัญที่ก่อให้เกิดปรากฏการณ์ดังกล่าวในเอเธนส์คือ ความเป็นประชาธิปไตย การมีเสรีภาพและความเสมอภาค เงื่อนไขทางการเมืองและสังคมที่สร้างความต้องการพวกโซฟิสต์ อิทธิพลสำคัญจากบุคคลสำคัญคนเดียว บุคคลผู้นั้นคือ Pericles³² และเงื่อนไขทางเศรษฐกิจของเอเธนส์ ที่เปลี่ยนผ่านจากเศรษฐกิจแบบนครรัฐไปสู่

³¹ และเป็นช่วงกำเนิดองค์ความรู้ที่เรียกว่า “historia” อันหมายถึงการสอบสวนค้นหาความจริงที่เกิดขึ้น (fact) และรวมทั้งเป็นช่วงกำเนิดขององค์ความรู้ที่เรียกว่า “philosophia” อันหมายถึงการเข้าถึงปัญญาความรู้อย่าง

³² G.B. Kerferd, *The Sophistic Movement*. (Cambridge: Cambridge University Press, 1981), p. 15.

เศรษฐกิจแบบจักรวรรดิ เอเธนส์มีความมั่งคั่ง ผู้คนมีชีวิตที่สบายและร่ำรวย (elegance, comfort and luxurious consumption in private) มากกว่ายุคก่อนๆ³³

พัฒนาการของสถาบันประชาธิปไตยซึ่งในความเห็นของ Kerferd ค่อยพัฒนามาตั้งแต่สมัยของ Solon นับตั้งแต่อดีตจนถึงช่วงต้นของสงครามเพโลพอนนีส ประชาธิปไตยเอเธนส์ถูกครอบงำโดยบรรดากลุ่มชนชั้นสูงและเครือญาติของพวกเขา แต่หลังจากนี้ได้เกิดการเปลี่ยนแปลง การปฏิรูปเงื่อนไขระเบียบการปกครองที่เริ่มในราว 462/461 B.C. ได้นำเอเธนส์ไปสู่สิ่งที่เรียกว่าประชาธิปไตยเต็มใบ (full or unmixed democracy, Plutarch, Cim.15.2) ซึ่งในส่วนนี้ Thucydides เห็นว่า ประชาธิปไตยภายใต้การนำของ Pericles นั้นมีฐานสำคัญสองประการ คือ “มันเป็นประชาธิปไตยเพราะกิจการสาธารณะต่างๆ นั้นไม่ได้อยู่ในมือของคนกลุ่มน้อยอีกต่อไป แต่อยู่ในมือของคนหมู่มาก แต่ขณะที่กฎหมายได้ประกันความเสมอภาคสำหรับทุกๆ คนในการเข้าไปมีส่วนร่วมในกิจการสาธารณะ แต่ก็ยินยอมให้บุคคลที่มีความสามารถในกิจการสาธารณะได้เข้าไปบริหารด้วย”³⁴

สำหรับ Kerferd เงื่อนไขสองประการนี้เอง ที่เป็นปัจจัยสำคัญที่พัฒนาความต้องการพวกโซฟิสต์ขึ้น โดยเฉพาะเงื่อนไขประการที่สอง สิ่งที่พวกโซฟิสต์เป็นที่ต้องการสำหรับสังคมประชาธิปไตยเอเธนส์นั้น ไม่ใช่การมีส่วนสำคัญในการให้การศึกษาแก่มหาชนเอเธนส์โดยทั่วไป (masses) แต่สำหรับชาวเอเธนส์ผู้ที่ต้องการมีบทบาทในกิจการทางการเมืองและสังคมโดยทั่วไป นั่นคือ สิ่งที่โซฟิสต์สามารถสนองตอบความต้องการของชาวเอเธนส์ที่ว่านี้คือการให้ความรู้บางอย่าง (a kind of selective secondary education) ที่เป็นส่วนต่อจากการศึกษาขั้นพื้นฐานในด้านภาษา วรรณกรรม คณิตศาสตร์และกรีฑา (Grammatike, Mousike, Logistike, Gymnastike) เพราะในสังคมเอเธนส์ การศึกษาขั้นปฐมหรือขั้นพื้นฐานนั้น เด็กผู้ชายของเอเธนส์จะได้รับการอบรมสำเร็จในช่วงเวลาระหว่างช่วงเด็กจนถึงเป็นหนุ่ม คือในราวอายุสิบสี่ปี สามารถกล่าวได้ว่า ความรู้ที่โซฟิสต์สั่งสอนนั้น คือความรู้สำหรับการศึกษาเฉพาะทางสำหรับเยาวชนเอเธนส์ตั้งแต่อายุสิบสี่ปีขึ้นไป³⁵

การศึกษาที่ว่านี้ ถึงแม้ว่าจะมีหลากหลายสาขาความรู้ แต่กล่าวได้ว่ามีลักษณะของการขยายในส่วนที่มุ่งสู่สายงานอาชีพเป็นพิเศษ (career-oriented) กระบวนการศึกษานี้มีลักษณะที่ค่อนข้างจะเป็นสถาบัน มีการสืบสานดังเช่นหลักฐานที่ปรากฏในบทสนทนาของ Plato อันเป็นช่วงในราวที่สงครามเพโลพอนนีสได้เริ่มขึ้นใหม่ๆ คือ นอกจากพวกโซฟิสต์จะให้ความรู้ในลักษณะที่มุ่งสู่สายงานเฉพาะ ยังมีหน้าที่อีกประการหนึ่งคือ การสร้างโซฟิสต์รุ่นต่อๆ ไปอีกด้วย นั่นคือ การอบรมผู้คนที่สนใจมีสายงานอาชีพที่จะเป็น โซฟิสต์ (professional sophists) (Protagoras 312a-b)³⁶

แต่จุดใหญ่ใจความของการให้ความรู้ของโซฟิสต์ คือการเตรียมคนให้พร้อมที่จะก้าวไปมีบทบาททางการเมือง และก็คงไม่ใช่เรื่องแปลกอะไรที่ส่วนสำคัญของความรู้ที่โซฟิสต์นำเสนอแก่คนในสังคมเอเธนส์ ก็คือการฝึกอบรมเกี่ยวกับศิลปะการพูด

อย่างไรก็ตาม หลายคนอาจสงสัยว่า เอเธนส์เป็นประชาธิปไตยโดยตรง ทำไมถึงมี “นักการเมือง” หรือมีคนที่สนใจจะมีบทบาทหรือยึดการเมืองเป็นอาชีพได้ ? ไม่ใช่ว่าพลเมืองเอเธนส์ทุกคนจะต้องมีบทบาทในทางการเมืองทุก

³³ Ibid., p. 15.

³⁴ Ibid., p. 16.

³⁵ Ibid., p. 17.

³⁶ Ibid., p. 17.

คนอยู่แล้ว มิใช่หรือ ? คำตอบคือ แน่นอนว่าพลเมืองทุกคนมีโอกาสเท่าเทียมกันที่จะเข้าไปเป็นองค์ประชุมของสภาประชาชน มีสิทธิที่จะเสนอความคิดเห็น ได้แย้ง ตัดสินและออกกฎหมายต่างๆ ได้ แต่ขณะเดียวกัน ก็ไม่ใช่ว่าพลเมืองทุกคนที่เข้าไปนั่งในสภาประชาชนจะมี “ความรู้ความสามารถ” ในเรื่องราวต่างๆ ที่อยู่ในวาระการประชุมได้เหมือนกัน และเท่าเทียมกัน แต่แน่นอนว่า พลเมืองทุกคนจำเป็นต้องมีความสามารถในการพูดในที่สาธารณะในระดับหนึ่ง มิฉะนั้นก็จะไม่สามารถมีบทบาทใดๆ ในสภาได้ นอกจากการยกมือออกเสียงสนับสนุนหรือคัดค้านเท่านั้น ฉะนั้นโดยทั่วไป พลเมืองเอเธนส์มีความต้องการที่จะฝึกฝนเพิ่มพูนความสามารถในการพูดในที่สาธารณะ ส่วนใครจะสนใจในความรู้เฉพาะด้านอื่นใดก็เป็นเรื่องที่พิเศษขึ้นไป ในประเด็นนี้ J.B. Bury ได้กล่าวว่า

“สิ่งที่จำเป็นสำหรับพลเมืองทั่วไปในสถาบันประชาธิปไตยกรีกนั้นคือ ความสามารถในการพูดในที่สาธารณะ และจำเป็นอย่างยิ่งโดยเฉพาะพลเมืองผู้ใดที่มีความทะเยอทะยานที่จะมีบทบาทในทางการเมืองอย่างสืบเนื่อง ใครก็ตามที่ถูกกล่าวหาในศาลจากศัตรูของเขา และไม่รู้วิธีการในการพูดโต้ตอบ เขาผู้นั้นก็เปรียบเสมือนราษฎรที่ปราศจากอาวุธที่ถูกโจมตีโดยทหาร พลังในการถ่ายทอดความคิดของตนในการที่จะโน้มน้าวคนฟังนั้นถือเป็นศิลปะที่สามารถเรียนรู้และถ่ายทอดได้ มันไม่เพียงพอที่จะรู้จักเพียงการใช้ภาษา แต่มันจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องเรียนรู้ที่จะใช้ภาษาในการโต้แย้ง และแสดงออกถึงสิ่งที่ตนต้องการในการอธิบายในทางการเมืองและปัญหาจริยธรรม ด้วยเหตุนี้การศึกษาในระดับสูงที่โซฟิสต์เป็นผู้สามารถตอบสนองได้ จึงเป็นสิ่งที่สังคมต้องการ” โซฟิสต์สามารถตอบสนองความต้องการทางการเมืองและสังคมนี้ได้³⁷

แม้ว่า โซฟิสต์จะเป็นอะไรที่ตอบสนองความต้องการทางการเมืองและสังคมแก่สังคมเอเธนส์ได้ แต่การเกิดปรากฏการณ์ “the Sophistic movement” ที่ถือเป็นปรากฏการณ์ทางสังคมในสังคมเอเธนส์นั้น มิได้เกิดขึ้นจากการที่สังคมเอเธนส์จัดตั้งขึ้นอย่างเป็นทางการเมือง แต่พวกโซฟิสต์นั้นมักจะขึ้นอยู่กับการอุปถัมภ์ของปัจเจกบุคคล และเหนืออื่นใดคือการอุปถัมภ์ของบุคคลที่มีอิทธิพลสำคัญที่สุดในเอเธนส์นั่นคือ Pericles³⁸ Kerferd กล่าวว่า ความนิยมปัญญาชนหรือผู้รู้ (intellectualism) ของ Pericles นั้นเป็นสิ่งที่ไม่ต้องสงสัย บรรดากลุ่มคนใกล้ชิดหรือเพื่อนสนิทของเขานั้นประกอบไปด้วย พวกศิลปิน ผู้รู้ (intellectuals) และกลุ่มที่เรียกว่า “philosophers” หนึ่งในบรรดาโซฟิสต์คือ Damon ชาวเอเธนส์ ผู้ซึ่งเป็นสหายของ Socrates และเป็นผู้ใกล้ชิดของโซฟิสต์ผู้มีชื่อเสียงคนหนึ่งอย่าง Prodicus ได้ถูกกล่าวถึงไว้ในฐานะ “ครูและผู้ให้คำแนะนำปรึกษาในทางการเมือง” (trainer and teacher) ของ Pericles Isocrates³⁹ ได้กล่าวถึง Damon ว่าเป็นผู้ที่ฉลาดที่สุดในสมัยนั้น และบทบาทและอิทธิพลทางการเมืองของ Damon

³⁷ Ibid., p. 17.

³⁸ Ibid., p. 18.

³⁹ Isocrates เป็นนักพูดที่มีบทบาทสำคัญทางการเมืองในระดับหนึ่ง ได้รับการฝึกอบรมจากโซฟิสต์ผู้มีชื่อเสียงหลายคน หนึ่งในนั้นคือ Gorgias ที่อ้างว่าเป็นผู้รู้ในวาทศิลป์ (rhetoric)

นั้นประจักษ์ชัดจากการที่เขาถูกขับออกจากเอเธนส์เป็นเวลาถึงสิบปี โดยกระบวนการของการเนรเทศ อันเป็นกระบวนการสำคัญทางการเมืองอย่างหนึ่งของประชาธิปไตยเอเธนส์ (ostracism)⁴⁰

โซฟิสต์อีกคนหนึ่งที่มีความสำคัญยิ่งกว่าอีกก็คือ Anaxagoras ซึ่งเป็นบุคคลที่ Pericles ยกย่องอย่างยิ่งยวด สิ่งที่ Pericles ได้จากการแนะนำและให้ความรู้ของ Anaxagoras คือ ฐานคิดและภาพลักษณ์ที่มีพลัง รวมถึงแนวคิดที่เป็นเหตุเป็นผลในแบบวิทยาศาสตร์ อันทำให้เขาปฏิเสธความเชื่อในสิ่งที่เหนือธรรมชาติ (superstition) ดังปรากฏหลักฐานที่ว่า Pericles สามารถอธิบายปรากฏการณ์สุริยุปราคาในปี 431 ก่อนคริสตกาล ได้ และสามารถที่จะทำให้บรรดาผู้ที่ไม่เข้าใจปรากฏการณ์ดังกล่าวลดความหวาดกลัวไปได้ โดยอธิบายว่าปรากฏการณ์ดังกล่าวนี้ไม่ได้เกี่ยวข้องกับการที่เทพเจ้าจะลงโทษมนุษย์ หรือมีสิ่งชั่วร้ายเกิดขึ้นในโลกของเทพเจ้า อันจะส่งผลร้ายต่อโลกมนุษย์ Pericles ได้อธิบายว่า ปรากฏการณ์ดังกล่าวนี้เกิดขึ้นจากการโคจรของดวงอาทิตย์และดวงจันทร์ เขาอธิบายให้ประชาชนดูและเข้าใจ โดยการยกเลิกละเลอะของเขาสั้นคลุมหน้าของเขา นอกจากนี้ ที่สำคัญกว่าเรื่องสุริยุปราคานี้ก็คือ การที่ Pericles พยายามที่จะใช้เหตุผล การคิดคำนวณ (reasoned judgment and rational calculation) ในการกำหนดการกระทำของเขา มากกว่าการใช้อารมณ์ ความหวังหรือโอกาส⁴¹

นอกจาก Anaxagoras แล้ว ก็ยังมี นักคิดหรือผู้รู้อื่นๆ ที่อยู่ในกลุ่มของ Pericles ได้แก่ Protagoras ผู้ซึ่ง Pericles เคยเลือกให้ทำหน้าที่ออกกฎหมายในการจัดตั้งนครรัฐใหม่ที่ Thurri ซึ่งเป็นนครที่เป็นรากฐานสำคัญของอิตาลีตอนใต้ในช่วงปี 444/443 ก่อนคริสตกาล ส่วนการวางผังถนนหนทางนั้นได้มอบหมายให้ Hippodamus จากนคร Miletus ผู้ที่ได้รับขนานนามว่าเป็น นักทฤษฎีการเมืองคนแรกและเป็นนักวางผังเมือง (political theorist and town-planner) Hippodamus เป็นผู้ที่รับผิดชอบในการจัดการเกี่ยวกับผังของถนนในบริเวณท่าเรือของเอเธนส์ ที่ Piraeus⁴² ปัญหาที่ Pericles ปรีกษาผู้รู้อย่าง Protagoras นั้นมีหลายเรื่องที่เป็นประเด็นทางสังคมการเมือง มีบันทึกว่า เขาและ Protagoras ได้ใช้เวลาหรือกันทั้งวันในประเด็น ใครหรืออะไรที่จะต้องเป็นผู้รับผิดชอบต่อการตายอันเป็นอุบัติเหตุจากการแข่งขันพุ่งแหลน (a javelin) ในการเฉลิมฉลองการแข่งขันกรีฑา เช่น ผู้รับผิดชอบน่าจะเป็นใครระหว่าง ผู้เข้าร่วมแข่งขัน นั่นคือ ตัวผู้ขว้างหรือผู้จัดงาน⁴³

Kerferd ดูเหมือนจะให้น้ำหนักกับ Pericles ในฐานะบุคคลผู้มีส่วนทำให้เกิดปรากฏการณ์ทางสังคมที่เรียกว่า “กลุ่ม โซฟิสต์” (the Sophistic movement) ขึ้นในเอเธนส์ เพื่อชี้ให้เห็นว่า การที่โซฟิสต์เดินทางมาจากทั่วแคว้นแดนกรีซมาสู่เอเธนส์นั้น มิใช่เรื่องที่ปราศจากสาเหตุหรือความตั้งใจของใครบางคน อย่างที่กล่าวไปแล้ว คือ ประเด็นสำคัญคือ การที่เอเธนส์มีความรุ่งเรืองทางเศรษฐกิจ จึงเป็นโอกาสที่ดีมากสำหรับพวกโซฟิสต์ที่จะมาหาเงิน ประการที่สอง มันเป็นกระบวนการที่จะทำให้เอเธนส์กลายเป็นศูนย์กลางของผู้รู้และศิลปินของกรีซ ประจักษ์พยานที่ชี้ให้เห็นว่า เอเธนส์เป็นที่ดึงดูดบรรดาผู้รู้ทั้งหลายแล้ว ปรากฏในบทสนทนาของ Plato ที่ชื่อว่า Protagoras ที่ชี้ให้เห็น

⁴⁰ ซึ่งคล้ายๆ กับกระบวนการการเข้าชื่อหาหมิ่นคน เพื่อให้มีการตรวจสอบผู้ที่รับผิดชอบในกิจการสาธารณะ

⁴¹ G.B. Kerferd, op.cit., p. 18.

⁴² ที่ Plato ใช้เป็นฉากจุดเริ่มต้นบทสนทนา the Republic ของเขา

⁴³ G.B. Kerferd, op.cit., pp. 18-19. นอกจากนี้ก็มีนักคิดหรือผู้รู้ในด้านต่างๆ อีกไม่น้อยที่อยู่ในแวดวงของ Pericles ได้แก่ Zeno จากนคร Elea (Zeno the Eleatic) Herodotus ผู้บันทึกเรื่องราวประวัติศาสตร์ Phidias ช่างประติมากรรม และ Sophocles กวีโศกนาฏกรรม เป็นต้น

ว่า บรรดาผู้มั่งคั่งจำนวนไม่น้อยในเอเธนส์ ต่างให้การอุปถัมภ์คำชูปกโซฟิสต์ในบ้านของตน แต่ในบรรดาผู้อุปถัมภ์ทั้งหลายนี้ Pericles มีบทบาทสำคัญที่สุด⁴⁴

อย่างไรก็ตาม หลังจากที่มีพวกโซฟิสต์เดินทางเข้ามาทำมาหากินในเอเธนส์เป็นจำนวนมาก อาชีพของการเป็นโซฟิสต์นี้ก็มิใช่จะเป็นอาชีพที่ได้รับการยอมรับจากชาวเอเธนส์เสมอไป เราทราบได้จากคำกล่าวของ Protagoras ในบทสนทนาชื่อเดียวกันกับเขา ที่กล่าวถึงภัยของการเป็น โซฟิสต์ (Protagoras, 316c5-e5)⁴⁵

แต่อย่างไรก็ตาม นอกจากความมั่งคั่งของเอเธนส์แล้ว การเป็นสังคมเสรีหรือสังคมเปิดของเอเธนส์ ก็เป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้เกิดปรากฏการณ์ของโซฟิสต์ในเอเธนส์ด้วย Plato ได้เขียนในบทสนทนาที่ชื่อว่า *Gorgias* ให้ Socrates บรรยายถึงการที่เอเธนส์เป็นสังคมที่เปิดให้มีเสรีภาพของการพูดอย่างกว้างขวาง และเป็นเอกลักษณ์สำคัญของเอเธนส์ที่โดดเด่นและแตกต่างจากนครรัฐอื่นๆ แต่กระนั้น E.R. Dodds ได้บรรยายในประเด็นนี้ไว้ว่า “ประจักษ์พยานที่เรามีนั่นมากเกินพอที่จะพิสูจน์ว่า ยุคภูมิปัญญาอันยิ่งใหญ่ของกรีกโบราณได้ถือกำเนิดขึ้นที่เอเธนส์ (the Great Age of Greek Enlightenment) เหมือนอย่าง “Enlightenment” ในยุคสมัยใหม่ของเรา แต่ก็ได้เกิดยุคแห่งการลงโทษผู้ที่มีความคิดไม่ตรงกับสังคม (an Age of Persecution) โดยการขับไล่ ลงโทษทัณฑ์บรรดานักคิดและการเผาหนังสือด้วย ซึ่งได้ก่อให้เกิดความสับสนงงงวยว่า การลงโทษหรือการปิดกั้นความคิด โฉนเกิดขึ้นในนครรัฐอย่างเอเธนส์ได้ ทั้งๆ ที่เอเธนส์เป็นเสมือน “ดักศิลาแห่งกรีซ” ศูนย์กลางของปรัชญา และไม่มีที่อื่นใดจะเป็นเช่นเอเธนส์ และคงจะไม่มีคำอธิบายใดๆ ที่จะสามารถอธิบายปรากฏการณ์ดังกล่าวนี้ได้ นอกจากการลงโทษดังกล่าวนี้เกิดขึ้นจากสาเหตุทางการเมือง”⁴⁶

Kerferd อธิบายสาเหตุทางการเมืองนี้ไว้ว่า การโจมตีนักคิดทั้งหลายในเอเธนส์นั้น เกิดขึ้นมาจากความต้องการที่โจมตี Pericles นั้นเอง เพราะปรากฏการณ์ของโซฟิสต์สัมพันธ์เกี่ยวข้องหรือมีสาเหตุมาจากการให้การอุปถัมภ์ของ Pericles และประเด็นการโจมตีมักจะเป็นประเด็นเรื่องการหมิ่นสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือหมิ่นเทพเจ้าของเอเธนส์ (impeity) ดังจะเห็นได้ว่า ข้อกล่าวหาเกือบทั้งหมดหรือทั้งหมดก็ได้ ในช่วงครึ่งหลังของศตวรรษที่ห้าก่อนคริสต์กาล ล้วนแต่เป็นเรื่องการหมิ่นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งสิ้น นักคิดหรือโซฟิสต์ที่ตกเป็นผู้ถูกกล่าวหาคือบรรดาผู้ที่มีความคิดก้าวหน้าในเอเธนส์ อาทิเช่น Anaxagoras, Diagoras, Socrates, Aspasia, Protagoras และ Euripides คนเหล่านี้ถูกเนรเทศออกไปบ้าง หรือต้องติดคุก หรือถูกประหารชีวิตอย่างในกรณีของ Socrates เป็นต้น⁴⁷

นักประวัติศาสตร์ หรือผู้ที่สนใจที่จะบันทึกการเอาผิดกับบรรดานักคิดเหล่านี้ในสังคมเอเธนส์คือ Plutarch เขาได้ชี้ให้เห็นว่า ข้อหาสำคัญก็คือ การไม่เชื่อในเทพเจ้า และการสอนในเรื่องดาราศาสตร์ ซึ่งแสดงให้เห็นว่า อาชีพโซฟิสต์นั้นเป็นอาชีพที่เสี่ยงอันตรายพอควร ซึ่งแม้แต่ Aristotle เองก็ได้กล่าวไว้ด้วยเช่นกัน⁴⁸ ดังนั้น จะเห็นได้ว่า โซฟิสต์จำนวนไม่น้อยได้ปิดบังความเป็นโซฟิสต์ของตน เพื่อที่จะหลีกเลี่ยงอันตรายที่จะเกิดขึ้นกับตนได้

Kerferd ย้ำว่า การเกิดปรากฏการณ์โซฟิสต์ขึ้นในเอเธนส์นั้น ปัจจัยภายในของบริบทหรือประวัติศาสตร์เอเธนส์น่าจะมียุทธศาสตร์สำคัญกว่าปัจจัยภายนอก กล่าวได้ว่า โซฟิสต์นั้นเป็นส่วนสำคัญของกระบวนการสร้างเอเธนส์

⁴⁴ G.B. Kerferd, op.cit., p. 19.

⁴⁵ Ibid., p. 20.

⁴⁶ Ibid., p. 21.

⁴⁷ Ibid., p. 21.

⁴⁸ Ibid., p. 22.

ใหม่หลังการปฏิวัติประชาธิปไตย 508/507 ก่อนคริสตกาล ของ Pericles และดังนั้น โซฟิสต์จึงเป็นปรากฏการณ์ที่ได้รับทั้งการยอมรับและการโจมตี แน่นอนว่า การยอมรับมาจากพวกที่นิยมประชาธิปไตย และการโจมตีมาจากพวกที่ไม่เห็นด้วยกับประชาธิปไตย และรวมถึงปัจจัยการฟ่ายแพ้สงครามของเอเธนส์ด้วย แต่อย่างไรก็ตาม พวกโซฟิสต์ก็ได้ก่อให้เกิดความตื่นตัวและปฏิกริยาในทางลบ ซึ่งเกิดขึ้นกับบรรดาผู้ที่เกี่ยวข้องหรือมีส่วนได้ส่วนเสียอย่างยิ่ง กับกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่เกิดขึ้นในระดับรากฐาน การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นนั้นเป็นการเปลี่ยนแปลงในมิติทางการเมืองและสังคม และรวมถึงในมิติขององค์ความรู้ปัญญาชนด้วย ซึ่งทั้งมิตินี้ไม่สามารถแยกออกจากกันได้ และที่น่าสังเกตคือ ปรากฏการณ์ โซฟิสต์นี้เกิดขึ้นเฉพาะที่นครรัฐอย่างเอเธนส์เท่านั้น⁴⁹

5. อาจารย์/พ่อค้าความรู้: ความรู้คือสินค้า the Sophist

ความหมายของคำว่า “sophist” สัมพันธ์กับคำว่า “sophos” และ “sophia” ซึ่งโดยทั่วไป หมายความว่า “ฉลาด” และ “ปัญญา” (wise and wisdom)

แรกเริ่ม คำว่า “sophia” มีความสัมพันธ์กับ กวี (poet) โหราจารย์ (seer) และผู้รู้ (sage) ซึ่งคนเหล่านี้คือผู้ที่ถูกเข้าใจว่า มีความรู้หรือวิสัยทัศน์ที่มนุษย์ธรรมดาไม่มี ความรู้ที่พวกเขามีได้เป็นเรื่องเทคนิค แต่เป็นความรู้เกี่ยวกับเทพเจ้า มนุษย์และสังคม ซึ่งเฉพาะ “ผู้รู้” (wise man) เท่านั้นที่สามารถกล่าวอ้างถึงอิทธิฤทธิ์เฉพาะที่จะเข้าถึงความรู้พิเศษนี้ได้⁵⁰

แต่เมื่อเข้าสู่ศตวรรษที่ห้าก่อนคริสตกาล เป็นต้นมา คำว่า “sophistes” นั้นถูกใช้หมายถึง กลุ่มคนแรกๆ ที่ได้รับการขนานนามว่าเป็น “ผู้รู้” (wise men) อันได้แก่ กวี ซึ่งรวมถึง Homer และ Hesiod หมายถึงนักดนตรีและนักขับขาน (musicians and rhapsodes) หมายถึง คนทรงหรือผู้สื่อความหมายของเทพ และโหราจารย์ (diviners and seers) และยังหมายถึง ผู้รู้ทั้งเจ็ด (the Seven Wise Men)⁵¹ และรวมถึงกลุ่มนักคิดที่รู้จักกันในนามของ “Presocratic philosophers” และนัยของคำดังกล่าวนี้ไม่ปรากฏในแง่ลบแต่ประการใด⁵²

⁴⁹ Ibid., pp. 22-23.

⁵⁰ Ibid., p. 24.

⁵¹ รายชื่อของผู้รู้หรือปราชญ์ทั้งเจ็ดอันถือเป็นปราชญ์โบราณของคนกรีกนั้น ปรากฏในรูปของการบันทึกเป็นครั้งแรกในบทสนทนาของ Plato ที่ชื่อว่า Protagoras คนเหล่านั้นได้แก่ Thales แห่งนคร Miletus, Pittacus แห่งนคร Mytilene, Bias แห่งนคร Priene, Solon แห่งนครเอเธนส์, Cleobulus แห่ง Lindus (Rhodes), Myson แห่งนคร Chen และ Chilon แห่งนคร Sparta, Thales เป็นผู้รู้ในเรื่องปรากฏการณ์ธรรมชาติและคณิตศาสตร์ที่เขาเรียนรู้มาจากอียิปต์ และสามารถให้คำแนะนำในการเดินเรือ และอธิบายปรากฏการณ์สุริยุปราคาได้ Pittacus เป็นรัฐบุรุษและเป็นผู้รู้ในทางการเมืองและการกฎหมาย มีส่วนช่วยในการโค่นทรวราชย์ที่ชื่อว่า Melanchrus เขาเป็นผู้ออกกฎหมายให้มีการลงโทษหนักสองเท่าต่อผู้ที่กระทำความผิดโดยมีสาเหตุมาจากการดื่มของเมา เขาอยู่ร่วมสมัยกับ Solon และมีแนวความคิดในเชิงปฏิรูปทำนองเดียวกันกับของ Solon และไม่เห็นด้วยที่จะให้การปกครองกลับไปเป็นแบบอภิชนาธิปไตย (aristocracy), Solon เป็นรัฐบุรุษและกวี เขาปฏิรูปแก้ไขปัญหาทางเศรษฐกิจการเมือง นำมาซึ่งการยุติสงครามกลางเมืองในเอเธนส์ ออกกฎหมายยกเลิกพันธนาการในแบบส่วยที่ผู้อาศัยที่ดินทำกินต้องมอบให้กับเจ้าที่ดิน ออกกฎหมายห้ามการเอาลูกหนี้ที่ไม่สามารถชำระหนี้ได้เป็นทาส ตั้งศาลประชาชนเป็นศาลอุทธรณ์, Chilon นั้นเป็นหนึ่งในห้าของสมาชิกสภาของสปาร์ตาที่ทำหน้าที่ควบคุมผู้ปกครอง (king) เขามีส่วนช่วยโค่นการปกครองแบบทรวราชย์ใน Sicyon นักวิชาการสมัยใหม่ให้ความสำคัญแก่เขา จากการที่เขาเปลี่ยนนโยบายระหว่างนครรัฐของสปาร์

แต่ในช่วงครึ่งหลังของศตวรรษที่ห้า นั้น นัยของคำดังกล่าวนี้ได้เปลี่ยนแปลงจากความหมายที่ใช้เรียกกลุ่มคนก่อนนี้อย่างสิ้นเชิง ด้วยเหตุที่มีนัยใหม่เข้ามาแทนที่ นั่นคือ นัยของความเป็นอาชีพของ “โซฟิสต์” (the professionalism of the sophists) ลักษณะสำคัญประการแรกของความเป็นอาชีพของ “โซฟิสต์” คือ หนึ่ง มีการรับเงินค่าสอน ซึ่งเป็นความแตกต่างและแปลกใหม่จากบุคคลที่ได้ชื่อว่า “โซฟิสต์” ในช่วงก่อนๆ และลักษณะสำคัญที่เกิดขึ้นใหม่นี้คือ การเก็บเงินค่าสอน ไม่ว่าจะเป็นจำนวนมากน้อยก็ตาม ซึ่งเป็นสิ่งที่รับไม่ได้ในสังคมเอเธนส์ ถึงแม้ว่าจะไม่มีการปฏิเสธหรือไม่ยอมรับการขายสินค้าต่างๆ ในเอเธนส์ กวี ศิลปินและหมอต่างคิดค่าความรู้ของตนทั้งสิ้น⁵³ เราทราบจากหลักฐานว่า Pindar ได้รับเงินเป็นจำนวนหนึ่งหมื่น drachmas (หน่วยเงินตราของเอเธนส์สมัยโบราณ) ในฐานะของก่านัลที่เขาได้เขียนบทกวีสรรเสริญเอเธนส์ และ กวี Simonides ได้รับเงินค่าบทกวีสรรเสริญในพิธีกรรมที่เขาประพันธ์ขึ้น หมอที่มีความสามารถก็ได้รับเงินค่ารักษาเป็นจำนวนมากด้วยเช่นกัน⁵⁴

แต่เหตุผลที่ทำให้ “โซฟิสต์” ได้รับการปฏิเสธอยู่ที่การที่พวกเขากล่าวอ้างในการขายปัญญาและคุณธรรม (wisdom and virtue/ sophia, arete) สิ่งเหล่านี้ไม่สมควรที่จะแลกเปลี่ยนด้วยเงิน แต่มีมิตรภาพและบุญคุณน่าจะเป็นสิ่งตอบแทนหรือรางวัลที่เหมาะสมพอเพียง สิ่งที่ทำให้เกิดกระแสไม่ยอมรับพวกโซฟิสต์ ในสังคมเอเธนส์คือ การที่โซฟิสต์ขายปัญญาความรู้คุณธรรม (sophia and arete) แก่ใครก็ตามที่มีเงินซื้อโดยไม่เลือกหน้า การเก็บเงินนั้นทำให้พวกเขาหมดสิทธิที่จะเลือกคนที่จะมาเป็นนักเรียนของพวกเขา นั่นคือ การขายความรู้กับ “คนทุกประเภท” พวกโซ

ดา อันก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงโฉมหน้าความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกรีกอย่างยิ่งยวด นั่นคือการเกิด “the Peloponnesian League” เขาได้รับการเคารพบูชาในฐานะวีรบุรุษของสปาร์ตาด้วยผลงานทางการเมืองของเขา สำหรับ Cleobulus และ Bias ไม่มีข้อมูลเกี่ยวกับเขาทั้งสองในขณะนี้ เช่นเดียวกับ Myson ด้วย บางแหล่งข้อมูลที่ไม่ใช่จาก Plato นั้น ได้บรรจุ Periander แทน Myson ในรายชื่อของปราชญ์ทั้งเจ็ด, Periander เป็นชาวนคร Corinth บางแหล่งข้อมูลกล่าวว่าเขาปกครองในแบบทรราชย์ บางแหล่งกล่าวว่าเขาเป็นผู้ปกครอง จุดเด่นของเขาก็คือ เขาอุปถัมภ์บรรดากวีและช่างศิลป์อย่างดี อันทำให้ศิลปะและงานกวีเจริญรุ่งเรืองมากในยุคของเขา น่าสังเกตว่ารายชื่อของปราชญ์ทั้งเจ็ด (the Seven Wise Men or Sages) ของ Plato นั้นล้วนแต่มีส่วนในการต่อต้านทรราชย์หรือไม่สนับสนุนระบอบอภิชนาธิปไตย และน่าสังเกตว่า ทำไม Plato ถึงให้ Socrates กล่าวถึงรายชื่อดังกล่าวนี้ในการสนทนากับ Protagoras ผู้ซึ่งเป็นที่ปรึกษาทางการเมืองคนสำคัญของผู้นำประชาธิปไตยเอเธนส์อย่าง Pericles โปรดดู Protagoras 343. แหล่งอ้างอิงเกี่ยวกับปราชญ์ทั้งเจ็ดนี้ นอกจากบทสนทนา Protagoras ของ Plato แล้ว โปรดดู

The Oxford Classical Dictionary second edition, edited by N.G.L. Hammond and H.H. Scullard, (Oxford: Oxford University Press, 1989) rpt. และ Betty Radice, *Who's Who in the Ancient World: A Handbook to the Survivors of the Greek and Roman Classics* selected with an introduction by Betty Radice, (Harmondsworth, Middlesex: Penguin Books, 1982) rpt.

⁵² G.B. Kerferd, op.cit., p. 24.

⁵³ Pindar ได้เขียนไว้ในช่วงปลายของสงครามเปอร์เซียในราว 480 ก่อนคริสต์กาล ว่า “วันเวลาได้ผ่านไปเมื่อกวีเขียนบทเพลง-กวีของเขาโดยไม่ได้อะไร แต่เงินสร้างคน” Ibid., p. 25.

⁵⁴ Ibid., p. 25.

พิสดัมคิธระและทำตัวเป็นทาสสำหรับใครก็ตามที่มีเงิน ประเด็นไม่ได้อยู่ที่การที่พวกโซพิสต์ไม่เลือกปฏิบัติ เท่ากับประเด็นของการตั้งแง่กับบรรดาสิทธิที่อยู่บนพื้นฐานของกำลังทรัพย์ในการเข้าไปรับวิชาความรู้ต่างหาก⁵⁵

สิ่งที่พวกโซพิสต์เสนอได้แก่ การสอนให้คนรู้จักเรื่องราวกิจการของรัฐ เพื่อที่พวกเขาจะได้ก้าวสู่อำนาจรัฐที่แท้จริงทั้งในฐานะนักพูดและผู้ปฏิบัติ และกลายเป็นนักการเมืองที่มีประสิทธิภาพและประสบความสำเร็จ และนี่เองที่เป็นแรงดึงดูดสำคัญที่โซพิสต์มีอิทธิพลต่อสังคมเอเธนส์ และนี่เองที่เป็นที่มาของปฏิกิริยาต่อต้านจากกวีสุชนาฏกรรมและการตัดสินลงโทษประหารชีวิต Socrates ในที่สุดด้วย⁵⁶

โซพิสต์มีหลายระดับ ที่มีชื่อเสียงสามารถเก็บค่าสอนแพง หรือเก็บค่าสอนลดหลั่นไปตามความนิยม และก็มีประเภทที่ไม่ต่างจากคนเร่ขายของตามบ้านด้วย สำหรับคำถามเกี่ยวกับรายได้ของโซพิสต์ เมื่อเทียบกับรายได้ของคนในอาชีพอื่นๆ นั้น Kerferd ยกตัวอย่างกรณีของโซพิสต์ที่ชื่อ Prodicus ตามหลักฐานมีความเป็นไปได้ว่าโซพิสต์อย่าง Prodicus จากนคร Ceos ผู้มีความรู้ในด้านการใช้ภาษาและความหมาย เขาคิดค่าสอนเป็นจำนวนเงินครึ่ง mina⁵⁷ ต่อหนึ่งคาบการบรรยาย (lecture) จากนักเรียนแต่ละคนที่เข้าฟังการบรรยาย ถ้ามีนักเรียน 20 คน เขาก็จะได้ 10 minas ถ้าหากการบรรยายทั้งชุดมีการบรรยายทั้งหมดสิบคาบ เขาก็จะได้ 100 minas เป็นต้น ในขณะที่ช่างฝีมือได้ค่าแรงต่อวัน คือ 1 drachma หรือ 3-4 minas ต่อปี แต่ทั้งนี้ทั้งนั้น ขึ้นอยู่กับ การจัดการการสอน (orgnaization) วิธีการสอน (method) เนื้อหา (curriculum)⁵⁸ เช่น เป็นการจัดการบรรยายในลักษณะของเปิดสาธารณะ (public lecture)⁵⁹ หรือการอภิปรายโต้เถียงในลักษณะแข่งขันกัน ซึ่ง Protagoras เป็นคนแรกที่ทำให้มีการแข่งขันการโต้แย้งทางความคิด โวหาร และเหตุผลในการอธิบายสรรพสิ่งต่างๆ (contests in arguments--logon agonas)⁶⁰

การแข่งขันการโต้แย้งดังกล่าว หรือถ้าจะกล่าวในภาษาสมัยใหม่ก็คือ การโต้วาที (public debate)⁶¹ นี้ไม่ใช่เรื่องแปลกสำหรับโซพิสต์ เพราะตามหลักฐานทางประวัติศาสตร์พบว่า คำว่า "logos" ในความเข้าใจของพวกโซพิสต์นั้น กินความรวมถึงความหมายสำคัญๆ สามประการ นั่นคือ ข้อความ (statements) ข้อโต้แย้ง (arguments) และ

⁵⁵ Ibid., p. 25.

⁵⁶ Ibid., p. 26.

⁵⁷ 1 mina เท่ากับ 100 drachmas และ 1 mina มีค่าเท่ากับ 425 grams of silver ในปี ค.ศ.1978 = 38 pounds or US\$78, Ibid., p. 26.

⁵⁸ Ibid., p. 28.

⁵⁹ อย่างเช่นการสัมมนาทางวิชาการ "วีนักรคิด/ปัญญาชนไทย-เทศ: อดีต ปัจจุบัน อนาคต" ครั้งนี้ที่ได้รับการสนับสนุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) และจากศูนย์มนุษยศาสตร์เพื่อสังคม คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย โดยทาง สกว. ให้เงินสนับสนุนประมาณสองแสนกว่าบาท เป็นต้น ในกรณีที่ใช้เงินภาษีราษฎร ในการจัดการบรรยายสาธารณะ อาจไม่ต่างกับ Pericles ถ้าเขาใช้เงินส่วนกลางจัดให้มีกิจกรรมทางปัญญาขึ้น เช่น การแสดงละคร เป็นต้น และดู Ibid., p. 28.

⁶⁰ Ibid., p. 29 Gilbert Ryle เห็นว่าการจัดให้มี การโต้วาทีที่ต่อหน้าสาธารณะ (public debates) ระหว่างนักพูดคู่แข่งขันนี้ คือต้นแบบของบทสนทนาบทแรกๆ ของ Plato แต่ข้อสันนิษฐานนี้ของ Ryle ไม่มีข้อมูลสนับสนุน Ryle เท่าไรนัก

⁶¹ เป็นที่น่าสังเกตว่าคนในเมืองในสังคมไทยให้ความสนใจกับการโต้วาที หรือดูรายการในลักษณะดังกล่าวมากขึ้นในช่วงเวลา 5-10 ปีที่ผ่านมา ไม่ว่าจะเป็นรายการเวทีวาที หรือการเข้าอบรมหลักสูตรฝึกการพูด

คำพูด (speech) หรือ กระบวนโวหาร (discourse) ดังนั้น คำว่า “logos” จึงมีความหมายรวมถึง การใช้ภาษา ข้อความ โวหารที่น่าเสนอเหตุผล ที่สอดคล้องภายใต้ระเบียบโครงสร้างความคิดหนึ่งในการอธิบายสรรพสิ่งต่างๆ ในโลก⁶² ซึ่งสามารถนำเสนอออกมาได้ “สองแ่งมุม” (two-fold arguments, disoi logoi) เสมอ และการนำเสนอแ่งมุมที่ต่างกันสองแ่งมุมนี้อาจจะเป็นการนำเสนอที่มาจากคนๆ เดียวกันก็ได้ ไม่จำเป็นจะต้องมาจากความคิดของคนสองคนที่มองแตกต่างกัน ด้วยเหตุนี้เองที่ “logos” หรือ “เหตุผล” ตามที่เข้าใจกันนั้นย่อมมีมากกว่าหนึ่งเหตุผลในตัวมันเอง ไม่เพียงแต่ข้อเขียนหรือบันทึกเกี่ยวกับความคิดของโซฟิสต์จะสะท้อนทรรศนะความเข้าใจใน “logos” ในลักษณะดังกล่าว ผลงานความคิดของกวีสุชาภาพุณกรรมอย่าง Aristophanes ใน Clouds ก็สะท้อนให้เห็นลักษณะดังกล่าวนี้ อย่างชัดเจนด้วย⁶³

แน่นอนว่า ทรรศนะดังกล่าวเกี่ยวกับ “logos” ย่อมนำมาซึ่งความคิดในแบบสัมพัทธนิยมที่เชื่อว่า ไม่มีคุณค่าหรือเหตุผลหรือความคิดใดๆ เกี่ยวกับสรรพสิ่งต่างๆ ในโลกจะมีลักษณะที่เป็นหนึ่งเดียวอันสมบูรณ์โดยไม่มีข้อโต้แย้งได้เลย ยิ่งกว่านั้น ในหมู่พวกโซฟิสต์เอง เชื่อว่า คนที่ฉลาดมีปัญญานั้นคือผู้ที่สามารถแสดงให้เห็นว่า คำอธิบายต่อสรรพสิ่งทั้งหลายนั้นสามารถอธิบายได้สองแ่งมุม ดังที่สะท้อนในบทละครของ Euripides ที่ชื่อว่า the Antiope ซึ่งปรากฏในราว 411 ก่อนคริสตกาล มีข้อความว่า “ในทุกๆ กรณี ถ้าใครฉลาดในการพูด เขาผู้นั้นย่อมสามารถสร้างประเด็นขึ้นสองแ่งมุมได้”⁶⁴

แม้ว่าแนวคิดดังกล่าวถือได้ว่าเป็นแนวคิดของพวกโซฟิสต์โดยทั่วไป แต่โซฟิสต์ที่มีบทบาทและอิทธิพลสำคัญต่อแนวคิดดังกล่าวคือ Protagoras ด้วยเหตุผลที่ว่าแนวคิดของเขานั้นถือได้ว่าเป็นรากฐานและก่อให้เกิดอิทธิพลในแนวคิดดังกล่าว แนวคิดสำคัญของเขาที่เป็นที่รู้จักกันทั่วไปในสมัยกรีกโบราณตลอดจนถึงปัจจุบันคือ “มนุษย์เป็นผู้กำหนดคุณค่าความหมายของสรรพสิ่งต่างๆ ทำให้สิ่งต่างๆ นั้นเป็นอยู่อย่างที่ยั่งยืน และไม่ได้เป็นอยู่อย่างที่ยั่งยืน--Man is the measure of all things, of things that are as how they, and of things that are not as to how they are not.”⁶⁵ ข้อความดังกล่าวนี้ได้ก่อให้เกิดปัญหาการตีความตั้งแต่สมัย Plato จนถึงปัจจุบันนี้ แต่อย่างไรก็ตาม Kerferd เชื่อว่ายั่งยืนไม่ใช่สิ่งที่เกิดขึ้นเลยไป ถ้าจะกล่าวว่า การทำความเข้าใจข้อความดังกล่าวของ Protagoras จะทำให้เราสามารถเข้าถึงหัวใจของปรากฏการณ์ของพวกโซฟิสต์ทั้งหมดในช่วงห้าร้อยปีก่อนคริสตกาลได้⁶⁶ ดังนั้นการทำความเข้าใจข้อความดังกล่าวจึงมีความสำคัญและถือได้ว่าเป็นหัวใจสำคัญต่อการทำความเข้าใจวิธีคิดหรือจารีตสำคัญทางความคิดของนักคิดกรีกโบราณ ที่ถูกเรียกรวมกันในนามของ “โซฟิสต์” โดยเฉพาะในประเด็นความคิดแบบสัมพัทธนิยมของพวกเขา

เนื่องจากข้อจำกัดของเนื้อที่ของหนังสือ จึงทำให้งานวิจัยในรูปบทความเกี่ยวกับจารีตนักคิดกรีกโบราณนี้ไม่สามารถแสดงการวิเคราะห์ตีความข้อความดังกล่าวได้โดยละเอียด จึงขออธิบายและตีความข้อความดังกล่าวนี้โดยสรุป ข้อความดังกล่าวนี้น่าจะหมายถึง ความเชื่อที่ว่า มนุษย์แต่ละคนนั้น จะมีมุมมองหรือให้ความหมายสรรพสิ่งต่างๆ จากแ่งมุมหรือความเข้าใจของตัวเอง เช่น บางคนเห็นว่า ทุเรียนอร่อย แต่สำหรับบางคนไม่อร่อยและ

⁶² Ibid., p. 81.

⁶³ Ibid., p. 84.

⁶⁴ Ibid., p. 84.

⁶⁵ Ibid., p. 85.

⁶⁶ Ibid., p. 85.

เหมือน บางคนว่าอากาศรอบๆ ตัวเขานั้นร้อน แต่บางคนที่อยู่ภายใต้สภาพอากาศเดียวกันบอกว่าเย็น เป็นต้น ความแตกต่างของความหมายในลักษณะสองแง่ไม่จำกัดอยู่แต่ในเรื่องดังกล่าวที่ยกตัวอย่างมา แต่รวมถึงการให้คุณค่าเกี่ยวกับ ความดี ความถูกต้อง ความยุติธรรมด้วย ดังนั้น การที่มนุษย์แต่ละคนเป็นผู้กำหนดให้ค่าความหมายสรรพสิ่งต่างๆ นั้นส่งผลทำให้สิ่งต่างๆ “เป็น” อย่างนั้นอย่างนี้ และ “ไม่เป็น” อย่างนั้นอย่างนี้ รวมถึง การ “มีอยู่” และการ “ไม่มีอยู่” ของสิ่งต่างๆ ด้วย และถ้าจะถามว่า แล้วความจริงแท้ของสิ่งต่างๆ นั้นคืออะไร คำตอบก็คือ ความจริงแท่นั้นก็คือสภาวะที่เกิดขึ้นท่ามกลางการแสดงออกของการตีความหรือให้ความหมายต่างๆ ของมนุษย์นั่นเอง ซึ่งเป็นแนวคิดหรือทฤษฎีในแบบสัมพัทธนิยมนั่นเอง ในแง่หนึ่ง ข้อสังเกตที่น่าสนใจคือ แนวคิดสัมพัทธนิยมของพวกโซพิสต์นี้ น่าจะสอดคล้องอย่างยิ่งกับรูปแบบการปกครองแบบประชาธิปไตยที่ดำรงอยู่ในสังคมเอเธนส์ในเวลานั้น ด้วยรูปแบบการปกครองแบบประชาธิปไตยที่สภาประชาชนเป็นผู้ตัดสินเรื่องราวต่างๆ ให้ความสำคัญต่อการนำเสนอแง่มุมต่างๆ จากพลเมืองที่เข้าร่วมประชุมสภา และไม่มีใครที่จะเป็นผู้ผูกขาดความจริงหรือผูกขาดความหมายที่แท้จริงในเรื่องราวต่างๆ ได้ ทฤษฎีสัมพัทธนิยมนับเปิดโอกาสให้กับพลเมืองทุกคนสามารถใช้สิทธิเสรีภาพ ในการแสดงความคิดเห็นได้อย่างเสมอภาคกันมากกว่าทฤษฎีอื่น

แน่นอนว่า ข้อสงสัยในเรื่องทฤษฎีสัมพัทธนิยมของพวกโซพิสต์นั้น คงจะไม่จบลงง่ายๆ เพราะประเด็นเกี่ยวกับว่าอะไรคือสิ่งที่เป็นหรือเกิดขึ้นเองตาม “ธรรมชาติ” (nature, physis) กับอะไรคือสิ่งที่ไม่ใช่ แต่เป็นสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นและกำหนดให้ค่าความหมายเอง (convention, nomos) เป็นประเด็นวิาทะสำคัญในหมู่พวกโซพิสต์และรวมทั้งพวกพิลโลโซเฟอริโนนครเอเธนส์ ช่วงครึ่งหลังของศตวรรษที่ห้าก่อนคริสต์กาล และคำถามสำคัญที่เกิดขึ้นคือ ถ้าพวกโซพิสต์เชื่อในแนวคิดสัมพัทธนิยม พวกเขาจะอธิบายปรากฏการณ์ “ธรรมชาติ” หรือความจริงที่ไม่เกี่ยวข้องหรือไม่ได้เกิดจากการให้ค่าความหมายของมนุษย์อย่างไร? พวกเขาเชื่อว่าสิ่งที่อยู่เหนือการให้คุณค่าของมนุษย์หรือไม่?

พวกโซพิสต์เชื่อว่า ธรรมชาติ มีอยู่จริง และเป็นสิ่งที่ตรงกันข้าม หรือขัดแย้งกับกฎเกณฑ์หรือกติกาการให้ค่าความหมายที่มนุษย์กำหนดขึ้นมา⁶⁷ ประเด็นที่น่าสนใจของโซพิสต์คนหนึ่งที่ว่าถึงความจริงของธรรมชาติที่ไม่มีใครสามารถโต้แย้งหรือปฏิเสธได้ นั่นคือ มนุษย์เรานั้นเหมือนกันโดยธรรมชาติ ดังนั้นการปฏิบัติต่อมนุษย์อย่างแตกต่างกันมาก จึงเป็นการกระทำที่ไม่สอดคล้องกับความจริงของธรรมชาติ แต่การกระทำที่ว่ามันนั้นอาจจะสอดคล้องกับกฎเกณฑ์ทางสังคมการเมืองที่มนุษย์สร้างขึ้นมาเอง ความคิดที่ว่า โดยธรรมชาติมนุษย์ไม่ต่างกันนั้น สามารถอธิบายในทำนองเดียวกันกับที่ Democritus อธิบายธรรมชาติของสรรพสิ่งต่างๆ ว่า สิ่งต่างๆ ล้วนประกอบไปด้วยอะตอม (atoms) และความว่างเปล่า (void) ส่วนการที่เราเข้าใจว่าสิ่งต่างๆ มีความแตกต่างกัน เช่น บางอย่างหวาน บางอย่างขม เย็น ร้อน สีดำ ดิบหรือไม่ดิบนั้น ล้วนแต่เป็นสิ่งที่กำหนดขึ้นมาจากที่หลัง (convention, nomos) โดยมนุษย์และสังคม⁶⁸ ซึ่งการกำหนดคุณค่าที่วุ่นวายของมนุษย์ก็คือสิ่งที่ Protagoras หมายถึงนั่นเอง มนุษย์แตกต่างกันและมีคุณค่าต่างกันมิใช่ด้วยจากธรรมชาติ แต่จากการกำหนดขึ้นมาโดยมนุษย์ด้วยกันเองตามสังคมนั้น⁶⁹

⁶⁷ Ibid., p. 113.

⁶⁸ Ibid., p. 114.

⁶⁹ ผู้ที่สนใจการวิาทะในประเด็นธรรมชาติกับสิ่งที่มนุษย์กำหนดขึ้นเองของพวกโซพิสต์ ควรอ่านงานเขียนของโซพิสต์ที่ชื่อ Antiphon ดู “Antiphon” in *The Older Sophists* edited by Rosamond Kent Sprague, A Complete

Translation by several hands of the Fragments in *Die Fragmente Der Vorsokratiker* edited by Diels-Kranz

ภาพของธรรมชาติสำหรับพวกโซฟิสต์โดยเฉพาะความคิดที่สะท้อนในบทสนทนาของ Plato คือ โดยธรรมชาติ มนุษย์ย่อมต้องการตอบสนองความต้องการตามธรรมชาติของตัวเอง การทำผิดสามารถตอบสนองความต้องการตามธรรมชาติของตนได้ ย่อมดีกว่าการทำผิดที่ไม่สามารถตอบสนองความต้องการตามธรรมชาติของตนเอง การที่ไม่สามารถตอบสนองความต้องการตามธรรมชาติแม้จะกระทำด้วยวิถีทางต่างๆ แม้ว่าจะเป็นวิถีทางที่ผิดก็ตามนั้น น่าจะเกิดจากสาเหตุที่มนุษย์สร้างกฎเกณฑ์ขึ้นมาต่อต้านความเป็นไปตามธรรมชาติ เพราะการทำอะไรก็ตามไม่ว่าด้วยวิธีการใดๆ แต่สามารถนำมาซึ่งสิ่งที่ปรารถนาย่อมไม่ใช่สิ่งผิด แต่สิ่งที่ผิดหรือผิดธรรมชาติคือการที่มนุษย์ยอมรับผิดมากกว่าที่จะหลีกเลี่ยงต่างหาก กฎเกณฑ์ที่สวนทางกับธรรมชาติที่มักจะกำหนดให้มนุษย์หลีกเลี่ยงที่จะใช้วิธีการใดๆ ในการที่จะตอบสนองความต้องการของตัวเองนี้ พวกโซฟิสต์เห็นว่าเป็นกฎ (nomos) ที่มนุษย์เป็นผู้กำหนดขึ้นเอง มิใช่เป็นสิ่งที่สอดคล้องกับความจริงของธรรมชาติ และที่สำคัญคือ มนุษย์ที่กำหนดกฎในลักษณะนี้คือมนุษย์พวกที่อ่อนแอ ซึ่งมักจะได้แก่คนส่วนใหญ่ของสังคม มนุษย์พวกนี้หาทางปกป้องตัวเองจากผู้ที่จะแข็งแกร่งกว่าโดยการสร้างกฎที่สวนทางกับธรรมชาติ เพราะโดยธรรมชาติแล้ว ผู้ที่แข็งแกร่งกว่า เก่งกว่า ฉลาดกว่า ก็น่าที่จะเป็นผู้ปกครองหรืออยู่เหนือคนที่ด้อยกว่า

สังเกตได้ว่า จากประเด็นข้อถกเถียงเรื่องธรรมชาติกับสิ่งที่มนุษย์กำหนดขึ้นมาเอง (physis-nomos debate) ของพวกโซฟิสต์นี้สะท้อนให้เห็นถึงข้อที่นำวิเคราะห์ในโอกาสต่อไป อันได้แก่ ประเด็นที่เชื่อว่า มนุษย์โดยธรรมชาติแล้วเหมือนกัน แต่ขณะเดียวกันก็เชื่อว่า ผู้ที่แข็งแกร่งกว่าย่อมต้องอยู่เหนือผู้ที่อ่อนแอกว่า เป็นต้น

6. ปัญญาชน/อภิสิทธิ์ชนทางปัญญา The Philosopher

คำว่า “philosopher” ในรูปของคำกริยาได้ถูกใช้ใน *The Histories* ของ Herodotus ซึ่งคาดว่าเขียนขึ้นในราวกลางศตวรรษที่ห้า โดย Herodotus กล่าวถึงการเดินทางออกจากเอเธนส์ของ Solon เป็นเวลาสิบปี โดย Herodotus อธิบายว่า Solon ให้ความรักในการแสวงหาความรู้เป็นข้ออ้างในการออกไปจากเอเธนส์ (*Histories.*, 1.30) และคำดังกล่าวได้ปรากฏอีกครั้งในศตวรรษที่สี่ในงานของ Thucydides ที่เขาได้บรรยายว่า Pericles ได้กล่าวว่า ความรักในความรู้เป็นเอกลักษณ์ของมหาชนชาวเอเธนส์ (*Peloponnesian War.*, 2.40)⁷⁰

แม้ว่าจะมีการใช้คำที่ใกล้เคียงหรือมีความหมายตรงกับคำว่า “philosopher” มาก่อนหน้า Plato แต่คำว่า “philosopher” ในความหมายที่ Plato ใช้เรียกคนบางคน บางกลุ่มและรวมถึงตัวของเขาเองนั้น ถือกำเนิดขึ้นในสมัยของเขา และถ้าพิจารณาจากหลักฐานที่มีอยู่จะพบว่า Plato น่าจะเป็นผู้ให้ความหมายใหม่ที่มีนัยสำคัญทางสังคม ที่พิเศษแตกต่างจากคำหมายที่เคยมีอยู่ก่อน ความหมายใหม่ของคำว่า “philosopher” ที่มีผลกระทบทางสังคมยิ่งต่อเอเธนส์จะไม่เกิดขึ้นเลย ถ้าไม่มีปรากฏการณ์ทางสังคมของพวกโซฟิสต์เกิดขึ้นมาก่อน การเกิด “philosophy-philosopher” ในฐานะปรากฏการณ์ทางสังคมที่มีอิทธิพลสำคัญต่อสังคมเอเธนส์ และต่อพัฒนาการของประวัติศาสตร์ปัญญาความรู้ (intellectual history) ในโลกตะวันตกถือเป็นปรากฏการณ์แห่งปฏิวัติที่มีต่อปรากฏการณ์ของพวกโซฟิสต์ และถ้ากระแสของพวกโซฟิสต์ คือสิ่งที่ดำรงอยู่มาก่อน กระแสปฏิวัติของ

and published by Weidmann Verlag with a new edition of *Antiphon* and of *Euthydemus*, (Columbia, South Carolina: University of South Carolina Press, 1972), Fragment A and B, pp. 218-221, และดูข้อโต้แย้งของโซฟิสต์ที่ชื่อ Callicles และ Gorgias ในบทสนทนาของ Plato ที่ชื่อ *Gorgias*

⁷⁰ G.E.R. Lloyd, *The Revolutions of Wisdom: Studies in the Claims and Practice of Ancient Greek Science* (Berkeley: University of California Press, 1987), p. 94n.

“philosopher” ก็เป็นสิ่งที่อื่นใดไม่ได้ นอกจาก กระแสใหม่ที่ขึ้นมาท้าทายกระแสนรูปแบบและวิถีของกลุ่มนักคิดที่ดำรงอยู่

จากที่ได้กล่าวไปแล้วในส่วนที่อธิบายเรื่องราวของพวกโซฟิสต์ ว่า ลักษณะที่บ่งบอกความเป็นโซฟิสต์ คือหนึ่ง การขายวิชาความรู้ในลักษณะของสินค้าโดยไม่เลือกปฏิบัติ ตราบเท่าที่ผู้ที่ต้องการได้ความรู้นั้นมีเงินค่าเล่าเรียน และ สอง การอ้างว่าสิ่งที่ตนรู้นั้นคือ ปัญญาอันยิ่งใหญ่ และเป็นความรู้คุณธรรมอันประเสริฐที่จะนำมาซึ่งความสำเร็จและความสุขในชีวิต โดยเฉพาะการประสบความสำเร็จในทางการเมืองในสังคมเอเธนส์ สาม การส่งผลกระทบต่อ การเกิดความเชื่อในสัมพัทธนิยมทางจริยธรรมและความดีในสังคม ประเด็นทั้งสามนี้เองที่ก่อให้เกิดปฏิกิริยาต่อต้านขึ้นจากคนกลุ่มหนึ่ง

คนสำคัญในกลุ่มนี้ คือ Plato ผู้ที่สูญเสียผู้อาวุโสที่เป็นทั้งเพื่อนและอาจารย์ของเขา นั่นคือ Socrates เนื่องจากกระแสโซฟิสต์ได้สร้างความไม่พอใจให้แก่มหาชนชาวเอเธนส์เป็นอย่างมาก และในที่สุด มหาชนเข้าใจว่า Socrates คือหนึ่งในพวกโซฟิสต์ จึงตั้งข้อกล่าวหา Socrates ว่าชักนำเยาวชนเอเธนส์ไปในทางที่ผิดโดยการหมิ่นสิ่งศักดิ์สิทธิ์อันได้แก่เทพเจ้าของชาวเอเธนส์ และนับถือเทพเจ้าที่ไม่มีใครรู้จัก ซึ่งข้อกล่าวหาหมิ่นสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือเทพเจ้านั้น กล่าวได้ว่า เป็นข้อหาปรกติที่บรรดาโซฟิสต์ได้รับและมักจะถูกลงโทษ ขับไล่ออกไปจากเอเธนส์ แต่ที่สำคัญคือสาระของข้อกล่าวหาเหล่านั้นมีนัยว่าการกระทำของ Socrates นั้นเทียบเท่าการบ่อนทำลายรัฐ⁷¹

ในสายตาของมหาชนทั่วไป ความแตกต่างระหว่างโซฟิสต์ กับ ฟิโดโซเฟอร์ ไม่ใช่เป็นสิ่งที่สามารถสังเกตได้ง่ายนัก ดังที่ มหาชนไม่สามารถแยก Socrates ออกจากโซฟิสต์ได้ ความยากลำบากในการชี้ให้เห็นถึงความแตกต่างนี้เป็นสิ่งที่ Plato ในฐานะที่เป็นผู้นำคนสำคัญของ philosopher ตระหนักดี ดังที่เขาได้พยายามเขียนบทสนทนาสามเล่มที่ชื่อว่า Sophist, Statesman, และ Philosopher (pseudo-Plato) โดยในแต่ละบทสนทนาเป็นการถกเถียงเพื่อหาความหมายและนิยามของประเด็นปัญหาที่เป็นข้อบทสนทนาแต่ละบท จะเห็นได้ว่า วิธีการและการใช้เหตุผลได้แย่งของทั้งสองกลุ่มนั้นมีความคล้ายคลึงกันมาก ดูได้จากบทสนทนาของ Plato ที่ชื่อ Euthydemus ที่ชี้ให้เห็นถึงวิธีการของโซฟิสต์ ในการใช้ตรรกะหรือวิธีการใดอะเล็คติคในการพิสูจน์โต้แย้ง ดังนั้นความแตกต่างระหว่างโซฟิสต์ และ ฟิโดโซเฟอร์ ไม่น่าจะอยู่ที่วิธีการและรูปแบบเท่ากับเป้าหมาย ในขณะที่เดียวกัน เป้าหมายนั้นก็เป็นสิ่งที่ไม่สามารถปรากฏให้เห็นในเชิงประจักษ์ได้ และเป้าหมายเป็นสิ่งที่สามารถอยู่ได้ทั้งในกระบวนการและจุดสุดท้าย ดังนั้น การแบ่งแยกฟิโดโซเฟอร์ ออกจากโซฟิสต์จึงเป็นเรื่องที่ยากลำบากสำหรับคนทั่วไป และรวมทั้งในหมู่คนที่อ้างตัวว่าเป็นฟิโดโซเฟอร์เองก็ตาม แต่สิ่งที่ชัดเจนที่สุดที่สามารถใช้เป็นเกณฑ์ได้ก็คือ ฟิโดโซเฟอร์จะไม่เก็บเงินจากการสนทนาแลกเปลี่ยนกับคนที่สนใจใฝ่รู้ และก็ไม่ได้นับหวังเกียรติยศหรืออำนาจใดๆ เท่ากับการที่จะสร้างสรรคพัฒนาคนที่มีความเชื่อและความต้องการที่จะไปสู่เป้าหมายเดียวกัน นั่นคือ การเข้าถึงปัญญาความรู้

อย่างไรก็ตาม ทศนะของคนทั่วไปที่มีต่อฟิโดโซเฟอร์ คือ คนที่พูดอะไรไม่รู้เรื่อง ไร้สาระ และชอบบ่นวุ่นวายในสิ่งที่ไม่มีแก่นสารและไม่มีคุณค่าใดๆ คนที่พูดเก่งในศาล ทำประเด็นที่อ่อนแอให้แข็งแกร่ง (Euthydemus, 304d) หรือเมื่อ Socrates กล่าวในเชิงปรัชญาใน Phaedo ว่า ชีวิตคนเรานั้นเมื่อเกิดมาก็นับว่าเข้าสู่ความตายไปครึ่งหนึ่ง คนทั่วไปก็คิดว่า เมื่อฟิโดโซเฟอร์คิดว่าตนตายไปครึ่งหนึ่งแล้ว ดังนั้นฟิโดโซเฟอร์ ก็สมควรตาย (Phaedo, 64) เป็นต้น

⁷¹ J. Peter Euben, *Corrupting Youth: Political Education, Democratic Culture, and Political Theory* (Princeton: Princeton University Press, 1997), pp. 32, 111.

Socrates และผู้ที่เรียกตัวเองว่าฟิโดโซเฟอร์ โดยทั่วไปนั้น มักจะถูกมองว่าเป็นพวกที่มีทัศนคติในแง่ลบต่อชาวบ้านหรือมหาชนส่วนใหญ่ที่มักจะหลงเชื่อในสิ่งต่างๆ ได้ง่าย และมักจะยึดติดกับคามสุขมากกว่าจะคิดหาความหมายที่แท้จริงของชีวิต และแนวทางการอยู่ร่วมกันในสังคมที่สร้างสรรค์ชีวิตที่ดีมีคุณค่า ดังที่ในเวลาต่อมาพวกฝ่ายนิยมประชาธิปไตยได้พยายามสร้างภาพในลักษณะนี้ให้กับ Socrates ว่าเป็น “ผู้เกลียดประชาชน” (‘hater of the people’--misodemos) ในปี 390 ก่อนคริสตกาล อันเป็นเวลาเก้าปีหลังจากการตายของ Socrates⁷² นอกจากนี้คนทั่วไปในเอเธนส์ยังมอง Socrates และคนประเภทเดียวกันกับเขาว่า เป็นพวกประหลาด พิลึก ติดยี่ดิดคิดอะไรอยู่อย่างเดียว ไม่สนใจกิจกรรมทางสังคมที่คนทั่วไปเขากระทำกัน เป็นพลเมืองเอเธนส์ที่แปลกแยกจากชาวเอเธนส์ทั่วไป เพราะปรกติพลเมืองเอเธนส์จะให้ความสำคัญกับชีวิตและบทบาททางสังคมและการเมือง⁷³ หรืออย่าง Stone ชี้ว่า Socrates นั้นเป็นพวกเย่อหยิ่ง มีอคติทางชนชั้น และโอหัง (snobbery, class prejudice and arrogance)⁷⁴

ฟิโดโซเฟอร์แตกต่างจากโซฟิสต์ก็ตรงประเด็นที่ว่านี้เอง นั่นคือ วิธีชีวิตที่มีได้มุ่งสู่ชีวิตที่ดีตามกระแสของคนที่ไป รวมทั้งพวกโซฟิสต์ด้วยที่เชื่อว่า ชีวิตที่มั่งคั่ง มีชื่อเสียง มีอำนาจคือชีวิตที่ดี ซึ่งก็สอดคล้องกับที่ได้กล่าวมาแล้วถึงการไม่เรียกเงินทองจากผู้สนใจใคร่รู้ในความรู้ที่ฟิโดโซเฟอร์มี

ขณะเดียวกันถ้าพิจารณาถึงกระบวนการ วิธีการหรือทักษะที่เป็นเอกลักษณ์ของการเป็นฟิโดโซเฟอร์ ก็คงต้องกล่าวว่า ทักษะสำคัญประการหนึ่งคือ ความสามารถและความเชี่ยวชาญในการใช้ภาษาและตรรกะเหตุผล ทักษะประการที่สองคือ ความรู้รอบตัวทั่วไป และทักษะประการที่สามคือ ความสามารถในการใช้วิธีการที่เรียกว่า วิชาวิธี (dialectic) หรือการสนทนาแบบปุจฉา-วิสัชนา ซึ่งในกระบวนการวิชาวิธีนี้ประกอบด้วยวิธีการสำคัญอีกประการหนึ่งนั่นคือ การหักล้างข้อสมมุติฐานเบื้องต้นของคู่สนทนา (refutation, elenchus)

การที่ฟิโดโซเฟอร์ไม่เก็บเงินจากการสนทนาแลกเปลี่ยนกับคนที่สนใจใฝ่รู้ และก็ไม่ได้หวังเกียรติยศหรืออำนาจใดๆ เท่ากับการที่จะสร้างสรรค์พัฒนาคนที่มีความเชื่อและความต้องการที่จะไปสู่เป้าหมายเดียวกัน นั่นคือการเข้าถึงปัญญาความรู้ แต่จะว่าไปแล้ว เกณฑ์ดังกล่าวก็อาจจะกลายเป็นสิ่งที่ไม่ชัดเจนที่สุดได้เช่นกัน เพราะกระบวนการหรือพฤติกรรมภายนอกของโซฟิสต์และฟิโดโซเฟอร์นั้นมีความคล้ายคลึงกัน ไม่ว่าจะเป็นทักษะการใช้ภาษาและตรรกะเหตุผล ความรู้รอบตัวทั่วไป วิชาวิธี ความแตกต่างที่สำคัญคือเจตนาหรือจิตสำนึกภายใน ซึ่งบ่งบอกได้ยาก โดยเฉพาะในสังคมที่ทั้งคนประเภทที่เป็นโซฟิสต์และฟิโดโซเฟอร์ ต่างดำรงชีวิตอยู่ด้วยค่าจ้างแรงงาน (wage earner) ภายใต้อาณาของ ครูบาอาจารย์ อย่างในสังคมปัจจุบัน !

สำหรับประเด็นวิวาทะสำคัญนั้น กล่าวได้เช่นกันว่า พวกฟิโดโซเฟอร์เองเข้าร่วมการวิวาทะในประเด็นธรรมชาติ กับ สิ่งที่ไม่ใช่ธรรมชาติ (physis-nomos debate) ด้วย แต่พวกฟิโดโซเฟอร์มุ่งหาความจริงหรือกฎที่อยู่เหนือแค่กฎที่มนุษย์สร้างขึ้น พวกเขาต้องการเข้าถึงความจริงแท้ของสรรพสิ่งโดยเฉพาะประเด็นความรู้ที่แท้จริง และความรู้ที่แท้จริงเกี่ยวกับคุณค่าต่างๆ เช่น ความดี ความยุติธรรม เป็นต้น

⁷² Barry S. Strauss, *Athens After the Peloponnesian War: Class, Faction and Policy 403-386 B.C.* Ithaca, (New York: Cornell University Press, 1986), p. 95.

⁷³ L.B. Carter, *The Quiet Athenian* (Oxford: Clarendon Press, 1986).

⁷⁴ I.F. Stone, *The Trial of Socrates* (London: Jonathan Cape, 1988).

ธรรมชาติสำหรับพวกฟิลาโซเฟอร์คือ สภาวะอันสมบูรณ์แบบที่สุดของสิ่งนั้นๆ หรือว่า ธรรมชาติของสิ่งนั้นๆ คือสิ่งที่สมบูรณ์แบบที่สุดของสิ่งนั้น ไม่ว่าจะเป็นแนวคิดเรื่องแบบอันสมบูรณ์ (theory of Form) ของ Plato หรือแนวคิดเรื่องเป้าหมายสูงสุด (telos) ของ Aristotle ทั้งสองแนวคิดต่างกล่าวได้ว่าจัดอยู่ในแนวความคิดเกี่ยวกับธรรมชาติที่อยู่ในวิถีคิดแบบเดียวกัน นั่นคือ ธรรมชาติคือสิ่งที่สมบูรณ์แบบและดีที่สุด

อย่างที่กล่าวไว้ในตอนต้นๆ ว่า คำอธิบายเกี่ยวกับการที่นักคิดกรีกโบราณให้จุดสุดท้ายของสรรพสิ่งมาซึ่งกัน อยู่แค่สภาพอันสมบูรณ์เต็มที่ ไม่เลยไปถึงความเสื่อมสลายของมันนั่นเป็นสิ่งที่น่าสนใจ โดยเฉพาะถ้าพิจารณาในแง่ที่สัมพันธ์กับบริบททางการเมืองและสังคมของกลุ่มฟิลาโซเฟอร์ การให้ความหมายในนัยที่ว่าธรรมชาตินั้นสัมพันธ์กับสภาวะที่สมบูรณ์แบบที่สุดของสรรพสิ่งต่างๆ นั้น ย่อมบ่งบอกถึงความเชื่อในการมีอยู่จริงของความเป็นดี ความสมบูรณ์แบบที่แน่นอนตายตัว ไม่เปลี่ยนแปลง และแน่นอนว่า ความสมบูรณ์แบบหรือธรรมชาตินั้นจะต้องมีเอกลักษณ์หรือมีเพียงหนึ่งเดียวเท่านั้น การพิจารณาความหมายของธรรมชาติในนัยนี้ โดยโยงเข้ากับนัยของความเป็นหนึ่งเดียวและความเที่ยงแท้แน่นอนนั้น ย่อมเป็นสิ่งที่ท้าทายแนวคิดเรื่องเหตุผล “สองแง่มุม” (two-fold arguments, disoi logoi) และความเชื่อของพวกโซฟิสต์ในเรื่องของการนำเสนอแง่มุมที่ต่างกัน นั่นคือ “logos” หรือ “เหตุผล” ในการอธิบายสรรพสิ่งต่างๆ ย่อมมีมากกว่าหนึ่งเหตุผลในตัวมันเอง

แนวคิดของพวกโซฟิสต์ในประเด็นเรื่องเหตุผล “สองแง่มุม” นี้ย่อมไปได้ดีกับระบอบประชาธิปไตยที่ให้อำนาจการตัดสินใจจากการโต้เถียงและการให้เหตุผลต่างๆ ในสภาประชาชน นั่นคือ ไม่มีใครหรืออำนาจอันชอบธรรมใดๆ ที่จะมาผูกขาดความหมาย หรือนัยที่ถูกต้องเพียงหนึ่งเดียวและไม่เปลี่ยนแปลงตลอดไป นัยและความหมายของสรรพสิ่งตลอดจนเรื่องราวปัญหาต่างๆ นั้นสามารถเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลาและตามเจตนารมณ์ของสภาประชาชน ซึ่งมีอำนาจอันชอบธรรมสูงสุดที่จะตัดสินเรื่องราวต่างๆ ในแต่ละสมัยการประชุม

ความมุ่งมั่นต่อความหมายและนัยที่แน่นอนของสรรพสิ่งต่างๆ ภายใต้แนวคิดเรื่องธรรมชาติของพวกฟิลาโซเฟอร์ก็คือ สภาวะปฏิภานและการปฏิเสธต่อความไม่แน่นอน ลื่นไหล เปลี่ยนแปลงได้ของความหมายต่างๆ ที่มีคุณลักษณะของความเป็นพหุพจน์และสัมพัทธภาพของการให้ความหมายโดยมหาชนพลเมือง และรวมทั้งพวกโซฟิสต์ในระบอบประชาธิปไตยที่เชื่อว่า มนุษย์คือผู้กำหนดความหมายของสรรพสิ่ง (Man is the measure of all things.)

จึงไม่ใช่เรื่องแปลกที่พวกฟิลาโซเฟอร์ จะมีแนวความคิดดังกล่าวที่ตรงกันข้ามกับกระแสสังคมและพวกโซฟิสต์ พวกฟิลาโซเฟอร์เชื่อว่ามิจุดที่แน่นอนแห่งความรู้ของสรรพสิ่งทั้งหลายทั้งมวล (the Archimedian point) เพียงแต่สังจธรรมความรู้ดังกล่าวนั้นย่อมเป็นสิ่งที่สามัญชนทั่วไปไม่สามารถเข้าถึงได้ เพราะเป็นเรื่องที่ต้องอาศัยความรู้ความสามารถตลอดจนคุณสมบัติพิเศษเฉพาะตัว พวกฟิลาโซเฟอร์เชื่อว่า สถานะสังจธรรมความรู้ดังกล่าวนี้ อยู่เหนือการกำหนดใดๆ ของมนุษย์ แต่มีมนุษย์บางพวกสามารถเข้าถึงได้ และมนุษย์พวกที่ว่าคือ “ฟิลาโซเฟอร์” นั้นเอง

มีข้อสังเกตเกี่ยวกับการวิเคราะห์ในแนวดังกล่าวนี้นักวิชาการตะวันตกอย่าง Alvin Gouldner ได้ทำการศึกษาแนวคิดของ Plato ผู้นำคนสำคัญของกลุ่มฟิลาโซเฟอร์ โดยพิจารณาบริบททางการเมืองและสังคมของ Plato อธิบายว่า เนื่องจาก Plato เป็นผู้ที่สังกัดในกลุ่มชนชั้นสูงที่เคยอำนาจทางการเมือง เศรษฐกิจและสังคมมาก่อนหน้าที่เอเธนส์จะเปลี่ยนแปลงไปสู่การเป็นนครรัฐประชาธิปไตย ภายหลังการเปลี่ยนแปลง ชนชั้นและเครือข่ายของตนจึงสูญเสียอำนาจไปให้กับมหาชนพลเมืองส่วนใหญ่ และด้วยทัศนคติแบบดั้งเดิมจึงทำให้เกิดความคิดในเชิง

ปฏิกริยาต่อต้านอำนาจประชาชนและระบอบประชาธิปไตย และความคิดต่อต้านดังกล่าวนี้ ได้ก่อตัวเป็นระบบความคิดปรัชญาและการกำเนิดกลุ่มฟิลาโซเฟอริในที่สุด⁷⁵

อย่างไรก็ตาม ถ้าพิจารณาถึงวิธีการ จะพบว่าพวกฟิลาโซเฟอริใช้วิธีการที่ไม่แตกต่างจากพวกโซฟิสต์อันได้แก่ วิชาวิธี (dialectic) และการหักล้างข้อสมมุติฐานเบื้องต้นของคู่สนทนา (elenchus) ซึ่งทำให้ผู้ที่ประสบพบเห็นจะเข้าใจว่า ฟิลาโซเฟอริผู้นั้นไม่ต่างอะไรเลยจากโซฟิสต์ เพราะดูเหมือนว่า ฟิลาโซเฟอริผู้นั้นเชื่อในแนวสัมพัทธนิยม และเชื่อในการให้เหตุผลในลักษณะ “สองแง่มุม” (two-fold arguments, dissoi logoi) ต่อสรรพสิ่งทั้งหลายอย่างที่ยบรรยายไปในส่วนที่ว่าด้วยโซฟิสต์ข้างต้น จึงทำให้การแบ่งแยกระหว่างโซฟิสต์และฟิลาโซเฟอริในทางปฏิบัติเป็นไปได้ยาก อย่างที่กล่าวไปแล้วว่า ผู้คนทั่วไปจึงเห็นว่า ฟิลาโซเฟอริ คือ คนที่พูดเก่งในศาล ทำประเด็นที่อ่อนให้แข็งแกร่ง (“To make weaker argument stronger”) ไม่ต่างจากพวกโซฟิสต์

การไม่เรียกเก็บเงินทองและการใช้ชีวิตที่ไม่มุ่งหวังอำนาจ ความมั่งคั่งและเกียรติยศ เป็นสิ่งเดียวที่จะแบ่งแยกกลุ่มคนทั้งสองออกจากกัน ด้วยเหตุนี้เองที่ประเด็นสำคัญที่พวกฟิลาโซเฟอริตั้งขึ้นมาก็คือ “ความรู้เกี่ยวกับความดีและความประเสริฐนั้นเป็นสิ่งที่สอนกันได้หรือไม่ ?” (Can virtue be taught ?) และถ้ามันเป็นสิ่งที่สอนกันได้ และการเรียนการสอนเป็นสิ่งที่ซื้อขายกันได้ จะหมายความว่า มันเป็นสิ่งที่ซื้อขายกันได้ ใช่หรือไม่ ?

สำหรับพวกโซฟิสต์แล้ว ความรู้เกี่ยวกับสิ่งต่างๆ ที่จะนำชีวิตไปสู่ความดีความประเสริฐในความหมายของอำนาจ ลาภ ยศ สรรเสริญ ทรัพย์สินสมบัติย่อมเป็นสิ่งที่ซื้อขายผ่านการเรียนการสอนได้ แต่สำหรับฟิลาโซเฟอริผู้นั้น ความรู้ไม่อาจสอนกันได้เสมอไป แต่สามารถเรียนได้ โดยประเด็นสำคัญอยู่ที่คุณสมบัติหรือธรรมชาติของการไฟ หรือรักในความรู้ที่แท้จริงของบุคคลๆ นั้น

การเกิดขึ้นของกลุ่มฟิลาโซเฟอริผู้นั้น สัมพันธ์อย่างยิ่งกับคำอธิบายเกี่ยวกับธรรมชาติมนุษย์ของ Plato ที่อธิบายแก่นธรรมชาติมนุษย์โดยให้ความสำคัญที่จิต (psyche) มากกว่าร่างกาย (soma) และการอธิบายธรรมชาติของจิตมนุษย์ในความหมาย “ไตรลักษณะจิต” (the tripartite soul) จิตมีแก่นสำคัญที่เป็นพลังขับเคลื่อน นั่นคือความรัก ขณะเดียวกันความรักในจิตมนุษย์นั้นมีสามลักษณะที่ประกอบขึ้นเป็นหนึ่งเดียว ได้แก่ ความรักในความรู้ ความรักในกามสุข และความรักในเกียรติ มนุษย์ทุกคนมีจิตที่ประกอบไปด้วยส่วนประกอบความรักสามลักษณะดังกล่าว ดังที่เรียกว่า ไตรลักษณะจิต แต่มนุษย์แต่ละคนนั้นมีความเข้มข้นของพลังความรักแต่ละลักษณะนี้แตกต่างกัน บางคนมีความรักในความรู้ที่มีพลังมากกว่าความรักอื่นๆ ในขณะที่บางคนมีความรักในกามสุขที่มีพลังมากกว่าความรักอีกสองลักษณะ เป็นต้น ดังนั้นจากความแตกต่างของพลังความเข้มข้นของความรักสามลักษณะนี้ จึงส่งผลให้มนุษย์ที่มีบุคลิกภาพหรือแนวโน้มของพื้นฐานจิตใจที่แตกต่างกันสามประเภท

ฟิลาโซเฟอริคือคนที่มีพลังความรักในความรู้มากกว่าพลังอื่นๆ ในจิต ซึ่งคำว่า “philosopher” นั้นก็ตรงตัวและบ่งบอกถึงลักษณะของคนประเภทนี้ชัดเจนอยู่แล้ว คนประเภทนี้เท่านั้นที่จะมีพื้นฐานจิตใจที่สามารถจะเข้าถึงความรู้ที่แท้จริงของสรรพสิ่งต่างๆ ได้ ดังนั้นคำอธิบายธรรมชาติมนุษย์และการเข้าถึงความรู้ที่แท้จริงในแนวนนี้ จึงเป็นสิ่งที่ท้าทายกระแสดังคัมทั่วไปของเอเธนส์ในขณะนั้น รวมทั้งท้าทายกระแสปรากฏการณ์ของพวกโซฟิสต์ด้วยที่ต่าง

⁷⁵ A.W. Gouldner, *Enter Plato* (New York: Basic Books, 1965) และดู Ellen Meiksins Wood and Neal Wood, *Class Ideology & Ancient Political Theory: Socrates, Plato, and Aristotle in Social Context*. (Oxford: Basil Blackwell, 1978).

เชื่อว่า มนุษย์นั้นเสมอภาคกันตามแนวทางประชาธิปไตย และสามารถเข้าถึงความรู้ได้เท่าเทียมกันหมด ขึ้นอยู่กับว่าเขาผู้นั้นมีความต้องการและมีปัจจัยเพียงพอที่จะหาซื้อความรู้ใส่ตัวได้

ฉะนั้น การเกิดกลุ่มหรือปรากฏการณ์ของพวกฟิโดโซเฟอร์ถือได้ว่าเป็นปรากฏการณ์ทวนกระแสสังคมการเมืองในเอเธนส์ขณะนั้น รวมทั้งเป็นการทวนกระแสพวกโซฟิสต์โดยตรง จะเห็นได้ว่า ภาระหน้าที่หลักของฟิโดโซเฟอร์ก็คือ การสืบทอดเจตนารมณ์และการกระทำของ Socrates ที่ Plato ได้บันทึก รวมทั้งได้สร้างเป็นเรื่องราวที่มีสีสันและชีวิตชีวาขึ้นในบทสนทนาต่างๆ (the Platonic Dialogues) ของเขา ภาระหน้าที่ที่ว่าของพวกฟิโดโซเฟอร์คือ พิสูจน์ให้เห็นว่า ความรู้ที่บรรดาพวกโซฟิสต์อ้างว่าเป็นความรู้ที่สามารถนำไปสู่ชีวิตอันประเสริฐได้นั้น เป็นสิ่งที่ไม่จริง โดยชี้ให้เห็นว่า พวกโซฟิสต์นั้นไม่รู้ว่าคุณค่าที่ตนมีอยู่นั้นหาใช่ความรู้ไม่ และชี้ให้เห็นว่า พวกโซฟิสต์นั้นไม่รู้ด้วยซ้ำว่าชีวิตที่ดีเป็นอย่างไร การพิสูจน์ดังกล่าวนี้กระทำโดยอาศัยวิธีการวิภาษวิธีและการพิสูจน์หักล้าง (dialectic and elenchus)

จะว่าไปแล้ว ในขณะที่พวกโซฟิสต์เห็นผู้ชนที่สนใจอยากประสบความสำเร็จเป็นเป้าหมาย ที่พวกเขาจะมุ่งเข้าหาเพื่อเสนอขายวิชาความรู้ ในทำนองกลับกัน พวกฟิโดโซเฟอร์กลับเห็นสถานการณ์ดังกล่าว เป็นเป้าหมายที่พวกเขาจะเข้ากระชากหน้ากากของพวกโซฟิสต์ต่อหน้าผู้ชน ในขณะเดียวกันพวกฟิโดโซเฟอร์ก็จะแทรกตัวเข้าไปโดยกล่าวว่า พวกเขานั้นต้องการเข้าถึงความรู้เกี่ยวกับสิ่งดีๆ ไม่ต่างจากคนอื่นๆ และอยากจะตั้งคำถามกับผู้รู้หรือพ่อค้าวิชาที่กำลังอวดอ้างสรรพคุณความสามารถของตนเองอยู่ พวกฟิโดโซเฟอร์จะกล่าวว่า ตนนั้นไม่รู้อะไร ถ้าจะรู้อะไรที่แน่นอนสักอย่างก็คงจะรู้อย่างที่ Socrates รู้ นั่นคือ “ข้าพเจ้ารู้ว่า ข้าพเจ้าไม่รู้อะไร” และด้วยเหตุที่ข้าพเจ้ารู้ตัวดีว่าข้าพเจ้าไม่รู้อะไร ข้าพเจ้าจึงใคร่อยากรู้อยากพบเห็นความรู้ที่แท้จริงจากผู้รู้ และด้วยข้าพเจ้าต้องการที่จะรู้หรือรักที่จะรู้ ข้าพเจ้าจึงสมควรเรียกตัวเองหรือถูกเรียกจากคนอื่นๆ ว่าเป็นเพียง “ผู้รักปรารถนาในความรู้--ฟิโดโซเฟอร์--philosopher” มากกว่าที่จะเป็นหรือจะเรียกตัวเองหรือถูกคนอื่น ๆ เรียกข้าพเจ้าว่า “ผู้รู้หรือผู้ที่มีความรู้อยู่กับตัวแล้วเฉกเช่น อาจารย์--โซฟิสต์--sophist”

สรุป: การประเมินโดยเปรียบเทียบระหว่าง “โซฟิสต์” และ “ฟิโดโซเฟอร์”

ดังนั้น จะเห็นได้ว่า เราสามารถอธิบายพวกฟิโดโซเฟอร์ ในฐานะกลุ่มหรือการรวมตัวกันของคนที่มีความคิดความเชื่อร่วมกันในสังคมเอเธนส์คือ การแสดงปฏิกิริยาโต้ตอบทวนกระแสค่านิยมสังคมและปรากฏการณ์ของพวกโซฟิสต์ และทุกครั้งที่พวกโซฟิสต์ได้ยื่นได้พบพวกฟิโดโซเฟอร์ ที่เปี่ยมไปด้วยทักษะในการใช้ภาษาและตรรกะ รวมทั้งวิภาษวิธีที่ไม่ด้อยกว่าหรือบางทีเหนือกว่าพวกโซฟิสต์เองด้วยซ้ำ แต่กระนั้นคนเหล่านั้นก็ยังคงถ่อมตัวเรียกตัวเองว่าเป็นเพียงผู้ปรารถนาความรู้เท่านั้น พวกโซฟิสต์จึงรู้สึกถึงสภาวะของการประชิดประชันและเยาะเย้ยถากถางอย่างลึกๆ (irony) ไปในตัวจากการใช้คำว่า “ฟิโดโซเฟอร์” ของคนเหล่านั้นเพื่อเปรียบเทียบกับพวกโซฟิสต์

แม้ว่าจะยังไม่มีนักวิชาการตะวันตกท่านใดได้ทำการศึกษาหรือพิจารณา “ฟิโดโซเฟอร์” ในมิติของปรากฏการณ์ทางสังคมในลักษณะเดียวกันกับที่ G.B. Kerferd ได้ทำการศึกษาพวกโซฟิสต์ในฐานะขบวนการหรือกลุ่มทางสังคม อย่างที่ Kerferd เรียกว่า “the Sophistic movement” แต่ข้าพเจ้าเชื่อว่า การกำเนิดฟิโดโซเฟอร์ขึ้นในลักษณะปฏิกิริยาและการทวนกระแสสังคม และการท้าทายปรากฏการณ์ของพวกโซฟิสต์นั้น ถือเป็นขบวนการและกลุ่มพลังทางสังคมหนึ่งของเอเธนส์ด้วย ที่สำคัญคือ อิทธิพลและผลกระทบของขบวนการที่ข้าพเจ้าขอเรียกว่า “the philosophic movement” นั้น ได้แผ่กระจายและมีขอบเขตกว้างขวางมากยิ่ง ทั้งในมิติของสถานที่และกาลเวลารวมทั้งมีลักษณะของความเป็นอุดมการณ์ทางสังคมการเมือง ที่โดดเด่นและเฉพาะตัวในลักษณะของการท้าทายวิพากษ์วิจารณ์และทวนกระแสสังคม

สิ่งที่ต่อมามักจะปรากฏออกมาในลักษณะของสิ่งที่เรียกว่า “วิถีแห่งปัญญาชน” หรือ “ลักษณะของความ เป็นปัญญาชน” เพราะลักษณะสำคัญของปัญญาชนที่พบเห็นได้ก็คือ การวิพากษ์สังคม การทวนกระแสสังคม ไม่ว่า สังคมนั้นจะเป็นประชาธิปไตยหรือเผด็จการ หรือในรูปลักษณะเศรษฐกิจการเมืองแบบใด ผู้ที่ถูกเรียกว่าเป็น ปัญญาชนในที่นั้นๆ ก็คือ ผู้วิพากษ์สังคมของตัวเองและอาจจะรวมถึงสังคมโลกโดยรวมด้วยก็ได้ สาเหตุสำคัญที่ “ปัญญาชน” เหล่านั้นเป็นเช่นนั้น ประการแรก ข้าพเจ้าคิดว่าเป็นมรดกตกทอดจาก “ปรากฏการณ์ฟิไลโซเฟอร์” ใน สังคมเอเธนส์ในช่วงครึ่งหลังของศตวรรษที่ห้าก่อนคริสตกาล ถ้าประวัติศาสตร์และงานเขียนของพวกฟิไลโซเฟอร์ได้ ตกทอดมายังสังคมและผู้คนในสังคมต่างๆ เหล่านั้น ถือได้ว่า “อุดมการณ์แบบฟิไลโซเฟอร์” ได้มีอิทธิพลสำคัญแบบ ข้ามชาติข้ามเวลาและสถานที่ ในการสร้างสมาชิกหรือคนประเภทเดียวกันขึ้นมา ประการที่สอง ถ้ากลุ่มปัญญาชนใน ยุคหลังๆ ปรากฏการณ์ในเอเธนส์ครั้งนั้น มิได้มีประสบการณ์รับรู้เรื่องราวหรือรับการส่งทอดวิธีคิดไม่ว่าจะเป็น ทางตรงหรือทางอ้อม ก็กล่าวได้ว่า ลักษณะของการแสดงออกแบบปฏิกิริยาทวนกระแสสังคมนี้ เป็นปรากฏการณ์ที่ ค่อนข้างจะเป็นสากลและเกิดขึ้นโดยตัวของมันได้เอง ในทุกสถานที่และทุกกาลเวลา คำถามสำหรับคำตอบประการที่ สองของข้าพเจ้านี้คือ การเกิดขึ้นเองของ “ปัญญาชน” ของสังคมนั้นเกิดขึ้นในทุกบริบททุกเงื่อนไขทางเศรษฐกิจ การเมือง หรือเกิดขึ้นเฉพาะภายใต้เงื่อนไขบริบททางสังคมเศรษฐกิจการเมืองหนึ่งๆ เท่านั้น ซึ่งคำถามที่ว่านี่ก็เป็นสิ่ง ที่นักวิชาการอย่าง G.E.R. Lloyd พยายามทำการศึกษาเปรียบเทียบศาสตร์และองค์ความรู้ของสังคมจีนและกรีก โบราณอย่างจริงจัง โดยศึกษาหาความสัมพันธ์ระหว่างกำเนิดและลักษณะขององค์ความรู้ กับเงื่อนไขของบริบททาง สังคมเศรษฐกิจและการเมือง⁷⁶

มันไม่ใช่เรื่องแปลกประหลาดถ้า “ปรากฏการณ์ฟิไลโซเฟอร์” จะมีอิทธิพลมหาศาลต่อประชาคมโลก โดยรวม ดังที่ I.F. Stone เองก็ได้กล่าวไว้ในตอนต้นของงานเขียนเกี่ยวกับการพิพากษา Socrates ของชาวเอเธนส์ว่า “ยกเว้นกรณีของพระเยซูแล้ว ไม่มีการพิจารณาคดีใดๆ ที่มีอิทธิพลในการสร้างความรู้สึกลดลงจนจินตนาการ ให้กับชาวตะวันตกได้เท่ากับการพิพากษาคดีของ Socrates”⁷⁷ และก็คงไม่เป็นสิ่งที่เกินเลยไป ถ้าจะกล่าวว่า “philosophy-philosopher” มีอิทธิพลในเชิงอุดมการณ์ไม่น้อยไปกว่าศาสนา เพียงแต่ลักษณะของความจำกัดและ ลักษณะที่ต้องอาศัยบุคคลที่มีทักษะความสามารถในระดับหนึ่ง ทำให้อุดมการณ์ที่เกิดจาก “ปรากฏการณ์ฟิไลโซ เฟอร์” จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องจำกัดตัวอยู่ในกลุ่มคนในวงแคบๆ ของสังคม ซึ่งต่างจากศาสนาที่สามารถโอบอุ้ม สมาชิกได้มากกว่า เพราะพื้นฐานสำคัญของความคิดแบบพวกฟิไลโซเฟอร์นั้นคือ การไม่เชื่อว่าคนส่วนใหญ่จะ เข้าถึงความรู้ที่แท้จริงได้ และมีเฉพาะคนกลุ่มน้อยที่มีธรรมชาติบางอย่างเท่านั้นถึงจะเข้าถึงความรู้ที่แท้จริงได้ ขณะเดียวกันก็มองว่าโลกหรือสังคมที่เป็นอยู่เป็นสิ่งที่ถูกกำหนดโดยคนส่วนใหญ่ (nomos) ของสังคม อันเป็นสิ่งที่ สวนทางกับความสมบูรณ์แบบที่แท้จริงที่ “ฟิไลโซเฟอร์เท่านั้น” ที่เป็นผู้มีอภิสิทธิ์ที่จะเข้าถึงและนำทางสังคมไปสู่ ความสมบูรณ์ หรือบอกกับสังคมถึงความเป็นไปไม่ได้ที่จะไปถึงจุดสมบูรณ์ดังกล่าว (ในกรณีที่สังคมหรือกระแสสังคม เชื่อว่า สังคมกำลังจะก้าวไปสู่ความสมบูรณ์แบบที่รอคอยอยู่ไม่ไกลนัก !)

ขณะเดียวกัน เราสามารถพิจารณาได้ว่า แนวคิดหรือวิธีคิดของพวกโซฟิสต์นั้นสอดคล้องกับบริบทสังคม การเมืองแบบประชาธิปไตยมากกว่าแนวคิดของพวกฟิไลโซเฟอร์ อาจเป็นได้ว่า ปรากฏการณ์ของพวกโซฟิสต์เกิด

⁷⁶ G.E.R. Lloyd, *Adversaries and Authorities: Investigations into Ancient Greek and Chinese Science* (Cambridge: Cambridge University Press, 1996).

⁷⁷ I.F. Stone, *op.cit.*, p. 3.

จากบริบทประชาธิปไตยเอเธนส์ และเมื่อเกิดขึ้นแล้วก็มีความสัมพันธ์ในลักษณะของการสนับสนุนบริบทดังกล่าว มากกว่าที่พวกโซฟิสต์จะเป็นเงื่อนไขที่ก่อให้เกิดประชาธิปไตยขึ้น ในขณะที่พวกฟิลาโซเฟอร์ถือกำเนิดขึ้นมาในลักษณะที่เป็นปฏิริยาต่อสังคมโดยรวมขณะนั้น ซึ่งอยู่ภายใต้การปกครองแบบประชาธิปไตยโดยตรง และรวมทั้งเป็นปฏิริยาต่อผลพวงของสังคมดังกล่าว นั่นคือ ปรัชญาการณของพวกโซฟิสต์ เนื่องด้วยข้อจำกัดในเรื่องเนื้อหาของบทความ สิ่งสำคัญที่ข้าพเจ้าจะทิ้งไว้ให้ท่านทั้งหลายได้ขบคิดและประเมินต่อไปด้วยตัวของท่านเองก็คือ คำถามสองคำถามที่ว่า “ระหว่างฟิลาโซเฟอร์กับโซฟิสต์ในบริบทสังคมเอเธนส์ กลุ่มใดที่เป็นพวกหัวก้าวหน้า และกลุ่มใดที่เป็นพวกอนุรักษนิยม และถ้าในบริบทสังคมปัจจุบัน ปรัชญากระแสหลักกับโพสต์โมเดิร์น กลุ่มใดคือกลุ่มก้าวหน้าและกลุ่มใดคือกลุ่มอนุรักษนิยม ?”

ปัญญาชน* และการสร้างอัตลักษณ์ในรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์

สายชล สัตยานุรักษ์

บทความนี้มุ่งศึกษาการสร้างอัตลักษณ์ของปัญญาชนซึ่งครอบครองอำนาจในรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ บริบททางเศรษฐกิจและการเมืองเป็นเงื่อนไขหลักดันให้ปัญญาชนจำเป็นต้องสร้างอัตลักษณ์ เพื่อตอบสนองต่อปัญหาที่ปัญญาชนเห็นว่าสำคัญ โดยเฉพาะอย่างยิ่งต่อปัญหาที่มีผลโดยตรงต่อโครงสร้างอำนาจที่ปัญญาชนมุ่งจรรโลง

ผู้เขียนเลือกศึกษาปัญญาชน 3 พระองค์ คือ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระกรมพระยาดำรงราชานุภาพ

การศึกษาเรื่องนี้มีความสำคัญเพราะวิธีคิดและระบบความคิดของปัญญาชนทั้งสามพระองค์ที่สะท้อนจากอัตลักษณ์ที่ทรงสร้างขึ้น มีผลมากต่อการดำเนินนโยบายต่างๆ ในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ขณะเดียวกันวิธีคิดและระบบความคิดของทั้งสามพระองค์ก็มีอิทธิพลต่อวัฒนธรรมทางความคิดกระแสหลักในสังคมไทยด้วย

สมมติฐานในการศึกษา คือ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงอยู่ในสถานการณ์แวดล้อมที่แตกต่างจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมาก ทำให้ทรงมีพระราชดำริในการสร้างอัตลักษณ์แตกต่างไปจากพระราชบิดา และด้วยเงื่อนไขแวดล้อมและประสบการณ์ที่ต่างกันก็ทำให้แนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวแตกต่างจากสมเด็จพระกรมพระยาดำรงราชานุภาพมาก เมื่อปัญญาชนสำคัญทั้งสามพระองค์ของยุคสมบูรณาญาสิทธิราชย์มีวิธีคิดและระบบคิดในการสร้างอัตลักษณ์ที่แตกต่างกันเช่นนี้ ทำให้ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ขาดเอกภาพทางอุดมการณ์ที่จะช่วยให้มีพลังในการเผชิญกับการท้าทายของคนกลุ่มใหม่ที่เสนออุดมการณ์ใหม่อย่างมีประสิทธิภาพ

เมื่อรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์กำเนิดขึ้นในทศวรรษที่ 2430 เป็นต้นมา พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพยายามแผ่ขยายพระราชอำนาจออกไปอ้างสิทธิ์เหนือทรัพยากรทั่วพระราชอาณาจักร เพื่อหารายได้จากค่าสัมปทาน ภาษีอากร และค่าธรรมเนียมต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นป่าไม้ แร่ธาตุ สัตว์น้ำ ที่ดิน ทางน้ำ ฯลฯ¹ พระราชบัญญัติการทำเหมืองแร่ระบุว่า “ที่ดินและแร่โลหะธาตุทั้งหลายในพระราชอาณาจักรย่อมเป็นของหลวงโดยพระบรมเดชานุภาพ...อำนาจที่จะปกครองรักษาทางน้ำสำหรับใช้เรือแพก็ดี สำหรับใช้การเพาะปลูกก็ดี สำหรับทำเหมืองแร่และการซึ่งเป็นประโยชน์อย่างอื่นฯ ก็ดี ทั้งนี้อยู่ในอำนาจรัฐบาลจะจัดการได้ตามเห็นสมควร ไม่ยกอำนาจทั้งนี้ให้แก่ผู้หนึ่งผู้ใด”² ทรงใช้พระราชอำนาจในการเปลี่ยนการใช้ทรัพยากรในส่วนภูมิภาค เช่น เปลี่ยนจากป่าฝั้เป็น

* ใช้คำว่า “ปัญญาชน” เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้คำนี้ โปรดดูใน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **พระราชพิธีสิบสองเดือน เล่ม 3** (กรุงเทพฯ: ศุภสภา, 2506), น. 105.

¹ เสถียร ลายลักษณ์และคณะ (ผู้รวบรวม), **ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 18 ภาค 2** (พระนคร: โรงพิมพ์เดลิเมล์, 2478), น. 378-379 และ **ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 20** (พระนคร: โรงพิมพ์เดลิเมล์, 2478), น. 51, 55.

² เสถียร ลายลักษณ์และคณะ (ผู้รวบรวม), **ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 18** (พระนคร: โรงพิมพ์เดลิเมล์, 2478), น. 110-130.

ป่าสำหรับตัดฟืน³ เพราะการใช้ฟืนในกิจการต่างๆ ขยายตัวขึ้นมากจนอากรฟืนกลายเป็นที่มาของรายได้สำคัญ หรือเปลี่ยนการใช้ที่ดินจากไร่นาให้เป็นทุ่งเลี้ยงสัตว์⁴ เนื่องจากได้ค่าอาชญาบัตรมากจากการค้าสัตว์ภายในประเทศและการส่งสัตว์เป็นสินค้าออก ทรงส่งเสริมการค้าด้วยการเวนคืนที่ดินเพื่อสร้างถนน ขุดคลอง และสร้างทางรถไฟ พร้อมกับทรงให้ความสำคัญแก่การปราบปรามโจรผู้ร้ายที่ขยายตัวขึ้นและการพิจารณาพิพากษาคดีอย่างรวดเร็ว เพื่อมิให้เป็นอุปสรรคต่อการทำมาหากินและการค้า ขณะเดียวกันทรงพยายามทำให้การปกครองท้องถิ่นและการปกครองระดับมณฑลเทศาภิบาลมีประสิทธิภาพ เพื่อเป็นกลไกในการปกครองให้เกิดความสงบเรียบร้อยพร้อมกับเป็นกลไกในการควบคุมทรัพยากรทั่วพระราชอาณาจักรด้วย

กระบวนการข้างต้นทำให้กลไกระบบราชการมีความสำคัญอย่างมาก ปัญหาหลักที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมองเห็นจึงเป็นปัญหาต่างๆ ที่เกี่ยวกับระบบราชการและ ความสัมพันธ์ระหว่างข้าราชการกับพระมหากษัตริย์ ที่มีผลต่อความมั่นคงของพระราชอำนาจ

วิธีคิดของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

เพื่อจะเข้าใจปัญหาที่พระองค์ทรงมองเห็นและทางเลือกที่ทรงใช้อย่างชัดเจน ควรทำความเข้าใจวิธีคิดของพระองค์ก่อน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นความสำคัญของการค้ามาก “...ด้วยทุกวันนี้โลกทั้งหลายถือว่าการค้าขายหาเงินสำคัญกว่าทุกอย่าง แต่กาลปางก่อนมาการศึกษาสังคม เกิดได้ด้วยแย่งผู้หนึ่งหรือเพื่อจะแผ่เกียรติยศ แต่การเดี๋ยวนี้นี้ หาเป็นเช่นนั้นไม่ เป็นการแข่งขันกันทางค้าขาย”⁵ พระองค์ทรงพอพระทัยที่ “คนชาวต่างประเทศได้เข้ามาตั้งทำมาหากินค้าขาย ก็มีคุณประโยชน์แก่กรุงสยามให้เจริญขึ้นทุกวัน”⁶

พระองค์ทรงมีพื้นฐานความคิดที่เห็นว่ามนุษย์มีเหตุผล และแต่ละคนจะใช้เหตุผลเพื่อแสวงหาผลประโยชน์สูงสุด ทำให้ทรงวิเคราะห์ว่า ปัญหาในระบบราชการเกิดจากการที่ข้าราชการมุ่งแสวงหาผลประโยชน์ โดยมีความได้เปรียบเสียเปรียบระหว่างข้าราชการในแต่ละกรมกองเป็นอันมาก

“ที่เป็นข้อสำคัญนั้นเพราะเสนาบดีและข้าราชการในกรมมหาดไทยกลาโหม กรมท่า กรมนา มีผลประโยชน์บริบูรณ์กว่าแต่ก่อนหลายเท่าหลายส่วน ด้วยอาศัยทำการนอกตำแหน่งเดิม ... กรมเมืองที่จะตะเกียกตะกายหาผลประโยชน์แข่งกรมอื่นๆ... ครั้นจะหาโดยตรงๆ ก็ไม่ทันอกทันใจ... ต้องตกไปในทางทุจริต... กรมนา... จัดซื้อข้าวขึ้นฉางจ่าย

³ ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 18 ภาค 2 อ้างแล้ว, น. 442-443 และ น. 69-70.

⁴ เสถียร ลายลักษณ์และคณะ (ผู้รวบรวม), ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 19 ภาค 2 (พระนคร: โรงพิมพ์เดลีเมสส์, 2478), น. 176.

⁵ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ประชุมพระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงบริหารราชการแผ่นดิน ภาคที่ 3 (ตอน 1) (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2513), น. 4.

⁶ เรื่องเดียวกัน, น. 163.